

Konferenca e IV^t Shkencore

ANALIZA

E

RISKUT

Volumi II-të

20-22.6.2016

KONTROLLI I LARTË I SHTETIT

Analiza e Riskut

Konferenca e IV-t Shkencore Vjetore e KLSH-së

20-22 Qershor 2016

Volumi II

Seria: botime KLSH

10/2016/61

ISBN: 978-9928-159- 53-3

Tiranë, 2016

Titulli:
Konferenca e IV-t Shkencore vjetore e KLSH-së
“Analiza e Riskut”
Volumi II

Përgatitën botimin:

Irena Islami
Fatos Çoçoli
Redi Ametllari

Realizoi në kompjuter:

Kozma Kondakçiu

ISBN: 978-9928-159-53-3

©Copyright KLSH

Shtypur në Shtypshkronjën “ILAR”

Tiranë, 2016

PËRMBAJTJA

VOLUMI II

	faqe
Paneli 5 Moderator Prof. Dr. Omer Stringa & Prof.Dr. Sazan Guri	
- “Optimizimi i arbitrazhit valutor, një metodë për të gjurmuar fitimet në një mjedis riskoz” nga Dr. Rinald Muça, KLSH;	3
- “Problematikat dhe sfidat e auditit të brendshëm në sektorin publik shqiptar”nga Prof. Ass. Dr. Arbi Agalliu & Msc. Megi Kurushi, UET;	15
- “Auditimi i të dhënave me kapacitet të lartë të sektorit publik sipas modelit Online”nga Dr. Albana Gorishti & Albana Agolli & Dr. Gloria Tyxhari;	27
- “Analiza dhe teknikat e ekzaminimit të manipulimit të pasqyrave financiare” nga CIPFA. Luljeta Nano, KLSH;	41
- “Modeli i vlerësimit të riskut në transportin me tubacion të gazit natyror me anë të sistemeve fazi dhe rrjetit neural”nga Dulian Zeqiraj & Esmeralda Zeqo;	62
- “Faktorët e riskut shëndetësor” nga Juliana Gjerazi, Mjeke, Spitali Rajonal, Fier; Prof. Dr. Jul Bushati, Mjek, Klinika MED-al; Bilbil Hoxha, Mjek, Spitali Universitar “Nënë Tereza”;	69
- Konkluzione – Z. Wojciech Kutyla;	82
Paneli 6 Moderator Dr. Bujar Leskaj;	
- “Kontrolli i Lartë i Shtetit dhe auditimi mbi bazë risku përmes “Data Analytics”nga Prof.Ass. Dr. Manjola Naço & Kozma Kondakçiu, KLSH;	85
- “Migrimi nga IPSAS në EPSAS” Dilemat dhe Risqet e Implementimit nga CIPFA. Luljeta Nano & Aulona Jonuzi, KLSH ;	100
- “Vlerësimi i rrezikut në planifikim e auditimit”nga Aida Podrimaj, ZAP,Kosovë;	112
- “Vlerësimi i riskut të veprave inxhinierike në funksion të gjetjeve të auditimit”nga Alush Zaçe & Dr.Idlir Dervishi, KLSH;	127
- “Përqasja me risk e auditimit të administratës tatimore”nga Albana Agolli & Dr. Edvin Stefani, KLSH;	146
- “Faktorët e analizës së riskut në auditimin e tenderave publikë” nga Sali Agaj & Pullumb Beqiraj, KLSH;	160

- “Menaxhimi i Rrezikut Korporativ në Organizatat e Sektorit Publik në Kosovë: Një Rishikim i Literaturës dhe Analizë Kualitative” nga Fikret Ibrahim	177
Evetar Zeqiri, ZAP, Kosovë	
- “Rreziqet në shëndetin buxhetor të qeverisjes lokale të Republikës së Kosovës” nga Ardita Salihu, ZAP, Kosovë;	187
- “Risku mjedisor i industrisë së përpunimit të bakrit në luginën e Fanit” nga MSc. Klarida Shima, Universiteti Politeknik i Tiranës;	199
- “Analiza dhe menaxhimi i riskut në ndërmarrjet e Ujësjiellësit” nga Bajram Lamaj, KLSH;	207
- “Menaxhimi i pasurisë dhe rreziku i humbjes dhe tjetërsimit në nivel lokal dhe qendror” nga Muhamet Balaj & Ramadan Gashi, ZAP, Kosovë;	218
- “Risku dhe vlerësimi i tij në auditimet e performancës – Raste praktike” nga Gjovalin Preçi & Andi Buzo, KLSH;	229
- “Lidhja e cilësisë së raportimit financiar me karakteristikat e kompanive në Shqipëri” nga Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa & MSc. Krisdela Kaçani, UET;	238
- “Analiza e riskut të kredive: Rasti i bankave tregtare në Shqipëri” nga MSc. Manjola Islami & MSc. Tatjana Moçka, UET;	252
- “Risku shoqëror dhe njerëzor dhe impakti i tyre në reformat publike” nga MSc. Krisela Ngjela & MSc. Ertilla Druga, UET;	267
- “Aspekte të regjimit linmiologjik dhe ekuilibri ekologjik i lagunës së Karavastasë” nga MSc. Gentian Muça & MSc. Evis Pano, Shoqata e Mbrojtjes së Ujërrave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë;	279
- Konkluzione përfundimtare – Dr. Bujar Leskaj;	297
NË BOTIMIN E VOLUMIT TË I^Ë U PËRFSHINË PUNIMET	
- Hyrja	
- Fjala e hapjes nga Dr. Bujar Leskaj, Kryetar i KLSH-së;	
- Fjalë përshëndetëse nga Dr. Igor Šoltes, Deputet i Parlamentit Europian;	
- Fjala përshëndetëse nga Dr. Arben Ahmetaj, Ministër i Financave;	
- Fjala përshëndetëse nga Akademik Prof. Dr. Anastas Angjeli, në emër të Akademisë së Shkencave;	

Paneli 1 Moderator Z. Wojciech Kutyla;

- *“Përcaktimi i riskut, materialitetit dhe kampionimit në fazën e planifikimit të Auditimit” nga **Dr. Milan Dabović**, President i Senatit të SAI-t, Mali i Zi;*
- *“Eksperienca e SAI-t Kroat në përgatitjen e planit të auditimit bazuar në vlerësimin e riskut” nga **Dr. Verica Akrap**, SAI Kroat;*
- *“Analiza e riskut në planin e auditimeve dhe modeli i riskut të auditimit” nga **Znj. Özlem Özcelik**, SAI Turk;*
- *“Risqet etike në auditim” nga **Z. Jacek Jezierski**, Këshilltar i Presidentit të NIK-ut Polak;*
- *“Përgatitja e planit të auditimit bazuar në rrezik” nga **Z. Enver Boqolli**, ZAP, Kosovë;*
- *“Sistemi bankar dhe mbrojtja nga rreziqet” nga **Dr. Natasha Ahmetaj**, zv/Guvernatore, Banka e Shqipërisë;*
- *“Performanca, Sistemi, Risku dhe vendimmarrja Fazzi në grup me shumë kritere” nga **Prof. Dr. Skënder Osmani & Dr. Bujar Leskaj**;*
- *“Transparenca e munguar në procedurat e auditimit, faktor risku në menaxhimin e shoqërive publike” nga **Prof. Dr. Jorgji Bollano**, Kryetar, Këshilli Kombëtar i Kontabilitetit;*

Paneli 2 Moderator Z. Jacek Jezierski;

- *“Një analizë e riskut në auditimin e pasqyrave financiare” nga **Prof. Dr. Omer Stringa**, Universiteti i Tiranës;*
- *“Adresimi efektiv i rreziqeve në një auditim kontribuon në rritjen e cilësisë së auditimit” nga **Prof. Dr. Hysen Çela**, Kryetar i Bordit, IEKA;*
- *“Mbi përgjegjësinë materiale të drejtuesit” nga **Prof.Dr.Sherif Bundo & Dr.Gerdi Lito & Erëza Arifi**;*
- *“Auditimi i performancës së Bankës Qendrore” nga **Prof. Ass. Dr. Adriatik Kotorri**;*
- *“Auditimi Anti-Korrupsion, si risk me prioritet të lartë” nga **Dr. Bujar Ramaj**;*
- *“Vlerësimi i riskut dhe menaxhimi i pasigurive gjatë reformimit të sistemeve ligjore” nga **Prof. Dr. Aurela Anastasi**;*

Paneli i 3 – Moderatore Znj. Özlem Özcelik;

- *Përdorimi i metodës TOPSIS fazi në përzgjedhjen e alternativës më të mirë në seleksionimin e burimeve njerëzore dhe projekteve” nga **Prof. Dr. Thoma Korini & Prof. Dr. Skënder Osmani;***

*Domosdoshmëria e marrjes së masave për reduktimin e veprimtarisë anthropogjene në sistemin liqenor të Prespës” nga **Akademik Prof. Dr. Niko Pano & Akademik Prof. Dr. Gudar Beqiraj & Akademik Prof. Dr. Salvator Bushati;***

- *“Taksat ndaj Komunitetit - Performancë shërbimi apo risk menaxhimi” nga **Prof. Dr. Sazan Guri;***
- *“Përmytjet në zonën bregdetare dhe menaxhimi i riskut” nga **Prof. Dr. Sherif Lushaj & Prof. Dr. Ago Nezha;***
- *“Roli i hartave të riskut në sistemet e menaxhimit” nga **Dr. Gafur Muka;***

Paneli 4 Moderator Dr. Verica Acrap

- *“Aspekte të riskut të korrupsionit në kontratat koncensionare” nga **Dr .Zef Preçi, Drejtor Ekzekutiv, ACER;***
- *“Risku i kërkimit të naftës në rajonin e Shpiragut” nga **Prof. Dr. Irakli Prifti;***
- *“Konsiderata mbi vlerësimin e rreziqeve natyrore gjatë rrugës së Kombit (pas ndërtimit)” nga **Prof. Dr. Gjovalin Gruda;***
- *“Rreziqet në optikën e Strategjisë së Sigurisë Kombëtare në Republikën e Shqipërisë ” nga **Prof. Dr. Pajtim Ribaj;***
- *“ Sistemi i Sigurimeve Shoqërore në Shqipëri dhe Analiza e Risqeve” nga **Z. Astrit Hado, Drejtor i Përgjithshëm, I.S.SH;***
- *“Efektet e kursit të këmbimit mbi bilancin tregtar në kushtet e ekonomisë shqiptare” nga **Prof. Dr. Tonin Kola & Prof. Ass. Dr. Elida Liko, UT;***
- *“Analiza kosto-përfitim, kriter i uljes së riskut në performancën e investimeve publike” nga **Dr. Aulent Guri & Marianthi Guri;***
- *Konkluzionet e ditës së parë dhe të dytë nga **Dr. Bujar Leskaj;***
- *Lista e Pjesëmarrësve;*
- *Lista e Referuesve;*

HYRJE¹

Konferencat shkencore mbi auditimin dhe financat publike janë aktivitete që sjellin mendimin më të përparuar shkencor të vendit, por edhe të partnerëve të Kontrollit të Lartë të Shtetit, institucioneve supreme të auditimit të vendeve të rajonit dhe më gjerë. Në këtë drejtim, qasjet në auditim, problematikat në zbatimin e standardeve të pranuara ndërkombëtarisht ISSAI për auditimin suprem publik, diskutimi i mënyrës së paraqitjes së gjetjeve nga auditimi tek partnerët kryesorë të institucionit suprem të auditimit (SAI-t) dhe i zbatimit efektiv të rekomandimeve të tij, marrin një vlerë të shtuar kur sillen së bashku dhe ballafaqohen praktika pune dhe eksperiencia nga shumë SAI.

Më 28 dhjetor 2012, zhvilluam Konferencën e Parë Shkencore të KLSH, duke ju referuar historikut të institucionit, me rastin e 100 Vjetorit të Pavarësisë së Shtetit Shqiptar. Një vit më vonë organizuam Konferencën e dytë shkencore, me temë “Roli i Institucioneve Supreme të Auditimit për një menaxhim financiar të përgjegjshëm në sfidat e sotme”, ndërsa në fund të tetorit 2014, Konferencën e Tretë Shkencore me temë “Auditimi kombëtar në shërbim të qeverisjes kombëtare”.

Konferenca e katërt shkencore e KLSH “Analiza e Riskut”, materialet e së cilës po i paraqesim në këto dy vëllime, merr një rëndësi të veçantë në kushtet e zhvillimit të vendit tonë, ku teknikat e identifikimit, vlerësimit dhe menaxhimit të risqeve, sidomos në ekonomi, ende njihen pak. Njohja e detajuar e risqeve të shumta makroekonomike ndihmon në adresimin e duhur të tyre, duke përgatitur programe për shmangien e risqeve, ose, në pamundësi për t'i shmangur, për pakësimin e pasojave nga ndodhja e tyre.

Qasjet në analizën e riskut janë të shumta, por prezantimet e tre ditëve të Konferencës synuan identifikimin e kërcënimeve ndaj ekonomisë së vendit si dhe vlerësimin e risqeve, duke treguar mënyrat për t'i menaxhuar ato.

¹ Shënim : Ky botim u përgatit në dy volume, për shkak të numrit të madh të punimeve të paraqitura dhe të trajtuara në Konferencë.

Konferenca solli vlerësimin e riskut në fushën e burimeve natyrore, pasurive kombëtare, burimeve financiare, monetare, etj., riskun shoqëror dhe njerëzor dhe impaktin e tyre në vendimmarrje, sidomos për reformat tërësore në menaxhimin e borxhit publik, riskun në auditimin e tenderave publike, në auditimin anti-korrupsion, etj.

Gati të gjitha prezantimet në Konferencë kishin një emërues të përbashkët, bashkëpunimin në sistem, njëlloj si moto e INTOSAI-t “Experientia mutua Omnibus prodest”(Nga përvoja e përbashkët fitojmë të gjithë”).

Dua të falënderoj të gjithë referuesit në Konferencë, profesorët e nderuar, panelistët, bashkëdrejtuesit e Konferencës, përfaqësuesit nga SAI-t partnere, nga institutet studimore dhe organizatat profesionale, si dhe stafin e KLSH, për realizimin e një aktiviteti me vlera dhe mesazhe të rëndësishme për mirëqeverisjen publike dhe rrugët për përballimin e risqeve financiare e fiskale të vendit.

Bujar Leskaj

OPTIMIZIMI I ARBITRAZHIT VALUTOR, NJË METODË PËR TË GJURMUAR FITIMET NË NJË MJEDIS RISCOZ

Dr.Rinald Muça, KLSH

Abstrakt

*Ky artikull synon të zgjidhë një problem të arbitrazhit valutor – ose të çdo arbitrazhi në përgjithësi – përmes optimizimit kompjuterik, duke përdorur Microsoft Excel. Arbitrazhi është procesi i shitblerjes së njëkohshme në dy apo më shumë tregje për të përfituar nga diferencat mes çmimeve të aseteve identike (në rastin e këtij artikulli: **të valutave**). Ndonëse literatura e*

përkufizon arbitrazhin si një proces pa risk, për shkak se kohëzgjatja e angazhimit në proces është pothuajse zero, në realitet nuk është tamam kështu, sepse nga momenti i marrjes së informacionit e deri në momentin e dhënies së urdhrat për shitblerje kërkohet kohë për analizim. Shkurtimi i kësaj kohe është kritik në reduktimin e riskut të ndryshimeve të çmimeve përgjatë dinamikës së tregut. Për rrjedhojë artikulli do të prekë edhe disa përkufizime e dimensione të riskut, të cilat pasqyrojnë idetë e autorit dhe jo domosdoshmëri ato klasike të literaturës financiare.

Artikulli prek gjithashtu edhe aspekte të përpunimit kompjuterik të të dhënave, në programe me të cilat shumica e lexuesve janë të familjarizuar.

Fjalët kyç

Risk, arbitrazh valutor, optimizim rrjeti, Solver.

PAK TEORI

HYRJE

Të gjithë e dimë se risku shoqëron një lojtar fati që bëhet gati të hedhë zarat, një pilot të Formula 1, apo një akrobat që do të eci mbi një litar të varur. Në këto dhe në gjithë aspektet e tjera të aktivitetit njerëzor, koncepti i riskut buron nga paaftësia jonë për të parashikuar të ardhmen, nga pamundësia përlllogaritëse e pasojave që mund të ketë një veprim i kryer sot prej nesh apo prej dikujt tjetër. E megjithatë duhet të jemi

rigorozë në përkufizimin e riskut, sepse shumica e përdoruesve të tij i japin konceptit një ngjyrim negativ dhe shpeshherë konfuz.

Së pari, risku nuk mund të barazohet me pasigurinë. Një turist i huaj në Shqipëri, që ecën në një rrugë të pandriçuar ku pusetat janë të hapura sigurisht që po ndeshet me pasigurinë dhe ka të drejtë të ndihet deri diku i frikësuar. Gjithçka ndryshon kur bëhet fjalë për një shqiptar që banon në pallatin përbri, sepse ai/ajo e di se ku janë pusetat e hapura dhe mund ta menaxhojë rrugën për në shtëpi. Pavarësisht thjeshtësisë së shembullit të sjellë, konkluzioni është i qartë: në pasiguri nuk disponohet informacion për të ardhmen dhe rrjedhimisht as shkallë e mundësisë së ndodhjes së një ngjarjeje të caktuar. Në risk ekziston si informacioni për të ardhmen, ashtu edhe probabiliteti që shoqëron këtë informacion (i nxjerrë në rrugë objektive apo subjektive). Psikologjikisht pra, koncepti i riskut është pozitiv, sepse i mundëson individit të përcaktojë shanset e tij dhe të menaxhojë rrugën drejt suksesit. *Risku rrjedhimisht nuk është veçse pasiguri e matshme*. Detyra e një menaxheri (risku) është pikërisht të shndërrojë pasigurinë në risk dhe të identifikojë strategjitë, instrumentat dhe kostot për ta shndërruar riskun në pasuri apo vlerë të shtuar.

Risku gjithashtu nuk duhet të përkëmbehet me rrezikun. Rrezik do të thotë mundësi për të humbur apo për t'u dëmtuar, ndërkohë që risk nënkupton shans jo vetëm për të humbur, por edhe për të fituar.

Matematikisht, risk do të thotë mundësi e ndodhjes së më shumë se një ngjarjeje në të ardhmen. Pikërisht këtu hyn në lojë analiza statistikore e riskut.

EVOLUIMI I KONCEPTIT “RISK”

A ndeshemi ne sot në Shqipëri dhe në botë me më shumë risk nga sa ndesheshin prindërit tanë? Apo thjesht jemi bërë më të ndërgjegjshëm për risqet që na rrethojnë? Ose, nëse duam të jemi më “analitikë” në pyetjet që shtrojmë: A janë risqet sot, në cilësi dhe sasi, më të ndryshëm nga dje? Sociologët kanë një përgjigje më saktë sesa të tjerët: *Shoqëria jonë ndeshet me risqe të reja – ato të gjeneruara nga ne vetë*. Beck dhe Giddens bëjnë dallimin ndërmjet atyre që ata i quajnë *risqe natyrore* dhe *risqeve të manifakturuara*. Të parat kanë qenë me ne që nga fillimi i kohës, sepse tek e fundit “... edhe të jetosh është biznes riskoz”, ndërsa të dytët janë rritur progresivisht që nga Revolucioni Industrial, atëherë kur njeriu filloi ta shndërronte natyrën me ndihmën e teknologjisë.

Megjithëse është e vështirë të ndash se ku mbaron njëri dhe ku fillon tjetri, një gjë është e sigurtë: njeriu arriti të ndërgjegjësohej atëherë kur u nda nga natyra dhe

rrjedhimisht pjesa më e madhe e risqeve më të cilët ndeshemi sot kanë një burim jonatyor. Konceptimi i riskut është pra, ndër të tjera, produkt i progresit shoqëror dhe ndërgjegjësimit human. Në këtë këndvështrim, edhe shoqëria shqiptare nuk bën dallim nga shoqëritë e tjera, veçanërisht ato perëndimore, të cilat në mënyrë konstante kanë transferuar “riskun” nga hyjnorja tek feja, nga feja tek shteti, nga shteti tek individi dhe sot kur bëhen përpjekje për ta transferuar atë tek teknologjia.

I pari që e ka përkufizuar riskun në një kuptim shkencor ka qenë Frank Night, bashkëkohës i Keynes-it dhe Kolmogorov-it. Sipas tij, risku i përket probabiliteteve objektive, pra probabiliteteve të përcaktuara nga analiza e të dhënave homogjene apo probabiliteteve që përmbahen në dukuri me simetri të brendshme. E megjithatë, ai që i “dizenjoi” riskut stilin modern me të cilin jemi mësuar ta vlerësojmë sot ishte Harry Markowitz. Modelet parametrike, të cilat zenë një vend të rëndësishëm në literaturën e hershme mbi riskun, mbështeten pikërisht mbi punën e Markowitz-it dhe pasuesve të tij.

BAZA E KONCEPTIT “RISK”

Themeli i riskut është “rastësia”. E përkufizuar në mënyra të ndryshme, në fusha të ndryshme, studiuesit e konceptojnë rastësinë si *dukurinë e ndryshimit të paparashikueshëm*.

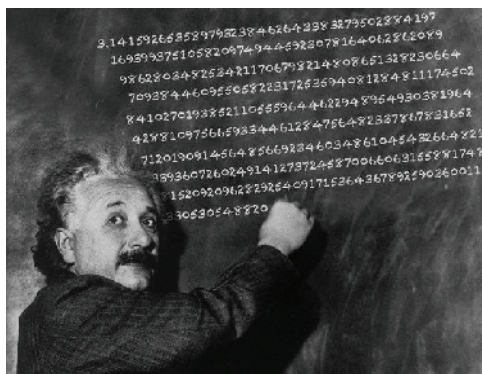
Kështu për shembull, në fizikë, parimi i pasigurisë së Heisenberg-ut postulon se nuk mund të njihet me saktësi në të njëjtën kohë shpejtësia dhe vendndodhja e një elektroni. Në fizikën kuantike, ky parim lidhet me natyrën valore të grimcave dhe mënyra sesi kjo pasiguri transmetohet, nga bota kuantike në botën tonë makroskopike, u formulua nga Richard Feynman në teorinë e tij të “*shumave përgjatë historisë*”. Sipas Feynman, pavarësisht se në mekanikën klasike të Njutonit objektet lëvizin sipas një trajektoreje të përcaktuar, që është unike dhe e vetme, në fakt kjo trajektore është shuma ose rezultatja e të gjitha trajektoreve të mundshme që ndërmarrin grimcat kuantike që përbëjnë objektin përgjatë lëvizjes së tyre.

Në biologji, rastësia është dukuria e mutacionit gjenetik që pësojnë në kohë organizmat e gjalla. Pavarësisht se qeniet e gjalla kanë karakteristika të mirë-përcaktuara, që burojnë nga kodi gjenetik përkatës dhe mjedisi ku zhvillohen, në mjaft raste ndeshim karakteristika rastësore. Për shembull, qukat varen nga gjenet dhe ekspozimi ndaj dritës, por vendndodhja e tyre specifike në lëkurë duket se është rastësore.

Në matematikë rastësia është probabilitet. Madje që të kemi rastësi të vërtetë në kuptimin matematik të fjalës, duhet që të ekzistojë një zgjerim i pafundëm i hapësirës së informacionit. Statisticienët përpiqen t'i parashikojnë dukuritë rastësore duke u bashkëlidhur atyre një shpërndarje probabilitare. Kjo shpërndarje nuk është veçse funksioni matematik që lidh vlerën e caktuar që mund të marrë variabli/dukuria në momentin e realizimit të saj me probabilitetin e ndodhjes së këtij realizimi.

Megjithë format e ndryshme të saj, rastësia është relative dhe dinamike. Për shembull, një i huaj që dëgjon për herë të parë të flitet shqip, mund t'i tingëllojnë rastësore gërmat dhe fjalët, por për një shqiptar që e di kodin zbërthyes të këtyre fjalëve biseda nuk është më rastësore. Po kështu, numri π (π) është i pafundëm dhe sekuenca e shifrave që e përbëjnë atë duket si rastësore, por në fakt, për ata që e dinë mekanizmin e nxjerrjes së këtij numri, sekuenca është e mirë-përcaktuar. Ky aspekt dinamik i rastësisë i ka dhënë asaj ngjyrimë supersticioze nga njëra anë, por nga ana tjetër shërben si stimul për zbulime të reja në shkencë dhe teknologji.

Figura 1 – “Happy birthday Albert Einstein”, urimi nga Brian Green për gjenin e fizikës, ekzaktësisht në orën 3:14:15 PM.

KARAKTERISTIKAT E RISKUT

Së pari, risku mund të jetë objektiv ose subjektiv. Hedhja e një monedhe ka një risk objektiv, në aspektin që shanset janë të mirë-përcaktuara nga natyra e vetë eksperimentit në fjalë. Pra risku është objektiv, atëherë kur probabilitetet që shoqërojnë ngjarjet e mundshme përshkruhen rigorozisht nga teoria, eksperimenti apo natyra e vetë dukurisë në shqyrtim. Përkundrazi, risku që shoqëron parashikimin e motit për javën e ardhshme është subjektiv, në aspektin që secili prej nesh mund të japë “mendjen” e vet dhe askush të mos e ketë gabim. Pra risku subjektiv karakterizohet nga probabilitete që evoluojnë në kohë, modifikohen nga të dhëna të reja, studime të mëtejshme apo opinione të tjerëve. Shumica e risqeve dhe veçanërisht ata për të cilët interesohet ekonomia e financa, janë subjektive dhe kjo ka

implikime të rëndësishme për të gjithë ata që analizojë risqet dhe marrin vendime mbi bazën e këtyre analizave.

Së dyti, përcaktimi i një dukurie si risikoze kërkon gjykimin personal të gjithësecilit, madje kjo është e vërtetë edhe për risqet objektive. Të vësh bast me 10 lekë, sigurisht që është e parëndësishme për secilin prej nesh, por nëse shuma rritet në 10.000 lekë, atëherë gjykimi ndryshon. Pjesa më e madhe e individëve do ta gjykonin këtë bast si riskoz. E megjithatë, mund të ketë disa shumë të pasur që edhe këtë bast do ta gjykonin si të parëndësishëm, pra jo-riskoz për pasurinë e tyre.

Së treti, njerëzit dallojnë përsa i përket qëndrimit që mbajnë ndaj riskut. Nëse dikush e nget makinën shpejt për të takuar në kohë të fejuarën, atëherë pavarësisht riskut më të madh, personi mund të klasifikohet si racional, sepse po përkufizon një lidhje pozitive mes riskut dhe shpërblimit që do të marrë. Nëse përkundrazi, dikush e nget makinën shpejt, thjesht sepse rrugët janë bosh, atëherë qëndrimi i tij është jo racional.

NEVOJA PËR ANALIZIMIN E RISKUT DHE RËNDËSIA E TIJ

Hapi i parë në analizën dhe modelimin e riskut është identifikimi i nevojës për të. E thënë thjesht: A ndeshemi me një nivel risku të atillë për të cilin do të ishte e nevojshme dhe frytdhënëse një analizë e kujdesshme? Analizimi dhe vlerësimi i riskut ka njohur dhe po njeh një bum, jo vetëm në fushën ekonomiko-financiare, por pothuajse në çdo aspekt të jetës.

Duke filluar nga mundësitë e sulmeve terroriste, aplikimet në mjekësi për të parandaluar ataket kardiake apo gjenet e sëmura, parashikimet se kush do të fitojë në zgjedhjet e ardhshme, parandalimet e aksidenteve rrugore e deri për probleme në dukje më pak të rëndësishme, veçanërisht për kushtet e Shqipërisë, siç mund të jenë ngrohja globale apo kërcënimi për speciet në zhdukje.

Në përgjithësi, analiza e riskut mund të trajtohet në këndvështrimin mikro ekonomik ose makroekonomik. Gjithashtu analiza e shëndoshë e riskut ka baza statistikore, që do të thotë se duhet ta kuantifikojë atë (riskun) për ta bërë atë të krahasueshëm për asete apo tregje të ndryshme, si edhe për agregim apo fragmentim në rastet kur kjo del e nevojshme.

Përgjithësisht, pozitat risk-vlerësuese dhe vendimmarrëse i përkasin nivelit menaxherial.

ILUSTRIM I OPTIMIZIMIT TË ARBITRAZHIT VALUTOR PËR TË REDUKTUAR RISKUN

HYRJE

Kur profesorët nisin të shpjegojnë financën, thonë gjithnjë se “koha është flori”. Optimizmi i tyre është ndoshta derivat i profesionit, sepse në realitet “koha është risk”. Ajo mund të kthehet në flori, nëse: 1. Ke më shumë informacion se të tjerët; 2. Ke të njëjtin informacion me të tjerët, por teknika superiore të analizimit të informacionit dhe vendimmarrjes mbi të. Në këtë dimension do të shtjellohet edhe arbitrazhi në këtë artikull, ku qëllimi ynë do të jetë që përmes aplikimit të optimizimit kompjuterik të reduktojmë riskun duke reduktuar kohën për vendim-marrje; 3. Je me fat.

Nëse dikush nuk ka oreks për ta shndërruar kohën në flori, por thjesht në bronz, atëherë mund ta menaxhojë riskun duke blerë polica sigurimi, qofshin këto standarde apo “të qepura me porosi”.

Në këtë artikull nuk do të merremi me këtë grup të dytë, menaxhimi i riskut të të cilëve është pasiv, por do të fokusohemi tek një teknikë aktive që i vjen në ndihmë personave të pikës 2 më lart.

PËRKUFIZIMI I PROBLEMIT

Arbitrazhi (valutor) është procesi i angazhimit në strategjinë “bli lirë – shit shtrenjtë”, me qëllim realizimin e fitimit. Prosesi duhet realizuar njëkohësisht në disa tregje, qofshin këto aktuale apo të ardhshme (*future & forward*). Përgjithësisht, konkurrenca e ngushton mundësinë për fitime, si në kohë, ashtu edhe në volum, duke rritur riskun e dështimit të strategjisë.

Rrjedhimisht, sigurimi i informacionit të saktë, procesimi i shpejtë dhe korrekt i tij, dhënia e urdhrit për blerje-shitje dhe riaplikimi i procesit është kritik në maksimizimin e fitimit. Arbitrazhi nuk duhet ngatërruar me spekulimin, sepse ky i fundit nënkupton ekspozim aktiv ndaj kohës, pra ndaj riskut, duke gjeneruar kështu më shumë risk e për rrjedhojë më shumë analiza statistikore të tij. Strategjitë spekuluese janë:

1. Bli lirë sot dhe prit të shesësh shtrenjtë në të ardhmen, ose
2. Shit shtrenjtë sot një aset të marrë hua dhe prit ta riblesh lirë asetin në të ardhmen për të shlyer borxhin (e njohur ndryshe si: **shitje e shkurtër**). Përkundrazi, ajo që

duhet bërë në arbitrazh është gjetja e diferencave midis çmimeve të aseteve të njëjta¹, në tregje të ndryshme dhe goditja e këtyre tregjeve përpara se të tjerët ta bëjnë këtë gjë.

Problemi është relativisht i thjeshtë kur konsiderohen vetëm dy asete, por rritet eksponencialisht me shtimin e numrit të tyre.

Përdorimi i kompjuterit bëhet i detyrueshëm. Ndonëse ka shumë programe që e realizojnë optimizimin që kërkojmë të ilustrojmë, MS Excel është elegant dhe familjar për pothuajse të gjithë.

Le të supozojmë se kemi kuotimet e mëposhtme:

Tabela 1 – Të dhëna fiktive për të ilustruar arbitrazhin valutor²

	Frankfurt	New York	London	Tokyo	Zurich
	euro	usd	paund	yen	swiss franc
euro	1	1.23	0.98	126	1.15
usd	0.87	1	0.87	115	1.02
paund	1.3	1.66	1	137	1.45
yen	0.034	0.045	0.012	1	0.045
swiss franc	0.92	0.99	0.67	109	1

Çdo valutë kuotohet me dy çmime kundrejt çdo valute tjetër, një herë me çmimin për blerje (*bid*) dhe një herë me atë për shitje (*sell*). Të dhënat e mësipërme tregojnë çmimin maksimal, ose nëse do të flisnim me gjuhën e rrjetave, rrugën më të gjatë nga njëra valutë tek tjetra. Për shembull, eurot mund të shiten në New York me çmimin *bid* të kuotuar atje, por mund të shiten edhe në Frankfurt, duke përdorur çmimin *ask* të kuotuar në FWB.³

¹ “Të njëjta” nënkupton identike përsa i përket riskut që pozojnë këto asete. Dy asete konsiderohen me risk të njëjtë, kur kanë të njëjtën sjellje të flukseve monetare që gjenerojnë dhe të njëjtin maturitet.

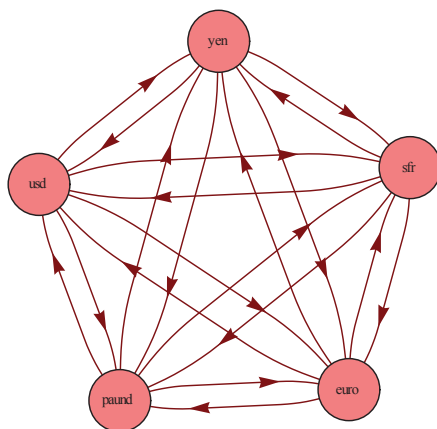
² Ndonëse autori i artikullit u mundua shumë për të marrë të dhëna reale nga tregjet FOREX, ishte pothuajse e pamundur, sepse çdo treg i vë në dispozicion këto të dhëna kundrejt një pagese (e cila gjithashtu duhet marrë në konsideratë përgjatë llogaritjeve të arbitrazhit). Të dhënat fiktive të përdorura janë zgjedhur qëllimisht për të gjeneruar fitime shpërpjesëtimore, sepse në fakt të dhënat nga arbitrazhi janë mjaft të ulëta për njësi monetare të angazhuar në proces.

³ Mbani parasysh se çdo vend i kuoton valutat e huaja në terma direkte kundrejt valutës mëmë, që nënkupton një njësi të valutës së huaj për disa njësi monetare të valutës mëmë.

Përdorimi i çmimit maksimal në tabelën më sipër është bërë qëllimisht, meqenëse synimi është vjelja e fitimit maksimal nga arbitrazhi. Në Excel kjo realizohet thjesht duke përdorur funksionin “max”, tek funksionet statistikore të paraprogramuara.

Duke përdorur Wolfram Mathematica mund të përftojmë një pamje vizuale të rrjetës potenciale të arbitrazhit:

Figura 2 – Rrjeta potenciale e arbitrazhit për 5 valuta

Duke e konvertuar problemin matematikisht, ajo që duhet të bëjmë është gjetja e “rrugës më të gjatë, duke kaluar vetëm një herë në çdo segment të rrjetës”. Numri total i segmenteve është 5 nyje x 4 segmente/nyje = 20. Numri total i rrugëve të

mundshme, duke u nisur nga çdo nyje është $\sum_{n=2}^{20} n = 209$. Duhet theksuar se rrugët

janë të pavarura nga nyjat, që nënkupton se rruga optimale është unike dhe e pavarur nga pikënisja e transaksioneve arbitrazhuese. Për shembull, nëse gjejmë rrugën optimale duke u nisur rastësisht nga euro, atëherë kjo rrugë mbetet optimalja edhe nëse nisemi nga valutat e tjera.

FORMULIMI MATEMATIKO-KOMPJUTERIK DHE ZGJIDHJA E PROBLEMIT

Tani që e përkufizuar problemin parimisht, duhet ta shtrojmë dhe zgjidhim teknikisht. Së pari, duhen listuar të gjithë segmentet dhe gjatësitë e tyre relative. Së dyti, çdo segmenti duhet t’i japim një peshë. Kjo peshë duhet të jetë binare (0 ose 1), që nënkupton se nëse segmenti **do të jetë** pjesë e rrugës optimale, atëherë pesha që do i japë Excel-i gjatë zgjidhjes do të jetë 1 dhe nëse **nuk do të jetë** pjesë e rrugës

optimale, atëherë pesha do të rezultojë 0. Së treti, duhet të shumëzojmë gjatësitë e segmenteve, pesha e të cilëve rezulton 1 pas procesit të optimizimit, për të llogaritur fitimin nga arbitrazhi.

Si gjatësi të një segmenti duhet të marrim normalisht çmimin e një valute kundrejt një tjetre. Por këtu ndeshemi me një pengesë. Fitimi nga arbitrazhi përlllogaritet duke shumëzuar çmimet e valutave në rrugën optimale me njëra-tjetrën dhe duke i zbritur numrin 1, që përfaqëson pasurinë e angazhuar fillimisht në proces. Meqenëse jo të gjitha segmentet janë pjesë e rrugës optimale, atëherë Excel-i detyrimisht do u akordojë atyre peshën 0 gjatë optimizimit. Por meqenëse vetë optimizimi në Excel kërkon që të shumëzohen gjatësitë e të gjitha segmenteve për të identifikuar rezultatin maksimal (pavarësisht zerove dhe njëshave), atëherë dalim në një non-sens, sepse shumëzimi me zero rezulton zero e për rrjedhojë të gjitha rrugët nuk do të rezultojnë optimale (ose në një këndvështrim tjetër të gjitha janë optimale). Për të shmangur shumëzimin me zero, duhet pra t'i drejtohem një operacioni tjetër matematikor, ku numri zero është neutral kah rezultatit final. Një operacion i tillë është mbledhja. Që mbledhja të jetë ekuivalente me shumëzimin duhet që shumëzuesit të shndërrohen në mbledhorë. Procesi që e bën këtë është logaritmimi. Pra ajo që duhet të bëjmë, është që gjatësitë e segmenteve t'i shprehim si logaritma të çmimeve të kuotuar në tabelën 1 më lart. Kjo jepet në tabelën 2 më poshtë

LN(=)										
C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
	Frankfurt	New York	London	Tokyo	Zurich			route	length	weight
	euro	usd	pound	yen	swiss franc					product
euro	1	1.24	0.48	1.75	1.15			euro-usd	0.207011	0
usd	0.87	1	0.87	115	1.02			euro-pound	0.02102	0
pound	1.3	1.65	1	137	1.45			euro-yen	4.835282	0
yen	0.034	0.045	0.012	1	0.045			euro-sfr	0.139762	0
swiss franc	0.92	0.99	0.67	109	1			usd-euro	0.13426	0
								usd-pound	-0.13920	0
								usd-yen	4.744932	0
								usd-sfr	0.019803	0
			0					pound-euro	0.262364	0
			1					pound-usd	0.505818	0
								pound-yen	4.919981	0
								pound-sfr	0.371564	0
								yen-euro	-1.18119	0
								yen-usd	-3.10100	0
								yen-pound	4.47785	0
								yen-sfr	-3.10109	0
								sfr-euro	-0.08338	0
								sfr-usd	0.01005	0
								sfr-pound	-0.40048	0
								sfr-yen	4.641348	0
								sum		0
								product		1

Tabela 2 – Lista e të gjithë segmenteve me gjatësitë respektive të shprehura si logaritma

Hapi tjetër është formulimi i kushteve korrekte për të përfutur rezultatin e dëshiruar. Së pari, pesha e çdo segmenti duhet të jetë binare, 0 ose 1, që do të thotë se nëse niseni nga një valutë duhet medoemos ta përshkoni të gjithë segmentin deri tek tjetra. Së dyti, rrjeti duhet të jetë i balancuar, që nënkupton se nëse katër segmente dalin nga një nyje-valutë, po aq (katër) segmente duhet të hyjnë në të. Së treti, duhet t'ia nisim nga një nyje-valutë, që do të thotë se shuma e segmenteve që dalin nga një nyje e dëshiruar duhet të jetë jo më e vogël se një.

Në këtë aplikim, kushti është vendosur që si nyje fillestare të shërbejë euro. Së fundmi, duhet të maksimizojmë output-in, duke përfunduar në të njëjtën nyje-valutë prej nga e nisëm (euro në rastin tonë). Dritarja e Solver-it në MS Excel duhet të ketë pamjen vijuese:

Tabela 3 – Formulimi i kushteve në dritaren e Solver-it⁴

The screenshot shows the MS Excel Solver Parameters dialog box. The 'Set Objective' field is set to '\$D\$5'. The 'To: Max' radio button is selected. The 'By Changing Variable Cells' field is set to '\$B\$4:\$B\$7'. The 'Subject to the Constraints' list contains several constraints involving cell ranges like \$B\$11:\$B\$12, \$B\$13:\$B\$14, etc. The 'Solving Method' section is set to 'GRG Nonlinear'. The 'Solve' button is highlighted.

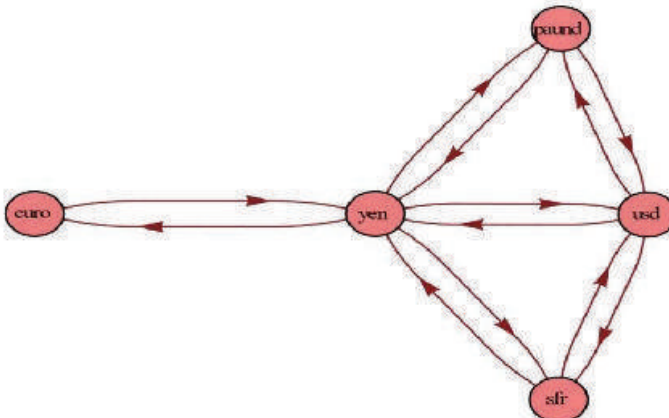
⁴ Komanda e Solver-it gjendet në këndin djathtas-lart të menisë Data. Nëse nuk ju shfaqet atje, duhet ta aktivizoni manualisht duke përzgjedhur Options, Add-ins, Excel Add-Ins, Go... dhe së fundmi ikonën Solver në dritaren përkatëse.

Zgjidhja që gjeneron Solver-i tregohet në tabelën 4 dhe figurën 3 më poshtë:

Tabela 4 – Zgjidhja optimale

	Frankfurt	New York	London	Tokyo	Zurich		route	length	weight	product
	euro	usd	pound	yen	swiss franc					
euro	1	1.23	0.98	122	1.15		euro-usd	0.207014169	1	0.207014
usd	0.87	1	0.87	115	1.02		euro-pound	-0.0202027107	1	-0.0202
pound	1.3	1.4	1	137	1.45		euro-yen	4.804021045	1	4.804021
yen	0.034	0.045	0.012	1	0.048		euro-sfr	0.139761942	0	0
swiss franc	0.92	0.99	0.67	109	1		usd-euro	-0.139262067	0	0
							usd-pound	-0.139262067	1	-0.13926
							usd yen	4.744932128	1	4.744932
							usd-sfr	0.019802627	0	0
							pound-euro	0.0262364264	1	0.0262364
							pound-usd	0.136472217	0	0
							pound-yen	4.919980926	1	4.919981
							pound-sfr	0.371563555	1	0.371564
							yen-euro	-3.381391754	1	-3.38139
							yen usd	3.101092789	1	3.10109
							yen-pound	-4.422848629	1	-4.42285
							yen-sfr	-4.036554768	1	-4.03655
							sfr-euro	-0.083381109	1	-0.08338
							sfr-usd	-0.010050336	0	0
							sfr-pound	-0.400477567	0	0
							sfr-yen	4.691347882	1	4.691348
							sum			5.816487
							product			335.7904

Figura 3 – Rruga optimale

INTERPRETIMI I REZULTATIT

Sikurse konstatohet nga më lart, mund ta nisim arbitrazhin nga çdo nyje dhe të përfundojmë sërish në të, duke përfutur afro 334,79 euro për çdo euro të futur në lojë (ose çdo njësi tjetër monetare prej nga mund t'ia nisim). Në këtë ilustrim, nuk u morën në konsideratë komisionet, tatimet dhe kosto të tjera që shoqërojnë procesin. Këto kosto e reduktojnë fitimin rezultant dhe nga pikëpamja përlllogaritëse ato do të shfaqeshin si kushte në dritaren e Solver-it më lart. Çdo arbitrazhist, me akses në informacion dhe teknika të sofistikuar përlllogaritëse, do të nxitonte të bënte para, duke riskuar ta çonte tregun në ekuilibër përpara se të tjerët të fillonin shitblerjet. Me kalimin e kohës, mundësitë për arbitrazh do të shterreshin, por informacioni i ri mund të hapte sërish oportunitete të reja.

--- o --- o ---

Dr. Rinald Muça:

Ka përfunduar studimet universitare në Fakultetin e Ekonomisë, Universiteti i Tiranës për të vijuar më tej me studimet në Universitetin e Nebraskës, SHBA.

Prej vitit 2012 ushtron detyrën e Drejtorit të Departamentit të Auditimit të Performancës në Kontrollin e Lartë të Shtetit.

Dr. Muça ka një karrierë të pasur akademike ku prej vitit 2001 punon si pedagog në Fakultetin e Ekonomisë si Lektor dhe seminarist në lëndët “Drejtimi Financiar”, “Drejtimi Financiar Ndërkombëtar”, “Auditim dhe menaxhim risku”, “Modelim financiar”.

Nga viti 2006-2007, ka punuar si këshilltar pranë USAID-it, në hartimin e planeve të biznesit dhe vlerësues financiar.

Z. Rinald Muça ka marrë titullin Doktor i Shkencave dhe është kontabilist i certifikuar nga CIPFA, Instituti Ndërkombëtar i Certifikimit në Financa Publike dhe Kontabilitet.

Ndër botimet e Dr. Rinald Muçës mund të përmendim “Ushtrime të Matematikës Financiare” dhe “Modelim Financiar”.

PROBLEMATIKAT DHE SFIDAT E AUDITIT TË BRENDSHËM NË SEKTORIN PUBLIK SHQIPTAR

Prof. Asoc. Dr. Arbi Agalliu¹, UET

Msc. Megi Kurushi², UET

Funksionimi i administratës publike me rendimentin dhe efikasitetin e duhur ngelet një nga sfidat më të mëdha të çdo qeverie apo politik-bërësi. Ka një sërë faktorësh që ndikojnë në cilësinë dhe rezultatet e punës së administratës publike, faktorë të cilët nëse identifikohen dhe trajtohen në kohë, padyshim që përmirësojnë rezultatet. Një hallkë e rëndësishme dhe tepër e

domosdoshme për mbarëvajtjen e punës në administratën publike është njësia e auditimit. Janë pikërisht audituesit ata të cilët identifikojnë faktorët që ndikojnë negativisht në performancën e administratës, identifikojnë shkelësit e ligjeve, politikave dhe procedurave të punës. Audituesit bazuar në procesin e auditimit nxjerrin rezultate dhe japin rekomandime të cilat ndikojnë në buxhetin financiar të çdo njësie që ata auditojnë. Në këtë këndvështrim, sa më profesional e të paanshëm të jenë audituesit, reale dhe të drejta të jenë gjetjet dhe rekomandimet e tyre aq më tepër impakt pozitiv kanë, sidomos në aspektin financiar. Por jo rrallë herë audituesi e ka të lehtë të ushtrojë funksionin e tij. Ai vendoset shpesh përball presioneve, mungesës së politikave dhe procedurave apo dhe abuzimeve nga drejtuesit e njësive ku ata kryejnë procesin e auditimit e kjo ndikon detyrimisht në rezultatet e punës së tyre. Bazuar nga sa më sipër, në këtë punim kemi vendosur të trajtojmë se cilat janë problematikat e audituesve në sektorin publik shqiptar dhe perspektivat që kanë këta të fundit. Analiza dhe rezultatet e këtij punimi ngrihen mbi intervista dhe pyetësor të zhvilluar ndaj audituesve të sektorit publik në Shqipëri.

Fjalët kyç: Auditim, pavarësi reale, motivim.

¹ Përgjegjës i Departamentit të Financës dhe Ekonomiksit
Universiteti Europian i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Teknologjisë

² Asistent Pedagogë – Departamenti i Financës dhe Ekonomiksit
Universiteti Europian i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Teknologjisë

1. Hyrje

Ndërgjegjësimi dhe përkushtimi nuk mjafton që punonjësit e administratës publike të mos gabojnë gjatë ushtrimit të funksionit të tyre. Gabimet që ata mund të bëjnë janë të ndryshme, nga ato më të thjeshtat e deri tek ato më të komplikuarat të cilat kanë edhe efekte financiare të larta. Kjo impakton në shpenzimet jo efektive të buxhetit të çdo institucioni i cili financohet nga buxheti i shtetit, pra fonde publike³. Më problematik shfaqet rasti kur kemi abuzim dhe jo një gabim njerëzor në kryerjen e funksioneve dhe kjo me qëllim përfitimi financiar apo përfitimi material.

Në këtë këndvështrim, njësitë e auditimit mbartin një rëndësi të veçantë duke monitoruar zbatimin e ligjeve, politikave dhe procedurave (rregulloreve), të çdo institucioni publik në mënyrë që mundësit për gabime dhe abuzime të jenë sa më të vogla. Nga ana tjetër, auditit duke qenë njësi e cila kontrollon pasi ngjarja ka ndodhur, rekomandimet që jep duhen marrë parasysh në mënyrë që të mos ketë përsëritje të rasteve abuzive apo dhe gabimeve njerëzore të cilat lënë pasoja financiare në institucion.

Nga ana tjetër, audituesit përballen shpesh herë me problematika të shumta të cilat padyshim që ndikojnë në performancën e tyre. Jo rrallë herë ata punojnë në kushte të vështira si fizike ashtu dhe psikologjike. Jo rrallë herë ata gjenden përballë presioneve të ndryshme të cilat bëjnë që të shtrembërohen gjetjet e tyre si dhe rekomandimet që këta të fundit bëjnë.

Në këtë kontekst, ky punim do të fokusohet pikërisht tek këto problematika dhe sfida me të cilat përballen sot audituesit në sektorin publik.

2. Vështrim i përgjithshëm mbi auditimin dhe veprimtarinë e tij

Përpara se të trajtojmë problematikat dhe sfidat e audituesve, është e udhës të hedhim një vështrim të përgjithshëm mbi auditimin, çfarë kuptojmë më të dhe cila është veprimtaria e tij.

Koncepti i auditimit është shumë i hershëm. Nga të dhënat historike evidentohet fakti se shërbimet e para kontabël vërehen 8500 vjet përpara Krishtit në Egjiptin e vjetër, në Babiloni dhe Greqi⁴. Bazuar në po të njëjtat të dhëna është faktuar se pikërisht në Egjiptin e lashtë ishin faraonët ata të cilët linin mbikëqyrës gjatë procesit të grumbullimit të drithërave për bukë.

³ Këtu nuk përfshihen grandet e ndryshme apo fondet të cilat vijnë nga rrugë të tjera ligjore të cilat nuk janë fonde publike.

⁴ Ministria e Financave, Njësia Qëndrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm, Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizes, “Bazat e auditimit të brendshëm” 2011 – 2012, fq 6.

Gjithashtu në Athinën e vjetër 300 vjet para Krishtit është themeluar Kongresi i Kontabilistëve me qëllim inspektimin e ekonomisë së shtetit duke u shfaqur edhe këtu shenjat e para të procesit të auditimit. Më tej në Romën e lashtë, persona të caktuar të emëruar nga pronarët të cilët quheshin “vlerësues” dhe “arkëtarë”, paraqisnin në gjykatë raporte për administrimin e parave publike.

Me zhvillimin e aktivitetit të tyre, pronarët e kësaj periudhe ngrinin disa pyetje të cilat i lindnin vazhdimisht lidhur me mirëfunksionimin e aktivitetit financiar. Pyetjet më të shpeshta ishin⁵:

- A mund t'i besoj kësaj llogarie apo pasqyrimi të treguesve ekonomik dhe financiar?
- A mund të ketë gabime në pasqyrimin e treguesve ekonomik dhe financiar?
- A mund të ketë keqkuptime mbi raportimet që bëhen nga kujdestaria e caktuar?
- A mund të ketë fshehje nga kujdestaria e caktuar?
- A mund të ketë mashtrim nga kujdestaria e caktuar apo punonjës të tjerë?
- A mund të ketë vjedhje për interesa vetjak dhe për të tjerët (tretët)?

Ishte pikërisht ky momenti kur lindi nevoja e shërbimeve të auditimit, një palë e tretë e pavarur ku pronarët adresonin pyetjet që kishin. Këta persona u quajtën dëgjues pikërisht sepse rrinin në ambientet ku zhvilloheshin aktivitetet e pronarëve dhe dëgjonin (edhe shikonin) çfarë ndodhte duke informuar më pas autoritetet përkatëse.

Fjala “*të dëgjosh*” rrjedh nga latinishtja “*audire*” që në anglisht përkthehet “*auditing*”. Në Romën Antike, fjala *auditorium* tregonte trupën e gjykatës⁶.

Sot termi *auditorium* tregon një vend në të cilin shkohet për të dëgjuar diçka. Në këtë kuptim fjala “*auditor*” -që në shqip do të thotë – “*auditues*” përdoret për të treguar atë që kontrollon dhe verifikon pra individin apo grupin e punës, ndërsa “*auditing*” - që në shqip përkthehet – “*auditim*” përdoret për të treguar atë që lidhet me procesin, pra me rolin, misionin, qëllimin dhe funksionin e kësaj veprimtaria.

Me kalimin e viteve dhe me përmirësimin e aktivitetit financiar edhe auditimi filloi të formalizohej dhe evidentohej si njësi e veçantë dhe e rëndësishme. Megjithatë në fillimet e veta auditimi i veprimtarive financiare të njësive që financoheshin me fonde publike ishte tepër diletant. Përpunimi i të dhënave bëhej nga qendrat e

⁵Ministra e Financave, Njësia Qendrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm, Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizës, “Bazat e auditimit të brendshëm” 2011 – 2012, fq 6.

⁶Ministra e Financave, Njësia Qendrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm, Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizës, “Bazat e auditimit të brendshëm” 2011 – 2012, fq 7.

informatizimit të evidencës ekonomike. Kontrollët ishin të shpeshta dhe jo të mirë organizuara sidomos në sa i përket përpunimit të të dhënave. Në atë periudhë (rreth viteve 1970) audituesi i brendshëm ishte më tepër në rolin e inspektorit si dhe detyra e tij nuk konsiderohej një shërbim i rëndësishëm që i shton vlerën veprimtarive të menaxhimit të një organizate⁷.

3. Auditimi dhe rëndësia e tij

Me zhvillimin e ekonomisë kudo në botë, me shtimin e llojeve të veprimtarive ekonomike si dhe transaksioneve financiare si dhe me rritja e kompleksitetit të sistemeve të kontabilitetit dhe të teknologjisë së informacionit edhe audituesi është zhvilluar në shumë aspekte ku mund të përmendim duke filluar nga aftësitë e tij lidhur jo vetëm me teknikat e kontrollit por edhe në mënyrën e gjykimit. Për më tepër përvoja e fituar në vite si dhe trajnimet dhe kualifikimet e ndryshme e rrisin edhe me tej performancën e audituesve.

Sot kërkesat e tyre janë gjithmonë e në rritje lidhur me të qenit profesionit, sikurse është rritur tej mase edhe rëndësia e tyre. Kjo solli që të rishikoheshin metodologjitë e përdorura prej tyre në mënyrë që të ishin më efikas në punën që bënin. Kjo për disa arsye, ku mund të veçojmë⁸:

- Auditimi i brendshëm ballafaqohej me presione për “të shtuar vlerë” në njësi ekonomike, në mënyrë që të justifikohen kostot.
- Presionit të tregut nëpërmjet tenderimit konkurrues të shërbimit të siguruar nga klientët e auditimit të brendshëm;
- Rritje të kërkesës (nga politikanët, administratorët, media, aksionarët publikë dhe të tjerë) për sisteme më të mira të kontrollit të brendshëm dhe raportim vlerësues në funksionimin e tyre;
- Kontrolli i brendshëm shihet si një mjet i ofrimit të zgjidhjeve për shumë rreziqe apo probleme të mundshme;
- Auditimi i bazuar në sistem është një metodë/qasje audituese në të cilën audituesi kërkon të fitojë nivelin e duhur të sigurisë duke:
 - a) Evidentuar ekzistencën e një sistemi efektiv të pëpunimit dhe regjistrimit të transaksioneve;
 - b) Vlerësuar dhe testuar kontrollët e brendshme përkatëse;
 - c) Kryer nëse është e nevojshme, një testim thelbësor të një niveli përfaqësues dhe më të reduktuar.

⁷ Hysen Cela, Auditimi i bazuar në system(ABS), Cikël leksioni 2014.

⁸ Hysen Cela, Auditimi i bazuar në system(ABS), Cikël leksioni 2014.

Kështu që veprimtaria e auditimit konsiderohet tashmë tepër specifike dhe kryhet nga persona profesionist dhe organizata profesionale. Bazohet në një proces ekzaminimi, verifikimi, kontrolli, testimi, vlerësimi dhe si rrjedhojë në një bashkësi verifikimesh të veçanta të lidhura ndërmjet tyre dhe të vendosura në një sistem⁹. Mbështetur edhe në literaturën mbi auditimin e brendshëm theksohet se ky proces zhvillohet nga një ose më shumë subjekte audituese, nëpërmjet profesionistëve të pajisur me dëshmi që vërteton njohjen e standardeve me profesionalizëm dhe pavarësi të mjaftueshme. Përveç monitorimit me kujdes të shpenzimeve, procesi i auditimit ka si qëllim edhe garantimin e besueshmërisë dhe korrektësisë së funksionimit të njësisë në përgjithësi.

Procesi i auditimit, sikurse dihet, përfundon me përpilimin e një dokumenti, relacioni, mendimi profesional, opinion profesional, që mund të marrë paraqitje apo forma të ndryshme si opinion, relacion i certifikimit, raport konfidencial, projekt – raport, raport final, çka synon t’u garantojë të tretëve cilësinë e një procesi ose të një rezultati përfundimtar.

Nga sa më sipër, auditimi mbart një rëndësi të veçantë gjë e cila e vendos audituesin përpara përgjegjësisë. Kjo bën që tek audituesi të ndikojnë disa elementi si¹⁰:

- *Integriteti*: që do të thotë ndershmëri, objektivitet, aftësi, shmangie e konfliktit të interesave në ushtrimin e veprimtarisë audituese;
- *Pavarësia dhe Objektiviteti*. E para nuk varet prej tij ndërsa objektiviteti shikohet si element tepër i rëndësishëm në procesin e auditimit;
- *Ngritja e vazhdueshme profesionale*;
- *Profesionalizmi*;
- *Komunikimi dhe informimi*. (komunikim korrekt, objektiv, të qartë, konçiz dhe konstruktiv).

4. Problematikat dhe sfidat e auditimit në sektorin publik shqiptar

Auditit i brendshëm është një tjetër hallkë e sistemit të kontrollit. Auditit i brendshëm ka si qëllim kryesor mbikëqyrjen e zbatimit të të gjitha ligjeve, udhëzimeve, politikave dhe procedurave të aprovuara të brendshme të institucioneve publike. Pra, auditit i brendshëm ka si synim të identifikojë dhe parandalojë rreziqet ndaj të cilave mund të ekspozohet institucioni. Mbi të gjitha, duhet të sigurohemi se auditit i

⁹Ministra e Financave, Njësia Qendrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm, Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizës, “Bazat e auditimit të brendshëm” 2011 – 2012, fq 20.

¹⁰Ministra e Financave, Njësia Qendrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm, Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizës, “Bazat e auditimit të brendshëm” 2011 – 2012, fq 38.

brendshëm kryen veprimtarinë e tij jashtë çdo lloj ndikimi apo presioni. Njësia e kontrollit të brendshëm merr vendime në mënyrë të pavarur duke bërë në këtë mënyrë që dhe vendimet të jenë sa më të drejta dhe korrekte. Pavarësia e tij bën të mundur dhënien në mënyrë të pavarur të rekomandimeve, si dhe krijon siguri në aplikimin e kuadrit ligjor dhe normave rregullative.

Qëllimi kryesor i punës së kontrollit të brendshëm është mbrojtja e fondeve publike, pra që paratë e taksapaguesve të një vendi të shpenzohen në mënyrën e duhur. Kjo realizohet duke kontrolluar apo inspektuar departamentet, sektorët si dhe njësi të ndryshme për t'u siguruar që veprimtaria e tyre është kryer brenda kuadrit ligjor si dhe bazuar në rregullat dhe politikat e brendshme të institucionit.

Bazuar në literaturë, në intervista të kryera me auditues të ndryshëm të disa prej institucioneve publike rezulton se disa nga detyrat kryesore të kontrollit të brendshëm janë:

- Kontrolli i departamenteve, sektorëve dhe njësive të ndryshme të institucionit sipas strukturës organizative;
- Dhënia e sigurisë mbi implementimin e sistemeve të monitorimit e kontrollit të riskut për veprimtarinë financiare dhe operacionale;
- Kontrolli i regjistrimeve kontabël dhe regjistrimeve të tjera mbi përputhshmërinë e tyre me parimet kontabël, si dhe kontrolli i sistemeve të informacionit;
- Verifikimin mbi përmbushjen e të gjitha kërkesave ligjore dhe atyre që rrjedhin nga rregulloret e brendshme të institucionve në mënyrë që mos të ketë devijanca, abuzime apo qoftë edhe gabime njerëzore;
- Dhënia e konkluzioneve në lidhje me rezultatet e kontrolleve të kryera, duke përfshirë çështjet e shqyrtuara, shkeljet dhe rekomandimet;
- Përgatitja e raporteve periodike.

Pra si përfundim, mund themi se kontrolli i brendshëm shërben për të ndihmuar institucionet publike dhe stafin e tyre që të arrijnë qëllimet pa pasur devijime nga politikat dhe procedurat në fuqi. Kryen me efektivitet monitorimin e riskut dhe rrezikut si dhe siguron kontrolle periodike dhe jo vetëm, për të minimizuar risqet e mundshme. Kontrolli i brendshëm shqetësohet për çdo ngjarje që mund të krijojë hapësira për mashtrime financiare. Kështu ai kthehet në një mbikëqyrës të proceseve të punës që përdorin institucionet.

Për të analizuar cilat janë problemet që shqetësojnë sot audituesit, jemi bazuar në intervistimin e 200 audituesve të administratës publike nga rreth 380 auditues që janë

në rang republike. Më poshtë, renditen disa nga problemet që konsiderohen më shqetësuese nga audituesit e administratës publike.

- ***Keqkuptimi i audituesit***

Një nga problemet kryesor që has kontrolli i brendshëm në institucionet publike është keqkuptimi i tij. Ajo pjesë e stafit e cila është jo mjaftueshëm e kualifikuar dhe jo profesioniste e shikon kontrollin e brendshëm si një barrierë apo si një pengesë, në punën e tyre. Ky i fundit është një ndër problemet më të mëdha, pasi çon në një situatë ku mungon bashkëpunimi dhe komunikimi që rezulton në konflikte jo konstruktive. Pra keqkuptimi dhe keqperceptimi është një nga sfidat e kontrollit të brendshëm. Domosdoshmërisht, për të pasur një bashkëpunim të frytshëm me auditin e brendshëm, si dhe për të pasur një ecuri pozitive të institucionit duhet që kontrolli i brendshëm të shihet jo si një pengesë, por si një partner kryesor. Duhet të shihet gjithashtu si në shërbimin të institucionit dhe në të mirë të interesit të përbashkët.

Kështu që institucionet publike duhet të fillojnë e ta shohin auditin si partner zhvillimi për ta. Duhet të presin prej auditit komunikim të drejtpërdrejtë dhe korrekt, besueshmëri dhe profesionalizëm. Gjithashtu nga ana tjetër, rekomandimet e auditit duhet të jenë të qarta dhe të kuptueshme në mënyrë që implementimi i tyre të jetë i shpejtë dhe efikas.

- ***Mungesa e politikave dhe procedurave***

Mungesa e politikave dhe procedurave për disa veprimtari bën që kontrolli i brendshëm të ketë vështirësi në përmbushjen e detyrave të tij. Gjithashtu ka raste kur përshkrimi i detyrave të punonjësit është evaziv dhe i paqartë. Duke munguar politikat dhe procedurat ose duke qenë të paqarta, kontrollori e ka tepër të vështirë për të evidentuar se kush është përgjegjës për parregullsitë e gjetura në veprimtarinë e institucioneve publike. Për më tepër, përpara se hartuesit e politikave dhe procedurave t'i ndërtojnë ato duhet që të konsultohen me kontrollin e brendshëm. Nga vëzhgimi i kryer dhe intervistimi i kontrollorëve të ndryshëm rezulton se kjo problematikë haset në shumë raste. Arsytet janë të ndryshme. Mungesa e kualifikimit të nevojshëm të personave që janë përgjegjës për hartimin e politikave dhe procedurave, situata në të cilën gjendet institucioni publike sot, e deri te faktorë të qëllimshëm për të shmangur përgjegjësitë apo për të përfutur në mënyrë jo të drejtë, janë disa prej arsyeve të renditura nga audituesit e vëzhguar dhe intervistuar. Fakti është që mungesa të tilla përbëjnë boshllëqe jo pak të rëndësishme që vështirësojnë punën e kontrollit të brendshëm.

• *Mungesa e trajnimeve në fushën e kontrollit të brendshëm*

Trajnimet profesionale në kontrollin e brendshëm janë të domosdoshëm duke ditur rëndësinë e tij. Në lidhje me këtë çështje rezulton se ka një mungesë të theksuar për sa i përket trajnimeve në fushën e “Teknologjisë së Informacionit”. Në shumicën e institucioneve mungojnë kontrolluesit e teknologjisë së informacionit.

Mungesa e kualifikimeve dhe trajnimeve në këtë fushe është tejet problematike për strukturën e kontrollit të brendshëm, pasi kjo fushë është shumë e ndjeshme në ecurinë e veprimtarisë së një institucione. Ky fakt sjell një tjetër vështirësi në kryerjen e punës së kontrollit të brendshëm.

• *Mungesa e pavarësisë (de facto)*

Në realitetin shqiptar – ku politika, faktorë dhe aktorë të tjerë ndikojnë ndjeshëm në punën e administratës publike – mund të themi me bindje të plotë se audituesi është i pavarur vetëm “de juro”. Shpesh herë, audituesit përdoren nga drejtuesit e institucioneve për t’i bërë shantazhe punonjësve të caktuar apo për të pushuar nga puna disa të prej tyre.

Audituesit nuk e kanë pavarësinë që është aq e nevojshme dhe e domosdoshme, gjë e cila po të ishte “de facto”, do t’i bënte ata që të arrinin rezultate më të larta dhe më të sakta. Ndikimi i palëve të treta përgjatë punës së tyre duke impaktuar tek pavarësia ndikon tepër negativisht. Kjo sjell një raport të cenuar dhe jashtë realitetit duke deformuar gjetjet dhe rekomandimet.

• *Vështirësi komunikimi me punonjësit*

Ky problem, të cilin e përmendëm edhe më herët, vështirëson edhe më shumë punën e kontrollit të brendshëm. Duhet pranuar se të drejtat që gëzon kontrolli i brendshëm i krijon ushtruesve të tij, komoditetin e nevojshëm për marrjen e informacion për të cilin kanë nevojë. Por shpesh herë punonjës të ndryshëm të institucioneve publike e paralelizojnë rolin e kontrollorit me rolin e një polici. Pra pozicioni i kontrollorit shihet nga pjesa tjetër e punonjësve të institucionit, si kërcënues. Mungesa e profesionalizmit të theksuar të disa prej punonjësve apo drejtuesve krijon vështirësi në komunikimin me kontrollin e brendshëm.

• *Pagesat e ulëta*

Një element tepër i dukshëm dhe që shfaqet problematik janë pagesat që marrin audituesit pasi janë në nivele relativisht të ulëta. Kjo rrit mundësin e pranimit të ryshfetit nga ana e tyre apo mos performimin siç duhet. Kur flasim për pagesën kemi parasysh përveç pagës mujore edhe dietat dhe shpërblimet e ndryshme. Audituesit

pohojnë se disa nga dietat janë shkurtuar dhe disa të tjera janë minimizuar. Po kështu pohojnë që shpërblimet motivuese në varësi të performancës pothuajse nuk ekzistojnë.

- ***Auditimi i performancës***

Audituesit pohojnë se nuk duhet të kufizohen vetëm në kontrollet e pasqyrave financiare apo dhe përputhshmërisë ligjore, politikave dhe procedurave por gjithashtu edhe në performancën e kapitalit human, pra stafit. Ata pohojnë se duhet t'i kushtohet më tepër vëmendje kontrollit të kapitalit human duke qenë se ai luan rolin kryesor në mirëfunksionimin e një institucioni publik. Pra, nëse stafi është profesionist dhe i mirë-trajnuar merr përsipër kryerjen e punës me përkushtim dhe me korrektësi. Kjo çon në një performancë më të mirë të institucionit dhe më tej në zhvillimin tij. Por ajo që shfaqët shqetësuese sot ka të bëjë me metodat e përzgjedhjes së stafit.

Përzgjedhja e stafit nuk duhet të bëhet mbi baza subjektiviteti, mbi interesa të ngushta të personave të caktuar apo prej influencave politike. Nuk mundet që për fitime personale të përzgjidhen persona jo të përshtatshëm për një vend të caktuar pune. Administrata publike nuk mund të ngelet peng i një stafi jo të kualifikuar dhe jo eficient. Kjo e fundit jo vetëm që lë jashtë sistemit persona të cilët meritojnë të jenë në të, por edhe shkruajnë atë pjesë të stafit i cili është profesionist. Demotivimi bënë që mos të ketë rezultate pozitive si dhe puna e kryer të mos jetë efiçiente.

Mënyra e përzgjedhjes së stafit duhet të jetë standard për këdo. Të gjithë kandidaturat duhet të kalojnë filtra të caktuar për të përzgjedhur kështu më të mirin. Testet, intervistat si dhe referencat janë të domosdoshme në përzgjedhjen e një punonjësi të ri. Vetëm një mënyrë efikase dhe korrekte përzgjedhje do të bënte të mundur që në administratën publike punonjësit të jenë eficient dhe i motivuar për të punuar pasi dhe konkurrenca do të ishte më e lartë. Mënyra e rekrutimit, trajnimit dhe motivimit duhet audituar në mënyrë periodike duke bërë të mundur që në këtë drejtim të mos ketë probleme.

Aktualisht kontrollet janë më tepër të fokusuara në aspektet financiare apo dhe në asetet fizike dhe jo në kapitalin human, i cili në vetvete përbën një aset tepër të rëndësishëm. Kështu që rritja e kontrollit në kapitalin human bënë të mundur që në perioda afatshkurtra dhe afatmesme përzgjedhja e stafit të jetë efiçiente dhe korrekte si dhe zhvillimi i institucionit të jetë i sigurt.

Krijimi i politikave dhe procedurave për rekrutimin e stafin e bënë akoma më të thjeshtë kontrollin e këtij procesi. Kontrolli i brendshëm mund të bazohet në një sërë elementësh për të siguruar një kontroll të saktë dhe të sigurt të performancës së punonjësve në institucione të ndryshme. Ndër këta elementë mund të përmendim:

- Raportet periodike të kontrollit. Çdo departament, njësi apo sektor kontrollohet në mënyrë periodike nga kontrolli i brendshëm. Çdo kontroll i ushtruar përfundon me një raport mbi njësinë e kontrolluar. Është ky raport që shpreh (me notë ose jo) performancën që ka njësia respektive. Kështu që nëse një raport tregon nota pozitive për njësinë, kjo vjen si rezultat i stafit të vet njësisë. Pra, një vlerësim i përgjithshëm mbi performancën e stafit mund të merret nga raportet periodike të kontrollit;
- Testime të ndryshme. Auditë i brendshëm mund dhe duhet të kryejë testime të ndryshme për atë pjesë të stafit e cila konsiderohet e rëndësishme dhe strategjike për ecurinë pozitive të institucionit;
- Anketime qytetarët. Anketa të ndryshme mund të zhvillohen nga auditë i brendshëm për të kuptuar nevojat dhe pakënaqësitë që qytetarët kanë lidhur me funksionimin e institucionit. Këto anketa mund të bëhen në mënyrë periodike gjatë kohës kur kontrollohen institucionet dhe audituesit kanë mundësi kontakti me ta.

Të gjithë këta elementë mund të ndihmojnë në përzgjedhjen e një stafi profesional si dhe eliminimin e të gjithë atyre punonjësve, të cilët nuk janë të përshtatshëm për pozicionin që ata mbajnë.

Në tabelën e mëposhtme po paraqesim në mënyrë të përmbledhur pyetjet që iu drejtuan 200 audituesve të administratës publike mbi problematikat që ata i shqetësojnë.

Problematikat u evidentuan nga intervistat paraprake të zhvilluar me këta auditues.

PYETJA	PO	JO
A mendoni se funksionet e auditit keqkuptohen nga stafi i cili kontrollohet?	142	58
A mendoni se ka mungesa në politika dhe procedura të cilat cenojnë cilësinë e auditimit dhe iu krijojnë probleme audituesve gjatë procesit të kontrollit?	118	82
A mendoni se ka mungesa e trajnimeve në fushën e kontrollit të brendshëm?	177	23
A mendoni se audituesit janë realisht të pavarur për të ushtruar funksionin e tyre?	186	14
A mendoni se pagat dhe shpërblimet janë të ulëta, çka ndikon në demotivimin tuaj?	193	7
A mendoni se i duhet kushtuar më tepër vëmendje auditimit të performancës?	128	72

Tabela 1: Pyetje mbi problematikat që shqetësojnë audituesit e brendshëm.

Burimi: Pyetësor ndaj 200 audituesve të brendshëm të administratës publike. (autorët)

5. Konkluzione dhe rekomandime

Sikurse u evidentua edhe nga punimi, audituesit e brendshëm kanë rëndësi të veçantë. Rezultatet e punës së tyre impaktojnë realisht në performancën financiare dhe jo vetëm të institucioneve publike. Në këtë aspekt është domosdoshmëri të njihen problemet e tyre dhe të merren masa për eliminimin apo minimizimin e tyre. Nga pyetësorët dhe intervistat e zhvilluara dalim në konkluzion se audituesit e administratës publike i shqetësojnë kryesisht problemet e mëposhtme:

- *Keqkuptimi i funksionit të tyre duke i parë ata si polic e jo si partner;*
- *Ka mungesa në politika dhe procedura në institucionet ku operojnë;*
- *Ka mungesë të theksuar në trajnimi dhe seminare lidhur me teknikat e reja të auditimit;*
- *Kanë mungesë të theksuar të pavarësisë, duke u përballur me presioni nga eprorët të cilët kërkojnë të deformojnë gjetjet e audituesve dhe rekomandimet e tyre;*
- *Pagat dhe shpërblimet që marrin janë në nivele të ulëta duke i demotivuar audituesit të performojnë sikurse duhet;*
- *Nuk i kushtohet vëmendje sa duhet auditimit të performancës por përqendrohen më tepër tek kontrolli në aspektin financiar.*

Nga sa më sipër duhet detyrimisht të merren masa për të eliminuar problematikat aty ku mundet por të paktën të minimizohet efekti i tyre. Duhet detyrimisht që:

- Titullarët e institucioneve të krijojnë klimën e nevojshme që audituesi të shikohet si partner që ndihmojnë në rritjen e performancës së institucionit dhe të krijojnë ura bashkëpunimi midis audituesve dhe pjesës tjetër të stafit.
- Duhet krijuar rregullore, politika dhe procedura të cilat mos të lenë evazive jetën operacionale në institucion duke treguar qartësisht se kush mbanë përgjegjësi për çdo operacion të kryer.
- Duhet shtuar trajnimet dhe seminarët të cilat forcojnë anën profesionale të audituesit dhe përditësojnë teknikat e auditimit.
- Audituesit duhet të jenë të pavarur në mënyrë që të ushtrojnë detyrën e tyre sikurse duhet. Çdolloj presioni apo varësie do të ndikojë në rezultatet e tyre. Në këtë kontekst duhet rishikuar procedura sesi emërohet dhe shkarkohet një auditues.
- Duhet detyrimisht që audituesi të ketë një nivel page të lartë duke ditur rëndësinë e punës së tij. Kjo e motivon audituesin dhe i rrit vlerat atij në raport me ambientin ku kontrollon.
- Duhet detyrimisht që auditimit të performancës t'i kushtohet më tepër vëmendje.

Përmirësimi i situatës dhe eliminimi i problematikave që kanë audituesit është domosdoshmëri për një administratë me efikase dhe eficiente.

6. Referenca

- Ernest & Young; “Key considerations for your internal audit plan; Enhancing the risk assessment and addressing emerging risks”; May 2013.
- Deloitte; “Optimizing the Role of Internal Audit” 2014
- Commission of the European Communities; “The Role, the Position and the Liability of the Statutory Auditor within the European Union”; <http://europa.eu.int/en/comm/dg15/dg15home.html>
- Ministra e Financave; Njësia Qendrore e Harmonizimit për Auditimin e Brendshëm; Drejtoria e Zhvillimit Profesional dhe Analizës; “Bazat e auditimit të brendshëm”; 2012.
- Ministra e Financave; “Manuali i Auditimit të Brendshëm”; Korrik 2010
- Hysen Cela; Auditmi i bazuar në sistem (ABS); Cikël leksioni; 2014.
- Arbi Agalliu; Kapitali human përballë sfidave të sistemit bankar në Shqipëri”; “Seksioni -problemet e audituesve të brendshëm”, 2013.

--- o --- o ---

Prof. Asoc. Dr. Arbi Agalliu:

Ka përfunduar Doktoraturën mbi Sistemin Bankar në Shqipëri në 2013 pranë Universitetit të Tiranës. Pas studimeve të larta në UT, z.Agalliu ka kryer një Master Shkencor për Shkenca Europiane Ekonomike në Universitetin e Bambergut në Gjermani. Dr. Agalliu është aktualisht zv. Drejtor i Shkollës së Doktoraturës në Fakultetin e Ekonomisë në UET ku shërben edhe si pedagog. Eksperienca e tij e punës përfshin Auditin e Brendshëm në Bankën Credit Agricole Albania, si dhe audit për Emporiki Bank. Arbi Agalliu ka përfunduar edhe kursin 1 vjeçar të Llogaritit pranë Shoqatës së Llogaritarëve të Certifikuar në Glasgow, Angli.

Msc. Megi Kurushi:

Asistent/Lektore, Departamenti i Financës dhe Ekonomiksit, Fakulteti Ekonomik dhe i Teknologjisë së Informacionit në Universitetin Europian të Tiranës. Ka përfunduar studimet Bachelor dhe Master në Universitetin e Tiranës. Fakulteti Ekonomik.

Msc. Kurushi ka eksperiencë pune në Ministrinë e Financave si specialiste në projektin e Informalitetit ku u dallua për aftësi sipërmarrëse dhe profesionalizëm të lart. Më tej ajo angazhohet në procesin akademik si Asistent/Lektore e lëndëve Kontabilitet Financiar, Kontabilitet i Kosto dhe Drejtimit si dhe Tregjet Financiare. Gjithashtu Megi Kurushi ka qenë pjesë e një sërë aktiviteteve shkencore e akademike brenda dhe jashtë vendit, pjesëmarrëse dhe organizatore e Fokus Grupeve mbi tematika të ndryshme, pjesëmarrëse në konferenca shkencore si dhe trajnime.

AUDITIMI I TË DHËNAVE ME KAPACITET TË LARTË TË SEKTORIT PUBLIK SIPAS MODELIT ONLINE

Dr.Albana Gorishti¹, Albana Agolli², Dr.Gloria Tyxhari³

Abstrakt

Dr.Albana Gorishti

Albana Agolli

Në kushtet e ndryshimit thelbësor të një shoqërie të dixhitalizuar dhe funksionimit të e-government (e-qeveria), shtrohet si nevojë imediate përshtatja dhe angazhimi i SAI-ve për të zhvilluar metoda të reja të auditimit dhe mënyra të reja më të thjeshta dhe të drejtpërdrejta të informimit të publikut dhe Parlamentit.

Inovacionet e auditimit duhet që në mënyrë konstante dhe vazhdimisht të plotësojnë nevojat dhe pritshmëritë e ndryshimit të shoqërisë, duke e sjellë gjuhën e raportimit të gjetjeve dhe rekomandimeve nga auditimet sa më të kuptueshme dhe të lehtë për qytetarin, larg zhargonit profesional dhe përshkrimeve të gjata.

Nëse fillimisht auditimi është aplikuar në sektorin e financave dhe buxheteve, në ditët e sotme ai është shtrirë edhe në fusha të tjera jofinanciare, të tilla si siguria, performanca e sistemeve TI, kontrolli i aspekteve mjedisore, etj.

Nga ana tjetër, Teknologjia e Informacionit(TI) ka depërtuar dhe është kthyer në një mjet të fuqishëm në të gjitha degët e ekonomisë, si në sektorin privat ashtu edhe në atë publik dhe përfaqëson një nga llojet inovative të auditimit i cili po aplikohet gjithnjë e më shumë në auditimin e veprimtarisë së entiteteve publike.

¹Departamenti i Statistikës dhe Informatikës së Zbatuar, FE, UT
albana.gorishti@unitir.edu.al;

² Drejtore Departamenti në KLSH, aagolli@klsh.org.al;

³Departamenti i Statistikës dhe Informatikës së Zbatuar, FE, UT, gtuxhari@gmail.com

Auditimi i infrastrukturës së TI është bërë një instrument shumë i rëndësishëm, i cili ndikon ndjeshëm në realizimin e auditimit për të gjitha proceset e tjera.

Auditimi dhe analizimi i proceseve dhe sistemit të brendshëm të funksionimit të institucioneve shtetërore, bëhet i mundur nëpërmjet përpunimit të të dhënave të regjistruara, të cilat sa vijnë dhe rriten dhe kërkojnë një mënyrë më efikase të menaxhimit dhe procesimit të tyre.

Auditimi i TI nënkupton një ekzaminim të zbatimit të sistemeve TI për të siguruar që ato përmbushin nevojat e subjektit të audituar, pa kompromentuar sigurinë, privatësinë, koston dhe elemente të tjera kritike të veprimitarisë së subjektit të audituar.

Ky punim ka si qëllim të analizojë metodat e përdorura për përpunimin e informacionit elektronik, si ka evoluar ai ndër vite dhe si mund të realizohet në ditët e sotme menaxhimi i të dhënave me kapacitet të lartë (BigData).

Në këtë punim do të përshkruhen sistemet e të dhënave masive të cilat ofrohen nga qeveria shqiptare për biznesin apo qytetarët e Republikës së Shqipërisë, si dhe si mund t'i shërbejnë këto të dhëna Kontrollit të Lartë të Shtetit për një proces sa më tërësor dhe efektiv auditimi.

Fjalë çelës: Auditim, të dhëna masive (BigData), proces auditimi OnLine, e-qeverisja, sistemet e TI.

1. Hyrje

Auditimi tradicional (i brendshëm dhe i jashtëm) ka ndryshuar shumë përgjatë viteve të fundit, fillimisht si pasojë e ndryshimeve në mjedisin e procesimit të të dhënave [Borst W. N. (1997); Coderre D. (2005); Gallegos F. & Sandra S. (2008); Vasarhelyi M. A.; Kuenkaikaew S., Little J. & Williams K. (2009)].

Këto ndryshime kanë krijuar sfida thelbësore në realizimin e auditimit dhe funksionin e vlerësimit. Këto ndryshime dhe vështirësitë teknike të krijuara për audituesit si pasojë e tyre, janë të përmbledhura në Tabelën 1.

Tabela 1. Evolucioni i Auditimit duke u nisur nga mënyra e Procesimit të të Dhënave

Faza	Periudha	Procesimi i të dhënave të funksioneve	Aplikimet	Problemi i Auditimit
1	1945-1955	Input (I) Output (O) Proçesim (P)	Aplikime shkencore & ushtarake	Transkriptimit i të dhënave Proceset ripërsëritëse
2	1955-1965	I, O, P Ruajtje (R)	Shiritat magnetikë Aplikime natyrore	Të dhënat jo të lexueshme vizualisht Të dhëna që mund të ndryshohen pa lënë gjurmë
3	1965-1975	I, O, P, R Komunikim (K)	Sistemet time-sharing (me kohë të ndarë) Ruajtja në Disk Mbështetja e operacioneve të zgjeruara	Akses mbi të dhënat pa akses fizik
4	1975-1985	I, O, P, R, K Baza të dhënash (D) Procesimi i të dhënave të funksioneve	Bazat e të dhënave të integruara Mbështetja e sistemeve të vendimmarrjes Aplikimet e shtrira (Across-area)	Të dhënat fizike dhe ato logjike ndodhen në shtresa të ndryshme (të ndara). Shtresë e re kompleksiteti (DBMS)
5	1986-1991	I, O, P, R, K, D Workstations (W)	Rrjetat Sistemet mbështetëse të vendimmarrjes (jo-ekspertë) Sistemet optike të kujtesave	Të dhënat të shpërndara në vende të ndryshme Sasi të mëdha të dhënash Entitete të shpërndara të procesimit Burime të dhënash jo në letër Sisteme të ndërlidhura
6	1991-sot	I, O, P, R, K, D, W Vendime (V)	Sistemet e mbështetjes të vendimmarrjes (ekspertë)	Vendimet stokastike të konfiskuara nga MIS (sistemet e menaxhimit të informacionit)

Ekzistenca e bazave të të dhënave lokale, rajonale apo kombëtare, publike apo të aksesueshme nën kushte të caktuara, do ta lehtësojë prezantimin e qasjeve të reja në procesime specifike të informacionit, duke përfshirë auditimin.

Ndryshimi kryesor cilësor i parashikueshëm krahasuar me auditimin tradicional është mundësia e kontrollimit online të bazave të të dhënave në distancë dhe si rrjedhojë, kryerja e një pjese të konsiderueshme të auditimit pa pasur prezencë fizike në entitetin e audituar.

Kushte thelbësore për kryerjen e një auditimi online janë aksesin në Internet dhe përshtatshmëria e mjeteve TI, që përdoren nga audituesi dhe entiteti i audituar, duke përfshirë dhe sigurinë e cilësinë e transferimit të të dhënave.

Auditimi online konsiston në mbledhjen e informacioneve mbi entitetin e audituar, nga baza të dhënash të aksesueshme publikisht, si dhe analizë e dokumentacionit, deklaratave, dhe shpjegimeve në format elektronik [Lei Wang, Tuo Li (2015)].

2. Qasje të reja të auditimit: auditimi online dhe auditimi i vazhdueshëm

Çështja kryesore e sistemeve TI në përgjithësi dhe e auditimit online në veçanti, është krijimi i një ambienti (framework) për të ofruar të dhëna të plota dhe gjithëpërfshirëse, mjete TI të nivelit të lartë, që lehtësojnë aksesin mbi të dhënat e audituara, nën mbrojtjen e sigurisë dhe integritetit të informacionit dhe që përmbushin kërkesat ligjore dhe ekzekutive për auditimin TI.

Në kontekstin e zgjerimit të sistemeve dhe aplikimeve të e-governance, do të ofrohet infrastruktura e përshtatshme për sistemet e e-auditimit, të cilat do të lejojnë globalizimin e shkëmbimit të informacionit, përhapjen e aplikimeve TI, standardizimin e procedurave, aksesin optimal të informacionit nën kushte të sigurta. Ky evolucion mbështetet teknikisht nga zhvillimi i infrastrukturës specifike

(Figura 1.).

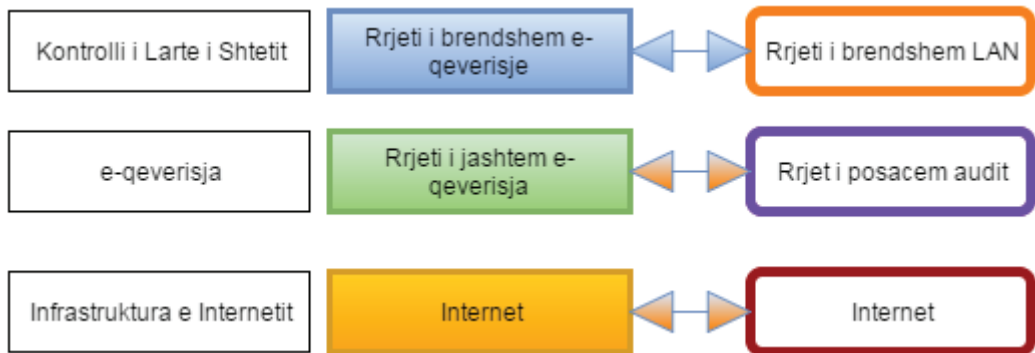

Figura 1. Mbështetja e infrastrukturës për auditimin online

Implementimi i auditimit të bazuar ose të mbështetur në kompjuter është një hap shumë i rëndësishëm, pasi ai mund të automatizojë tërësisht ose pjesërisht një seri aktivitetesh duke përfshirë: menaxhimin e projekteve, mbledhjen e të dhënave, hartimin e statistikave, zhvillimin e modeleve, testimin dhe vlerësimin e procedurave, përgatitjen e dokumenteve të punës (modele, pyetësorë, etj.), zhvillimin e raporteve të auditimit, analizë.

Auditimi online është një metodë moderne auditimi, e cila i ofron audituesit akses mbi entitetin e audituar (ose rrjetin e tij administrues), në mënyrë që ai të mund të kapi direkt informacionin në një mjedis të bazuar mbi një rrjet kompjuterësh (Internet, intranet).

Implementimi i teknikave të auditimit online rezulton shumë i dobishëm në fazën e përgatitjes së auditit, gjithashtu edhe në zhvillimin e dokumentacionit në format elektronik të auditimit.

Cilësia e auditimit ndikohet thelbësisht nga disa faktorë, si:

- Standardizimi i auditimit;
- Cilësia e bazës të të dhënave;
- Ndërlidhjet e aplikimeve;
- Trajnimi i audituesve, etj.

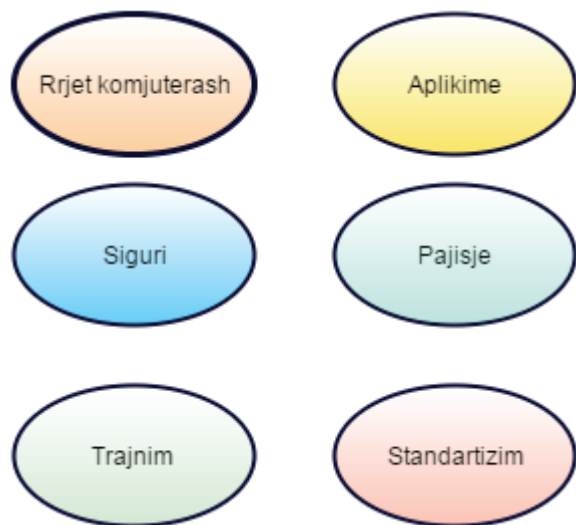

Figura 2. Komponentët e një platforme auditimi online

Një mjet kryesor në zhvillimin e auditimit online ofrohet nga sistemet e menaxhimit të dokumenteve. Dokumentimi elektronik i auditimit lejon një përcaktim më të mirë të rrethanave, të cilat paraqesin një bazë për vlerësimin e entitetit të audituar në terma të kriterëve ligjore.

Realizimi i detyrës së sigurisë së informacionit është një nga elementët më të vështirë të auditimit online, i cili përfshin transferimin e të dhënave, mbledhjen dhe ruajtjen. Sistemet e mbrojtjes të të dhënave duhet të sigurojnë sigurinë e informacionit të përdorur përgjatë auditimit.

Në botë, për shkak të rritjes së shpeshtësisë të auditimit, situata ka evoluar në një formë të përmirësuar të auditimit online, në atë që quhet **auditimi i vazhdueshëm**, i cili përfshin një ndërveprim të vazhdueshëm midis audituesit dhe entitetit të audituar, si rrjedhojë kjo perfeksionon aksesin mbi përmbajtjen e informacionit dhe prezantimin e tij në kohë [Moeller Rober (2010); Ming C. (2011)].

Në procesin e auditimit të vazhdueshëm, rrjedha e të dhënave përgjatë sistemit monitorohet dhe analizohet vazhdimisht (p.sh: çdo ditë) duke përdorur një grup të përcaktuar rregullash nga ana e audituesit. Përgjatë nga këto rregulla shkaktojnë aktivizimin e alarmeve të cilat lajmërojnë audituesin për anomali në sistem. Procesi i auditimit të vazhdueshëm përbën një teknikë analitike të shqyrtimit, duke qenë se analizimi i vazhdueshëm i sistemit lejon përmirësimin e fokusit të auditimit nga ana e audituesit.

Zhvillimi i procedurave të përshtatshme të auditimit nuk është një detyrë e thjeshtë dhe kushtëzohet nga ekzistenca e një skeme kodimi (mundësisht unike), dhe si rrjedhim nga ekzistenca e një standardizimi të nivelit të lartë.

3. Aspekte teknologjike, implementimi i arkitekturës të auditimit online

Implementimi i një mjedisi të auditimi online nënkupton:

- bashkëpunimin midis institucioneve, që mbajnë bazat e të dhënave;
- zhvillimin e aplikimeve që marrin përsipër procedurat e tjera jo-të informatizuara;
- kapitalizimin e iniciativave dhe eksperiencave për të siguruar njohuritë dhe përshtatshmërinë e platformave hardware dhe software;
- në Shqipëri, si pjesë e përpjekjeve për zhvillimin e e-shërbimeve, Ministria për Inovacion dhe Administratën Publike po punon për të krijuar një ambient të përbashkët për ndërlidhjen dhe integrimin e aplikacioneve dhe të dhënave (standardet, politikat). Avantazhi kryesor i kësaj qasjeje është se ai lejon përputhshmërinë e komponentëve strukture duke përafruar ato me standardet.

Duke marrë parasysh që aktualisht nuk ekziston një infrastrukturë kombëtare hardware, software dhe komunikimi, për të ofruar një implementim të platformës së auditimit online, aplikacionet ekzistuese janë të limituara në procesimin e informacionit nga burime heterogjene të të dhënave në një mënyrë tradicionale, duke pritur që arkitektura e auditimit online të jetë funksionale si pjesë e platformës e-government. Aktualisht, ndërveprimi i aplikimeve ofrohet vetëm pjesërisht online.

Premisa kryesore e kësaj qasjeje është e realizueshme teknologjikisht: informacioni financiar dhe kontabël përgjithësisht regjistrohet elektronikisht. Nga perspektiva teknologjike, duhen konsideruar shumë faktorë për dizejnimin e aplikimeve në këtë kategori:

- Larmishmëria e sistemeve të vjetruara dhe infrastruktura e vjetruar e komunikimit të tyre;
- Risku që shkaktohet nga ekspozimi i sigurisë në aksesin online;
- Fakti që disa aplikime nuk mund të auditohen online.

Ndryshimi i qasjes të auditimit nëpërmjet përdorimit të teknologjisë së informacionit, konsiston kryesisht në: zhvillimin e transferimit elektronik të informacionit, globalizimin e shkëmbimit të informacionit, përhapjen e aplikimeve të teknologjisë së informacionit.

Çështjet e lidhura me implementimin e platformës të auditimit online janë shumë të gjera, dhe përfshijnë aspekte nga fusha të ndryshme: ligjore, financiare, teknologjike, burime njerëzore, etj.

Krijimi i një platforme auditimi të bazuar në TI përfshin: dizejnimin e arkitekturës të rrjetit, krijimin e fondit të aplikimeve, ekzistencën e një sistemi sigurie të përshtatshëm, sigurimin e ndërveprimit të aplikimeve, përshtatjen me standardet e sigurisë, trajnimin e personelit [Wallin S. & Leijon V. (2009)].

Cilësia e auditimit të kompjuterizuar varet thellësisht nga cilësia e burimeve njerëzore, të cilët përfaqësojnë një faktor kyç në promovimin e stilit të punës të bazuar në kompjuter. Krijimi i një mjedisi të favorshëm për implementimin e auditimit bazuar në TI është një objektivi i rëndësishëm i auditimit. Trajnimi i audituesve në auditimin e bazuar në TI është një domosdoshmëri, pasi evolucioni po ndodh shpejt në këtë fushë.

4. Mbledhja dhe procesimi i informacionit në një platformë auditimi online

Në platformat e auditimit online, përdorimi i teknologjisë të informacionit për të mbledhur dhe procesuar zë një shtrirje të gjerë dhe ofron një proces auditimi me efikasitet të lartë. Përdorimi i të dhënave elektronike, nga burime të ndryshme, kërkon një infrastrukturë të specializuar hardware dhe software, të aftë që të ofrojnë furnizimin e informacionit tek entitetet e audituara dhe mbledhjen e tyre nga audituesi, duke pasur si qëllim procesimin sipas objektivave të auditimit.

Një qasje e tillë ndikohet nga një sërë disavantazhesh:

- a) Kontrolli i të dhënave është i vështirë, pasi nuk mund të bësh gjykime objektive bazuar vetëm mbi faktin se si janë të dhënat; vlerësimi kërkohet nga informacione të tjera që reflekton koherencë të brendshme të entitetit të audituar. Në disa situata specifike kërkohet konfirmim i shkruar nga entiteti i audituar.
- b) Niveli i lidhjes (korrelacionit) të të dhënave është i ulët, duke marrë në konsideratë faktin që entitetet ofrojnë informacion nëpërmjet aplikimeve të ndryshme, disa të vjetra, të zhvilluara në mënyrë të pavarur, pa procedura të standardizuara dhe të mbështetura në sistem kodimi jo-unik. Si rrjedhojë, megjithëse të dhënat vijnë nga i njëjti entitet, nuk mund të realizohet krahasim direkt ose ndonjë procesim tjetër mbi këto të dhëna.
- c) Sasia e të dhënave të disponueshme është e limituar, pasi disa institucione e përdorin teknologjinë e informacionit pjesërisht, kështu reduktohet qëndrueshmëria që burimet e informacionit japin për auditimin TI.

Përdorimi i informacionit të auditimit nga burime heterogjene të ndryshme të dhënash, sidoqoftë lejon mbledhjen dhe ripërdorimin e tij nga organizatat për qëllime auditimi, nëse realizohet nga ekspertë të kualifikuar mirë. Analizë e përgjithshme, krahasim i grumbullimeve të ndryshme të të dhënave mund të realizohet, duke ofruar një informim të mirë mbi përmbajtjen për audituesin. Cilësia e një analize të bazuar në kompjuter mbi një larmishmëri informacioni reflektohet në numrin dhe cilësinë e gjetjeve, në rritjen efçiente dhe në efektet e performancës së auditimit.

5. Auditimi i bazave të të dhënave: një aplikim i përgjithshëm

Duke marrë parasysh, se aktualisht nuk ekziston një infrastrukturë kombëtare hardware, software dhe komunikimi, që ofron implementimin e një platforme auditimi online, aplikimet aktuale janë të limituara në procesimin e informacionit nga burime heterogjene të të dhënave në mënyrën tradicionale, duke pritur që arkitektura e auditimit online të jetë funksionale në një platformë e-government (e-geverisje).

Në këtë kontekst, duke qenë se aplikimet sigurojnë vetëm pjesërisht ndërveprimin online, ne do të përshkruajmë një zgjidhje për të implementuar procedurën e auditimit në baza të dhënash heterogjene:

- 1) Auditimi i rekordeve të ruajtura në një bazë të dhënash të ofruar nga entiteti i audituar. Qëllimi i auditimit është të theksojë mungesën ose praninë e rekordeve jo të rregullta të transaksioneve. Kjo arrihet nëpërmjet kontrollimit të të dhënave në kushtet e kriteve të dhëna nga objektivat e auditimit.
- 2) Rekordet e auditimit të ruajtura në baza të dhënash nga burime heterogjene. Qëllimi i auditimit është theksimi i mungesës ose pranisë të rekordeve jo-konsistente të transaksioneve. Kjo arrihet duke kontrolluar korrespondencën midis rekordeve nga burime të ndryshme, të transferuara/ të konvertuara në një hapësirë kërkimi të përbashkët.

Ndërtimi i një hapësire kërkimi të përbashkët, nga burime heterogjene të dhënash lejon:

- a) ndërtimin e një reference të përbashkët nga skedarët e ofruar;
- b) analizë krahasuese të të dhënave të grumbulluara nga perspektiva të ndryshme dhe në kushte të pranisë të kriteve të ndryshme.

Procesi i auditimit nënkupton një sërë pjesësh specifike si:

- a) Fusha e kërkimit kërkon:

- nxjerrjen e listave identifikuese çelës të rekordeve në baza të dhënash që janë subjekt i procesimit;

- ndërtimi i hapësirës së kërkimit duke përdorur listat e ndërtuara më sipër;
 - gjetjen e elementeve të përbashkët të listave: ndërlidhja e rekordeve të rëndësishëm të gjetura në një bazë të dhënash me të dhëna kyçe të procesuara nga baza të tjera të dhënash.
 - gjetjen e inkonsistencës të listës midis rekordeve dhe çelësave korrespondues;
 - përcaktimi i kontekstit të auditimit me kriteret specifike të riskut (faktorë ose situata të caktuara që ndikojnë entitetin e audituar).
- b) Marrja e rezultateve të pjesshme realizohet duke ofruar kryqëzimin e listave që ofrojnë hapësirën e kërkimit në kushtet e çelësave të përbashkët të identifikimit.
- c) Analizimi dhe interpretimi i rezultateve kërkon procesin e analizës, bazuar në kriteret të përcaktuara nga procesi i auditimit.
- d) Procesimi i mospërputhjeve së të dhënave realizohet duke analizuar hapësirën e kërkimit dhe interpretimin e rezultateve për të identifikuar diferencat ose mospërputhjet midis rekordeve.
- e) Kryerja e hetimeve duke konsultuar baza të tjera të dhënash shtesë.
- f) Përfundimi i auditimit.

Në vijim të shqyrtimeve të bëra në bazat e të dhënave, janë marrë të gjitha informacionet (duke përfshirë të dhënat e mëparshme- të ashtuquajtura të dhëna historike) për të bërë një gjykim të veprimtarisë së entit në auditim. Realizimi i hetimeve fokusohet në: analizimin, korrelimin dhe interpretimin e gjetjeve, përcaktimin e konkluzioneve dhe rekomandimeve.

Implementimi i auditimit online përfshin shtrirjen e teknologjisë së informacionit në të gjitha fushat e auditimit, në institucionet e audituara në të gjitha nivelet.

6. Shqipëria dhe shërbimet online - auditimi

Në këtë pjesë të punimit do të prezantohen shërbimet online të ofruar nga qeveria shqiptare, të dhënat e të cilave janë aset i konsiderueshëm për realizimin e auditimit online, për tu përdorur nga audituesit gjatë procesit të auditimit të institucioneve apo entiteteve përkatëse.

Së pari, është e rëndësishme të përmendim GovNet – rrjetin qeveritar. Ky rrjet shërben për të siguruar komunikimin fizik, shkëmbimin e të dhënave dhe ndërveprimin teknik në mes të institucioneve qeveritare dhe sistemeve e tyre. Agjencia Kombëtare e Shoqërisë së Informacionit –AKSHI, ka nisur që me krijimin e saj si Agjenci në 2007 dhe fillimin e operimit të saj në 2008, të zgjerojë rrjetin ndërqeveritar, GovNet si dhe të ngrejë gradualisht infrastrukturën e komunikimit dhe të shërbimeve. Ky rrjet tashmë ka arritur të integrojë të gjitha institucionet qendrore në Tiranë duke i ofruar atyre konektivitet të sigurt dhe shërbime të përqendruara për

administratën publike. Evoluimi i këtij rrjeti fizik, së bashku me infrastrukturën përkatëse ka mundësuar hedhjen e bazave për krijimin e bërthamës së ndërveprimit të sistemeve të informacionit, që do të integrojë të gjitha sistemet qeveritare në Republikën e Shqipërisë, duke rritur kështu numrin e shërbimeve dixhitale.

GovNet ofron në mënyrë të centralizuar shërbime elektronike qeveritare për të gjitha ministritë dhe institucionet e tjera të administratës publike në Tiranë, Durrës, Elbasan dhe qytete të tjera kryesore të vendit.

Qeveria shqiptare ka krijuar portalin e-Government të quajtur e-albania.al, i cili shërben si një one-stop qendër online për të ofruar të gjitha shërbimet publike qeveritare. Qëllimi kryesor i portalit është të integrojë të gjitha shërbimet që ofrohen nga qeveria për qytetarët, bizneset, punonjësit shtetëror dhe vizitorë të mundshëm.

Disa nga shërbimet e ofruara nga ky portal, të cilat shërbejnë si lëndë e parë e të dhënave për një auditim online janë gjurmimi i prokurimeve publike, regjistrimi i biznesit pranë Qendrës Kombëtare të Biznesit si dhe të gjitha veprimtaritë që lidhen me këtë proces [Open Government Partnership - 2016].

E-Prokurimi mbështet automatizimin e aktiviteteve të tenderimit të Ministrive të ndryshme. Ky sistem mundëson transaksionet ndërmjet institucioneve publike dhe biznesit shqiptar dhe atij të huaj. Mundësia e përdorimit të këtyre të dhënave të dixhitalizuar dhe më pas të kaluara në një sistem online auditimi jep informacion dhe ndjek gjurmët e aktivitetit, duke ndihmuar në uljen e kohës së punës, rritjen e performancës dhe saktësisë me të cilën ajo kryhet.

7. Konkluzionet

Botërisht, koncepti i auditimit evoluon drejt auditimit të vazhdueshëm dhe atij online. Auditimi është zhvilluar nga një fokus praktik në një temë kërkimi, duke pasur një interes në rritje. Gjithashtu, subjekti i auditimit është zhvilluar drejt auditimit TI.

Si rezultat i rritjes të pritshmërive të përdoruesve për të pasur informacionin në kohë reale dhe falë teknologjive që e lejojnë këtë gjë, do të ketë gjithmonë e më shumë implementime të konceptit të auditimit të vazhdueshëm.

Nëse më parë TI ka luajtur një rol të paqartë në qeverisje dhe institucionet përkatëse, tani mund të themi se TI është pjesë thelbësore e çdo institucioni zyrtar.

Auditimi, pavarësisht formës që merr, i referohet vlerësimit të kontrolleve të manaxhimit për të minimizuar riskun të implementuara në qeveri dhe institucionet zyrtare. Si rrjedhojë, auditimi TI do të konsiderojë menaxhimin e teknologjisë të informacionit, kuptimin e burimeve të informacionit dhe organizimin e tyre (rrjetin).

Në auditimin e informacionit, standardizimi i objektivave të auditimit të ndjekura në punën e kryer nga Kontrolli i Lartë i Shtetit lejon formalizimin e tyre. Në përfundim, ne besojmë se evolucioni i teknologjisë aktuale lejon përshtatjen e saj në fusha që më parë konsideroheshin tërësisht humane, siç është realizimi i auditimit.

Në auditimet e TI, Kontrolli i Lartë i Shtetit mbledh dhe vlerëson provat, për të përcaktuar nëse një sistem kompjuterik mbron asetet, ruan integritetin e të dhënave, lejon që synimet e subjektit që auditohet të arrihen në mënyrë efektive dhe përdor burimet në mënyrë eficiente.

Përdorimi i teknologjisë së informacionit, teknikave, proceseve dhe platformave të tilla si Cloud Computing, SaaS, IaaS, analiza e Big Data, sistemet e shpërndara etj. janë mënyrat sipas të cilave duhet të përpunohen dhe analizohen të dhënat nga audituesit e Kontrollit të Lartë të Shtetit për të patur standard të lartë të mbledhjes dhe analizës së të dhënave elektronike.

Referenca

1. Borst W.N. (1997). *Construction of Engineering Ontologies for knowledge sharing and reuse*. PhD thesis, University of Twente, Enschede.
2. Coderre D. (2005). *Global technology audit guide, continuous auditing: Implications for*
3. *assurance, monitoring and risk assessment*. The Institute of Internal Auditors.
4. Gallegos F. & Sandra S. (2008). *Information technology control and audit, third edition*. Auerbach Publications.
5. Hansen J.V. & W.F. Messier Jr. (1987). *Expert Systems in Auditing*, Auditing: A Journal of Theory and Practice.
6. Johnson G.L. (2006). *New standard guides internal and supplier audits*, Quality Progress March vol.39, issue 3, pp. 25-30.
7. Kelly K.G. Ribar & J. Willingham (1988). Interim Report on the Development of an *Expert System for the Auditor's Loan Loss Evaluation*, Artificial Intelligence in Accounting and Auditing, Miklos A.Vasarhelyi, ed. (Markus Wiener Publishing Company).
8. Lei Wang, Tuo Li (2015), *Virtual Resource Allocation and Composition for Data Stream Processing of Online Auditing in Cloud Computing*, Computer and Information Technology; Ubiquitous Computing and Communications; Dependable, Autonomic and Secure Computing; Pervasive Intelligence and Computing (CIT/IUCC/DASC/PICOM), 2015 IEEE International Conference, Print ISBN: 978-1-5090-0153-8

9. Ming C. (2011). *The perceived impact of quality audit on the work of academics*, Higher Education Research & Development vol. 30, issue 2.
10. Moeller Rober (2010). *It audit, control and security*. John Wiley and Sons Inc.
11. Open Government Partnership, “<http://www.opengovpartnership.org/>,” [Online]. <http://www.opengovpartnership.org/sites/default/files/Inspiring%20Story%20-%20Albania.pdf>
12. Oprean D. (2002). *Audit*. Presa Universitara Clujeana.
13. Oprean I., Popa I.E. & Lenghel R.D. (2007). *Procedurile auditului si ale controlului financiar*, Editura Risoprint, Cluj Napoca.
14. Pathak J. (2005). *Auditul Tehnologiei infomatiei: o adaptare continua*, Editura Springer-
15. Verlag, Berlin, Germania.
16. Rogers R. (2008). *Nessus network auditing*, second edition. Syngress Publishing, 2nd edition.
17. Vasarhelyi M.A., Kuenkaikaew S., Little J. & Williams K. (2009). *Continuous Auditing technology adoption in leading internal audit organizations, working paper*.
18. Vasarhelyi M.A. (1988). *Expert Systems in Accounting and Auditing*, Artificial Intelligence in Accounting and Auditing (Markus Wiener Publishing Company)
19. Wallin S. & Leijon V. (2009). *Telecom Network and Service Management: An Operator Survey*. In MMNS'09.

--- o --- o ---

Dr. Albana Gorishti:

Përfundoi studimet Bachelor si Matematikene nga Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Shkencave të Natyrës (1996) për të vijuar me studimet Master në “Matematikë e Aplikuar” pranë Universitetit Politeknik të Tiranës (2008). Znj. Gorishti mban titullin Doktor në fushën “Teknologjia e Informacionit” nga Universiteti i Tiranës, të mbrojtur me një disertacion mbi përdorimin e aplikimeve Open Source dhe zhvillimin e ERP-ve për SME. Ajo ka një përvojë intensive në fushën e IT pasi është përfshirë në projekte të ndryshme në fushën e teknologjisë së Informacionit dhe ka punuar si kërkuese shkencore, menaxhere projektsh, instruktore IT Cisco, administratore e APTC, programuese dhe dizajner sistemi. Znj. Albana ka eksperiencë pune në institucione të tilla si Kontrolli i Lartë i Shtetit, Cactus sh.a., INIMA- Akademia e Shkencave, etj. Ajo jep mësim në auditor që nga vitit 2000, aktualisht punon si pedagoge e brendshme që nga viti 2009. Ajo ka prezantuar punën e saj shkencore në konferenca të shumta kombëtare dhe ndërkombëtare si dhe ka botuar punime në disa revista shkencore.

Dr. Gloria Tyxhari:

Përfundoi studimet Bachelor në “Management Information Systems”, IIUM, Malaysia (2002). Ajo mban një diplomë Master në “Administrim Biznes” pranë Universitetit të Tiranës (2007). Gloria Tyxhari mban titullin Doktor në fushën e “Informatikës së Zbatuar” nga Universiteti i TiranësZnj. Tyxhari ka eksperiencë pune në mësimdhënie prej 12 vjetësh duke dhënë mësim në auditor që nga vitit 2004, dhe aktualisht punon si pedagoge e brendshme. Dr. Gloria Tyxhari ka prezantuar punën e saj shkencore në konferenca të shumta kombëtare dhe ndërkombëtare si dhe ka botuar punime në disa revista shkencore.

Albana Agolli:

Është diplomuar në vitin 1996 si Inxhinieri për Ndërtime Civile në Universitetin Politeknik të Tiranës, Fakulteti i Inxhinierisë së Ndërtimit.

Me një karrierë të gjatë e të pasur në Kontrollin e Lartë të Shtetit qysh prej janarit 1998, znj.Albana Agolli është punësuar në KLSH fillimisht si audituese në Departamentin e Kontrollit të Investimeve dhe Prokurimeve në janar 1998; më pas audituese në Departamentin e Kontrollit të Institucioneve Financiare, të Ndërmarrjeve dhe Shoqërive Publike si dhe në Departamentin e Kontrollit të Investimeve dhe Projekteve me Financime të Huaja, Shoqërive Publike e Mbrojtjes së Mjedisit dhe si audituese e më pas kryeaudituese në Departamentin e Auditimit të Performancës në KLSH.

Në shtator 2013 emërohet Drejtore në Departamentin e Auditimit të të Ardhurave të Buxhetit të Shtetit dhe në 3 shkurt 2016 është emëruar Drejtore në Departamentin e Auditimit të Investimeve dhe Projekteve me Financime të Huaja si dhe Shoqërive Publike.

ANALIZA E PASQYRAVE FINANCIARE DHE TEKNIKAT E EKZAMINIMIT TË MANIPULIMIT TË TYRE

Nga: CIPFA. Luljeta Nano¹, Sekretare e Përgjithshme

Abstrakt:

Ky punim pasqyron në vetvete rëndësinë e procesit të analizës së pasqyrave financiare, konsiderimin dhe zhvillimin si një disiplinë me një impakt dhe profil **sa teorik aq dhe praktik**.

Manipulimi i pasqyrave financiare është një nga problemet më të mëdha në botën e financave, ai është *një fenomen i*

kudondodhur dhe i gjithëpranishëm dhe se asnjë entitet nuk është imun ndaj kërcënimeve të mashtrimit.

Mashtrimi me pasqyrat financiare mund të shfaqet në forma të ndryshme. Megjithëse praktikatat mashtruese të kontabilitetit janë identifikuar dhe “goditur”, sisteme të ndryshme të manipulimit përdoren për të ruajtur pamjen e qëndrueshmërisë.

Në raportin e vitit 2016 të Shoqatës së Ekzaminuesve të Certifikuar të Mashtrimit ACFE² rezulton se nëse do t’i referoheshim evolucionit të “Pemës së Mashtrimit” (Fraud Tree), që nga gjeneza e publikuar në vitin 1996, është konstatuar se struktura e përgjithshme e “Pemës së Mashtrimit” dhe 20 vjet pas krijimit të saj ka mbetur pothuajse e njëjta³. (Konsideruar që kjo strukturë e “Pemës së Mashtrimit” është produkt i mijëra rasteve të analizuara dhe shqyrtuara nga kjo organizatë).

Kjo konsistencë reflekton një nocion mjaft fundamental sipas të cilit ***megjithëse mashtruesit përdorin teknologji inovative dhe skema të reja të sofistikuara, përsëri kategoritë e mashtrimit mbeten po të njëjtat.***

Në këtë studim paraqiten të trajtuara edhe sinjalet (red flag) më tipike që hasen gjatë manipulimit të Pasqyrave Financiare, të cilat janë objekt i vëzhgimit të analistëve të

¹ CV: http://www.klsh.org.al/previewdoc.php?file_id=2616

² Association of Certified Fraud Examiners (ACFE)

³ The 2016 Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse

cilësisë së pasqyrave financiare dhe/ose ekzaminuesve të mashtrimit apo dhe audituesve.

Një vend të rëndësishëm në këtë studim zënë teknikat e manipulimit të pasqyrave financiare, diagrama e procesit të auditimit të mashtrimit, faktorët e riskut të mashtrimit, procedurat e auditimit në lidhje me risqet e gabimeve materiale për shkak të mashtrimit si dhe trajtimi i përgjegjësive të audituesit në referencë të ISSAI 1240 lidhur me Mashtrimin në një Auditim të Pasqyrave Financiare.

Fjalët Kyçe: Analizë, manipulim, faktor risku, përgjegjësi, mashtrim, pasqyra financiare, raporte financiare, sinjale mashtrimi etj.

1-ANALIZA E PASQYRAVE FINANCIARE: DISIPLINË SA TEORIKE AQ DHE PRAKTIKE

-Rëndësia e analizës së pasqyrave financiare

Analiza e Pasqyrave Financiare është një proces mjaft i rëndësishëm me impakte të konsiderueshme dhe interes për shumë palë si brenda ashtu edhe jashtë njësive ekonomike që analizohet.

Pritshmëritë e studiuesve janë që analiza të jetë një disiplinë e formuar mirë si *teorikisht ashtu edhe praktikisht* duke i përligjur këto pritshmëri me të interesuarit e shumtë që mbushin hapësirën e tregut financiar dhe ekonomik.

Kryerja e analizave të pasqyrave financiare është procesi i shqyrtimit dhe vlerësimit të pasqyrave financiare të kompanisë nëpërmjet të cilave përftohet një opinion mbi shëndetin financiar të kompanisë.

Analiza siguron dhe zbulon pikërisht atë informacion dhe kuptueshmëri që shifrat financiare dhe kontabël në pamje të parë mund ta “fshehin” pas ngarkesës dhe frekuencës së tyre.

Për kryerjen e analizave të pasqyrave financiare analistët e cilësisë së kontabilitetit, ekzaminuesit/audituesit kryejnë analiza të raporteve financiare për të vlerësuar gjendjen financiare dhe performancën entitetit. Pasqyrat Financiare përbëjnë një informacion për të gjithë përdoruesit.

Ndikimi më i madh në pasqyrat financiare mund të ushtrohet nga grupe entitetit. Në të gjitha ato raste, kur pasqyrat financiare si instrument i njohjes së realitetit të entitetit përdoret si mjet për arritjen më lehtë të qëllimeve të një grupi të caktuar, kemi të bëjmë me politika hartimit të këtyre pasqyrave financiare.

Përgjegjshmëria kërkon që dokumenti, i cili pasqyron realitetin, të konceptohet si burim informacioni për të gjithë ata që në një mënyrë ose në një tjetër, lidhen me jetën e saj pa u privilegjuar një grup në dëm të një tjetri.

-Manipulimi i pasqyrave financiare, instrument për kryerjen e mashtrimeve me qëllim përfitimi.

Mashtrimi është një fenomen i kudondodhur dhe i gjithë pranishëm. Asnjë entitet nuk është imun ndaj kërcënimeve të mashtrimit.

- Manipulimi i pasqyrave financiare është një nga problemet më të mëdha në botën e financave.

Në këto raste menaxhimi kryen veprime dhe transaksione të qëllimshme për të arritur një rezultat të dëshiruar, për të arritur përfituar në mënyrë të paligjshme.

Përkufizime të mashtrimit:

✓ ***Sipas Standardeve Ndërkombëtare të Auditimit përkufizohet si:***

Deklarime qëllimisht të gabuara, të përjashtuara ose të përfshira në pasqyrat financiare të kryera për të mashtruar përdoruesit e pasqyrave financiare

Sipas Shoqatës së Ekzaminuesve të Certifikuar për Mashtrimin (ACFE) përkufizohet si:

"Mashtrim apo keqinterpretimin që një individ apo subjekt e bën duke qenë i vetëdijshëm se nga shtrembërimi dhe mashtrimi mund të rezultojë në një përfitim jo të drejtë nga një individ, njësi ekonomike ose palë tjetër".

Manipulimi i pasqyrave financiare për të arritur një rezultat të caktuar ka rreziqe katastrofike, për drejtuesit dhe për të gjithë aktorët e përfshirë në aktivitetin e kompanisë.

Nga studimet dhe vëzhgimet i) lakmia ii) etja për para dhe iii) presioni i punës janë faktorët më të zakonshëm që shtynjë të menaxhimin për të mashtruar investitorët dhe kreditorët.

Mashtrimi me pasqyrat financiare mund të shfaqet në forma të ndryshme, edhe pse praktikat mashtruese të kontabilitetit janë identifikuar dhe “goditur”, sisteme të ndryshme të manipulimit përdoren për të ruajtur pamjen e qëndrueshmërisë.

-Shifra dhe fakte mbi humbjet e kompanive nga aktet e mashtrimeve profesionale

Sipas Raportit të vitit 2016 “Mbi abuzimet dhe mashtrimet në nivel global” publikuar nga Shoqata e Ekzaminuesve të Certifikuar për Mashtrimin (ACFE) rezulton:

-10 % e incidenteve të deklaratave financiare që përmbajnë mashtrim lidhen me krimin e jakave të bardha (white collar crime).

-Shpërdorimi i aseteve dhe korrupsioni kanë tendencë të ndodhin në një frekuencë shumë më të madhe.

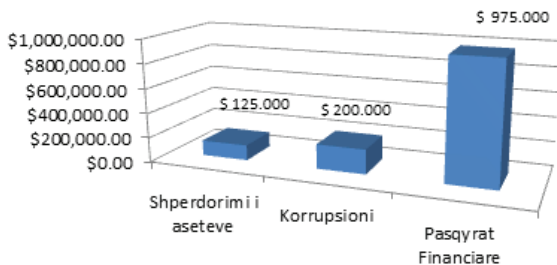
-Nga vëzhgimi i kryer, në 2410 raste mashtrimi humbjet rezultonin në 6.3 bilion \$ dhe në 23 % e rasteve humbjet nga mashtrimi rezultojnë në mbi 1 milion \$. Sipas ekzaminuesve të certifikuar të mashtrimeve, **organizatat humbasin 5 % të të ardhurave vjetore si rezultat i mashtrimeve.**

Referuar “Pemës së Mashtrimeve”, mashtrimet profesionale ndahen në tre kategori kryesore: Mashtrimi nëpërmjet a) Korrupsionit b) Shpërdorimit të aseteve dhe c) Manipulimit të Pasqyrave Financiare. (Te tre këto kategori janë të detajuara në nën kategoritë respektive)

Nëse do të analizonim impaktin e humbjeve si rezultat i akteve të mashtrimit sipas tre kategorive, mashtrimet nëpërmjet pasqyrave financiare **kanë shkaktuar shifrën më të madhe të humbjeve** nga aplikimi i skemave mashtruese.

HUMBJET E SHKAKTUARA NGA TRE KATEGORITË E PEMES SE MASHTRIMIT

Një fakt mjaft interesant është *se rastet e shpërdorimit të aseteve* (si kategori mashtrimi) përfaqësojnë rreth 83% të totalit të tre kategorive të mashtrimit si më sipër trajtuar, por humbjet nga kjo kategori mashtrimi dhe abuzimi janë më të ulëta pra 125, 000 \$.

Humbjet e shkaktuara nga manipulimi me pasqyrat financiare përfaqësojnë rreth 10% të rasteve, por humbjet e shkaktuara janë 8 herë më të mëdha se kategoritë e tjera të mashtrimit.

Kjo konsistencë reflekton një nocion mjaft fundamental sipas të cilit **megjithëse mashtruesit përdorin teknologji (IT) dhe skema të reja, përsëri kategoritë e mashtrimit mbeten po të njëjtat.**

Lidhja midis nivelit menaxherial (autoritativ) që kryen mashtrimin dhe përmasës së humbjes nga mashtrimi

Nga këndvështrimi i niveleve të menaxhimit konstatohet se humbjet më të mëdha shkaktohen kur mashtrimi është kryer nga nivelet e larta të menaxhimit (pronarët apo niveli i lartë ekzekutiv). Në raportin e vitit 2016 rezulton se humbja mesatare e shkaktuar nga niveli i lartë arrin në 703, 000 \$. Kjo humbje është katër herë më e lartë se humbjet e shkaktuara nga menaxherët 173, 000 dhe afërsisht 11 herë më e lartë se humbjet e shkaktuara nga punonjësit 65, 000 \$.

Korrelacioni midis sistemeve parandaluese të korrupsionit dhe humbjeve të shkaktuara

Po kështu ka rezultuar se, atje ku sistemet dhe politikat e parandalimit të mashtrimeve janë instaluar dhe janë më efektive, humbjet nga mashtrimi ishin 14.3% -54% më të ulëta dhe mashtrimet janë zbuluar 33.3%-50 % më shpejt.

Në përgjithësi organizatat me sisteme kontrolli parandaluese joefektive rezultojnë me një kosto humbje nga aktet mashtruese dy herë më të mëdha se organizatat që kanë instaluar sisteme efektive.

-Palët e interesuara për rezultatet e analizës financiare

a)Ndër palët më të interesuara për zbatimin dhe shfrytëzimin e analizës financiare është padyshim **pronari/pronarët e njësishë ekonomike**. Nëpërmjet teknikave dhe metodikave të analizës ata arrijnë të kuptojnë më mirë suksesin e investimit të tyre në njësinë ekonomike si edhe krahasojnë mes investimeve të ndryshme reale apo potenciale.

b)Edhe menaxherët dhe drejtuesit ekzekutivë të njësisë ekonomike kanë nevojë për treguesit e analizës për të marrë vendime më të plota e të sakta në lidhje me ecurinë e përditshme të shoqërisë. Madje mund të themi se ndër të gjitha palët e interesuar për analizën financiare, drejtuesit dhe menaxherët e shoqërisë janë ata që, duke patur në dispozicion informacion të plotë të njësisë ekonomike, janë në gjendje edhe të kryejnë analizat më të thelluara dhe të plota.

c)Ndër përdoruesit e brendshëm të analizës financiare mund të përmendim edhe **punonjësit**, të cilët të organizuar në sindikata shpesh i referohen treguesve të analizës për të shqyrtuar mbarëvajtjen e shoqërisë ku janë punësuar dhe vendimet që merren nga drejtuesit dhe që i ndikojnë edhe ata.

Por jo vetëm brenda njësisë ekonomike ka palë të interesuar për të vënë në përdorim mjetet e analizës financiare.

d)Palë **jashtë njësisë** të tillë si kreditorët dhe huadhënësit, konkurrentët, analistët financiarë dhe agjenci shtetërore statistikash apo politikash fiskale e administrimi fiskal janë që të gjithë të fokusuar në zbërthimin e informacioneve financiare e kontabël të publikuar nga ana e njësisë ekonomike.

Duke qenë përdorues të jashtëm të informacioneve ata ndodhen në një pozitë më pak të favorshme sesa përdoruesit e brendshëm, por gjithsesi informacioni i publikuar financiar konsiderohet mëse i mjaftueshëm për një analizë të mirëfilltë të pasqyrave financiare të një njësie ekonomike.

Një gamë kaq e gjerë e klientëve të informacionit të analizës normalisht do të linte pak vend për dyshime mbi rëndësinë që ajo ka në përpunimin dhe përçimin e informacionit të publikuar financiar.

-Disa aspekte të njohjes dhe vlerësimit paraprak gjatë procesit të kryerjes së analizës së pasqyrave financiare

Para fillimit të një hetimi mbi cilësinë e kontabilitetit të pasqyrave financiare ekzaminuesi, apo analisti duhet të përqendrohet në njohjen dhe vlerësimin e katër çështjeve kryesore, që kanë të bëjnë me:

- *Biznesin;*
- Politikat e kontabiliteti;*
- Fushat e biznesit, ku cilësia e kontabilitetit është më e dyshimtë;*
- Situatat në të cilat menaxhimi ka më shumë mundësi për të manipuluar;*

Njohja e Biznesit (Veprimtarisë)

Nëpërmjet njohjes së biznesit ekzaminuesi/analisti krijon një ide se cili është kontabiliteti i duhur për këtë lloj biznesi. Cilat janë normat (kufijtë) normale të borxhit të keq për biznesin dhe nëse toleranca e këtij borxhi është jashtë logjike? Cili është cikli standard i amortizimit të aktiveve e përdorur në këtë linjë biznesi?

Politikat e Kontabilitetit.

Politika e kontabilitetit për kompaninë vendos një standard për gjetjen e devijimeve nga politikat. Politika e kontabilitetit në një kompani përcaktohet nga informacioni i saj plotësues kontabël.

Duhet pasur kujdes nga kompanitë, politika e kontabilitetit të të cilave është e ndryshme nga ato të standardeve për industrinë që i përket kompania. Duhet parë për kompanitë, për të cilat vlerat e kontabilitetit kanë qenë jo të sakta në të shkuarën. Nëse një kompani raporton rregullisht fitime të mëdha nga shitja e aktiveve, pagesat e amortizimit të saj mund të jenë shumë të larta. Nëse raporton humbje nga shitja e aktiveve, pagesat e amortizimit duhet të jenë të ulëta.

Fushat e Biznesit dhe Cilësia e Kontabilitetit

Disa biznese kanë pika të nxehta ku ka më shumë gjasa të kryhet manipulimi. Për prodhuesit e kompjuterëve, pikat e nxehta janë kthimet e shitjeve sepse ato shpesh pronotojnë shitje dhe dërgesa nga shitësit por pranojnë dhe kthimet dhe shpesh i pajisin shpërndarësit me fletë balancën nga ky veprim, ndaj dhe vjetrimi i produktit është një faktor në këtë industri dhe si pasojë cilësia e shitjeve vihet në dyshim.

Situata Oportune për Manipulim

Një numër kushtesh koincidojnë për ta bërë manipulimin më tërheqës për menaxheret. Analisti i cilësisë/ekzaminuesi duhet të jetë në dijeni për këtë, kështu që ai orijenton hetimet e tij në rastet ku manipulimi ka më shumë të ngjarë të ndodhë. Metodatat e kontabilitetit mund të zhvillohen për të matur mundësinë e manipulimit të të ardhurave.

-Cilat janë situatat ku Manipulimi ka më shumë gjasa të ketë ndodhur?

Këto situata grupohen në kushte institucionale dhe kushte kontabël apo të pasqyrave financiare.

1. Kushtet institucionale:

- kontratat e borxhit ka gjasa që të jenë shkelur;

- Kompania është në procesin e rritjes së kapitalit ose rinegociim për huamarrje;
- Ndryshimet menaxheriale;
- Ndryshimet e një audituesi;
- Shpërblime Menaxheriale (si bonuset) janë të lidhura me të ardhurat(fitimet);
- Struktura qeverisëse është e dobët: menaxhimi i brendshëm dominon bordin ose ka një komitet auditimi të dobët ose nuk ka fare;
- Kërkesat për raporte rregullatore (si raportet e mjaftueshmërisë së kapitalit për bankat dhe kompanitë e sigurimeve) kanë gjasa të jenë shkelur;
- Transaksionet janë sjellë me pjesë të ndara në vend të realizimit njëherësh(transaksionet janë realizuar me palët përkatëse dhe jo me autoritete përkatëse) ;
- Ngjarje të veçanta të tilla si negociata për bashkimin dhe autorizimin kanë shumë gjasa që të ndodhin.
- Enti është në një situatë "bën gjoja" si një objekt gllabërimit (si objekt për t'u marrë në kontroll, për tu shtetëzuar);

2. Kushtet e pasqyrave financiare dhe kontabilitetit:

- Një ndryshim në parimet e kontabilitetit apo vlerësimet;
- Fitime që nuk priten;
- Një rënie e përfitimit, pas një periudhe të mirë përfitimesh;
- Shitje të vazhdueshme ose rënie e shitjeve;
- Fitimet(të ardhurat) rriten më shpejt sesa shitjet;
- Fitime shumë të ulëta(që mund të jenë një humbje pa manipulimin);
- Rritje të vogla ose zero në marzhet e fitimit (që mund të jetë një rënie(ulje) pa manipulim);
- Një firmë përmbush pritshmërinë e analistëve për të ardhurat, por vetëm kaq;
- Dallimet(ndryshimet) në shpenzime për raportimin e taksave dhe raportimin financiar;
- Raportet financiare të përdorura për qëllime të tjera, si raportimi i taksave;
- rideklarimet kontabël në tremujorin e fundit të vitit;

Në mënyrë të përmbledhur mund të konfirmohet se pesë janë llojet themelore të mashtrimit të pasqyrave financiare:

1. Shitjet fiktive;
2. Njohja jo e përshtatshme e shpenzimeve;
3. Vlerësimi i pasaktë i aseteve;
4. Detyrimet e fshehura;
5. Dhënia e informacioneve shpjeguese të papërshtatshme;

- Red Flag, sinjalet më të zakonshme gjatë manipulimit të pasqyrave financiare

Më poshtë paraqiten disa prej shenjave më të dukshme të cilat në vetvete përfaqësojnë sinjale **“red flag”** dhe që mund të shërbejnë si indicie që një entitet ka manipuluar pasqyrat financiare.

Sinjalet “Flamujt e kuq” për deklaratat financiare të manipuluar duhet të konsiderohen nga analistët, audituesit, ekzaminuesit e mashtrimit, investitorët etj.

Ato nuk tregojnë prerazi që një dukuri mashtrimi ka ndodhur por japin thjesht një sinjal që më tej të hulumtohet dhe të kryhet vlerësim për vlefshmërinë e dokumenteve të korporatave.

Në kushtet kur manipulimi i pasqyrave financiare është një fenomen i cili haset shpesh në kontabilitetin e kompanive, bëhet imediate për vetë investitorët e kompanive që të shndërrohen në kontabilistë investigativë për t’u mos u dëmtuar apo “djegur” nga kontabiliteti i paskrupullt i financave të kompanive ku ata kanë investuar.

“Kontabiliteti krijues”

Një shembull sesi pasqyrat financiare mund të manipulohen është i ashtuquajtur i “kontabiliteti krijues” i njohur në Britaninë e Madhe si “Creative accounting” ose si zbukurimi i vitrinave apo menaxhimi i fitimeve siç përdoret në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Në këto raste, menaxhimi i lartë i kompanive konsideron konceptin e maksimizimit të kapitalit të aksionarëve. Aksionarët duan në mënyrë të qartë një kthim në investimet e tyre dhe ky kthim vjen në formën e dividendit. Nëse kompania rezulton me një fitim të madh në një vit, dividendi që i paguhet aksionarëve mund të jetë mjaft i madh.

Në qoftë se kompania nuk siguron të njëjtin nivel fitimi në vitin e ardhshëm, menaxhimit do t’i duhet të mbështesë reagimin dhe shqetësimet e aksionareve.

Në këto raste, drejtuesit e kompanive aplikojnë “kontabilitetin krijues” duke manipuluar shifrat dhe në disa raste veprimet e tyre mund edhe të kalojnë pa u vënë re nga audituesit.

Një praktikë mashtruese kontabël mund të jetë ekzagjerimi i fakteve.

Pastrimi i madh (Big Bath)

Kur një kompani është duke pësuar humbje, menaxherët nganjëherë shfrytëzojnë, këtë rast për të anuluar gjithçka që munden. Kjo shpesh është krahasuar me *“Pastrimin me themel” (Spring cleaning)*; kompania regjistron humbjet nga periudhat e ardhshme dhe/ose humbjet që janë mbajtur jashtë librave në tremujorët e mëparshëm. Kjo sjell për pasojë që rezultatet të duken të dobëta dhe të përkeqësuar dhe artificialisht rrit raportimin e të ardhurave në të ardhmen. Në këtë rast, nuk ka asnjë gjurmë të manipulimit, por kjo është një praktikë mashtruese kontabël. Megjithatë, problemi më i madh me këtë praktikë është se manipulimi me të ardhurat është një hap larg.

Një kompani që ka pësuar një Big Bath ⁴ nuk është e vështirë për t’u vlerësuar në krahasim me kompanitë e tjera në sektorin e saj, të cilat nuk kanë përdorur praktikat mashtruese të kontabilitetit.

Në përgjithësi, kur kompania ka patur një vit shumë të keq është pasuar nga një reagim i dukshëm në të cilin fillon të raportojë fitimet përsëri. Rreziku vjen kur kompanitë zhvlerësojnë asetet duke deklaruar inventarët e pashitura si një humbje, kur është e mundur që ato do të shiten në të ardhmen.

Në këtë rast, kur lëviz inventari, kompania do të shtojë fitimet për të ardhurat e saj operacionale. Ky lloj i manipulimit të ardhurave e bën të vështirë për të treguar nëse kompania në të vërtetë është tërhequr ose thjesht gëzon përfitimet e artikujve që ata "gabimisht zhvlerësuan". Ky lloj vlerësimi në ulje të vlerës së inventarit është e ngjashme me *“pastrimin me themel”* apo djegies së shtëpisë për efekt të përfitimit të hollave nga kompanitë e sigurimeve, kështu që çdo kompani që aplikon këto transaksione, pra aplikon *“Big Bath”*, duhet të shihet me dyshim.

Kjo teknikë përdoret në atë periudhë (vit) kur shitjet ulen nga faktorë të tjerë të jashtëm dhe kompania do ta raportojë këtë humbje.

Për shembull, inventari i vlerësuar në librat kontabël është p.sh. në \$100 për artikull dhe është vlerësuar deri në \$50 për artikull duke rezultuar me humbje neto prej \$50 për artikull në vitin aktual. Në këtë rast nuk ka ndikim në cash për këtë veprim.

⁴ Big bath në kontabilitet është një teknikë e menaxhimit të ardhurave ku pagesa është kryer një herë ndaj të ardhurave në mënyrë të tillë që të reduktohen asetet dhe që rezultojnë në shpenzime më të ulëta në të ardhmen. Nëpërmjet kësaj teknike hiqen apo zvogëlohen aktivet nga librat financiare dhe rezultojnë të ardhurat neto më të ulëta në vitin korent. Objektivi është që të "marrë një dush të madh" në një vit dhe në vitet e ardhshme do të rezultojnë me të ardhurat neto në rritje.

Kur i njëjti inventar shitet në vitet e mëvonshme për \$75 për artikull, kompania raporton të ardhura prej \$25 për artikull në periudhën e ardhshme. Ky proces shkakton një humbje të inventarit dhe e kthen atë në një "fitim". Kompanitë shpesh presin një vit negativ për të përdorur këtë “Big Bath” si një teknikë për të “pastruar” bilancin. Edhe pse procesi është goditur nga audituesit, kjo teknike përdoret ende. Në kohët e fundit, General Motors dhe të tjera korporata amerikane kanë aplikuar zhvlerësime të mëdha mbi aktivet e bilancit duke rezultuar në humbje masive.

Objektivi është që të deklarojnë të gjitha këto humbje vetëm një herë të vetme në një vit dhe të raportojnë të ardhura neto pozitive në periudhat e ardhshme.

Tymnaja dhe mjegullimet

Një nga qasjet më të përhapura të kontabilitetit është që të përjashtojnë e të mos-pasqyrojnë “të këqijat” dhe të ekzagjerojnë “të mirat”.

Ka një numër shifrash subjektive në çdo raport financiar që kontabilistët mund t'i heqin. Për shembull, një kompani mund të zgjedhë për të përjashtuar shpenzimet që nuk kanë lidhje të drejtpërdrejtë me operacionet e saj kryesore, kur paraqiten si operacione bazuar në “Cash”, p.sh. një blerje e një kompanie tjetër ose shitja e investimeve por do të përfshihen në të ardhurat nga sipërmarrjet e palidhura në llogaritjen e fitimeve të tyre tremujore.

Kompanisë i duhet të manipulojnë shifrat, duke shpërndarë “mjegull”, por në qoftë se nuk shikohet përtej disa shifrave kryesore në financat e kompanisë është e pamundur kapja e manipulimit.

Entitet për Qëllime Speciale (SPE), gjetja e bashkëfajtorëve

Në kryerjen e një krimi ekonomik mund të jenë shumë bashkëfajtorë, por dy janë dyshimet më të njohura:

- a) Gjetja e entiteteve për qëllime speciale (SPE)
- b) Kompanitë motra.

Qëllimet Speciale të kompanisë i dhanë mundësinë kompanisë ENRON të lëvizte shuma masive të borxhit nga bilanci i kompanisë dhe të fshihte faktin që ishte në buzë të greminës. Po ashtu, kompanitë motra “Sister Companies” kane qenë përdorur për të “tjerrë” borxhin si një biznes i ri.

P.sh. një kompani farmaceutike mund të krijojë një kompani simotër, objekti i të cilës është kryerja e veprimtarisë së Kërkim&Zhvillimit (Research & Development) të cilat përfaqësojnë shpenzimet më të mëdha në industrinë farmaceutike).

Në vend që të merren me këtë veprimtari, kompanitë simotra pajtojnë kompanitë mëmë që të bëjnë veprimtaritë e Kërkim-Zhvillimit (R&D), kështu që shpenzimi më i madh i kompanisë mëmë është tashmë në kolonën e të ardhurave të fituara dhe askush nuk e vëre që borxhet gjithmonë rriten, asnjë nuk e vëre këtë manipulim me përjashtim të atyre që lexojnë shënimet (footnotes).

Shënimet në fund duhet listojnë të gjitha financimet e bashkuara dhe financimet e kryera në partnership. Nëqoftëse informacioni shoqëruet tek shënimet nuk ka asnjë gjë të relatuar sesa kompania i detyrohet kompanive simotra apo çfarë detyrimesh kontraktuale ka analisti apo audituesi, atëherë ka një arsye të mirë për të dyshuar.

“Mbushje e kanalit” “Channel stuffing”

Kompanitë mund të përpiqen të fshehin një tremujor të pasuksesshëm duke kaluar mallrat e pashitura në treg ose ne magazinat e distributorëve. Kjo zakonisht quhet “mbushje e kanalit” (Channel stuffing). Kjo mënyrë mund ta mbroje kompaninë nga një humbje e madhe tremujore, por mallrat do të kthehen përsëri si mallra të pashitura. “Channel stuffing” mund të zbulohet në dy shifra.

Niveli i inventarëve gjendje dhe Cash i destinuar për të mbuluar llogaritë e këqija. Nëse inventari papritur kapërcen ose paraja për llogarite e këqija është rritur në mënyrë drastike analisti ose audituesi duhet të dyshojë për këtë metodë mashtrimi(channel stuffing).

Ikja, braktisja dhe situata e rrezikshme

Meqenëse tregjet amerikane dhe kanadeze janë të ndërthurura, kompanitë që tregtojnë dhe shkëmbejnë mallra mund të zgjedhin se cilat standarde të kontabilitetit të përdorin.

Nëqoftëse një kompani ndryshon standardet e kontabilitetit, atëherë duhet të japë shpjegime. Të dy sistemet, kur përgjithësisht janë të ngjashme por llogaritë dhe të ardhurat mbahen në mënyra të ndryshme, kjo mund t’i lejojë kompanitë të fshehin dobësitë e tyre duke ndryshuar pozicionet.

Çdo ndryshim i pozicionimit të standardeve është një “red flag”, sinjal i madh për audituesit, analistët e investitorët të cilët duhet t’i auditojnë me shume vëmendje dhe kujdes regjistrat dhe transaksionet.

Konkluzion:

Sa më sipër, trajtuam një numër të konsiderueshëm shifrash dhe pozicionesh kontabël që na japin mundësinë që të marrim një informacion të shpejtë mbi shëndetin e kompanisë

Në përgjithësi, përvojat më të suksesshme në këtë drejtim sugjerojnë leximin e shënimeve (footnotes) të cilat gjenerojnë gjurmët kryesore që na çojnë drejt së vërtetës.

Manipulimi me CashFlow: Përse kompanitë abuzojnë me Cash?

Nëse do të bënim një krahasim me atletët dhe marrëdhëniet me dopingun, mund të themi se atleti çdo vit është i ekspozuar ndaj dopingut.

Por këta njerëz të cilët që nga lindja e tyre janë trajnuar dhe brumosur për të besuar se mbi të gjitha ka rëndësi vetëm performanca e tyre, në mënyrë të natyrshme ata marrin një rrezik për të përdorur substancën që u jep atyre shansin për fitore.

Ngjashëm, kompanitë janë të indoktrinuara për të fryrë artificialisht dhe “pompuar” të ardhurat e tyre dhe kjo quhet “Manipulimi i rrjedhjes së parave”.

Disa arsye të për manipulimin e rrjedhjes së parave (CashFlow)

CashFlow është konsideruar si një prej *shifrave më të pastra të pasqyrave financiare*.

Kompanitë përfitojnë nga një rrjedhje e parave në të njëjtën mënyrë që përfiton atleti nga muskujt e fortë në shembullin si më lart.

Të kesh një rrjedhje të madhe të parasë do të thotë të jesh një kompani mjaft atraktive dhe të jesh një kompani e vlerësuar.

“Muskujt” e kompanive marrin injeksion nga transaksionet dhe rrjedha e parasë nga veprimtaria operative (OCF).

KRYERJA E ANALIZAVE FINANCIARE:***Teknikat investigative për pasqyrat financiare të manipuluar***

Analiza e pasqyrave financiare është një metodë vlerësuese në përcaktimin e të shkuarës të tashmes dhe performancës së projektuar në të ardhmen të kompanisë.

Zbulimi i mashtrimit, nëpërmjet sinjaleve dhe flamujve të kuq, mund të jetë jashtëzakonisht sfiduese pasi kompanitë që janë të angazhuar në aktivitete mashtruese do të përpiqet për të portretizuar imazhin e stabilitetit financiar dhe funksionimin normal të biznesit.

Analiza e pasqyrave financiare është procesi që u lejon lexuesve të raporteve financiare të kompanisë të zhvillojnë dhe përgjigjen pyetjeve referuar të dhënave të prezantuara.

Pasqyra financiare shpreh kushtet ekonomike të kompanisë në tre mënyra:

- 1-Raportet e bilancit të aseteve , detyrimeve dhe kapitali i aksionareve;
- 2-Pasqyra e të ardhurave për të ardhurat ose humbjet e kompanisë;
- 3-Pasqyra e fluksit monetar që jep burimet dhe përdorimin e cash-it;

Teknikat e analizave financiare mund të ndihmojë analistët, ekzaminuesit/investigatorët të zbulojnë dhe ekzaminojnë marrëdhëniet të dyshimta në informacionin financiar.

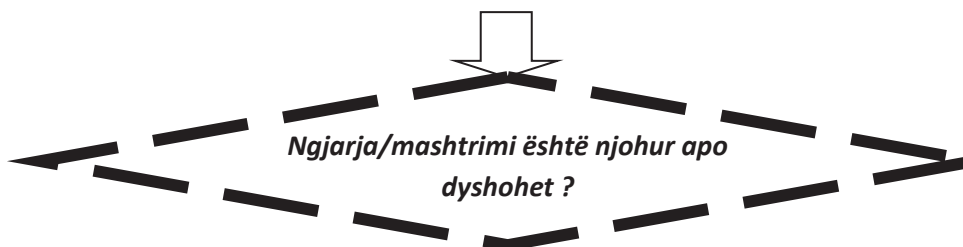
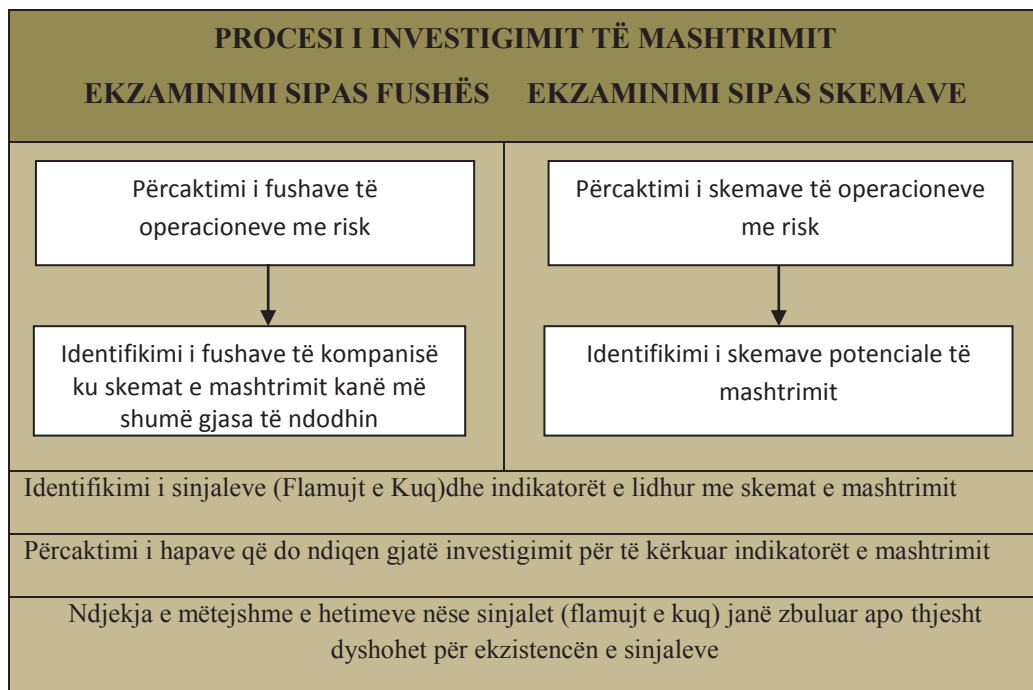
Devijimet e papritura në marrëdhëniet midis shifrave mund të sinjalizojnë për gabime por gjithashtu mund të sinjalizojnë për akte jo në përputhje me ligjin dhe mashtrime.

Disa metoda të analizës asistojnë analistët dhe audituesit në fokusimin e disa fushave të cilat shfaqin sinjale të aplikimit të metodave mashtruese në përgatitjen e pasqyrave financiare.

Procedurat analitike përdoren për të zbuluar dhe ekzaminuar marrëdhëniet e informacionit financiar që nuk duken të arsyeshme. Këto janë mjaft të dobishme për të identifikuar:

- ✓ -Diferenca që nuk priteshin që të ndodhnin;
- ✓ -Mungesa e diferencave të cilat supozohet që të ekzistojnë;
- ✓ -Gabime potenciale;
- ✓ -Mashtrime potenciale dhe akte jo në përputhje me rregullat dhe ligjin;
- ✓ -Të tjera transaksione ose ngjarje të pazakonshme dhe që nuk përsëriten;

Më poshtë jepet diagrama e procesit të investigimit të mashtrimit:

po

PROCESI I INVESTIGIMIT TE MASHTRIMIT

Teknika analitike e mësipërme konsiston në ndërmarrjen e hapave për kryerjen e procesit të investigimit për identifikimin e mashtrimeve me pasqyrat financiare.

Teknikat krahasuese

Një analist apo ekzaminues i mashtremeve financiare zakonisht përdor teknikat e mëposhtme për të identifikuar marrëdhëniet dhe lidhjet e paarsyeshme midis të dhënave financiare.

Krahasimi i informacionit të periudhës aktuale me të njëjtin kategori informacioni të periudhave të mëparshme. Shumat e periudhës së mëparshme supozohet të jenë afërsisht të njëjta me periudhën aktuale. Një modifikim i këtij informacioni është një qasje e përshkallëzuar ku treguesit e periudhës së kaluar janë rregulluar dhe përshatur për arsye dhe ndryshime të njohura, të tilla që blerjet ose shitjet e aseteve dhe ndryshimet më të rëndësishme janë në një linjë dhe në përputhje me volumin e biznesit.

Studimi, këqyrja e marrëdhënieve dhe lidhjeve midis elementëve të informacionit. Shembull i marrëdhënieve midis bilancit dhe pasqyrës së të ardhurave

BILANCI

Aktivët

Arka ← **Pasqyra e të Ardhurave**

Llogaritë e arkëtueshme ← **Të ardhurat nga shitjet**

Inventari ←

Shpenzimet e parapaguara ← **Kosto e mallrave të shitura**

Aktive të qëndrueshme → **Shpenzime të zhvlerësimit**

(Zhvlerësimi i akumuluar)

Aktivët e paqëndrueshme ← **Shpenzime të amortizimit**

DETYRIMET DHE KAPITALI I VET ← **Shpenzime operative**

Llogaritë e pagueshme ← **Të ardhurat nga interesat**

Shpenzime të llogaritura

për tu paguar ← **Shpenzimet e tatimit mbi të ardhurat**

Dëftesa të pagueshme ← **Të ardhurat neto**

Kapitali i vet -Kapitali i investuar

-Fitime të pashpërndara

Disa llogari variojnë në raport me të tjerat së bashku apo dhe midis llogarive të pasqyrave financiare. P.sh. komisionet janë të lidhura drejtpërdrejt me shitjet.

*Studimi këqyrja e marrëdhënieve dhe lidhjeve të informacionit **financiar** me informacionin jo financiar të përshtatshëm*

Të kuptuarit e marrëdhënieve të përgjithshme të pasqyrave financiare është e nevojshme për të identifikuar ato marrëdhëniet të cilat shfaqen si jo të zakonshme. Nëse shitjet rriten, atëherë duhet të ketë një korrelacion të drejtë me koston e shitjeve. Pikërisht analiza e këtyre lidhjeve dhe marrëdhënieve është fundamentale dhe përbën bazën e analizës financiare.

Procedurat analitike

Kryerja e analizave të pasqyrave financiare nga ana e audituesve apo ekzaminuesve të mashtrimit kryhet sipas këtyre procedurave analitike:

- ✓ Analizat në përqindje, duke përfshirë analizën vertikale dhe horizontale;
- ✓ Analiza sipas raporteve;

Analizat në përqindje -vertikale dhe horizontale

Këto dy metoda janë dy metoda tradicionale të përdorura në teknikat e analizës së pasqyrave financiare.

Analiza vertikale dhe horizontale e pasqyrave financiare paraqet një qasje të drejtpërdrejtë në zbulimin e mashtrimit.

Analiza vertikale përfshin marrjen e çdo artikulli në **përqindje** dhe krahasimin e tendencave nga viti në vit, që mund të jetë një shkak potencial për një sinjalizim mashtrimi.

Një qasje e ngjashme mund të aplikohet edhe në bilancin e gjendjes, duke përdorur asetet totale si pikë referimi krahasimore, për të monitoruar devijime të rëndësishme nga aktiviteti normal.

Analiza vertikale e bilancit është një teknikë për analizimin e marrëdhënieve midis llogarive në një pasqyrë financiare në një periudhë të vetme dhe synon të evidentojë secilin zë si përqindje e një totali, në kuadrin e të njëjtit ushtrim.

Analiza horizontale e bilancit. Kjo lloj analize synon të studiojë ndryshimet e ndodhura nga një vit në tjetrin, në secilin zë të bilancit, në vlera absolute dhe në përqindje ose nëpërmjet një vlere të treguesit duke shqyrtuar ecurinë në krahasim me një vit bazë.

Analiza krahasuese e raporteve i lejon analistët dhe audituesit të konkludojnë për mospërputhjet brenda pasqyrave financiare të kompanisë.

Është e rëndësishme të konsiderojmë ndryshimet në vlerë dhe përqindje sipas krahasimit horizontal.

Ndryshimi me 5 % në një entitet, i cili ka tregues në shuma të mëdha monetare, është më i madh se ndryshimi 50 % në vlera llogarish të ulëta dhe që i referohet një aktivitetit të tkurrur biznesi.

ANALIZA E RAPORTEVE FINANCIARE.

Analiza e raporteve përfshin metodat e llogaritjes dhe interpretimit të raporteve financiare për të vlerësuar gjendjen financiare dhe performancën e entitetit.

Grup raportet që përdoren janë:

- Raportet e likuiditetit;
- Raportet e Aktivitetit;
- Raportet e Levës Financiare;
- Raportet e Përfitueshmërisë;

Mënyra e krahasimit të raporteve është:

1-Analiza e tendencave ose serive kohore.

Përdoret për të analizuar performancën e entitetit gjatë periudhës

2-Analiza Sektoriale

Përdoret për të krahasuar entitete të ndryshme në të njëjtin moment kohe dhe analiza krahasimore e industrisë përfaqëson një formë specifike të analizës sektoriale. Përdoret për të krahasuar performance financiare të një entiteti me performancën mesatare të industrisë.

Analiza e kombinuar: Përdoret, në mënyrë të kombinuar, analiza e tendencave me atë sektoriale.

FAKTORËT E RISKUT TË MASHTRIMIT NE SEKTORIN PUBLIK

ISSAI 1240

Faktorë të riskut të mashtrimit janë ato ngjarje, rrethana apo kushtet që mund të shkaktojnë një nxitje ose presion për kryerjen e mashtrimit apo favorizojnë kryerjen e mashtrimit.

Tre janë kategoritë e faktorëve të riskut në mjedisin e sektorit publik:

- Nxitjet /presionet stimulimet;

- Mundësitë;
- Racionaliteti;

Një **ambient kontrolli jo efektiv** mund të krijojë premisa për mashtrim. Faktorët e riskut të mashtrimit nuk janë të lehtë të renditen për nga rëndësia. Përcaktimi nëse një faktor risku duhet të konsiderohet në vlerësimin e risqeve të gabimeve materiale të pasqyrave financiare, me pasojë mashtrimin, është mjaft e lidhur **me parimin e gjykimit profesional**.

Shembuj të faktorëve të riskut:

-Stimulimi ose presioni (i gjeneruar nga drejtuesit duke u dhënë punonjësve një arsye për të kryer mashtrimin)

-Punonjësit e sektorit publik janë shpesh nën presion për të ofruar shërbime me cilësi të lartë me burime të pakta dhe për të përmbushur pritshmeritë buxhetore

-Mund të ekzistojnë edhe presione për të shpenzuar buxhetin në dispozicion deri në fund të vitit financiar, etj;

IV – Konkluzione dhe Rekomandime

Ky punim fokusohet në rëndësinë e kryerjes së analizave financiare të pasqyrave financiare në funksion të zbulimit të manipulimit me qëllim mashtrimin dhe përfitimin si në ambientin e sektorit publik dhe atë privat.

Sikurse është trajtuar në fillim të këtij punimi, rezultojnë një numër i konsiderueshëm palësh të interesuara për informacionin e derivuar nga analiza financiare, por konstatohet se këto analiza përdoren ende relativisht pak në praktikë.

KLSH në vijimësi është fokusuar në rritjen e rolit të audituesve të sektorit publik, veçanërisht në auditimin (certifikimin) e pasqyrave financiare të njësive të qeverisjes së përgjithshme dhe të institucioneve buxhetore.

Në këtë kontekst, një nga objektivat risi të veprimtarisë së Auditimit të Jashtëm (KLSH), me miratimin e ligjit të ri organik, **është kryerja e auditimeve financiare, pra dhënia e opinionit për pasqyrat financiare:**

- a) të njësive të qeverisjes së përgjithshme; deri
- b) në dhënien e opinionit mbi pasqyrat financiare të konsoliduara të qeverisë.

Përmirësimi i raportimit financiar të strukturave të Shtetit ka qenë një rekomandim i përhershëm i raporteve të KLSH-së.

Në raportet e auditivit, KLSH ka konstatuar se rezulton një risk i lartë referuar saktësisë dhe pasqyrimit të drejtë të transaksioneve financiare të shtetit, për pasojë të:

- a) mungesës së një baze rregulluese të mbajtjes së kontabilitetit në sektorin publik;
- b) adresimeve të ndryshme të përgjegjëse;
- c) nivelit të ulët të kapaciteteve të burimeve njerëzore që përpunojnë dhe hartojnë pasqyrat financiare të sektorit publik;
- d) si dhe mungesës së kontrollit dhe monitorimit të pasqyrave të përgatitura nga njësitë e sektorit publik,

Të gjitha këto risqe rrisin distancën drejt standardeve të kontabilitetit të sektorit publik, si një kornizë e së ardhmes së afërt të përgatitjes së raportimit financiar në këtë sektor.

Me keto konstatime, KLSH ka kërkuar disa ndërhyrje në këtë drejtim, si:

- 1-Publikimi i Standardeve Ndërkombëtare të Kontabilitetit Publik IPSAS, si baza kryesore metodologjike mbi të cilën do të hartohen pasqyrat financiare të Shtetit;
- 2-Përgatitjen dhe hedhjen për diskutim në nivele teknike të draft-ligjit “Për Kontabilitetin Publik”;

Në kushtet kur vendet e anëtare të Bashkimit Europian po projektojnë kalimin nga IPSAS (Standardet Ndërkombëtare të Kontabilitetit të Sektorit Publik në EPSAS (Standardet Europiane të Kontabilitetit në Sektorin publik) marrja e masave të mësipërme është një nevojë imediate.

Sa më sipër, KLSH synon që gjatë auditimeve në funksion të certifikimit të pasqyrave financiare të konsiderojë riskun e mashtrimit bazuar në ISSAI 1240 si dhe nxjerrjen e **një udhërrëfyese për audituesit** në:

a) kryerjen e analizave financiare;

b) konsiderimin e mashtrimit gjatë auditimit të pasqyrave financiare;

- për auditimin e pasqyrave financiare të shoqërive publike
- për pasqyrat financiare të institucioneve buxhetore

Kjo do të përbënte një hap përpara drejt zbatimit të praktikave me të mira të fushës në këtë drejtim.

Literatura:

- 1-Financial Statement Manipulation | AccountingWEB
www.accountingweb.com
- 2-Top 8 Ways Companies Cook The Books | Investopedia
www.investopedia.com/articles/analyst
- 3-What Is Financial Statement Fraud?
smallbusiness.chron.com

- 4- Beneish, Messod D. 1999. The detection of earnings manipulation. Financial Analysts Journal,
- 5-ACCOUNTS MANIPULATION
fse.tibiscus.ro/anale/Lucrari2011
- 6-Financial Statement Manipulation: The Schemes | AllBusiness.com
<https://www.allbusiness.com/>
- 7-Evaluating Quality of Financial Reports - CFA Institute
<https://www.cfainstitute.org>
- 8-Analysis of Possibilities of Detecting the Manipulation of Financial Statement
https://www.researchgate.net/Analysis_
- 9-EDITORIAL: Curb manipulation of financial statements
www.businessdailyafrica.com
- 10-The Model of Fraud Detection in Financial Statements. June 2015
www.sciencedirect.com/science
- 11- 2016.Report to the nations on occupational Fraud and abuse. ACFE Association of Certified Fraud Examiners .
- 12-ISSAI 1240 dhe Udhëzuesit Financiar INTOSAI
- 13-Publikimet te KLSH-së www.klsh.org.al

--- o --- o ---

Luljeta Nano:

Ka mbaruar studimet në Fakultetin e Ekonomisë dhe ka vijuar më tej me studimet në Fakultetin e Drejtësisë, të Universitetit të Tiranës. Është diplomuar “Për kontabilitetin dhe auditimin ne sektorin publik” nga Instituti Ndërkombëtar i Certifikimit për Finance dhe Kontabilitet Publik (CIPFA) dhe Qendra e Ekselencës në Financë (CEF) si dhe ka një diplomë mbi “Auditimin e Borxhit Publik” nga Instituti i Zhvillimit të Organizatës Ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (IDI-INTOSAI).

Prej vitit 2013, znj. Luljeta Nano, ushtron detyrën e Sekretares së Përgjithshme në Kontrollin e Lartë të Shtetit. Ka një eksperience të gjatë 24 vjeçare e të pasur në KLSH që prej vitit 1992 dhe ka mbajtur detyrën e inspektorese së parë, të drejtores dhe kryekontrolllores.

Znj.Nano ka një karrierë të pasur akademike si Pedagoge e jashtme ne Fakultetin Ekonomik, si Anëtare e Komisionit Shtetëror të Kualifikimit të Audituesve të Brendshëm në Sektorin Publik. Është autore e disa punimeve shkencore dhe ka kualifikime të shumta brenda dhe jashtë vendit.

VLERËSIMI I RISKUT NE TRANSPORTIN ME TUBACION TE GAZIT NATYROR ME ANË TE SISTEMEVE FAZI

Dulian Zeqiraj (d_zeqiraj@hotmail.com)

Esmeralda Zeqo (e_zeqo@yahoo.com)

Abstrakt:

Transporti i gazit natyror me anë të tubacioneve është gjerësisht i përhapur në të gjithë botën si metoda më ekonomike e transportit të tij. Shumë prej këtyre tubacioneve janë të vendosur në brendësi të sipërfaqes tokësore, por që rezultojnë praktikisht të pasigurt për shkak të dëmtimit, korrozionit, rrjedhjeve, dispersionit etj. Për shkak të ndryshueshmërisë fizike dhe mungesës së njohurive, pas testimit këto modele kanë rezultuar në disa raste të pasigurta dhe të dëmshme. Ka disa modele të funksionimit të rrjetit të gazit natyror e megjithatë prapë lind nevoja për të patur një rrjet sa më funksional dhe aq më tepër të sigurt. Modelet fazi dhe rrjetet neutrale janë duke u trajtuar gjithnjë e më shumë kohët e fundit për shkak të përparësive dhe thjeshtësive që ato kanë në krahasim me modelet e tjera tradicionale. Ato kanë një avantazh shumë të madh për shkak të mekanizmit të funksionimit të tyre në trajtimin e të dhënave fillestare. Modeli që ne do të paraqesim është një model i thjeshtë hibrid i sistemeve fazi me rrjetet neutrale, ku me anë të programit në Matlab do të bëhet i mundur thjeshtëzimi i mekanizmit të veprimit të tyre.

Fjale kyçe: Transport gazi i pasigurt, mekanizëm i komplikuar, optimizim, Matlab

1- Vendimet në projektimin e rrjetit të furnizimit me gaz natyror konsiderohen si vendime të nivelit strategjik dhe zakonisht janë të shtrenjta e duhet kohë për t'i ndryshuar. Çdo vendim në këtë nivel ndikon në efikasitetin e vendimeve taktike dhe operative. Rrjetet e furnizimit me gaz përballen me shumë faktorë të riskut. Këto risqe mund të vijnë nga faktorë të jashtëm të tillë si fatkeqësitë natyrore, kushtet e motit, terrorizmi dhe luftërat, sulmet kibernetike të teknologjisë së informacionit dhe luhatjeve të monedhës, apo nga faktorë të brendshëm, si grevat e punës dhe dështimet në rrjedhjen e informacionit të kompanive. Faktorët e riskut të brendshëm mund të zbuten duke lehtësuar politikat efektive, kurse faktorët e jashtëm nuk janë të lehtë për tu marrë në konsideratë.

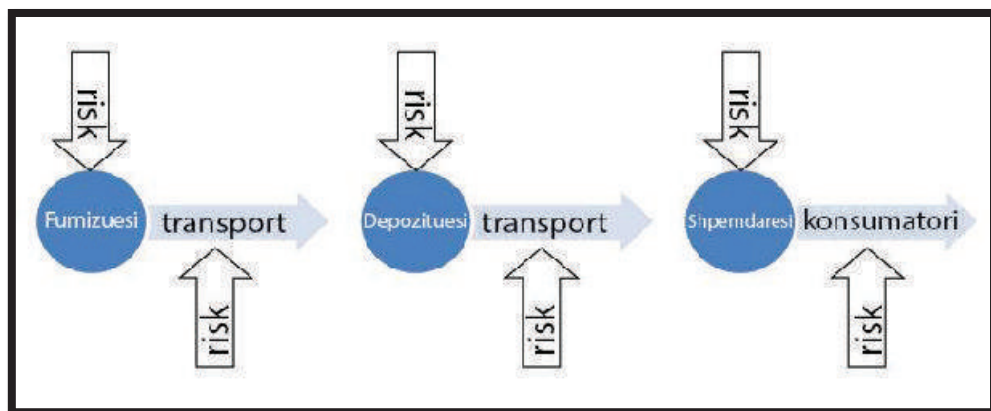
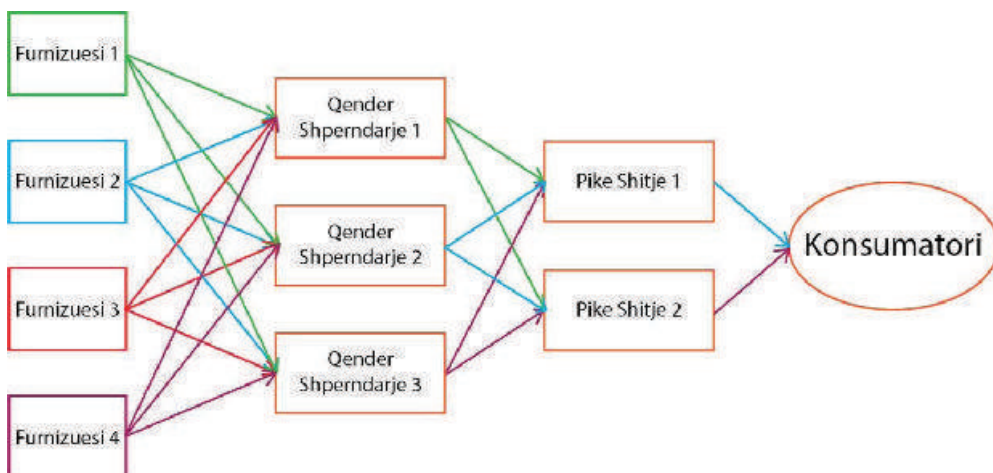

Figure 1: Zonat me risk evident të rrjetit të furnizimit me gaz nga prodhuesi tek konsumatori

Studimet në përgjithësi përqendrohen në një ose më shumë aspekte të këtij problemi dhe optimizojnë zgjidhjen në lidhje me një funksion objektiv të tillë si minimizimi i koston apo maksimizimi i fitimit. Disa studime të tjera fokusohen në minimizimin e riskut të furnizimit të gazit për arsyet e lartpërmendura. Studimi që ne do të paraqesim kombinon këto dy objektiva (prodhim + shpërndarje) në një model linear të vetëm duke përdorur përqasjen fazi.

Figurë 2. Paraqitje grafike e modelit konceptual të transportit të gazit

2- Modeli matematikor linear i përzier fazi me shumë objektiva

Problemi në fjalë është modeluar me anë të një rrjeti diskret. Sistemi përbëhet nga grupi i origjinës së identifikuar me simbolin (j), grupi i shpërndarjes (k) dhe grupi i

destinacioneve (l). Grupi i mallrave (i) që lëvizin nëpërmjet rrjetit përfaqësohet nga bashkësia(I). Shuma e mallrave të transportuar nga origjina (i) drejt destinacionit (k) përfaqësohet me anë të termit d_{il} . Variabli i vendimmarrjes përfaqësohet me anë termit z_k dhe është një variabël binar ashtu si edhe variabli y_{kl} . Variabli x_{ijkl} përcakton sasinë e transportuar të gazit (i) me origjinë në (j) që ka arritur në destinacionin (l) duke kaluar nëpërmjet terminalit (k). Për të zgjidhur problemin, ne po propozojmë programimin linear me numra të plot fazi. Qëllimi i objektivit të parë, që po e shënojmë me Ω_1 , është maksimizimi i fitimit total neto të sistemit të furnizimit kurse objektiv i dytë (Ω_2) ka të bëjë me minimizimin total të rreziqeve që lidhen me strukturën zinxhir të furnizimit. Qëllimi i përgjithshëm është gjetja e nivelit maksimal të fitimit neto duke minimizuar rrezikun e sistemit të furnizimit.

3- Formulimi matematikor i problemit te programimit linear të përzier fazi me shumë objektiv

Funksioni objektiv së bashku me kushtet, do të ishte si në vijim:

$$\text{maksimum}(\Omega_1 + \Omega_2) \quad \dots\dots\dots (1)$$

Me kushtet:

$$\sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N x_{ijk} \leq R_k z_k \quad \forall k \quad (2)$$

$$\sum_{k=1}^K x_{ijk} \leq M_{ij} \quad \forall i, \forall j \quad (3)$$

$$\sum_{j=1}^N x_{ijk} \geq \sum_{i=1}^M d_{il} * y_{kl} \quad \forall i, \forall k \quad (4)$$

$$\sum_{k=1}^K y_{kl} = 1 \quad \forall l \quad (5)$$

$$y_{kl} \leq z_k \quad \forall l, \forall k \quad (6)$$

$$\omega_1 \leq 1 - \left(\frac{z_1 - v b_{z1}}{lb_{z1} - v b_{z1}} \right) \quad (7)$$

$$\omega_2 \leq 1 - \left(\frac{z_1 - vb_{z1}}{lb_{z1} - vb_{z1}} \right) \quad (8)$$

$$y_{kl} \in \{0,1\} \quad (9)$$

3-1- Indekset

- i indeksi i numrit të produkteve (në rastin tonë $i = 1$)
- j indeksi i numrit të vendburimeve
- k indeksi i numrit të zonave konsumatore
- l indeksi i numrit të konsumatorëve

3-2-Parametrat

- M numri i furnizuesve (linja transporti gazi)
- N numri i vendburimeve të gazit
- K numri i pikave të shpërndarjes
- L numri i përdoruesve (zona, qendra banimi etj)
- d_{il} kërkesa për produktin i në zonën e përdorimit l
- $M_{i,j}$ sasia e produktit i ($i=l$ në rastin tonë, kemi vetëm gaz) në zonën j

3-3-Variablat e vendimmarrjes

- x_{ijk} kërkesa për produktin i në zonën j për tek konsumatori k
- y_{kl} 1 n.q.s k është e lidhur me l , 0 përndryshe
- z_k 1 n.q.s zona konsumatore është e lirë, 0 përndryshe

Ekuacioni (1) është objektivi përfundimtar i këtij studimi, i cili është maksimizimi i nivelit të kënaqshmërisë. Ekuacionet (2) dhe (3) sigurojnë për kapacitetet eventuale të përpunimit dhe stokimit të gazit. Ekuacioni (4) na garanton se kërkesa për gaz plotësohet, (5) dhe (6) garantojnë se çdo zonë konsumatori furnizohet nga një qendër e vetme shpërndarjeje, (7) dhe (8) sigurojnë kushtet e linearitetit të bashkësisë fazi. Ekuacioni (9) është kushti binar. Me anë të programit në Matlab kemi arritur ta zgjidhim problemin në formë të thjeshtuar, diskrete. Tabela e mëposhtme tregon rezultatet paraprake

Faktori peshues Ω	Ω_1	Ω_2	z_1	z_2	$\lambda \text{ totale}$
$\Omega_1 + \Omega_2$	62.25 %	71.32 %	€ 12,654	44.54	1.298
$0.1 * \Omega_1 + 0.9 * \Omega_2$	62.34 %	73.25 %	€ 12,326	44.32	0.658
$0.25 * \Omega_1 + 0.75 * \Omega_2$	63.29 %	72.78 %	€ 12,458	44.58	0.623
$0.5 * \Omega_1 + 0.5 * \Omega_2$	64.81 %	71.45 %	€ 12,698	44.36	0.598
$0.75 * \Omega_1 + 0.25 * \Omega_2$	65.32 %	71.65 %	€ 12,789	44.85	0.652
$0.9 * \Omega_1 + 0.1 * \Omega_2$	66.95 %	71.12 %	€ 12,658	44.65	0.638

Tabela.1. Rezultatet e pjesshme paraprake për nivele kënaqshmërie të pranueshme

4- Përfundime

Ky punim ka si qëllim të paraqes rezultatet paraprake në lidhje me programimin linear të përzier fazi në hartimin e furnizimit të rrjetit të gazit. Qëllimi përfundimtar është maksimizimi i fitimit total neto të sistemit të rrjetit të furnizimit duke minimizuar risqet që lidhen me to. Nivele të ndryshme të riskut do të luajnë rol të rëndësishëm në efikasitetin e furnizimit të rrjetit të gazit. Duke iu referuar Tabelës 1 të mësipërme u vu re se me ndryshimin e faktorëve peshues pranë funksionit objektiv, çka do të thotë për risk të ndryshueshëm, kishim ndryshim të të gjithë parametrave që marrin pjesë në formulimin matematikor të problemit të programimit linear të përzier fazi me shumë objektiva. Në të ardhmen mund të punohet edhe për kushtet stokastike ose kur kërkesa për energji është e ndryshueshme në kohë.

5- Literatura

- [1] Peche R, and Rodríguez E (2012). Development of environmental quality indexes based on fuzzy logic A case study, Ecological Indicators, vol(23), 555–565.
- [2] Gharibi H, Mahvi A H, Nabizadeh R, Arabalibeik H, Yunesiana M, Sowlat M H (2012). A novel approach in water quality assessment based on fuzzy logic, Journal of Environmental Management, vol(112), 87-95.
- [3] Akkoç S (2012). An empirical comparison of conventional techniques, neural networks and the three stage hybrid adaptive Neuro Fuzzy Inference System (ANFIS)

model for credit scoring analysis: The case of Turkish credit card data, *European journal of Operational Research*, vol(222), 168–178.

[4] Li D F (2012). A fast approach to compute fuzzy values of matrix games with payoffs of triangular fuzzy numbers, *European Journal of Operational Research*, vol(223) 421–429.

[19] Ben-Haim Y(2012). Doing our best: Optimization and the management of risk, *Risk Analysis*, vol(32) 1326-1332.

[5] Marengo C R, Flores J D L., Molina A L, Roman R V, Vazquez V C, Mannan M S(2013). A formulation to optimize the risk reduction process based on LOPA, *Journal of loss prevention in the process industries*, vol(26), 488-494.

[6] Mohaghegh Z, and Mosleh A(2009). Incorporating organizational factors into probabilistic risk assessment of complex sociotechnical systems: Principles and theoretical foundations, *Safety Science*, vol(47), 1139–1158.

[7] Mather J, and Lines I G (1999). Assessing the risk from gasoline pipelines in the UK based on a review of historical experience, *WS Atkins safety and reliability*. Birchwood. Warrington. Cheshire EA3 7EA.

[8] R. Aliev, W. Pedrycz, B. Fazlollahi, O.H. Huseynov, A.V. Alizadeh, B.G. Guirimov, Fuzzy logic-based generalized decision theory with imperfect information, *Information Sciences* 189 (2012) 18–42.

[9] J.D. Amato, C.H. Furfine, Are credit ratings procyclical?, *Journal of Banking & Finance* 28 (11) (2004) 2641–2677

[10] V. Batanovic', D. Petrovic', R. Petrovic', Fuzzy logic based algorithms for maximum covering location problems, *Information Sciences* 179 (2009) 120–129.

[11] R.E. Bellman, L.A. Zadeh, Decision-making in a fuzzy environment, *Management Science* 17B (1970) 141–164.

[12] E. Bottani, A. Rizzi, An adapted multi-criteria approach to suppliers and products selection – an application oriented to lead-time reduction, *International Journal Production Economics* 111 (2) (2008) 763–781.

[13] R.K. Brayton, S.W. Director, G.D. Hachtel, L. Vidigal, A new algorithm for statistical circuit design based on quasi-Newton methods and function splitting, *IEEE Trans. Circuits and Systems* 26 (9) (1979) 784–794.

[14] F.T.S. Chan, Interactive selection model for supplier selection process: an analytical hierarchy process approach, *International Journal Production*

Dulian Zeqiraj:

U diplomua në fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave në vitin 1996. Që nga viti 2009, ushtron detyrën e lektorit në Universitetin Politeknik të Tiranës, Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minierave, Departamenti i Inxhinierisë së Burimeve të Energjisë. Ai është lektor i lëndëve Analize Numerike (Metoda Numerike) me MATLAB, Gjeoinformatik, Analizë të dhënash, Modelim Gjeoinxhinierik dhe Burimet e energjisë. Z. Zeqiraj është autor i disa artikujve shkencorë si: metodat e trajnimit të kanalizimit; Kontributi i Energjisë në sistemin e ngrohjes së ndërtesave; Burimet e Energjisë Gjeotermale në Shqipëri, etj.

Esmeralda Zeqo:

Pedagoge në fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave, eksperte në inxhinierinë mjedisore dhe të burimeve energjetike.

FAKTORËT E RISKUT SHËNDETËSOR

Juliana Gjerazi, Prof. Dr. Jul Bushati, Bilbil Hoxha

Qendra Spitalore Universitare “Nënë Tereza”*, Spitali Rajonal Fier**, Klinika Med.al***

Përmbledhje

Sëmundja karakterizohet nga bashkëveprimi i shumë faktorëve endo dhe ekzogjene, faktorë thelbësorë dhe të rastësishëm, të cilët, në kushte të dhëna, janë më shumë apo më pak të rëndësishëm. Kështu në menaxhimin e sëmundjes ka shumë rëndësi njohja, individualizimi dhe masat për eliminimin e faktorëve të riskut.

Rezultatet e vlerësimit të disa faktorëve të riskut në Shqipëri janë: popullata që ka përdorur ujë të pijshëm nga burime të përmirësuara në vitin 2000 është 96%, në 2012 – 96%; popullata me instalime hidrosanitare të përmirësuar në vitin 1990 rezulton 79%, për vitin 2000- 84% dhe për vitin 2012-91%; popullata që ka përdorur materiale djegëse solide në vitin 2013 ka qenë 37%. Prevalenca e duhanpirësve në moshën mbi 15 vjeç në vitin 2012 ka rezultuar 52.1% për meshkujt dhe 8.2% për femrat, ndërsa prevalenca e duhanpirësve në moshën 13-15 vjeçare për vitet 2007-2014 ka qenë 17.6% për meshkujt dhe 6.7 % për femrat.

Të dhënat konfirmojnë shpeshtësinë më të madhe të sëmundjeve kronike të mushkërive në popullatat me faktorë risku të tillë si pirja e duhanit, akumulimi i faktorëve të riskut me kohëveprimin dhe moshën, ndotja shtëpiake dhe ambientale, profesionale, si dhe rritja e efekteve negative nga bashkëveprimi i faktorëve të riskut.

Një nga përfitimet kryesore të vlerësimit të riskut shëndetësor është identifikimi i punonjësve me rrezik të lartë shëndetësor, statusi i të cilëve duhet të monitorohet nga afër. Depistimi në grupet me risk të rritur rrit kosto-efektivitetin e ekzaminimeve dhe zbulimi i hershëm i sëmundjes bën të mundur trajtim me efikas, ulje të paafetësisë dhe pakësimin e kostove të shërbimit shëndetësor.

Vëmendja kryesore duhet të jetë në parandalimin primar, gjë që arrihet më mirë nga eliminimi ose reduktimi i ekspozimit ndaj faktorëve të riskut. Parandalimi sekondar

arrihet nëpërmjet mbikëqyrjes dhe zbulimit të hershëm të rasteve, gjë që është gjithashtu me rëndësi të madhe. Të dyja qasjet janë të nevojshme për të përmirësuar situatën aktuale dhe për të zvogëluar barrën e sëmundjeve të mushkërive .

Hyrje

Sëmundja karakterizohet nga bashkëveprimi i shumë faktorëve, nga lidhje të ndërlikuara si dhe nga labiliteti i tyre. Ajo kushtëzohet nga faktorë të shumtë endo dhe ekzogjene, faktorë thelbësorë dhe të rastësishëm, të cilët, në kushte të dhëna, janë më shumë apo më pak të rëndësishëm. Kështu në menaxhimin e sëmundjes ka shumë rëndësi njohja, individualizimi dhe masat për eliminimin e faktorëve të riskut. Sot mjekësia është në drejtimin e vlerësimit dhe menaxhimit të personalizuar të individit të sëmurë. Një shembull i ndërveprimit të faktorëve mjedisorë dhe individit janë dhe sëmundjet kronike të mushkërive.

Faktorët e riskut

Shumë faktorë të riskut për sëmundjet kronike të frymëmarrjes janë identifikuar dhe mund të parandalohen. Faktorët kryesorë të riskut janë tymi i duhanit, tymi i duhanit pasiv, ndotës të tjerë të ajrit të shtëpisë, ndotësit e ajrit ambiental, alergjenë dhe agjentë profesionale. Faktorët e mundshëm të riskut përfshijnë dietën dhe të ushqyerit, gjendje pas sëmundjeve kronike infektive të frymëmarrjes. Në përpjekje për të zvogëluar risqet për shëndetin, hapat e parë janë të kuantifikojë riskun e shëndetit dhe për të vlerësuar shpërndarjen e tyre. Faktorët e rrezikut më të rëndësishmit të modifikueshëm janë përdorimi i duhanit, ekspozime të tjera ndaj ndotësve të ambienteve të brendshme dhe të jashtme të ajrit, alergjenë, ekspozimi profesional dhe të një masë më të vogël janë sëmundje të tjera kronike, dietë jo të shëndetshme, obeziteti dhe mbipesha, pasiviteti fizik. Faktorë risku të pamodifikueshëm janë mosha dhe trashëgimia. Ndër shkaqet e sëmundjeve kronike respiratorë me bazë socio ekonomike, kulturore, politike dhe mjedisore janë globalizimi, urbanizimi, plakja e popullsisë dhe perëndimizimi.

Akumulimi i riskut ndodh me moshën. Popullatat janë në plakje në shumicën e vendeve Plakja është një proces i lidhur me sëmundjet kronike dhe paaftësi. Sëmundjet kronike të frymëmarrjes janë ndër më të shpeshtat dhe të rëndat në të moshuarit. Në vendet me të ardhura të ulëta dhe të mesme, ata të cilët kalojnë një pjesë të madhe të jetës së tyre në një mjedis urban janë të prirur që të kenë jetese jo të shëndetshme dhe për këtë arsye një risk më të lartë të sëmundjeve kronike në krahasim me homologët e tyre më pak të urbanizuar. Përrjashtim nga ky rregull mund të lidhet me ekspozimin ndaj ndotjes së ajrit të brendshëm të banesës në zonat rurale,

ku përdoret për gatim dhe ngrohje lëndë djegëse të ngurta. Në vendet me të ardhura të ulëta dhe të mesme, ekspozimi i grave dhe fëmijëve ndaj lëndëve djegëse biomase është shqetësim i madh. Përmirësimin e shëndetit të grave në vendet në zhvillim është një prej Objektivave kryesore të Zhvillimit të Mijëvjeçarit (1).

Disa karakteristika që kanë të bëjnë me gjininë, përbëjnë faktorët risku specifik për sëmundjet respiratore kronike. Për shembull, në shumë vende me të ardhura të ulëta gratë janë

më të ekspozuar ndaj tymit të lëndëve djegëse të biomasës së përdorur për gatim, ndërsa në disa rajone të tjerë burrat janë më shpesh duhanpirës. Këto shpjegojnë disa nga dallimet në prevalencën e astmës, sëmundjeve alergjike dhe sëmundjes pulmonare obstruktive kronike.

Ekspozimi ndaj tymit të duhanit, si aktiv dhe pasiv, është një kërcënim i madh shëndetësor për shkak të lidhjes së ngushtë me sëmundjet jongjitëse dhe ngjitëse. Efekti kumulativ i tymit të duhanit dhe ndotësve të tjerë të ajrit rrit rrezikun për sëmundjet kronike të frymëmarrjes. (2). Në nivelin personal dhe familjar, shumë para shpenzohen për duhan. Paratë e shpenzuara për duhanin janë para që nuk shpenzohen për nevojat bazë, të tilla si ushqim, strehim, arsim dhe kujdesin shëndetësor. Përdoruesit e duhanit janë në rrezik më të lartë të sëmuren dhe të vdesin para kohe nga sëmundjet e lidhura me duhanin, duke i privuar familjet nga të ardhurat tepër të nevojshme dhe shpenzimet shtesë të imponuara shëndetësore (2).

Marrja pasive e tymit të duhanit është kombinimi i tymit të emetuar nga djegia e cigares apo produkteve të tjera të duhanit dhe tymit të ekspiruar nga duhanpirësi. Tymi i duhanit pasiv përmban mijëra kimikate të njohura, të paktën 250 prej të cilave janë të njohura të jenë kancerogjene ose toksike (3). Tymi i duhanit pasiv është përbërës i madh i ndotjes së ajrit në mjediset e brendshme, duke përfshirë shtëpinë. Te dhënat e studimeve shkencore kanë përcaktuar qartë se nuk ka nivel të sigurt të ekspozimit ndaj tymit të duhanit pasiv, ndotës që shkakton sëmundje serioze në të rriturit dhe fëmijët. Në baze të dëshmive të akumuluar, qeveritë në të gjithë botën gjithnjë e më tepër po zbatojnë politika pa duhan në vendet e punës dhe vendet publike për të mbrojtur popullatën nga rreziqet e tymit të duhanit pasiv. Juridiksionet, që kanë zbatuar vendet e punës dhe vendet publike pa duhan, kanë vërejtur rënie të menjëhershme në nivelet e tymit të duhanit pasiv, rënie në nivelet komponentëve tymi duhanit pasiv në popullatë, po ashtu dhe përmirësime të rëndësishme shëndetësore të menjëhershme në punëtorët e ekspozuar më parë ndaj tymit të duhanit pasiv.

Në disa vende, rregullat mbi pirjen e duhanit në vendin e punës dhe në vende publike e kanë bërë shtëpinë burim dominant i parregulluar i mjedisit të tymit të duhanit. Megjithatë, në shumicën e vendeve, pasojat e ekspozimit në vendin e punës duket të jetë më serioze se ekspozimi në familje (4). Të dhëna mbi efektet shëndetësore negative të ekspozimit ndaj tymit të duhanit pasiv janë akumuluar për gati 50 vjet. Ekspozimi intrauterine dhe mjedisore ndaj tymit të duhanit prindërore është e lidhur me më shumë simptomat respiratore dhe funksion më të varfër të mushkërive në moshën e rritur.

Lëndët djegëse solide përbëjnë rrezik për shëndetin. Fëmijët nën 5 vjeç dhe gratë janë popullatat më të rrezikuara për shkak se ata janë me më shumë gjasa të ekspozuar çdo ditë ndaj ndotjes së ajrit të brendshëm. Disa ndotës të ajrit të shtëpisë janë të lidhur me astmën dhe SPOK (5). Ndotësit kryesorë të shëndetit në banesa janë tymi i duhanit pasiv, alergjenë shtëpie, oksid azoti, formaldehide, komponimet organike volatile, pluhur dhe monoksidi i karbonit të gjeneruar në shtëpi. Këta ndotës mund të ndikojnë në sistemin e frymëmarrjes dhe mund të shkaktojnë ose përkeqësojnë astmën, sëmundjet respiratore akute ose SPOK. Disa ndotës, të tillë si radoni, tymi i duhanit pasiv dhe komponimet organike volatile, përbëjnë rrezik të madh të kancerit. Ndër të gjithë ndotësit e ajrit të brendshëm shtëpiak, tymi i duhanit është shkaku kryesor i ndotjes së ajrit, morbozitetit dhe mortalitetit. (6).

Ndotja e ajrit urban përbën një rrezik për shëndetin në mbarë botën. Ndotësit e ajrit në natyrë janë të lidhur me rritjen e sëmundshmërisë dhe vdekshmërisë për shkak të sëmundjeve kardiovaskulare dhe të frymëmarrjes. Ndikimi i ndotjes së ajrit në vdekshmërisë dhe sëmundshmërisë rritet me nivelet e ekspozimit, por nuk ka kufij të mëposhtëm në të cilët nuk do të ndodhin efektet negative të ndotjes. Prandaj morbozitetit dhe mortalitetit është rritur nga ndotja në të gjitha pjesët e botës, por të paktën gjysma e barrës së sëmundjes përballohet nga popullsitë e vendeve në zhvillim. Individët me sëmundje ekzistuese kardiake ose të mushkërive janë në rritje të riskut të simptomave akute ose vdekshmërisë (7).

Ekspozimi afatgjatë me ndotjen e ajrit të trafikut mund të shkurtojë jetëgjatësinë. Ekspozimi afatgjatë ndaj grimcave fine të ndotjes së ajrit gjatë djegies së karburantit është një faktor risku i rëndësishëm mjedisor për mortalitetin kardiak, pulmonar dhe kancerit të mushkërive (8). Dhe nivelet relativisht të ulëta të ndotjes së ajrit vërejtur në Kaliforni, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, kanë efekte kronike negative mbi zhvillimin e mushkërive në fëmijët nga mosha 10 deri 18 vjeç, duke çuar në deficite klinikisht të rënda në vlerat e FEV1, kur fëmijët të kenë arritur moshën e rritur (9, 10).

Roli i ndotjes së ajrit të jashtëm ambiental në shkaktimin e SPOK apo astmë duhet të studiohet më tej në mënyrë që të dallohen efektet e ndotësve të vetëm nga efektet e kombinuara të kompleksit të përzierje të ndotësve të ajrit në atmosferën urbane (11). Ndikimi i ndotjes së ajrit të ambientit të jashtëm duket të jetë më i vogël se ai i tymit të cigareve dhe ndotja shtëpiake (në lidhje me SPOK) dhe atë nga alergjenët (në lidhje me astmën). (12-15) Ndotësit e ajrit të jashtëm ambiental janë shqetësim veçanërisht në vendet me të ardhura të ulëta dhe të mesme (16).

Sëmundjet alergjike rezultojnë nga një bashkëveprim kompleks ndërmjet gjeneve, alergjenëve(17) dhe bashkë-faktorëve, që ndryshojnë në mes të rajoneve (18). Alergjenët janë antigjene që reagojnë me antitropa IgE specifike. Roli i alergjenëve në zhvillimin e astmës është i përcaktuar mirë, edhe pse disa pasiguri mbeten (19). Ekspozimi ndaj alergjenëve është një shpërthyes për simptomat në individët e ndjeshëm me astmë. Kjo është veçanërisht e vërtetë për alergjenët, që gjenden kryesisht në ambiente të mbyllura, por gjithashtu mund të jetë e vërtetë dhe për alergjenët në natyrë me ekspozim të mjaftueshëm të lartë. (20)

Faktor risku është dhe ekspozimi profesional. Mjedisi i punës kontribuon në mënyrë të rëndësishme për barrën e sëmundjeve kronike të frymëmarrjes. Për shkak të ndryshimeve në periudha latente, sëmundjet kronike të frymëmarrjes mund të shfaqen menjëherë ose vetëm pas shumë vitesh. Sëmundjet respiratore të lidhura me punën mund të kenë periudha të gjata latente. Që kur fillon procesi i sëmundjes, punonjësi vazhdon të jetë në rrezik për shumë vjet edhe pasi ndërpritet ekspozimi. Përveç kësaj, pasi këto patologji janë zhvilluar, ata janë zakonisht kronike dhe mund të përkeqësohen edhe pas shmangies së faktorëve të rrezikut.

Sëmundjet respiratore profesionale përfshijnë një spektër të patologjive të shkaktuara nga inhalimi si i lëndëve organike ashtu dhe inorganike (21). Rreziku që i atribuohet astmës dhe SPOK, që ndodh nga ekspozimi profesional vlerësohet të jetë deri në 15% (21). Në të gjithë botën, astma është sëmundja kryesore e shkaktuar nga inhalimi i agjentëve organike. Fibroza dhe kanceri janë sëmundjet kryesore që rrjedhin nga agjentët inorganike: fibroza në lidhje me pluhurin e silicit (22) dhe asbestit dhe fibroza e pleurës dhe Mesothelioma malinje në lidhje me fibrat e asbestit (23). Mesothelioma dhe kanceri i mushkërive aktualisht janë shkaqet më të shpeshta të vdekjes nga asbestoza. Vdekshmëria që i atribuohet asbestozës ka rënë gjatë disa dekadave të fundit të shekullit të 20-të për shkak të zbatimit progresiv të kontrolleve në vendin e punës (24). Mesothelioma, në veçanti, është e lidhur shpesh me një histori të ekspozimit ndaj asbestit për një periudhë të shkurtër kohe, shpesh shumë vite më parë. Pirja e duhanit dhe tuberkulozi janë bashkë-faktorë të mëdhenj në zhvillimin e sëmundjeve profesionale kronike të frymëmarrjes dhe kancerit (25).

Në të gjitha vendet, sëmundje kronike të frymëmarrjes profesionale përfaqësojnë problem shëndetësor publik me pasoja ekonomike (26). Teknologjitë që janë të vjetruara ose të ndaluar në vendet e industrializuara, përdoren ende gjerësisht në botë ne vendet më të varfra (27).

Faktorët dietetike mund të jenë të dëmshëm ose mbrojtës për sëmundjet kronike të frymëmarrjes.

Një qasje me dietë për parandalimin dhe kontrollin e sëmundjeve të mëdha kronike mund të jetë e dobishme për sëmundjet kronike të frymëmarrjes. Që prej kohësh, të ushqyerit është lidhur me sëmundje. OBSH ka adoptuar një qasje që varion gjerësisht nën “Strategjinë Globale për dietë, aktivitet fizik dhe Shëndeti” (Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health), miratuar nga Asambleja Botërore e Shëndetësisë, në maj të vitit 2004. Faktorët dietetike, të cilët rrisin ose të ulin rrezikun e sëmundjeve të tjera kronike mund të jenë të dëmshme ose të dobishëm për sëmundje kronike të frymëmarrjes (28).

Një proporcion i madhe i pacientëve me SPOK përjetojnë një humbje të madhe peshe dhe BMI e ulët është një markues i një prognoze të keqe. (29). Humbja progresive në peshë në këta pacientë është e karakterizuar nga kërkesat e rritura energjetike specifike të sëmundjes që nuk janë balancuar nga marrja dietetike (30). Rritja e BMI e fëmijëve të zonave rurale mund të çojë në një rritje të prevalencës së sëmundjeve atopike (31). Edhe pse dieta dhe të ushqyerit nuk janë faktorët kryesorë të rrezikut të drejtpërdrejtë për sëmundjet kronike respiratore, obeziteti mund të shoqërohet edhe me shfaqjen e simptomave të sëmundjeve kronike të frymëmarrjes.

Tregues shëndetësor dhe risku në Shqipëri

Pasqyra nr 1 Të dhënat e mortalitetit dhe morbiditetit për vendin tone (33) për vitin 2012 janë:

Shkaku	Mortaliteti i standardizuar sipas moshës (për 100 000 popullatë)	Humbje të viteve të jetës (për 100 000 popullatë)
Sëmundje të transmetueshme	46	1927
Sëmundje jo të transmetueshme	672	17284
Trauma	48	2370
Total	766	21581

Rezultatet e vlerësimit të disa faktorëve të riskut në popullatë janë: popullata që ka përdorur ujë të pijshëm nga burime të përmirësuara në vitin 2000 është 96%, në

2012 – 96%; popullata me instalime hidrosanitare te përmirësuar ne vitin 1990 rezulton 79%, për vitin 2000- 84% dhe për vitin 2012-91%; popullata qe ka përdorur materiale djegëse solide ne vitin 2013 ka qene 37%. Prevalenca e duhanpirësve në adultë mbi 15 vjeç ne vitin 2012 ka rezultuar 52.1% për meshkujt dhe 8.2% për femrat, ndërsa prevalenca e duhanpirësve në moshën 13-15 vjeçare për vitet 2007-2014 ka qenë 17.6% për meshkujt dhe 6.7 % për femrat. (33)

Pasqyra Nr. 2 Të dhënat për bronkit kronik ne popullate me risk të rritur (34)

Mosha	<=20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	>70 vjeç	Gjithsej
Minator me bronkit	61(17%)	6712(18%)	10452(50 %)	8960(67%)	159(60%)	43(75%)	11(100%)	286138(48%)
Fumator me bronkit	31(33 %)	346(18%)	5732(56%)	3930(77%)	107(70%)	11(100%)	-	14477(53%)
Ex-fumator me bronkit	-	1	83(38%)	65(83 %)	11(100%)	11(100%)	11(100%)	1811(61%)
Jo fumator me bronkit	3	326(18 %)	3917(43.6%)	4425(57%)	41(25 %)	21(50%)	-	12450(40%)

Për minatorët vihet re se shpeshtësia (48%) është me e madhe se ne kontingjentin ne tërësi (33,4%) dhe është me e theksuar tek ish- duhanpirësit dhe duhanpirësit si dhe rritet me moshën.

Në punonjësit jo-minatorë vihet re se shpeshtësia e bronkitit kronik është 110 raste (24%), ne ata qe përdorin duhan - 55 (30%), në ata ish-duhapirës - 7 raste (24%), ndërsa ne ata jo-duhanpirës - 48 (19%). Gjithashtu vihet re rritje e shpeshtësisë me moshën dhe me shpesh në meshkuj se në femra; të dhënat anamnestike familjare për bronkit kronik rezultuan në 11,7% te rasteve (me shpesh babai). (34)

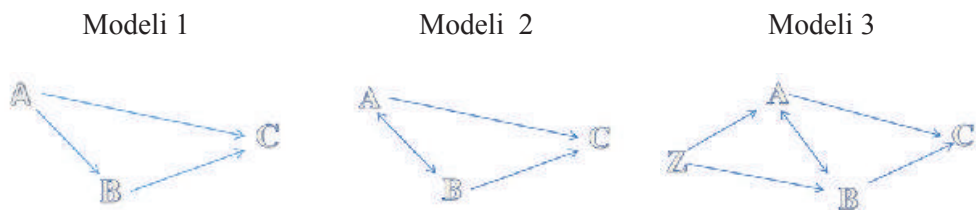
Në studimet epidemiologjike të vendit tonë janë vënë re raste me të dhëna për bronkit kronik në minatorë me shpeshtësi 11-31% (mesatarisht 14-26%) dhe në fonderi 25% (35, 36), gjë që dëshmon për një shpeshtësi më të lartë tek minatorët. Kjo lidhet edhe me stadin më të gjatë të punës së tyre dhe me sa duket, me efektin me dëmtues të faktorëve ndikues, të komfortit klimaterik si faktor kryesor në përcaktimin e raportit kushte pune - gjendje shëndetësore. Po ky studim i mikroklimës në atmosferën e tokës dhe përgjithësisht në industri paraqet probleme sa te rëndësishme aq dhe te vështira (37, 38).

Stilet e ndryshme të jetesës të çojnë sot shpesh ne kërcënimin afatgjatë të shëndetit. Zakonet dhe sjelljet të tilla si dietë jo e shëndetshme, pirja e duhanit, mungesa e ushtrimit fizik, duke injoruar të vendoset rripi i sigurimit etj., janë ndër faktorët e përbashkët, që sjellin një individ ndaj rrezikut të lartë të vdekjes së parakohshme apo të sëmurjes. Megjithatë, njohja e pranisë së këtyre risqeve, nuk ndodh që gjithmonë të rezultojë me ndryshim në sjellje. Shpesh njerëzit nuk janë të vetëdijshëm për rreziqet të cilat kanë nevojë për vëmendje urgjente.

Llogaritja e riskut

Ka tre modele te lidhjeve ndërmjet faktorëve të riskut, qe duhet të merren në konsideratë. E para ka te beje me konfondimin; risku B ndikon riskun A dhe rezultatin C (modeli 1). Në këto raste rreziku relativ (RR) për A duhet të përshtatet për B, për shembull rezultati RR është përshtatur për pirjen e duhanit. Në qoftë se një pjesë e efektit të A është nëpërmjet B, një ndërmjetës, ne nuk përshtatim efektin e A për B. Për shembull, ne nuk do të përshtatim RR te indeksit të masës trupore (BMI) për kolesterolin, sepse kolesteroli qëndron në mekanizmin biologjik në mes të BMI dhe rezultateve kardiovaskulare (modeli 2). Modeli i tretë ndodh kur rreziket A dhe B janë përfaqësime të një variabili të tretë Z dhe ka për qëllim të vlerësojë efektin totale te variabiles latente Z, në C. Shembull është kequshqyerja e fëmijëve, e cila është e matur nga vonesa, humbja dhe nen pesha si përfaqësuese. (32)

Lidhja ndërmjet faktorëve te riskut

Të vlerësuarit e riskut të shëndetit mund të zvogëlojë riskun nëpërmjet te zhvillimit të edukimit shëndetësor. Ky kryesisht motivon dhe mbështet ndryshimet e sjelljes shëndetësore për të përmirësuar shëndetin e popullatës dhe produktivitetit, kështu duke zvogëluar shpenzimet e kujdesit shëndetësor.

Vlerësimi i riskut shëndetësor është një grup i shkurtër i pyetjeve, që edukojnë për risqet shëndetësore. Pas përfundimit të pyetësorit, një raport i përshtatur shëndetësor sugjeron ndryshimet, që rekomandohen për të përmirësuar shëndetin. Pyetjet sqarojnë shprehinë shëndetësore për aktivitet fizik, ekspozimi UV, sëmundje kronike, përdorimin e duhanit dhe alkoolit, masat biometrike etj. Vlerësimi i riskut shëndetësor kërkon gjithashtu që të jenë në dispozicion rezultate te ekzaminimeve kliniko-biokimike apo dhe gjenetike. Mungesa e ndonjë nga këto të dhëna nuk humb zbulimin e riskut, por rezultati është më i sakte nëse do të jepet i gjithë informacioni.

Vlerësimet e rrezikut shëndetësor kanë tre seksione kryesore:

1. Pyetësori. Përgjigje e pyetjeve, qe vlerësojnë riskun e shëndetit;
2. Llogaritja e riskut. Përgjigjet në pyetësorin do të krahasohen me të dhënat e mbledhura nga popullsia më të madha. Te dhënat prekursorë të sëmundjeve

krahasohen më pas me faktorët e riskut individual dhe jepet "risku relativ" numerik, për të treguar shumën e kontributit pararendës ndaj sëmundjes;

3. Raportet e riskut të përshtatura ndaj individit dhe mesazhet edukative. Raportet e riskut janë të bazuara në statistikën e individit në përputhje me të dhënat e grupit të ngjashëm të popullatës. Pas kësaj fitohet një përmbledhje e riskut për shëndetin e individit së bashku me stilin e rekomanduar të jetesës dhe sugjerimet për uljen e riskut.

Një nga përfitimet kryesore të vlerësimit të riskut shëndetësor është identifikimi i punonjësve me rrezik të lartë shëndetësor, statusi i të cilëve duhet të monitorohet nga afër. Depistimi në grupet me risk të lartë rrit efektivitetin e ekzaminimeve dhe zbulimi i hershëm i sëmundjes bën të mundur trajtim me efikas, ulje të paaftësisë dhe pakësimin e kostove të shërbimit shëndetësor.

Eliminimi i pirjes së duhanit në mjedise të brendshme është e vetmja masë e bazuar shkencore, që në mënyrë adekuate mbron shëndetin e popullatës nga efektet e rrezikshme të tymit të duhanit pasiv. Politikat pa duhan mbrojnë shëndetin; aty ku ata aplikohen, bie ekspozimi i tymit të duhanit pasiv dhe përmirësohet situata shëndetësore. Ata janë gjithashtu shumë të kosto-efektive, veçanërisht në krahasim me "alternativën" jo efektive të promovuara nga industria e duhanit, përgjithësisht nëpërmjet palëve të treta (39), siç janë ndarja e duhanpirësve dhe jo duhanpirësve brenda të njëjtës hapësirë ajrore, rritja e ventilimit dhe filtrimit të ajrit kombinuar me "zona të caktuara për duhan".

Rekomandime:

-Të përpunohen metoda të standardizuara për ndjekjen e trendëve në prevalencën, morbiditetin dhe vdekshmërisë, në mënyrë që të mund të planifikohet nevoja e shërbimeve të kujdesit shëndetësor në funksion të rritjes së parashikuar të patologjisë;

-Të dhënat mbi koston dhe shpërndarjen relative të burimeve mjekësore dhe jo mjekësore, kanë ndikim në vendimet e politikave shëndetësore dhe ndarjes së burimeve;

-Ndërprerja e përdorimit të duhanit është mënyra e vetme më efektive dhe kosto-efektive në shumicën e popullatës për të zvogëluar riskun e sëmundshmërisë;

-Janë të nevojshme masat për të reduktuar rrezikun nga rritja e ndotjes së ajrit, urbanizimit, infeksioneve të përsëritura të fëmijërisë;

-Programe për të reduktuar ekspozimin ndaj lëndëve djegëse biomasë të përdorur për gatim dhe ngrohje në familje, duhet të veprohet në drejtim të reduktimit të ekspozimit dhe përmirësimit të ventilimit në shtëpi;

-Implementimi dhe forcimi i zbatimi strikt të kontrollit të mandatuar me ligj të ekspozimit ajror në vendin e punës;

-Fillimi intensiv dhe vazhdueshmëria e edukimit të punonjësve të ekspozuar, menaxherëve industriale, punonjësve shëndetësor, mjekëve të kujdesit parësor dhe ligjvënësve;

-Edukimi punonjësve dhe politikëbërësve se si pirja e duhanit përkeqëson sëmundjet profesionale të mushkërive dhe pse janë të rëndësishëm përpjekjet për të reduktuar pirjen e duhanit ku ekziston një rrezik i dëmtimit profesional.

Vëmendja kryesore duhet të jetë në parandalimin primar, gjë që arrihet më mirë nga eliminimi ose reduktimi i ekspozimit ndaj faktorëve të riskut. Parandalimi sekondar arrihet nëpërmjet mbikëqyrjes dhe zbulimit të hershëm të rasteve, gjë që është gjithashtu me rëndësi të madhe. Të dyja qasjet janë të nevojshme për të përmirësuar situatën aktuale dhe për të zvogëluar barrën e sëmundjeve të mushkërive.

Bibliografia

1. Rehfuess E, Mehta S, Prüss-Ustün A. Assessing Household Solid Fuel Use: Multiple Implications for the Millenium Development Goals. *Environmental Health Perspectives*, 2006, 114:373-378.
2. Neufeld KJ e bshp. Regular use of alcohol and tobacco in India and its association with age, gender, and poverty. *Drug and Alcohol Dependence*, 2005, 77:283-291.
3. Report on Carcinogens, Eleventh Edition. Washington, DC, United States of America. Department of Health and Human Services, 2005.
4. Janson C. The effect of passive smoking on respiratory health in children and adults. *International Journal of Tuberculosis and Lung Diseases*, 2004, 8:510-516.
5. Vieg G e bshp. Indoor air pollution and airway disease. *The International Journal of Tuberculosis and Lung Diseases*, 2004, 8:1401-1415.
6. Air Quality Guidelines: Global Update 2005. Geneva, World Health Organization, 2006.
7. What constitutes an adverse health effect of air pollution? Official statement of the American Thoracic Society. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 2000, 161:665-673.
8. Hoek G e bshp. Association between mortality and indicators of traffic-related air pollution in the Netherlands: a cohort study. *The Lancet*, 2002, 360:1203-1209.

9. Pope DW, Dockery DW. Acute health effects of PM10 pollution on symptomatic and asymptomatic children. *American Review of Respiratory Diseases*, 1992, 145:1123–1128.
10. Gauderman WJ e bshp. The effect of air pollution on lung development from 10 to 18 years of age. *New England Journal of Medicine*, 2004, 351:1057–1067.
11. Yang Q e bsh. Effect of short-term exposure to low levels of gaseous pollutants on chronic obstructive pulmonary disease hospitalizations. *Environmental Research*, 2005, 99:99–105.
12. Global strategy for the diagnosis, management, and prevention of chronic obstructive pulmonary disease. NHLBI/WHO Workshop Report. Update 2005.
13. Trasande L, Thurston GD. The role of air pollution in asthma and other pediatric morbidities. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 2005, 115:689–699.
14. GINA Report, Global strategy for asthma management and prevention (Revised 2005). Global Initiative for Asthma, 2005.
15. Tager IB e bshp. Chronic exposure to ambient ozone and lung function in young adults. *Epidemiology*, 2005, 16:751–759.
16. Cohen AJ e bshp. The global burden of disease due to outdoor air pollution. *Journal of Toxicology and Environmental Health*, 2005, 68:1301–1307.
17. Cookson W, Moffatt M. Making sense of asthma genes. *New England Journal of Medicine*, 2004, 351:1794–1796.
18. Wong GW e bshp. Factors associated with difference in prevalence of asthma in children from three cities in China: multicentre epidemiological survey. *British Medical Journal*, 2004, 329:486.
19. Pearce N, Douwes J, Beasley R. Is allergen exposure the major primary cause of asthma? *Thorax*, 2000, 55:424–431.
20. Erwin EA, Platts-Mills TA. Allergens. *Immunology and Allergy Clinics of North America*, 2005, 25:1–14.
21. Balmes J e bshp. American Thoracic Society Statement: occupational contribution to the burden of airway disease. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 2003, 167:787–797.
22. Gamble JF, Hessel PA, Nicolich M. Relationship between silicosis and lung function. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 2004, 30:5–20.
23. Hessel PA, Gamble JF, McDonald JC. Asbestos, asbestosis, and lung cancer: a critical assessment of the epidemiological evidence. *Thorax*, 2005, 60:433–436.
24. Robinson BW, Musk AW, Lake RA. Malignant mesothelioma. *The Lancet*, 2005, 366:397–408.
25. Hessel PA, Gamble JF, Nicolich M. Relationship between silicosis and smoking. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 2003, 29:329–336.

26. Bousquet J e bash. Management of chronic respiratory and allergic diseases in developing countries. Focus on sub-Saharan Africa. *Allergy*, 2003, 58:265–283.
27. Loewenson R. Globalization and occupational health: a perspective from southern Africa. *Bulletin of the World Health Organization*, 2001, 79:863–868.
28. Diet, Nutrition and Prevention of Chronic Diseases. Report of a joint WHO/FAO Expert Consultation. Geneva, World Health Organization, 2003 (WHO Technical Report Series, No. 916).
29. Celli BR e bshp. The body-mass index, airflow obstruction, dyspnea, and exercise capacity index in chronic obstructive pulmonary disease. *New England Journal of Medicine*, 2004, 350:1005–1012.
30. Schols AM. Nutritional and metabolic modulation in chronic obstructive pulmonary disease management. *European Respiratory Journal*, 2003, Suppl November:81s-86s.
31. Calvert J, Burney P. Effect of body mass on exercise-induced bronchospasm and atopy in African children. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 2005, 116:773–779.
32. Global, regional, and national comparative risk assessment. *Lancet* 2015; published online Sept 11. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)00128-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(15)00128-2).
33. World health statistics 2015.
34. Bushati J., 2003. Chronic bronchitis screening data in the environments of increased professional risk. ISEA Conference, Stresa 2003.
35. Ketri P. Shpeshtësia e bronkitit kronik ne punëtoret e minierës se Valiasit, dhe ndryshimet e funksionit te ajrosjes mushkërore. *Buletini i Shkencave Mjekësore*, 1985, 2: 55.
36. Ndroqi Sh, Selimaj E, Bushati J, Pecani N. Konsiderata mbi epidemiologjine e bronkitit kronik ne vendin tone. *Punime te Konferencës Kombëtare te Mjekësisë Shqiptare*. 1986, Vëllimi I : 350.
37. Tockman MS, Khoury MJ, Cohen BH. Epidemiology of COPD. In: “Chronic Obstructiv Pulmonary Disease” Editet by Th.L. Petty, 1985:43.
38. Kodra Q. Studim mbi kushtet e punës ne punimet nëntokësore minerare, gjeologjike e tunelore “Disertacion”, Tirane 1987.
39. Report on Carcinogens, Eleventh Edition. Washington, DC, United States of America Department of Health and Human Services, 2005.

Prof. Dr. Jul Bushati:

Ka përfunduar studimet për Mjekësi të Përgjithshme, Fakulteti i Mjekësisë, Universiteti i Tiranës. Doktor Bushati ka kryer kualifikime të shumta në fushën e pneumologjisë, në Spitalin dhe Qendrën së Pneumologjisë të Vjenës, Austri, për të vijuar me një kualifikim në Klinikën Universitare të Pneumologjisë në Universitetin Philipps, Marburg, Gjermani si dhe me kualifikime të tjera në Itali dhe Poloni. Më 1993 ka marrë titullin “Doktor i Shkencave” dhe më 1994 titullin “Profesor”.

Prof. Dr. Jul Bushati ka një karrierë të pasur në fushën e mjekësisë, duke punuar si shef i Repartit të Diagnozës dhe terapisë intensive pneumologjike, si Shef i Klinikës III në Institutin e Ftiziopneumologjisë, Tiranë e më tej si Shef i Klinikës I dhe III në Spitalin Universitar të Sëmundjeve të Mushkërive “Shefqet Ndroqi”.

Si një personalitet i shquar, z.Bushati ka shërbyer si ambasador i Shqipërisë në Vatikan dhe anëtar i Këshillit Bashkiak i Tiranës.

Juliana Gjerazi:

Ka përfunduar studimet universitare në Fakultetin e Mjekësisë dhe ka kryer specializim pasuniversitar për Pneumologji. Fillimisht ka punuar si Përgjegjëse e Konsultoreve të Fëmijës së Qytetit të Fierit dhe si Trajnuese Rajonale për mjekë, infermierë, edukatorë dhe nëna për aftësimin praktik dhe teorik me Shoqatën “Save the Children” si dhe trajnuese pranë “UNICEF” për këshillimin e personelit mjekësor dhe nënave mbi “Ushqyerjen me Gji”.

Nga viti 2003-2007 ka punuar si mjeke specializante pranë shërbimit të pneumologjisë në Spitalin Universitar të Sëmundjeve të Mushkrive “Shefqet Ndroqi” Tiranë dhe prej vitit 2007 është pneumologe në Spitalin Rajonal të Fierit. Është autore e disa punimeve shkencore të prezantuara brenda dhe jashtë vendit.

PLANIFIKIMI I AUDITIMIT BAZUAR NË ANALIZËN E RISKUT. PROCEDURAT E PLANIFIKIMIT NË ZYRËN SUPREME TË AUDITIMIT

Wojciech Kutyla, Zv.President i NIK-ut Polak

1. Sipas Ligjit për Zyrën Supreme të Auditimit (NIK), NIK kryen auditime me kërkesë të Sejm (dhoma e ulët e Parlamentit polak) apo organet e tij, me kërkesë të Presidentit të Polonisë, Kryeministrit, ose me iniciativën e vet. NIK zbaton detyrat e saj në përputhje me planet periodike të punës të paraqitura në Sejm. Zyra Supreme e Auditimit mund të kryejë auditime *ad hoc*

të cilat nuk përfshihen në planin i cili zakonisht përfshin 15-20% të burimeve të saj njerëzore. Ndërsa auditimet e planifikuara që NIK kryen me iniciativën e vet zënë rreth 70 %. Pra, drejtimet e veprimtarisë audituese të NIK janë të përcaktuar kryesisht në planin vjetor të auditimit.

2. Një tipar i veçantë i NIK është qëllimi i tij i gjerë sa i përket mandatit të auditimit. Krahas analizës vjetore të zbatimit të buxhetit të shtetit dhe vlerësimin e udhëzimeve për politikat monetare, NIK kontrollon jo vetëm financimin e organeve qeveritare dhe vetë-qeverisëse, por edhe mënyrën në të cilën janë realizuar detyrat publike. NIK gjithashtu mund të auditojë në njëfarë mase, subjektet private që kryejnë detyra publike ose që përdorin fonde publike. Si rezultat, çdo vit NIK duhet të përzgjedhë çështjet që do të auditojë, për të cilat numri i propozimeve gjithmonë e tejkalon kapacitetin e NIK. Për këtë arsye, përzgjedhja sa më e duhur e subjekteve të auditimit, është një çështje me rëndësi kyçe për funksionimin efikas të institucionit.

3. Koncepti i përgjithshëm i planifikimit të auditimit, i cili ka qenë në fuqi për shumë vite, parashikon që NIK duhet, në radhë të parë, të auditojë fushat dhe çështjet që janë me rëndësi jetike për zhvillimin social-ekonomik të vendit. Gjithashtu, fushat e auditimit me prioritet, janë ato që përmbajnë kërcënimet më të mëdha për realizimin e qëllimeve të përcaktuara në dokumentet e qeverisë kryesisht afatgjatë dhe në strategjinë afatmesme të zhvillimit. Si rezultat i një qasjeje të tillë në planifikimin e auditimit, përzgjedhja e çështjeve të auditimit duhet të fillojë me identifikimin dhe analizën e rreziqeve (kërcënimeve) për realizimin e objektivave strategjike të vendit.

4. Siç u përmend, koncepti i përgjithshëm i planifikimit të auditimit ka qenë i pandryshuar për shumë vite, por mënyra në të cilën është kryer në praktikë është modifikuar kohët e fundit dhe është përmirësuar vazhdimisht. Unë do të paraqes procedurën e planifikimit aktual që është aplikuar në zhvillimin e planit të punës për vitin 2017.

5. Procedura e zhvillimit të auditimit është një proces kompleks, i cili fillon në fillim të vitit para ardhës të vitit në të cilin do zbatohet plani dhe përfundon në tetor ose nëntor me miratimin e planit nga ana e Këshillit të NIK (Kolegium). Pjesa më e madhe e procedurës zbatohet nga Departamenti i Strategjisë dhe nga ekipi i përhershëm për planifikimin e auditimit i emëruar nga Presidenti NIK. Fazat më të rëndësishme të procesit të planifikimit janë si më poshtë:

- Zhvillimin e analizës së riskut;
- Zhvillimin e konceptit të planit dhe miratimin e tij nga Presidenti i NIK;
- Paraqitjen e propozimeve për subjektet e auditimit nga NIK njërive organizative dhe nënpunësve (nuk është formalisht e detyrueshme që subjektet e auditimit të korrespondojnë me fushat e identifikuara në analizën e riskut, por zakonisht preferohet që të jetë kështu;
- Zgjedhja fillestare e propozimeve dhe përzgjedhja e auditimeve për t'u analizuar më tej;
- E ashtuquajtura "Goławice round" - analizë e hollësishme e temave të zgjedhura, kryer me pjesëmarrjen e personave propozues, të cilat më së shumti përfundojnë me rekomandime mbi ndryshimin e konceptit të auditimit - në këtë fazë temat ende mund të refuzohen;
- Vlerësimi i burimeve – vlerësimi nëse draft plani i auditimit është i realizueshëm;
- Zhvillimi i versionit përfundimtar të draft planit të auditimit;
- Miratimi i planit të auditimit nga ana e Këshillit të NIK.

6. Gjatë zhvillimit të planit të auditimit për vitin 2017, për herë të parë u miratua një mënyrë e re për të punuar mbi analizën e riskut, përkatësisht:

- Ekipi i planifikimit të auditimit zgjodhi rreth 30 grupe të çështjeve dhe zonave të aktivitetit të për një analizë më të detajuar;
- Departamentet kompetente të auditimit zhvillojnë versionet fillestare të analizës së rezikut, sipas një modeli të unifikuar;
- Ekipi i planifikimit të auditimit zhvillon versionin përfundimtar të të gjithë dokumentit.

7. Modeli i përdorur për të zhvilluar analizën e riskut përbëhet:

- Përshkrimi i objektivave të paraqitura për fushën, në dokumentet strategjike;
- Analiza e vlerës së treguesve të miratuar për të monitoruar realizimin e qëllimeve strategjike;

- Përshkrimi dhe analiza e fakteve të tjera me rëndësi kyçe për përmbushjen e qëllimeve;
- Rreziqet e identifikuara, në bazë të analizës të mëparshme, për mos përmbushjen e rezultateve të planifikuara të paraqitura në dokumentet strategjike;
- Fushat e auditimit të sugjeruara të cilat lejojnë vlerësimin e menaxhimit të rreziqeve të identifikuara nga organet e administratës publike.

8. Ne mendojmë se lista e risqeve kryesore të identifikuara dhe fushave të auditimit të propozuara, do të jenë baza për planifikimin e auditimit të NIK në dy-tre vitet e ardhshme. Megjithatë, këto fusha mund të verifikohen dhe ndryshohen çdo vit. Gjithashtu, do të vazhdohet të punohet mbi metodologjinë e zhvillimit të analizës së riskut. Përmirësimet do fokusohen në mjetet për të mbështetur analizën e riskut, duke përfshirë zgjerimin dhe përditësimin e të dhënave ekzistuese mbi treguesit që përdoren për monitorimin e realizimit të strategjisë së zhvillimit dhe dokumenteve të tjera të rëndësishme qeveritare, si dhe bazën e të dhënave për renditjen ndërkombëtare të cilat përshkruajnë pozitën e Polonisë.

--- O --- O ---

Z. Wojciech Kutyla:

Zv/President i Zyrës Supreme të Auditimit të Polonisë. Përgjatë karrierës së tij, z. Kutyla ka shërbyer në poste të larta si Drejtor i Përgjithshëm e Ministrisë së Shëndetësisë, Drejtor Administrativ i Fondit Kombëtar Shëndetësor, Drejtor i Përgjithshëm i Zyrës së Mbikëqyrjes së Sigurimit Shëndetësor, kryespecialist në Kancelarinë e Kryeministrit. Z. Kutyla ka Master Shkencor në histori nga Universiteti i Varshavës dhe ka përfunduar studime post-diplomimi në fushën e menaxhimit. Z. Kutyla është menaxher i lartë me një eksperiencë mbi 15 vjeçare si Drejtor i Përgjithshëm dhe zv/President në NIK, përgjegjës për zhvillimin dhe implementimin e strategjive audituese.

Z. Wojciech Kutyla ka dhënë një kontribut të spikatur në promovimin e marrëdhënieve reciproke, të hapura e të drejtpërdrejta me KLSH. Bashkëpunimi u konsolidua dhe mori forma konkrete në muajin maj të vitit 2012, me nënshkrimin e Marrëveshjes së Bashkëpunimit midis dy institucioneve.

Në cilësinë e Zëvendës Presidentit të NIK-ut, z. Kutyla ka mbështetur KLSH-në dhe ka dhënë ndihmë cilësore, veçanërisht në fushën e trajnimeve, duke ndikuar në rritjen e kapaciteteve audituese dhe për rrjedhojë cilësinë e auditimeve të realizuara nga stafi i KLSH-së.

KONTROLLI I LARTË I SHTETIT DHE AUDITIMI MBI BAZË RISKU PËRMES “DATA ANALYTICS”

Prof.As.Dr. Manjola Naço, KLSH
Kozma Kondakçiu, KLSH

ABSTRAKT

Qasja moderne në auditimin e fondeve publike sipas praktikave më të mira të Institucioneve Supreme të Auditimit është auditimi mbi bazë risku. Për të arritur në një vlerësim të drejtë të riskut, audituesi përballlet me një informacion të gjerë, të detajuar dhe shumë herë të sofistikuar mbi të cilën duhet të vlerësojë rilevancën dhe të fokusohet në aktivitetet kryesore të entiteteve publike. Në këto kushte ajo që është e domosdoshme është përdorimi i mjeteve dhe teknikave mbi të cilat audituesit të jenë të aftë të shikojnë më në thellësi proceset dhe të nënvizojnë të dhënat që shfaqin një sjellje të ndryshme nga rregulli (sjellja) e përgjithshme.

Konceptet “Big Data” dhe “Analytics” janë një çështje e nxehtë në mjedisin ekonomik botëror. Ato ndihmojnë që entitetet të krijojnë kulturën e vlerësimit të risqeve të brendshme por dhe të vendosin një qeverisje dhe kontroll të shëndoshë bazuar në këtë risk. Në këtë mjedis të përgjithshëm nuk ka si të mbetet jashtë edhe audituesi. Deri më tani, audituesi publik është mësuar me identifikimin dhe analizimin e të dhënave duke përdorur metoda të thjeshta, analiza e trendit apo deri tek më e avancuara si analiza e regresionit, ndërkohë që duhet të bëhet gati për të kaluar në erën e re të auditimit atë të “Big Data”. Departamentet e auditimit duhet të përgatiten për hapin e ardhshëm atë të përdorimit të mjete më të përparuara, si ACL

dhe IDEA për nxjerrjen e të dhënave nga sistemet e tjera dhe për të drejtuar analizat e të dhënave.

Baza e punimit tonë pasqyrohet në pyetjet vijuese: Si mund të drejtojë vizualizimi i të dhënave nga këto teknika në zonat me risk më të lartë; dhe nga ana tjetër me çfarë sfidash kjo qasje e re do ta përballë audituesin dhe në një kontekst më të gjerë KLSH-së. Analiza jonë do të bazohet në trajtimin e një rasti konkretë përmes zbërthimit të të cilit do japim dhe qëndrimin tonë në përgjigje të hipotezës kryesore.

Fjalë kyçe: *Audit, Risk, Big Data, Analytics.*

1. Hyrje

Auditimi i bazuar në analizën e të dhënave (Audit Data Analytics) është shkenca dhe arti i zbulimit dhe analizimit të sjelljes bazuar në shifra, identifikimi i parregullsive, dhe nxjerrjes së informacioneve të tjera të nevojshme që lidhen me çështjet e auditimit duke përdorur analizat, modelimet, dhe vizualizimet e këtyre të dhënave në funksion të planifikimit dhe realizimit të auditimit. ADA është një teknikë për identifikimin dhe analizimin e parregullsive apo deformimeve të modeleve; vizualizimi i performancës financiare dhe të dhënave të tjera në njësitë ekonomike, në sisteme, produkte, ose dimensione të tjera kjo me qëllim të fokusimit të auditimit në risqet potenciale të vlerësuara nga ky vizualizim. Ndërtimi i modeleve statistikore (si për shembull, regresioni) ose modeleve të tjera synojnë të shpjegojnë lidhjet e të dhënave me faktorë të tjera si dhe identifikojnë zhvendosjet më domethënëse të modelit; realizojnë kombinimin e informacionit të siguruar jo vetëm nga analiza të ndryshme por edhe burime të ndryshme me qëllim konfigurimin e pikëpamjeve alternative.

Auditimi i bazuar në analizën e të dhënave “kërkimore” është një kërkim nga poshtë-lartë “bottom-up” dhe induktive. Ky lloj auditimi fillon me mbledhjen e të dhënave dhe me pyetje të audituesve të tilla si: *Çfarë tregojnë të dhënat se po ndodh në këtë entitet? A tregojnë të dhënat se ka ndonjë sjellje devijuese apo parregullsi? Cilat janë zonat ku shfaqet risku? A ka tregues që tregojnë për praninë e ndonjë skeme/veprimi mashtrimi (fraud) potencial? Cilat janë modelet dhe qasjet optimale për procedura analitike?* Një analizë e tillë bazuar në “Data Analytics” është e dobishme në planifikimin e auditimit të një entiteti, në njohjen e mjedisit ku auditojmë, identifikimi e vlerësimi i risqeve për gabime materiale dhe ajo që është më e rëndësishmja dizenjimi i procedurave të mëtejshme të auditimit, duke u fokusuar aty ku analiza ka adresuar parregullsitë apo sjellje që nuk i përshtaten rregullit të përgjithshëm.

Por nga ana tjetër, kjo analiza është nga lartë-poshtë dhe deduktive. Ajo fillon me objektivat e auditimit dhe pohimet. Normalisht ajo ka tendencë të jetë e drejtuar nga modelet, dhe pyetjet e audituesve të lidhura me konsistencën e çështjeve me modelin dhe pritshmëritë e këtij modeli. A është çështja në përputhje me modelin? Sa konsistencë ka sjellja e të dhënave lidhur me këtë çështje?

Literatura e shfletuar ka treguar se vizualizimi i të dhënave në auditim, grafikët dhe pamjet janë përdorur në gjerësisht në biznese për të ndihmuar në identifikimin e devijimeve nga trendi (sjellja), të cilat nuk janë të identifikueshme me lehtësi nga modelet statistikore standarde. Literatura ofron studime të shumta të lidhura me ndikimin që kanë në procesin e zhvillimit të gjykimit përdorimi i procedurave analitike, kryesisht vizualizimi dhe prezantimi i të dhënave, kështu përmendim Kaplan (1988), Anderson & Reckers (1992), Anderson & Kaplan (1992), Schulz & Booth (1995). Procedurat analitike ofrojnë prova të mjaftueshme për planifikimin fillestar, testet e pavarura, dhe rishikimin e përgjithshëm të një auditimi. Aplikimi i procedurave analitike në kohën e sotme të Big Data-ve, kur audituesit ndeshen me kompleksitet aktivitetesh, i krijon mundësi atyre të ndihmojnë procesin e gjykimit/vendimmarrjes duke i sjellë të dhënat në formate të organizuara pamore, lehtësisht më të lexueshme. Por se si mund të drejtojë vizualizimi i të dhënave nga këto teknika në zonat me risk më të lartë këtë do ta zbërthejmë përmes këtij punimi duke i dhënë përgjigje edhe pyetjes kryesore: A duhet që auditimi të paraprihet nga një teknikë si “Data Analytics” duke identifikuar zonat me risk më të lartë dhe rritur eficiencën e përdorimit të burimeve njerëzore gjithmonë të kufizuara për sa i takon nivelit të mbulimit që duhet të realizojnë? Për të arritur në konkluzionin final, fillimisht kemi prezantuar një përshkrim të literaturës më të fundit të lidhur me auditimin bazuar në analizën e të dhënave, duke kaluar më pas në zbërthimin e metodologjisë së ndjekur në punim dhe analiza e një rasti konkret nga auditimet e realizuara së fundmi, ku vizualizimi tregon hapësirat që sistemet krijojnë dhe ku parregullsia është vizualisht e identifikueshme. Përfundimi i punimit lidhet me sfidat me të cilat duhet të përballlet KLSH, për ta bërë një procedurë normale në punën e saj, këtë lloj analize sidomos kur baza e të dhënave është e konsiderueshme dhe parregullsia nuk arrin të kapet me syrin e një audituesi.

2. Rishikimi i literaturës, vizualizimi i të dhënave në auditim

Literatura e auditimit dhe kontabilitetit, sjell një sasi të madhe të burimeve në njohjen e efekteve që kanë teknika të ndryshme të vizualizimit të të dhënave sidomos në procedurat analitike. Zhvillimet teknologjike kanë sjellë me vete rritjen e volumit të të dhënave, mënyra të reja të paraqitjes së të dhënave (informacionit) dhe trendi i shpejtë i ndryshimeve ka sjellë nevojën që kontabiliteti dhe auditimi, të ekzaminojnë

teknika të reja në vizualizimin e të dhënave, për të ndihmuar proceset e gjyqimit mbi aktivitetet.

Analiza e literaturës së auditimit ofron qasje drejt dy llojeve të vizualizimit të të dhënave. Numri i studimeve mbi vizualizimin e të dhënave ka pësuar rritje që pas punimit të Moriarity “*Komunikimi i informacionit financiar nëpërmjet grafikëve multidimensional*” (1979). Megjithatë nga momenti i publikimit të punimit të Moriarity, dhe deri në përfundim të viteve 1990, studiuesit kanë gjetur mbështetje të dobët të auditimit në teknikën e vizualizimit të të dhënave krahasuar me metoda të tjera, të tilla si tabela dhe raporte. Me kalimin e kohës, vihet re që kërkuesit kanë nisur njohjen dhe përdorimin e vizualizimit të të dhënave, por gjithsesi skepticizmi i tyre drejt kësaj qasje të re është evident, pasi pjesa më e madhe e publikimeve mbështet përdorimin e grafikëve. Kjo qasje i atribuohet disa faktorëve.

Megjithatë, punimet tregojnë se vizualizimi i të dhënave është qasur me sukses në mjekësi, gjenetikë, biologji, inxhinieri dhe në shumë fusha të tjera shkencore, pavarësisht disponueshmërisë dhe përdorimit të teknikave të vizualizimit në këto fusha, fakt që e gjejmë në punimet e Kraemer & Ferrin (1998); Montgomery et al., (2004); Sinha et al., (2002); Trelease (2002). Ndërkohë që West (1995), ka theksuar se aplikacionet e biznesit kanë vonuar shkencat vizuale me afërsisht dhjetë vjet. Gjithsesi literatura tregon se në veçanti auditimi ka qëndruar pas në përdorimin e vizualizimit të të dhënave. Literatura mbi auditimin dhe kontabilitetin ka theksuar faktin e ndikimit që kanë teknika të ndryshme të vizualizimit në procesin e vendimmarrjes, por duke u kufizuar në teknika tradicionale studimi si “grafikët kundrejt tabelave”.

Wiedemann (2014), në punimin e tij thekson audituesit e shërbimeve shëndetësore mund të përdorin “Data Analytics”, për të identifikuar dhe parandaluar “Fraud” mashtrimin dhe abuzimin në industrinë e shërbimeve shëndetësore, përfshirë si planet e shëndetit, spitalet dhe farmacitë. Megjithatë, përpara se auditorët të mund të identifikojnë mashtrimin apo abuzimin, është e nevojshme që ata të menaxhojnë me efektivitet të dhënat e marra nga shërbimi shëndetësorë dhe të kuptojnë jo vetëm organizimin por edhe formatin e të dhënave.

Sasia e të dhënave të gjeneruara nga ofruesit e shërbimeve shëndetësore është shumë më komplekse dhe voluminoze duke pamundësuar efektivitetin e përpunimit dhe analizimit të të dhënave me metodat tradicionale. Kjo është arsyeja pse autorët Koh & Tan (2011) theksojnë se audituesit duhet të mbështeten në teknika të avancuara për të gjetur dhe gjurmuar abuzuesit. Vizualizimi i të dhënave është një zgjidhje që ndihmon në gjetjen e informacionit të nevojshëm dhe të vlefshëm në volume të mëdha të dhënash. Konsiston në grumbullimin e mjeteve përshkruese dhe statistikore

për zbulimin e modeleve në të dhëna, në lehtësimin e zhvillimit të hipotezave dhe në përmirësim, Tukey (1977). Një avantazh i kësaj metode përfshin bashkëveprimin me përdoruesin, përmes së cilës një individ angazhohet në mënyrë aktive në procesin e eksplorimit të të dhënave, shfrytëzimit të aftësive të tij për të perceptuar modelet dhe strukturat në prezantimet vizuale dhe në përfundim në interpretimin dhe shpjegimin e asaj se çfarë shihet. Vizualizimi i të dhënave është veçanërisht i dobishëm kur nuk ka shumë informacion mbi të dhënat, dhe kur objektivat e eksplorimit janë të paqarta, Gahegan et al., (2001) dhe Keim (2002).

Blocher dhe Patterson (1996) kanë identifikuar tre lloje të përgjithshme të teknikave analitike të auditimit, përfshirë analizat raportuese, analizat e tendencave dhe procedurat e bazuara në modele. Sidoqoftë, me shfaqjen e Big Data, si ato që gjenerohen nga sistemi shëndetësor, qëllimi i auditimit zgjerohet në mënyrë të konsiderueshme. Big Data lejojnë sot një eksplorim më praktik të të dhënave për të zhvilluar pohime të testueshme, Liu (2013). Nga ana tjetër kjo ka sjellë shfaqjen e teknikave të reja të auditimit, të tilla si njohja e modeleve, vizualizimi i të dhënave, përpunimi i gjuhës natyrale, si dhe ka krijuar forma të reja lidhur me evidencat e auditimit, të tilla analizë teksti, ekuacione të vazhdueshme dhe përjashtime përjashtuese, theksuar nga Vasarhelyi & Halper (1991), Kogan et al (2011), Issa (2013).

Humpherys et al., (2011), theksojnë se vizualizimi i të dhënave ndihmon audituesit në identifikimin e marrëdhënieve midis elementëve të ndryshëm të grupeve multidimensional të të dhënave, duke prodhuar vlerësime më të mira të risqeve për mashtrim. Vizualizimi i të dhënave ndihmon gjithashtu në përcaktimin e zonave që kërkojnë investigim më të thellë për të fituar një njohje më të mirë të transaksioneve.

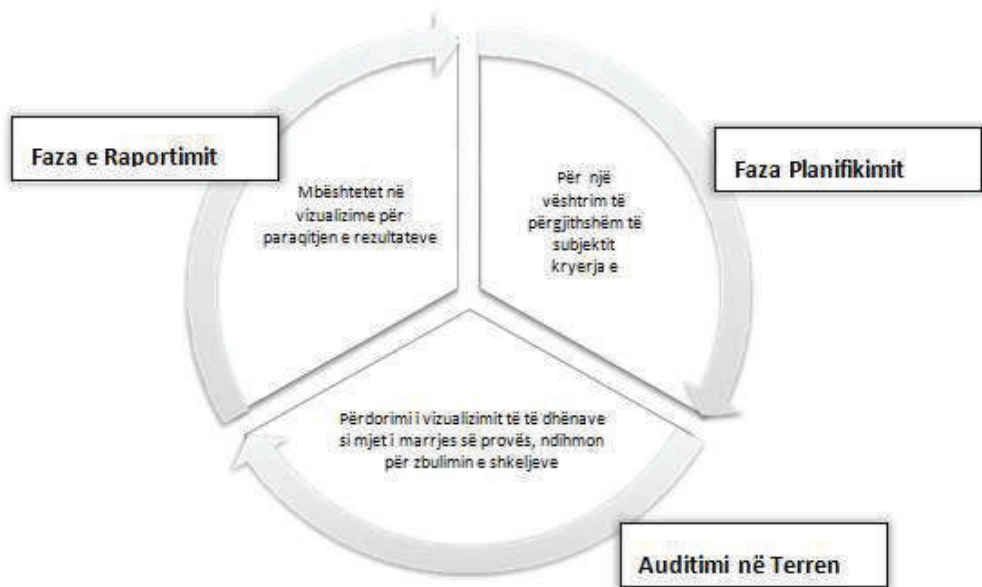
Në këtë mënyrë, kjo garanton që audituesit nuk janë vetëm duke bërë pyetjet e përcaktuara por garanton se po bëhen pyetjet e duhura. Vizualizimi i të dhënave ka potencial të rrisë eficiencën dhe efektivitetin e procedurave të auditimit. Duke aplikuar teknika të ndryshme vizualizimi, audituesit mund të identifikojnë modele ose marrëdhënie të panjohura midis të dhënave, dhe të komunikojnë gjetjet tek palët e interesuara. Audituesit kanë mundësinë të përfitojnë nga vizualizimi i të dhënave gjatë gjithë ciklit të auditimit. Duke përdorur vizualizimin e të dhënave, audituesit mund të njohin subjektin dhe mjedisin e tij, të identifikojnë dhe vlerësojnë risqet e biznesit, të testojnë dobësitë e kontrolleve të brendshme, mashtrimin referuar risqeve të lidhura me to.

Gjatë kryerjes së punës në terren, audituesit mund të shfrytëzojnë vizualizimin e të dhënave si një element shtesë për procedurat e tyre analitike dhe forma të tjera të mbledhjes së evidencave. Teknikat e vizualizimit, të tilla si grumbullimi i

informacionit, analizat e rrjetit, box plots¹, scatter plots² dhe analizat gjeo-grafike ndihmojnë audituesit në analizën e tërësisë së popullatës së të dhënave.

Teknika të tilla lejojnë eksplorim më të shpejtë të të dhënave të shumëllojshme, dhe janë shumë të dobishme në zbulimin e abuzimeve në modele apo të një pikë vëzhgimi që është larg nga vëzhgimet e tjera (outliers).

Figurë 1: Vizualizimi i të dhënave gjatë ciklit të auditimit

Ajo që është interesante është fakti se edhe në fazën përfundimtare të raportimit, audituesit mund të mbështeten në vizualizim eksplorues të të dhënave, të tilla si dashboards³, për të përpunuar dhe paraqitur rezultatet tek menaxhimi. Dashboardet lejojnë përdoruesit të ndryshojnë formatet e prezantimit, të filtrojnë informacionin e nevojshëm dhe të përfitojnë një përmbledhje të përgjithshme të rezultateve në një pamje.

Në këtë punim do të ilustrojmë sesi teknikat e vizualizimit të të dhënave ndihmojnë audituesit në eksplorimin dhe shpjegimin e sasive të mëdha të të dhënave, gjetjes së marrëdhënieve midis tyre, zbulimin e modeleve dhe komunikimin e rezultateve gjatë fazës së planifikimit të auditimit të tyre.

¹ mënyrë e paraqitjes grafike në grupe kuartale të të dhënave numerike.

² diagram matematikore që përdor koordinatat karteziane

³ një Dashboard është një përfaqësim vizual, i shpejtë dhe në kohë reale.

3. Metodologjia e punimit

Risia është një aspekt i rëndësishëm; vizualizimi i të dhënave duhet të ofrojë një qasje të re të të dhënave dhe rezultateve, një mënyrë të re të të kuptuarit. Ka dy kategori të të dhënave të vizualizuara, shpjegimi dhe kërkimi. Përgjithësisht pjesa eksploruese e të dhënave të vizualizuara përdoret në analizën fillestare, duke u fokusuar në thellësi të gjetjeve, sjelljen dhe dizajnimin e konkluzioneve, kjo për të qartësuar analizën e të dhënave por edhe për të parë lidhjet apo marrëdhëniet midis të dhënave.

Fayyad et al, 1996 ka cilësuar se procesi i njohjes realizohet në gjashtë faza: përzgjedhja e të dhënave, filtrimi i të dhënave, transformimi i të dhënave, “data mining” apo procesi i analizimit të të dhënave nga disa perspektive dhe përmbledhja e tyre në një informacion të vlefshëm, interpretimi dhe prezantimi vizual. Figura 2, paraqet modelin e shpjeguar nga Fayyad, lidhur me fazat që kalon një procedurë vizualizimi. Ajo që synohet nëpërmjet portretizimit të të dhënave në një format të vizualizuar është stimulimi i njohjes pra analizon sjelljen duke gjeneruar me hipoteza dhe nuk nënkupton një prezantim ndryshe të rezultateve.

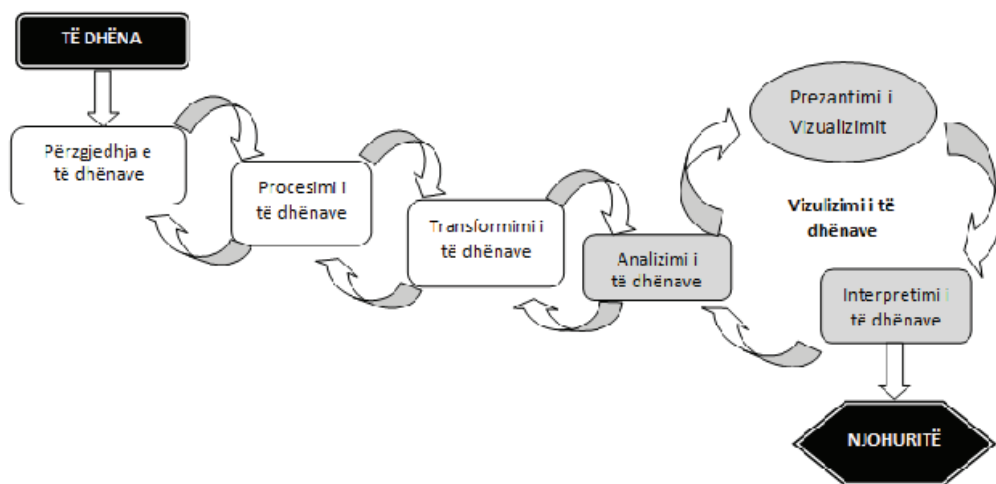

Figura 2. Etapat e procesit të njohjes, përmes vizualizimit

Faza e parë është grumbullimi i të dhënave dhe të përzgjedhja e tyre. Faza e dytë dhe e tretë ka të bëjë me filtrimin e të dhënave dhe paraprocesimi që i referohet gjetjes së gabimeve apo identifikimi i mungesave të ndryshme në mënyrë që të shmangen këto anomali përpara se të kalohet në fazën e transformimit të tyre në përputhje me kërkesat e analizës, kjo nënkupton që personi që merret me këtë proces duhet të dijë që në fillim se çfarë kërkon në të kundërt procesi minohet që në fillim. Transformimi i të dhënave lidhet kryesisht kalimin e të dhënave cilësore në sasiore

apo anasjelltas. Më pas kalohet në fazat që përbëjnë thelbin e modelit të të dhënave të vizualizuara, analiza, paraqitja vizuale dhe interpretimi të cilat janë edhe etapat më të ndërlikuara.

Vizualizimi i të dhënave në përgjithësi shikohet në dy nivele kryesore: Syntax (strukturë e organizuar sipas një rregulli të caktuar) dhe Semantics (kuptimi i lidhjeve)⁴. Sintaksa ka të bëjë me paraqitje vizuale, që përfshijnë shenjat identifikuese të tilla si etiketa, shenja inkuadruese si rrjeta dhe akse, si dhe shenja të përfaqësimit të të dhënave si pika, vija dhe shirita. Analiza apo leximi i lidhjeve semantike, nga ana tjetër, përqendrohen në kuptimin e pamjeve dhe të të dhënave përkatëse si dhe të marrëdhënieve që shenjat përfaqësojnë⁵. Në nivelin sintaksor, shenjat nevojiten për identifikim. Përsa i përket nivelit semantik, përfshin karakteristika të tilla si forma, ngjyra dhe pozicioni, cilësuar nga Mackinlay (1986). Në punimin e tij, Tegarden (1999) sugjeron përdorimin e disa imazheve të avancuara vizuale për të dhënat multivariate, të tilla si scatter-grams⁶, dhe map-based bar-charts⁷.

Disa paketa vizualizimi kufizohen vetëm në gjenerimin e rrjetave për prezantime vizuale të detajeve uniforme dhe të dimensioneve të limituara. Megjithatë, kërkues të veçantë sugjerojnë që për vizualizime më të mira, duhen marrë në konsideratë ato që pasurohen duke shtuar parametrat grafike ose duke angazhuar teknika të reja dhe më pak të njohura si vizualizimi⁸.

Gjithsesi analizat shpjeguese dhe eksploruese të të dhënave të sistemit shëndetësor fillojnë me statistika tabelore dhe grafikë bazikë, të cilat ndiqen nga dashboard përshkruese vizuale. Në fund, analizat kryesore përfshijnë vizualizime të shumëfishta dhe të avancuara si dhe ekspozime të thella të cilat nxjerrin lidhje që nuk shfaqen në tabela. Për më tepër, mashtrimi në sistemin shëndetësor ka tendencë të fshihet në marrëdhëniet midis ofruesit dhe përfituesit gjatë pretendimeve për siguri⁹. Kështu që, analizat e rrjetit të ofruesve dhe përfituesve të tyre mund të kryhen gjithashtu për të eksploruar më tej këto marrëdhënie.

Në këtë kontekst, animimi i të dhënave që përfshin teknika që lehtësojnë perceptimin, referuar ndryshimeve në dhe midis grafikëve tranzitorë të të dhënave, është i domosdoshëm. Ndryshe nga vizualizimi statik i të dhënave, lëvizja vizive

⁴ semantic është studimi i kuptimit ... Ai fokusohet në marrëdhëniet në mes të provave
⁵ (Kosslyn & Cunningham 1994)

⁶ grafik i përdorur për përfaqësim pamor të korrelacionit midis grupeve të të dhënave

⁷ Kombinim i grafikut bar me një hartë

⁸ Tegarden, 1999

⁹ (Chandola et al., 2013).

është shumë efektive në tërheqjen e vëmendjes dhe është lehtësisht e perceptueshme në vizionin tonë periferik¹⁰ duke sugjeruar që animimi mund të aplikohet në mënyrë efektive për të drejtuar vëmendjen e theksimit të të dhënave. Kërkime të mëparshme kanë gjetur që animimet tranzitore rrisin nivelin e angazhimit ¹¹ lehtësojnë vendimmarrjen ¹² dhe mësimin ¹³, si dhe mund të ndihmojnë vëzhguesit të orientohen¹⁴.

4. Vizualizimi i të dhënave në rastin e studimit

Kërkimet tona për këtë punim treguan se një përdorim të rëndësishëm vizualizimi i të dhënave ka në shërbimet mjekësore. Literatura e shfletuar na tregoi se analiza vizuale shpjeguese por edhe kërkuese në të dhënat mjekësore fillon që me tabulatët statistikorë, grafe bazë dhe më pas e ndjekur me vizualizim deskriptiv të bazës së të dhënave. Më pas analiza kryesore përfshin vizualizim më të avancuar të shumëfishtë me një kërkim të thelluar. Ajo që sugjeroi Chandola et al., 2013, i referohet riskut të fraud (mashtimit) në shëndetësi, i cili sipas tij pritet të fshihet në marrëdhënien midis ofruesit të shërbimit dhe përfituesit në rastin e përfitimit të pretendimit të siguruar. Analiza e lidhjes së ofruesit të shërbimit/mallit dhe përfituesve të tyre duhet të shikohet/eksplorohet e lidhur me kuptimin që ajo duhet të ketë, pra rregulli normal. Këtë patën në vëmendje kur morëm përsipër të analizonim të dhënat që janë mbledhur nga sistemi i rimbursimit të recetave në Shqipëri.

Procesi jonë i njohjes kaloi përmes fazave të përshkruara në modelin e Fayyad, por ne kemi ndaluar në paraqitjen e të dhënave të rezultuara (vizualizimin e tyre) por pa u futur në interpretimin e të dhënave të rezultuara. Ajo që ne kemi dashur të arrijmë është përcaktimi i zonave me risk, pra ato të dhëna që tregojnë një sjellje të ndryshme nga rregulli i përgjithshëm, pa bërë interpretime dhe kërkim të thelluar. Nga përpunimi i një data baze të gjerë rekordesh lidhur me rimbursimin e recetave¹⁵, ne përmes teknikave CATT realizuam vizualizim të të dhënave, për të identifikuar se cilat janë zonat me risk dhe ku duhet të ishte fokusi i kontrollit nga strukturat e brendshme që ndjekin/monitorojnë këtë sektor.

Fillimisht vetëm për një periudhë të ngushtë kohore (një muaj), përpunuam të dhënat lidhur me kërkesat për rimbursime të recetave që nuk mbajnë emrin e mjekut (ose mungon emri i mjekut), kjo për të vlerësuar riskun nga gabimi njerëzor deri tek

¹⁰ (Palmer 1999),

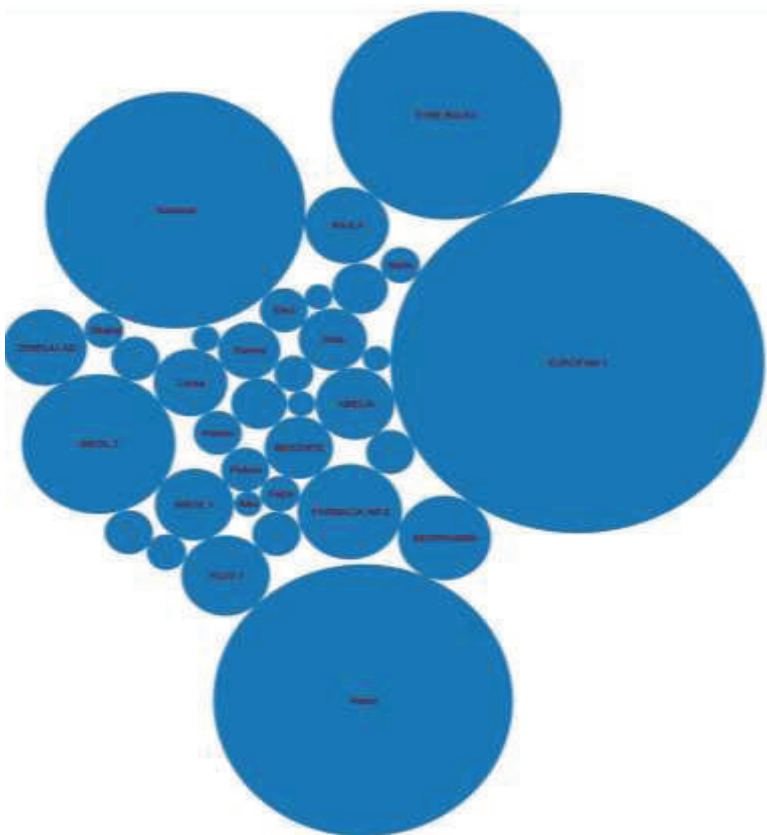
¹¹ (Tversky et al., 2002),

¹² (Gonzalez, 1996)

¹³ (Bederson & Boltman, 1999)

¹⁴ (Robertson et al., 1991, Tversky et al., 2002)

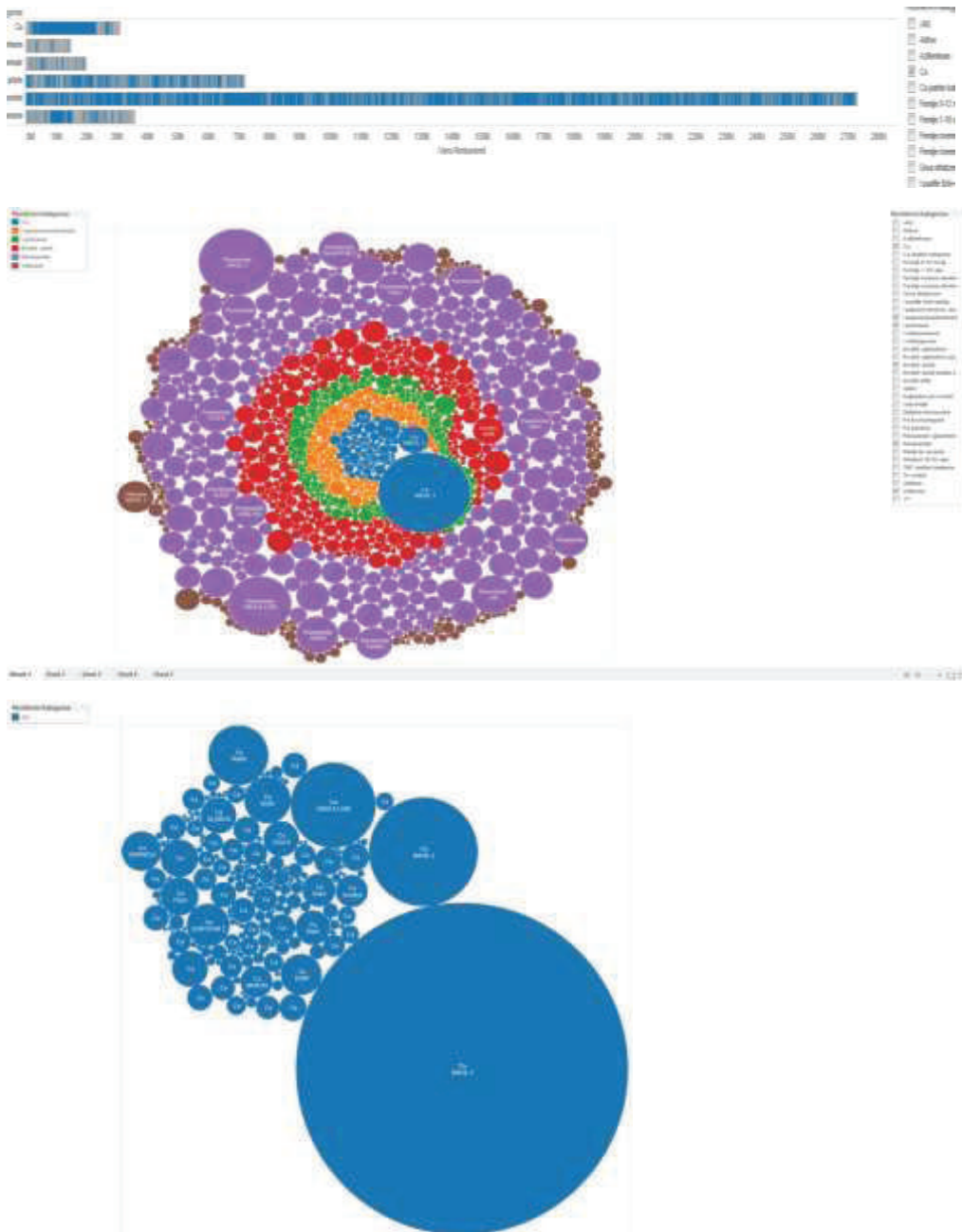
¹⁵ Të dhënat e sistemit on-linë, të vetë deklaramit

Nëse risku do të ishte vlerësuar bazuar në këtë lloj vizualizimi do të ishin orientuar burimet dhe kapacitet drejt zonave me risk më të lartë dhe jo të humbisni në kontrolle mbi bazë transaksioni ku dhe mundësia e gjetjes së parregullsive është e minimizuar. Vlerësimi i sistemit e orienton audituesin, si të brendshëm dhe të jashtëm, drejt subjekteve më me risk dhe ngjarjeve që kanë edhe elementë të mashtrimit brenda.

Për të vlerësuar në cilat grupe kemi vunerabilitet dhe ku duhet të fokusohet vëmendja, nxorëm të dhëna sipas kategorive të personave që përfitonin rimbursim barnash. Shikojmë që grupet më të mëdha janë ato të pensionistëve të pasuar nga invalidët, personat e sëmurë me kancer dhe veteranët. Po të shikonim totalin e rimbursimit, normalisht do të fokusonim kapacitetet tek rimbursimi i recetave për pensionistët, por vizualizimi i të dhënave paraqitur në figurën tregon se zona më me risk janë rimbursimi i recetave për të sëmurët me kancer dhe më pas të vlerësohet rimbursimi për pensionistët vetëm për disa nga subjektet ku ka një nivel të lartë rimbursimi dhe që nuk i përgjigjen ligjshmërisë normale. Ky vlerësim risku, jo

vetëm minimizon kostot e një auditimi por dhe identifikon edhe parregullsitë në funksionimin e sistemeve të kontrollit dhe të monitorimit.

Fokusuam analizën e të dhënave tek grupi më me risk dhe konstatuam se niveli më i madh i rimbursimeve realizohej vetëm nga 1 subjekt ose në vlerë rreth (60%) e

rimbursimit mujor, ndërkohë që recetat e rimbursuara i takojnë vetëm dy mjekëve në nivele të larta po t’i referohemi recetave mujore. Ajo që konstatohet është zona me risk por nuk mund të thuhet asgjë lidhur me këtë parregullsi. Visualizimi tregon rastet që i shkëputen rregullit të përgjithshëm dhe mbi të cilat duhet të vendoset kontrolli apo edhe auditimi. E thënë ndryshe, vizualizimi zbërthen plotësisht situatën përpara se të përgatitet një program auditimi për të siguruar efektivitetin e auditimit por ajo që është më e rëndësishme eficiencën e përdorimit të burimeve dhe kapaciteteve të auditimit që në kohën e tanishme janë shumë të limituara.

Ky rast i shkëputur, i përpunuar vetëm për këtë punim, na tregon se çfarë evolucioni sjell në auditimin modern teknikat CATT apo dhe teknika të tjera të mundshme për të analizuar një data-base të gjerë dhe për të vlerësuar deviacionet nga sjellja e përgjithshme. Vërtetë kërkohet punë fillestare për të vlerësuar risqet mbi data analytics por ajo që është më e rëndësishme programet e auditimit do mbulojnë vetëm zona risk të lartë jo vetëm gabimi por ajo që është më e rëndësishme edhe mashtrimi i cili është dhe baza për elementë korruptiv në sjelljen e punonjësve shtetëror.

5. Sfidat e KLSH drejt qasjes së auditimit bazuar në “data analytics”

Siç e theksuam, analizimi përmes vizualizimit ndihmon në të kuptuarit më të shpejtë të informacionit, lidhjet midis të dhënave dhe në ofrimin e njohurive të reja më të thella. Ky fakt nga ne cilësohet si një mjet ndihmës që do të ndihmojë në vlerësimin e riskut për planifikim më të mirë të auditimit, duke analizuar të gjithë informacionin dhe dalluar lidhjet e fshehura për të arritur në një pasqyrë me të plotë të gjetjeve të auditimit dhe për paraqitjen e tyre në mënyrë atraktive për tu lexuar përmes mjeteve të vizualizimit.

Mbi të gjitha një model i tillë do ti shërbente KLSH të përqendrojnë burimet e auditimit në fushat me rrezik më të lartë duke e orientuar auditimin në zonat me vlerë të shtuar për mirëfunksionimin e sistemeve dhe duke kaluar pak nga pak drejt qasjes së re audituese atë të vlerësimit të sistemeve. Por kjo teknikë e mirë dhe efektive në kushtet e burimeve të kufizuara që ka KLSH sjell me vete edhe sfidat e veta siç do e re, që do kohë të krijojë statu-quon e vet.

Ajo që ne mendojmë se është më e rëndësishme të kuptohet është se për të pasur përfitime nga Big Data, SAI-t do të duhet fokusohet në cilësinë e të dhënave dhe konfidencialitetin e tyre dhe krijimin e infrastrukturës (hardware dhe software), programe për analiza dhe burime njerëzore për trajtimin e Big Data. Kjo do të kërkonte një politikë gjithëpërfshirëse për menaxhimin e Big Data në KLSH. Shkalla e suksesit do të varet nga zotërimi i aksesit në Big Data dhe mbështetja e menaxhimit të lartë.

Praktika e konsoliduar e SAI të Indisë në Big Data tregon se nuk kërkohet vetëm dedikim dhe mbështetje e menaxhimit të lartë, por secili duhet të jetë një kontribuues i vogël në këtë sfidë të madhe të së ardhmes.

REFERENCAT

1. *Visualisation of procurement volumes*, Martin Grandjean University of Lausanne, Sëtizerland, IT Symposium March, Potsdam Germany 2014
2. *Publishing data visually* by Rachel Kirkham, National Audit Office, United Kingdom, 2015
3. *Audit techniques to detect occupation-ëithoutpermission structures in national and public-oened land* by Songëeon Lee, Audit and Inspection Research Institute, Yong Huh, Spatial Information Research Institute, Jinëon Ho, Audit and Inspection Research Institute, Ho Shim, Audit and Inspection Research Institute, 2016.
4. *Shares quality metrics to improve care & save money* David Delafield, Swedish Medical Center, 2013
5. *Whole of Government Accounts (2014-2015)* NAO 2016

--- o --- o ---

Prof. As. Dr. Manjola Naço:

Prof. As. Dr. Manjola Naço është pjesë e Kontrollit të Lartë të Shtetit prej majit 2013. Ajo është Drejtore e Departamentit të Auditimit të Buxhetit Qendror, Administratës së Lartë Publike, Menaxhimit Financiar dhe Auditit të Brendshëm në Kontrollin e Lartë të Shtetit. Znj. Naço është diplomuar në 1992 për ekonomi – financë në Fakultetin e Ekonomisë, Universiteti i Tiranës. Në vitin 2003 ka mbrojtur titullin Doktor e Shkencave Ekonomike ndërsa në vitin 2010 ka fituar titullin Profesor i Asocuar.

Znj. Naço ka një karrierën të pasur akademike pranë Fakultetit të Ekonomisë, Universiteti i Tiranës si titullare e moduleve të Kontabilitetit të Kostos, Kontabilitetit të Drejtimit si dhe Kontabilitetit të Avancuar të Drejtimit, duke nisur nga viti 1997. Kjo karrierë akademike është gërshtuar me përfshirje në një sërë aktiviteteve të tjera profesionale në borde apo komisione. Ndër pjesëmarrjet profesionale mund të përmendim, anëtare e Komitetit të Kontrollit në Bankën e Kursimeve (1999-2001), Komisionere pranë Komisionit të Letrave me Vlerë (2002-2006), anëtare e Komisionit Shtetëror të Certifikimit të Audituesve të Brendshëm 2007-2010, anëtare në Bordin Drejtues të Institutit të Kontabilistëve të Miratuar, etj.

Prof. Ass. Dr. Manjola Naço është autore dhe bashkautore e disa librave universitarë dhe të zhvillimit profesional, si dhe ka botuar një numër të konsiderueshëm artikujsh shkencorë brenda dhe jashtë vendit.

Kozma Kondakçiu:

Është diplomuar në Fakultetin e Inxhinierisë Elektrike e Mekanike dhe ka marrë pjesë në shumë trajnime brenda dhe jashtë vendit.

Me një eksperiencë të gjatë e të pasur në Kontrollin e Lartë të Shtetit, prej vitit 2013 është Drejtor i Drejtorisë së Auditimit të Teknologjisë së Informacionit. Karrierën në KLSH e ka nisur në vitin 1997 si inspektor i parë në ushtrimin e kontrolleve në fushën e prokurimeve dhe më tej Drejtor i Departamentit të Kontrollit të Prokurimeve dhe Investimeve të huaja, Këshilltar në Kabinetin e Kryetarit për Teknologjinë e Informacionit, si dhe ka mbajtur funksione e detyra të tjera në IT. Përgjatë viteve është angazhuar në monitorimin e procesit për nxjerrjen në afat të publikimeve të KLSH, analizimin Statistikor të aktivitetit të KLSH etj.

Është autor i disa kërkimeve shkencore si rritja e efektivitetit në furrat anodike nëpërmjet parangrohjes së ajrit, Automatizimi i procesit të transportit të mbeturinave të furrave për riciklim, ngritja e rrjetit kompjuterik, faqes së intranetit e internetit, etj

Bashkautor në disa botime të KLSH-së.

MIGRIMI NGA IPSAS TEK EPSAS NË VENDET ANËTARE TË BE DILEMAT E PROCESIT, RISQET E IMPLEMENTIMIT TË TYRE

CIPFA. Luljeta Nano Sekretare e Përgjithshme
Aulona Jonuzi, Audituese e Lartë

Komisioni European ka ndërmarrë iniciativën për implementimin e Standardeve Europiane të Kontabilitetit të Sektorit Publik si të detyrueshme këto për të gjitha shtetet anëtare të BE-së. Nëpërmjet kësaj initiative Komisioni European synon përmirësimin e cilësisë edhe të krahasueshmërisë së të dhënave statistikore dhe financiare të sektorit publik si dhe beson se EPSAS do të luajnë një rol vendimtar në reformimin e sektorit financiar publik në të gjithë BE-në.

Fjalët Kyçe: EPSAS-Standardet Europiane të Kontabilitetit në Sektorin Publik, IPSAS-Standardet Ndërkombëtare të Kontabilitetit në Sektorin Publik (IPSAS), Kontabilitetit mbi baza rritëse “accrual”, Impakte sociale ekonomike, Bashkimi European.

ABSTRAKT

Konteksti dhe mjedisi ligjor

Kriza e borxheve nxori në pah nevojën e qeverive, që të marrin masa për të pasur një qëndrueshmëri fiskale më të madhe si dhe ta demonstrojnë këtë nëpërmjet një raportimi më transparent dhe të konsoliduar. Kriza e borxhit në Greqi gjatë vitit 2011, nxorri në pah kufizimet e sistemeve tradicionale të kontabilitetit bazuar në “cash” dhe theksoi nevojën për raportim më rigoroz, transparent dhe të krahasueshëm të të dhënave fiskale. Në këtë kontekst me synim forcimin e qeverisjes në vendet e Bashkimit European, Këshilli i BE-së miratoi Direktivën e Kuadrit Buxhetor 85/2011/EU më 8 Nëntor 2011. Direktiva e mësipërme thekson rolin vendimtar që ka në procesin e mbikëqyrjes buxhetore të EU, procesi i gjenerimit të të dhënave të besueshme, të plota dhe njëherazi të krahasueshme midis vendeve anëtare.

Objektivi ishte që të forconte disiplinën fiskale të vendeve anëtare, të forcohej mbikëqyrja buxhetore si dhe të sigurohej përputhja me detyrimet e përcaktuara në artikullin 126 (Trajtimet mbi Funksionimet e Bashkimit Europian (TFEU))¹ në funksion të moslejimit të vendeve anëtare të tejkalonin limitet e deficiteve. Për sa më sipër iu kërkua Komisionit Europian të vlerësonte përshtatshmërinë e Standardeve Ndërkombëtare të Sektorit Publik të implementuara, në shtetet anëtare të Bashkimit Europian. Ideja kryesore e Direktivës 2011/85/EU ishte harmonizimi i sistemeve kontabël në entitetet e sektorit publik të të gjitha shteteve anëtare të kombinuara këto me kontrollin e brendshëm dhe auditimin e jashtëm duke u përcaktuar si rruga e vetme efektive, drejt përgatitjes së të dhënave për borxhin dhe deficitin bazuar në “accrual”. Duke siguruar praktika uniforme dhe të krahasueshme për kontabilitetin bazuar në “accrual” për të gjithë sektorin publik në shtetet e Bashkimit Europian, zgjerohen të dhënat në të cilat bazohen Statistikat Europiane dhe rrjedhimisht përmirësohen proceset e mbikëqyrjes buxhetore e të monitorimit fiskal në nivelin makroekonomik duke i hapur rrugë politikave të qëndrueshme fiskale gjatë procesit të vendimmarrjes.

Nevoja për harmonizim, kuadri makro-kontabël

Nëpërmjet Standardeve Europiane të Kontabilitetit të Sektorit Publik (EPSAS) do të rritet niveli i krahasimit të dhënave midis niveleve të qeverisjes të njëjësive qeveritare të vendeve anëtare të Bashkimit Europian.

Transparenca dhe krahasimi i të dhënave konsiderohen nga vendet anëtare si një nga përfitimet më të mëdha të procesit të implementimit të EPSAS. Për më tepër cilësia e lartë dhe transparenca e pasqyrave financiare bazuar në EPSAS do të rrisë kredibilitetin e pasqyrave financiare të qeverisë përkundrejt qytetareve dhe palëve të tjera të interesit përfshi dhe investitorët në bondet qeveritare. Një raportim financiar më transparent, gjithashtu i shërben zgjerimit dhe forcimit të llogaridhënies publike pasi pasqyrat financiare bazuar në “accrual” gjenerojnë një bazë të mirë për nxitjen e debateve parlamentare dhe mbikëqyrjen publike. Një bazë më e mirë kontabiliteti, me një cilësi të lartë e harmonizuar me informacionin financiar do të suportojnë një monitorim më të mirë dhe më cilësor fiskal në nivel makroekonomik e politika dhe vendimmarrje më të frytshme brenda Bashkimit Europian. Përgatitja dhe publikimi i informacioneve rreth pozicioneve financiare, performancës, borxheve dhe deficiteve do të demonstrojë gjithashtu angazhimet qeveritare të çdo shteti anëtar për të përmirësuar përdorimin e menaxhimit e burimeve publike si dhe do të promovojë forcimin e raportimit financiar, transparencës dhe llogaridhënies publike.

¹ Treaty of Functioning of European Union

Së fundmi, pasi entuziazmi i EPSAS është zbehur disi, pavarësisht impakteve pozitive të njohura të këtyre standardeve, janë ngritur edhe dyshime mbi implementimin e tyre. Në vijim ky artikull përmban një analizë më të thellë për impaktet pozitive (përfitimet) dhe risqet që do të ketë tranzitimi drejt standardeve të harmonizuara, të bazuara në “accrual” me objektiv final implementimin e një seti të unifikuar standardesh (IPSAS apo EPSAS). Në përfundim të këtij shkrimi, do të konkludojmë se, është i domosdoshëm implementimi i standardeve të unifikuara tashmë të provuara, IPSAS dhe se aspirimi për EPSAS duhet vijuar por duke mbajtur parasysh risqet që shoqërojnë procesin.

Impaktet socio - ekonomike të implementimit të EPSAS

Impaktet ekonomike	
Llogaridhënia e transparenca	Transparenca dhe krahasueshmëria Harmonizimi dhe mbikëqyrja fiskale Parashikimit afatgjata fiskale Përgjegjshmëria
Vendimmarrje më e mirë	Vendimmarrja Kosto kontabile dhe matja e performancës Praktika të mira në kryerjen e reformave
Impaktet në kontrollin dhe proceset administrative	Auditimi dhe përmirësimi i kontrollit të brendshëm Ula e koston administrative dhe detyrimeve
Impaktet sociale	
Impaktet në tregun e punës	Kualifikimet Rekrutimet dhe lëvizjet e stafit

Nëse do të analizonim përfitimet sipas llojeve referuar dhe prononcimeve shteteve anëtare me përfitimi më kryesor është **transparenca dhe krahasueshmëria** e informacionit financiar e lidhur ngushtë me harmonizimin dhe mbikëqyrjen fiskale. Këto dy lloje përfitimesh janë të lidhur ngushtë me harmonizimin e politikave duke siguruar një konsistencë në nivel të shteteve anëtare dike çuar në gjenerimin e një informacioni me baza të krahasueshme nga entitete individuale. Sa ë sipër trajtuar këto janë dhe objektivat kyçe të iniciativës së implementimit të EPSAS.

Llogaridhënia dhe transparenca: Duke raportuar për performancën dhe pozicionet e tyre financiare në mënyrë të plotë dhe të krahasueshme qeveritë përmirësojnë transparencën dhe llogaridhënien për përdorimin e fondeve publike.

Transparenca dhe krahasueshmëria: Konsideruar si përfitimi kryesor njohja dhe deklarimi i transaksioneve financiare në përputhje me standardet e harmonizuara bazuar në “accrual” do të rrisë nivelin e transparencës duke siguruar një trajtim konsistent të transaksioneve dhe ngjarjeve në sistemin kontabël dhe në prezantimin e

informacionit financiar duke e shndërruar këtë informacion më të kuptueshëm për përdoruesit veçanërisht për përdoruesit jashtë entitete qeveritare.

Harmonizimi dhe statistikat: Harmonizimi i Standardeve të Kontabilitetit të Sektorit Publik, do të kontribuojë në rritjen e krahasueshmërisë nëpërmjet praktikave të raportimit midis shteteve anëtare por jo vetëm edhe ndërmjet sektorit të qeverisjes së përgjithshme.

Parashikimet afatgjata fiskale: Informacioni i bazuar në “accrual” gjeneron një pamje të qartë të pozicionit financiar të qeverisë dhe është një bazë e mirë për vlerësimin e qëndrueshmërisë fiskale, identifikimin e risqeve dhe që mund të kërcënojnë, pozicionin fiskal afat gjatë të qeverisë.

Përgjegjshmëria: Gjenerimi i pasqyrave financiare të besueshme dhe të krahasueshme në përputhje me EPSAS, kontribuon drejt për së drejti, në një administrim të përgjegjshëm dhe transparent të fondeve publike dhe shërben si një bazë e mirë për vlerësimin e efencës dhe efektivitetit në përdorimin e fondeve publike.

Vendimmarrja: Informacioni financiar i hartuar, bazuar në aplikimin e standardeve të harmonizuara të kontabilitetit “accrual” shërben për të informuar vendimmarrësit që të sigurojnë me efektivitet dhe efencë shërbimet publike.

Kosto kontabile dhe matja e performancës: Njohja e koston bazuar mbi baza “accrual” jep një pamje më të mirë të koston se levrimit të shërbimeve publike dhe një bazë të vlerësueshme për rezultatet e arritura.

Praktika të mira në kryerjen e reformave: Kuadri rregullator i sektorit publik European do të gjenerojë një bazë të mirë për kryerjen e reformave në shtetet anëtare.

Impaktet në proceset e kontrollit dhe administrative: Miratimi i standardeve të kontabilitetit bazuar në “accrual” do të ketë një impakt të madh në proceset administrative në sektorin publik pasi suportimi i sistemit modern të kontabilitetit do të kryhet nga infrastruktura IT.

Ula e koston administrative dhe detyrimeve: Modernizimi i sistemeve të kontabilitetit publik do të krijojë mundësinë e përmirësimit të menaxhimit të informacionit dhe të proceseve modernizimit të në funksion të rritjes së efencës së administratës publike.

Impaktet në tregun e punës: Prezantimi i EPSAS do të ketë mpakte direkt në tregun e punës për personelin e financë kontabilitetit si dhe të audituesve publikë.

Kualifikimet: Një ambient në të cilin aplikohet kontabiliteti “accrual” është më i sofistikuar se sistemi i bazuar në “cash” dhe në këtë aspekt kërkon ekspertizë dhe

aftësi të avancuara. Trajnime specifike kërkohen për rritjen e kapaciteteve të stafeve që do të operojnë me kontabilitetin “accrual”.

Rekrutimi dhe lëvizjet: Përdorimi i kontabilitetit “accrual” do të lehtësojë rekrutimin e punësimit të stafeve nga sektori privat atje ku këto praktika aplikohen.

Me mjaft interes paraqitet analiza e pritshmërive të impakteve pozitive (përfitimeve) të implementimit të EPSAS-ve në këndvështrimin e palëve të interesit.

Palët e interesit të përfshirë në procesin e implementimit të EPSA-ve janë:

a) Hartuesit e pasqyrave financiare b) Trupat audituese, c) Përdoruesit (të brendshëm dhe të jashtëm)

Pritshmëritë e impakteve pozitive

a) Hartuesit pasqyrave financiare

Hartuesit e pasqyrave financiare në punën e tyre të përditshme gjatë procesimit të transaksioneve individuale dhe përgatitjes së raporteve financiare, do të përvetësojnë kuadrin e ri të kontabilitetit përfshi dhe konceptet e bazuara në “accrual”. Përgatitja dhe forcimi i kapaciteteve, aftësive dhe kualifikimi mund të jenë mjaft të rëndësishme dhe specifike për ministritë e linjës, apo në njësitë operationale dhe entitetet qeveritare në të cilat prezantimi i kontabilitetit “accrual” shton nevojën për më shumë kapacitete financiare për funksionet administrative. Kërkesa për njohjen dhe ekspertizën për standardet bazuar në kontabilitetin “accrual” mund të ketë një impakt negativ (impakt në terma afatshkurtër) në ato vende ku stafet e angazhuara nuk kanë aftësitë e nevojshme, çka mund të sjellë një risi referuar cilësive dhe besueshmërisë së informacionit që do të gjenerohet. Këto risqe mund të zvogëlohen dhe të kapërcehen nëpërmjet trajnimeve specifike. Në terma afatmesme dhe afatgjata gjithsesi, forcimi i kapaciteteve të stafeve profesionale do t’i shtojë me shumë vlerë mbështetjes së vendimmarrjes operationale dhe vetë procesit vendimmarrës. Konsistenca e arritur midis njësive raportuese qeveritare do t’i lejojë ministritë e ngarkuara me përgatitjen e pasqyrave financiare bazuar në EPSAS të konsolidojnë më me lehtësi informacionin financiar sikurse është rasti i konsolidimit të pasqyrave financiare apo të analizojnë rezultatet individuale të ministrive të linjës dhe njësive operationale.

Trupat audituese

Impaktet pozitive për audituesit do të vijnë fillimisht nëpërmjet harmonizimit të politikave nga entitet qeveritare, të cilat do të lejojnë standardizim më të madh në metodologjinë e auditimit. Trupat audituese do të përfitojnë gjithashtu nga cilësia e informacionit të gjeneruar nga entitetet raportuese, çka do të zgjerojë efektivitetin e

auditimit publik dhe aftësinë e audituesve për dhënien e opinionit mbi pasqyrat financiare të prezantuara (auditimet financiare).

Harmonizimi i praktikave të kontabilitetit publik do të ketë një efekt të madh në tregun e punës për audituesit publik duke rritur lëvizjen midis entitete duke aplikuar të njëjtën kuadër kontabiliteti.

Ashtu sikurse edhe hartuesit e pasqyrave financiare, një kohë e mjaftueshme do të jetë e nevojshme për audituesit ekzistues dhe të rinj të cilët duhet të rriten për kuadrin e ri të raportimit bazuar në “accrual”. Kosto administrative do të jetë e nevojshme të përballohet nga trupat audituese për të kryer trajnimet dhe përditësimin e procedurave audituese në reflektim të këtij kuadri të ri raportues.

Përdoruesit e brendshëm

Përfitimi primar i përdoruesve të administratës publike është rritja e kapaciteteve dhe aftësive që të përdorin informacionin financiar për të demonstruar përgjegjshmëri në menaxhim, të vlerësojnë performancën dhe të informojnë paraprakisht vendimmarrësit. Kontabiliteti “accrual” gjeneron një informacion të pasur për mbështetjen e këtyre objektivave të cilat nuk mund të prodhohen nga kontabiliteti i bazuar në “cash”. Sistemi i informacionit bazuar në “accrual” lejon “gjurmë” më të detajuara të pozicioneve financiare dhe performancës kur kombinohet me koston kontabile duke krijuar në këtë mënyrë mundësinë e një sistemi të matjes së performancës që mund të stimulojë menaxherët publikë për rritjen produktivitetit dhe efijencës në funksion të përmirësimit të menaxhimit të burimeve publike.

Politik-bërësit duhet të jenë të përgjegjshëm për rezultatet e arritura, të besojnë në informacionin financiar për vlerësimin e performancës në shërbimin civil e të informohen për burimet në dispozicion për vendimet që do të marrin në të ardhmen. Praktikrat e bazuara në kontabilitetin “accrua” sigurojnë impakte afatgjata të vendimeve që reflektohen në informacionin financiar, dhe politik-bërësit duhet të konsiderojnë impaktet e ardhshme të vendimeve që marrin në periudhën aktuale duke siguruar qëndrueshmërinë fiskale dhe arritjen një transparence për qytetarët.

Përdoruesit e jashtëm (Në këtë grup përdoruesish përfshihet palët e interesit)

Qytetarët të cilët si taksapagues dhe përfituesit e shërbimeve kërkojnë që ta mbajnë qeverinë të përgjegjshme për përdorimin e parave publike.

Parlamentarët të cilët përfaqësojnë interesin e qytetarëve, duhet të kenë informacion më cilësor për mbikëqyrjen dhe mbajtjen nën kontroll të përdorimit të parave publike nga qeveria. Politikanët kanë nevojë të kuptojnë pozicionin aktual të

financave qeveritare për vlerësimin e kapaciteteve financiare qeveritare para se të angazhohen në programe të reja qeveritare.

Media është një tjetër përdorues i jashtëm mjaft i rëndësishëm që luan një rol të rëndësishëm në ciklin e llogaridhënies publike duke publikuar informacionin financiar për publikun e gjerë.

Një impakt negativ potencial ekziston në drejtim të kompleksitetit të disa aspekteve të kontabilitetit “accrual” dhe ekziston risku për keqinterpretime nga përdorues jo financiarë. Në të njëjtën kohë krahasuar edhe me sektorin privat i gjithë procesi mund të ndihmojë në rritjen e nivelit të njohjes dhe kuptimit nga përdoruesit dhe familjarizimin me praktikatat e raportimit financiar të sektorit privat.

Institucionet e Bashkimit Europian, janë një nga nxitësit dhe mbështetësit më të mëdhenj të aplikimit të standardeve të harmonizuara të sektorit publik, duke i qëndruar bindjes se përfitimet nga informacioni financiar, vijnë edhe në kontekstin e të qenit burim i besueshëm për raportet e statistikave fiskale në funksion të monitorimit fiskal dhe politikave të vlerësimit në nivel të Bashkimit Europian. E njëjta gjë mund të thuhet për **institucionet e statistikave kombëtare** të çdo vendi, të cilat do të përfitojnë nga cilësia e të dhënave dhe do të zgjerojnë raportet statistikore të qeverive në vendet e tyre.

Përdoruesit në tregjet financiare (investitorët dhe agjencitë vlerësuese etj) do të përfitojnë nga transparenca dhe krahasueshmëria që sigurohet nga harmonizimi i standardeve kontabël të sektorit publik.

Besueshmëria e informacionit financiar bazuar në “accrual” do të rritet me aplikimin e praktikave të harmonizuara në vendet e Bashkimit Europian dhe mund të ulë nivelin e pasigurive dhe të rrisë besimin e tregut.

Përdorues të tjerë janë dhe **organizatat ndërkombëtare dhe akademike**, të cilët bazohen në të dhënat financiare për kryerjen e analizave dhe zhvillojnë dokumente të politikave e rekomandime të praktikave të mira nën fokusin e përmirësimit të menaxhimit financiar dhe të politik-bërjes.

Në disa raste organizatat ndërkombëtare janë dhe **financuesit e fondeve** (si p.sh. Fondi Monetar Ndërkombëtar (FMN) apo Banka Botërore (BB) dhe në këto raste ato shfaqin interes të drejtpërdrejtë në performancën financiare të vendeve që përfitojnë nga financimi i këtyre fondeve.

Gjeneruesit e shërbimeve të sektorit publik, do të përfitojnë nga oportunitetet e biznesit rrjedhojë e implementimit të standardeve të reja të kontabilitetit të vendeve anëtare të BE-së (p.sh. Investimet në IT sistem, asistencë dhe trajnimet etj) .

Në tabelën e mëposhtme jepen në mënyrë të përmblëdhur impaktet pozitive (përfitimet) dhe negative sipas palëve të interesit:

Impaktet	Hartuesit	Audituesit	Përdorues Të Brendshëm	Përdorues Të Jashtëm	Përdorues Të Jashtëm	Përdorues Të Jashtëm	Përdorues Të Jashtëm	Përdorues Të Jashtëm	Përdorues Të Jashtëm
<i>Impaktet ekonomike</i>	<i>Min. Financave Departamenti Kontabiliteti Operacioneve Monetare</i>	<i>Autoritetet Auditive</i>	<i>Menaxherët Publikë dhe Punonjësit e Shërbimit Civil</i>	<i>Politikbërësit (Ministritë, Parlament etj.)</i>	<i>Taksapaguesit dhe Përfutjesit e Shërbimeve (Publika)</i>	<i>Media</i>	<i>Tregjet Financiare dhe Agjencitë Vlerësuese</i>	<i>Institucionet e BE-së dhe Institucionet e Statistikave</i>	<i>Organizatat Ndërkombëtare, Akademike, Biznesi privat etj</i>
Transparenca e krahasueshmëria	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Harmonizimi dhe mbikëqyrja fiskale		+	+	+	+	+	+	+	+
Një kuadër afatgjatë fiskal	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Përgjegjëshmëria	+		+	+	+	+	+	+	+
Politik berja (Marrja e vendimeve)	+		+	+	+		+	+	+
Kontabiliteti i koston dhe matja e performancës	+		+	+	+				
Praktikat e mira udhëheqëse të reformës	+		+	+			+	+	+
Auditimi dhe kontrolli i brendshëm	+	+	+	+	+				+
Kosto Administrative dhe borxhet (+)	+	+	+	+	+				+
Kosto Administrative dhe Detyrimet (-)	-	-			-			-	
Impaktet Sociale									
Kualifikimet (+)	+	+	+	+		+			
Kualifikimet (-)	-	-	-	-					
Rekrutimi dhe lëvizjet	+	+	+						+

Impaktet e pritshme negative

a) Impaktet ekonomike

Pa dyshim procesi i implementimit të EPSAS do të shoqërohet me një kosto në rritje të cilat krijojnë një detyrime financiare shtesë për entitetet e sektorit publik (hartuesit e informacionit financiar).

Impaktet në buxhetet e shteteve anëtare mund të maten nëpërmjet kostove të pritshme të implementimit si një përqindje ndaj GDP-së.

Reforma që do të ndërmerret për tranzitimin drejt EPSAS do të financohet në fund të fundit nga taksapaguesit. Impakti në taksapaguesit mund të shprehet edhe në njësinë e kostos për banorë.

b) Impakti Social

Kontabiliteti “accrual” kërkon kapacitete më të avancuara se kontabiliteti bazuar në “cash”. Implementimi i EPSAS mund të jetë si një sfidë për stafet që do të hartojnë informacionet financiare të cilët aktualisht punojnë me kontabilitetin bazuar në “cash”.

Kështu që kjo do të marrë kohën e nevojshme për profesionistët e sektorit publik që këta të fundit të kenë aftësitë e nevojshme për të punuar me këtë kuadër të ri në mënyrë eficiente dhe efektive.

Karakteri kompleks i kësaj çështje kërkon nga vendimmarrësit, politikëbërësit dhe menaxherët publikë orientimin e investimeve në funksion të aftësimit të tyre në drejtim të përdorimit të këtij informacioni në mënyrë të përshtatshme dhe që të mundësohet marrja e përfitimeve maksimale.

Karakteri kompleks i informacionit financiar krijon një risk për keqinterpretimin nga përdoruesit e jashtëm, sikurse mund të jetë media etj. Një trajnim i përshtatshëm i medias mund ta zvogëlojë këtë risk.

Zhvillimi i procesit dhe roli i Institucioneve Supreme të Auditimit

Grupi i Kontaktit të vendeve anëtare ka mandatuar Task-Forcën për EPSAS, për të monitoruar të gjithë procesin e implementimit të tyre. Nëse do t'i referoheshim qasjes së implementimit të EPSAS, gjeneruar nga Komisioni European, së fundmi është lançuar qasja e re sipas së cilës i gjithë procesi është planifikuar të zgjasë 10 vjet nga të cilët për 5 vitet e para është projektuar zhvillimi i kuadrit ligjor rregullator (kuadri konceptual, seti i parimeve të standardeve etj). Faza e implementimit të EPSAS do të zgjasë dhe 5 vjet të tjera, pra gjithë procesi i tranzitimit do të shtrihet në harkun kohor të 10 viteve. Nga ana tjetër me rezolutën mbi Standardet Kontabël të Sektorit Publik të shteteve anëtare të BE-së (EPSAS) CC-R-2014-01² inkurajohen dhe Institucionet Supreme të Auditimit të këtyre vendeve të jenë pjesë e procesit dhe konkretisht:

Inkurajohen SAI-t :

i) të mbajnë kontakte të vazhdueshme me Ministrinë e Financave të vendeve të tyre;

² Resolution on Public Sector Accounting Standards for European Member States (EPSAS) CC-R-2014-01

ii) të kontribuojnë me Task-Forcën për EPSAS të EUROSTAT sa herë është e nevojshme;

iii) Si dhe të shkëmbejnë informacionet midis shteteve anëtare dhe Grupin e Kontaktit.³

I gjithë ky proces i ndërmarrë nga Bashkimi Evropian, referuar aspekteve që kanë të bëjnë me mjedise dhe struktura divergjente të shteteve anëtare, pa dyshim është e shoqëruar me një sërë dilemash e vështirësish, çka do të thotë që rruga për finalizimin e kësaj iniciative është mjaft e gjatë dhe një sfidë e radhës për Bashkimin Evropian.

Konkluzionet dhe rekomandimet

Objektivi i implementimit të EPSAS, u shpall fillimisht si ide e Komisionit Evropian në vitin 2011. Më pas, po gjatë këtij viti, kriza greke theksoi kufizimet e metodës tradicionale të kontabilizimit “cash”, duke nxitur nevojën për një raportim fiskal më transparent dhe të krahasueshëm. Në vitin 2012, Komisioni Evropian vendosi që IPSAS mund të ishin një fillim i mirë për zhvillimin e EPSAS. Në vitin 2013 komisioni raportoi se do të kishte përfitime të dallueshme në vendet që do të përdornin EPSAS, por që në fakt asgjë nuk ndodhi. Në vitin 2014, pati progres por të limituar. Më pas diskutimet në Bruksel treguan mënyra të reja se si transparenca fiskale dhe krahasueshmëria mund të modernizohen tërësisht për të reflektuar ndryshimet anembanë botës. Edhe pse puna për implementimin e EPSAS vazhdon ende, mbledhja e tre grupeve të punës në Qershor dhe Korrik 2014 dhe shtator të vitit 2015, zbuloi se ende është një rrugë e gjatë për të shkuar drejt EPSAS. Thomas Müller-Marqués Berger, lider global në kontabilitetin e sektorit publik ndërkombëtar thotë se, projekti EPSAS DUHET TË PËRSHPEJTOHET nëse do të mbetet relevant. Në këtë kontekst, sa më gjatë të presim, aq më shumë vende do të bëhen të pavarur ndaj IPSAS. Nëse të gjitha vendet anëtare në masa respektive po përdorin IPSAS, atëherë do të shihej si i panevojshëm projekti EPSAS. Në fakt shumica e vendeve evropiane tashmë raportojnë mbështetur në IPSAS. Së fundmi Greqia shpalli zhvillimin e kuadrit raportues mbështetur në IPSAS, me qëllim monitorimin e financave publike. Implementimi I EPSAS, për risqet e trajtuara edhe më sipër në këtë shkrim, parashikohet të marrë vite kohë dhe tashmë është duke hasur rezistencë nga disa vende si, Gjermania, Holanda, Italia dhe Franca deri diku, ndërkohë që projekti i EPSAS tashmë e ka marrë miratimin e disa institucioneve evropiane si Gjykata Evropiane e Audituesve, Këshilli Evropian dhe Banka Qendrore Evropiane.

³ “Update on Current Developments of EPSAS . Contact Committee Leaser officer meeting in Riga April 2016

Por në fund (siç edhe Berger shprehet), të paktën në një pikë të gjithë mendojmë njësoj se, kontabiliteti rritës është drejtimi i duhur dhe ndoshta është ai emëruesi i përbashkët. **Puna e grupit të projektit EPSAS ende vazhdon. Ne akoma nuk e dimë nëse ky treni i EPSAS është nisur nga stacioni, por është e sigurt se e pret një rrugë e gjatë përpara se të arrijë në destinacion.**

Referencat:

-Report on the proposed implementation of harmonised European Public Sector Accounting Standards (EPSAS) in the Member States of the European Union

-[Implementing EPSAS: P&C](http://www.pwc.com/gx/en/.../implementing-epsas.html) , September 2014,
www.pwc.com/gx/en/.../implementing-epsas.html

-[Recent EPSAS developments - IAS Plus](#) January 2016

-[Réponse CNoCP Gouvernance EPSAS.](#)

-[EPSAS.eu; Neës on EPSAS.](#) May 2013

-[Eurostat EPSAS - EY 19 May 2015, www.ey.com/Publication/...epsas/.../Eurostat-EPSAS.](#)

-[EPSAS - European Public Sector Accounting Standards, October 2015](#)
www.europarl.europa.eu.

-[Harmonising European Public Sector Accounting Standards, November 2014](#)

-[Successful Implementation and Use of Accrual Accounting ,www.eurocad.eu](#)

-[Is EPSAS on track or heading for a siding?, August 2015.](#)

--- O --- O ---

Aulona Jonuzi:

Është diplomuar në Fakultetin e Ekonomisë për Financë-Kontabilitet dhe më tej ka vazhduar studimet Master për Administrim Biznesi.

Kryeaudituese në Departamentin e Auditimit të Buxhetit Qendror, Administratës së Lartë Publike, Menaxhimit Financiar dhe Auditimit të Brendshëm, znj.Aulona Jonuzi e ka filluar karrierën në KLSH në vitin 2014 si audituese përgjatë të cilës ka spikatur me profesionalizëm në punën e asaj duke fituar edhe një internship 5 mujor pranë Gjykatës Europiane të Audituesve.

Në karrierën e saj profesionale, znj.Jonuzi ka punuar si menaxhere në banka të nivelit të dytë dhe ka kryer specializime të shumta brenda dhe jashtë vendit.

Luljeta Nano:

Ka mbaruar studimet në Fakultetin e Ekonomisë dhe ka vijuar më tej me studimet në Fakultetin e Drejtësisë, të Universitetit të Tiranës. Është diplomuar “Për kontabilitetin dhe auditimin në sektorin publik” nga Instituti Ndërkombëtar i Certifikimit për Finance dhe Kontabilitet Publik (CIPFA) dhe Qendra e Ekselencës në Financë (CEF) si dhe ka një diplomë mbi “Auditimin e Borxhit Publik” nga Instituti i Zhvillimit të Organizatës Ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (IDI-INTOSAI).

Prej vitit 2013, znj. Luljeta Nano, ushtron detyrën e Sekretares së Përgjithshme në Kontrollin e Lartë të Shtetit. Ka një eksperience të gjatë 24 vjeçare e të pasur në KLSH që prej vitit 1992 dhe ka mbajtur detyrën e inspektore së parë, të drejtores dhe kryekontrolllores.

Znj.Nano ka një karrierë të pasur akademike si Pedagoge e jashtme në Fakultetin Ekonomik, si Anëtare e Komisionit Shtetëror të Kualifikimit të Audituesve të Brendshëm në Sektorin Publik. Është autore e disa punimeve shkencore dhe ka kualifikime të shumta brenda dhe jashtë vendit.

VLERËSIMI I RISKUT NË PLANIFIKIMIN E AUDITIMIT

Aida Podrimaj

Zyra e Auditorit të Përgjithshëm – Republika e Kosovës

Abstrakt

Profesioni i auditimit, si një prerogativë, nënkupton vigjilencë të lartë të kombinuar me parimin e gjykimit profesional sidomos gjatë vlerësimit të riskut në fazën e planifikimit dhe më pastaj dizajnimin e procedurave të auditimit sipas natyrës, kohëzgjatjes dhe shtrirjes së tyre.

Ky vlerësim i dokumentuar do të ofrojë bazën për zbulimin e anomalive materiale dhe formimin e opinionit të auditimit.

Punimi trajton kërkesat e reja dhe rigorozitet më të lartë nga auditori në këtë fazë dhe mbulimin e hendekut në mes të temave teorike dhe empirike në auditimin e sektorit publik.

Tendencat e vazhdueshme, e ngritjes së transparencës si ekuivalence e kredibilitetit dhe mënyrës së komunikimit të auditorit me taksapaguesit dhe palët tjera të interesit, bëjnë që planifikimi i auditimit dhe vlerësimi i riskut të reflektojë këtë dimension të ri.

Për të arritur këtë objektiv, të dhënat janë mbledhur nga gama e raporteve të auditimit të ZAP-it, literatura profesionale dhe akademike si dhe nga burimet e standardeve të rishikuara ndërkombëtare të auditimit.

Fjalët kyçe: Risku i biznesit, risku i auditimit, risku i anomalive materiale.

1 Hyrje

Auditimi pretendon të bëhet gjithnjë e më shumë një disiplinë globale si rezultat i zgjerimit të rrjeteve ndërkombëtare të auditimit si dhe përhapja e Standardeve Ndërkombëtare të Auditimit. Dallimet mes praktikave kombëtare të auditimit duket se po zvogëlohen ndonëse Institucionet Kombëtare të Auditimit ende po luajnë një rol të pavarur sidomos në fushën e legjislacioneve të tyre dhe Kornizave të Raportimit Financiar.

Në këtë ambient kompleks të sektorit publik Organizatat Buxhetore po ushtrojnë zbatimin e përgjegjësisë të tyre rreth shfrytëzimit të burimeve të tyre financiare dhe jo financiare.

Si të auditohen këto aktivitete dhe si të arrihet objektivi kryesor i auditimit për të siguruar besueshmërinë e përdoruesve (aktorëve) të pasqyrave financiare (SNISA 1200)¹?

Sipas Barkman (1977)², besueshmëria është koncept dy dimensional në procesin e auditimit.

Përmes procedurave të auditimit auditori pretendon të arrijë këtë siguri:

- Përmes besueshmërisë për pohimet e paraqitura nga menaxhmenti në pasqyrat financiare; dhe
- Përmes besueshmërisë për pasqyrat financiare nga taksapaguesit dhe palët tjera të interesit.

Sot, nga auditorët pritet jo vetëm që të rritet kjo besueshmëri në pasqyrave financiare por edhe për të siguruar shërbimet për vlerë të shtuar.

Për auditimin financiar, i cili konsiston në vërtetësinë e pohimeve të pasqyrave financiare kundrejt kriterëve specifike, (Amerongen, 2007)³ thekson se vlerësimi i riskut luan një rol qendror në këtë proces. Kjo fazë po merr një refleksion në promovimin gjithnjë e më të madh sidomos në ngritjen e transparencës dhe komunikimit të vazhdueshëm si dy shtylla të përforcuara të auditimit në sektorin

¹SNISA 1200 ‘Objektivat e përgjithshme të Audituesit të Pavarur dhe Kryerja e një Auditimi në Pajtim me Standardet Ndërkombëtare të Auditimit’

²Arnold Barkman: *The Accounting Review*, vol. 52, no.2 (Apr..., 1977) p. 450-464 Published by: [American Accounting Association](#) Stable

URL: <http://www.jstor.org/stable/245420> Within-Item Variation: A Stochastic Approach to Audit Uncertainty

³Nieuw Amerongen, C.M. (Niels) van. (2007). *Auditors' performance in risk and control judgments*:

publik. Vlerësimi i risqeve në planifikim është më tepër një çështje e gjykimit profesional se sa çështje e mundësisë për matje të saktë (ISA 200/A32) Kjo temë ka shkaktuar debate të vazhdueshme dhe analiza të shumta në nivelet akademike botërore por, **një premisë** mbetet e pandryshuar “Vlerësimi i riskut në planifikimin e auditimit është konsensus për fillimin e auditimit si proces i bazuar në risk”.

Planifikimi i auditimit, si pjesë e formatit të standardizuar të procesit të auditimit, synon tri objektiva fundamentale: profesionalizmin, kredibilitetin dhe krahasueshmerinë me të tjerët të cilët e ushtrojnë profesionin e njëjtë.

SNISA 1315 ka të bëjë me përgjegjësitë e auditorit që t’i identifikojë dhe vlerësojë risqet e anomalive materiale në pasqyrat financiare përmes njohjes së entitetit dhe ambientit të tij, përfshirë këtu edhe kontrollet e brendshme. Këto anomali materiale mund të jenë në nivel të pasqyrave financiare apo të pohimeve dhe përmes tyre të ofrojnë një bazë për përcaktimin dhe implementim e procedurave, si përgjigjeve ndaj riskut të vlerësuar.

Avancimi i mënyrës së vlerësimit të riskut dëshmohet edhe nga rishikimi i fundit i standardeve të (SNISA1300)⁴, (SNISA1315)⁵, (SNISA1330)⁶, (SNISA1240)⁷ dhe ndërlidhja me standardet e komunikimit (SNISA1260)⁸.

Këto ndryshime të standardeve e bëjnë më nxitës rolin e auditorit sidomos në aspektin e efikasitetit të auditimit. Objektivi në rishikimin e SNA 315 është përmirësimi i punës së auditorëve të jashtëm duke aplikuar njohuritë dhe gjetjet e funksionit të auditimit të brendshëm të një entiteti gjatë procesi të vlerësimit të riskut si dhe për të forcuar kornizën për vlerësimin e përdorimit të punës së auditorëve të brendshëm. Bashkëpunimi më i ngushtë me auditorin e brendshëm e forcon hallkën e zinxhirit të pjesëmarrësve në procesin e auditimit dhe nga ana tjetër komunikimi i auditorit me personat e ngarkuar me qeverisje mund të ndikojë edhe në parandalimin ose evitimin e anomalive të mundshme materiale.

Një vlerësim i duhur i riskut është parakusht për një auditim efektiv dhe efikas i cili paraqet një pamje të qartë të variabëlve të riskut qoftë të brendshme apo të jashtme, retrospektive apo prospektive ndaj të cilave entiteti mund të jetë i ekspozuar.

⁴ SNISA 1300- Planifikimi i një Auditimi të Pasqyrave Financiare

⁵ SNISA 1315- Identifikimi dhe Vlerësimi i Risqeve të Anomalive Materiale Nëpërmjet Njohjes së Entitetit dhe Mjedisit

⁶ SNISA 1330- Përgjigja e auditorit në vlerësimin e riskut

⁷ SNISA 1240- Përgjigja e auditorit ne raport me mashtrimet e pasqyrave Financiare

⁸ SNISA 1260-Komunikimi me personat e ngarkuar me qeverisje

2 Korniza teorike e auditimit

Risi e madhe në metodologjinë e auditimit shënohet në gjysmën e dytë të viteve 1990 (Hi--gson, 1997)⁹; dhe (Lemon, 2000)¹⁰ duke u shoqëruar me ndryshimet në mënyrën e vlerësimit të riskut në planifikim dhe në mbledhjen e evidencave lidhur me procedurat që do të përdoren nga auditorët.

2.1 Qasja e bazuar në risk

Kjo qasje inkurajon auditorët që të njohin entitetin në kuptim sa më të gjerë në drejtim të proceseve dhe kontrolleve kyçe, të njohin objektivat dhe strategjitë e entiteteve dhe risqet që mund të rezultojnë në anomali materiale të pasqyrave financiare.

Auditorët ushtrojnë gjykimin e tyre për të përcaktuar se cili nivel i riskut u takon fushave të ndryshme të sistemeve të një entiteti, duke hartuar kështu procedurat e përshtatshme të auditimit.

Kjo qasje duhet të bëjë të sigurt se përpjekjet më të mëdha gjatë auditimit drejtohen në fushat në të cilat ka më shumë mundësi që pasqyrat financiare të përmbajnë anomali materiale, në mënyrë që të rritet shansi i zbulimit të gabimeve dhe që të mos shpenzohet koha kot duke testuar fushat e “sigurta”.

Nga ana tjetër, auditori do të marrë vendim të diskutojë elementet e planifikimit me menaxhmentin e entitetit duke i marre parasysh gjithmonë ligjet dhe rregullat e sektorit publik të Kosovës. Rezultati i vlerësimit në mënyrë efektive kategorizon auditimin në:

- a) zonat e riskut të rëndësishëm të anomalive materiale që kërkojnë përgjigje specifike; dhe
- b) zonat e riskut normale që mund të adresohen nga programet standarde të punës të auditimit.

Pas vlerësimit të risqeve, auditori harton procedura të përshtatshme të auditimit për të adresuar këto risqe, në mënyrë që të marrë dëshmi të mjaftueshme dhe të përshtatshme të auditimit. Vlerësimi i riskut vazhdon përgjatë procesit të auditimit dhe procedurat mund të ndryshojnë në kohën kur kërkohet një rivlerësim i riskut.

⁹ *Developments in Audit approaches from Audit Efficiency to Audit Effectiveness* pp.198-215, *Current Issues in Auditing-* Higson

¹⁰ *Lemon, W. M., Tatum, K. W., & Turley, W. S., (2000). Developments in the audit methodologies of large accounting firms. ABG Professional Information.*

Gjatë planifikimit duhet të mirën parasysh dy lloje të rreziqeve: risku i biznesit dhe risku i auditimit.

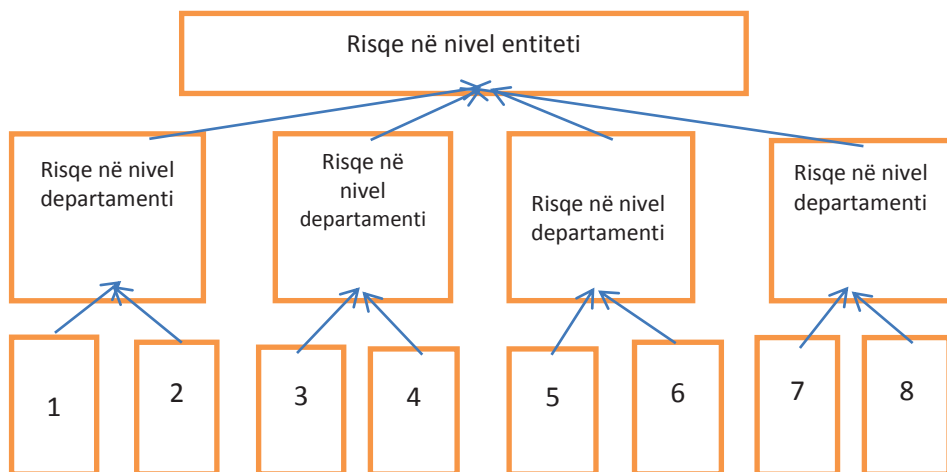
Koncepti i riskut të biznesit paraqet një vizion më të gjerë sesa risku i auditimit. Knechel (2007)¹¹ në librin e tij deklaroi se në të gjitha auditimet duhet adoptuar qasja kah riskut të biznesit ose “Qasja nga lartë- poshtë”, ku synohet testimi në nivele më të larta të kontroleve duke e zvogëluar shtrirjen e testeve substanciale të auditimit.

Skenarët e anomalive potenciale shpesh përmbajnë dy kërkesa që kanë të bëjnë me riskun e biznesit **e para**, identifikimi i risqeve të biznesit dhe **e dyta**, lidhja e këtyre risqeve me këto anomali potenciale materiale.

Qasja “nga lart poshtë” fillon me vlerësimin e biznesit dhe objektivave të tij dhe vazhdon më tej deri tek pasqyrat financiare, në vend që të fillojë direkt me pasqyrat financiare, e cila ka qenë qasje e preferuar e auditimit në të kaluarën.

2.2 Vlerësimi i riskut bazuar në Logjikën Fuzzy

Kjo është një strukturë ‘poshtë-lart’ që fillon nga rreziqet individuale të ekspozuara dhe kur ato agregohen në risqet në nivel departamenti do të rezultojnë në fund si risk i nivelit më të lartë.

Nëpërmjet rrugës së bashkimit të të gjitha risqeve, modeli i lartëparaqitur mund të ndihmojë në buxhetim apo vendime të ndryshme strategjike në entitet.

¹¹ Auditing –Assurance&Risk – W. Robert Knechel – 2nd edition

2.3 Vlerësimi i riskut Bazuar në Modeli i Riskut të Auditimit (Teoria)

Ritchie dhe Khorwatt (2007)¹² theksojnë se auditorët duhet të zhvillojnë aftësitë e tyre gjatë vlerësimit të riskut të auditimit në dallimin në mes të riskut të vetvetishëm dhe riskut të kontrollit dhe jo t'i vlerësojnë këta faktorë të varur njëri nga tjetri. I njëjti studim zbuloi se auditorët duhet të diferencojnë edhe faktorët e nivelit të lartë dhe ato të nivelit të ulët të riskut.

Modeli i riskut të auditimit (**RA = RV x RK x RZ**) është model konceptual që e mbështet qasjen e auditimit bazuar në risk. Ky ekuacion matematikor përbëhet nga risku i vetvetishëm, risku i kontrollit dhe risku i zbulimit. Kombinimi i komponentëve të riskut të vetvetishëm dhe të riskut të kontrollit (RV x RK) paraqitet si "risk rezidual" ose rrezik i anomalive materiale. Auditori nuk mund të ndikojë në këto dy risqe prandaj ai duhet të vlerësojë nivelin e tyre për të përcaktuar shkallën e testimit në nivel të riskut të auditimit. Vetëm risku i zbulimit varet nga auditori dhe përcaktohet me formulën:

$$RZ = RA / (RV \times RK).$$

Modeli i riskut të auditimit tregon se shtrirja, natyra dhe kohëzgjatja e procedurave të auditimit varet në mënyrë direkte nga niveli i riskut të auditimit dhe në mënyrë inverse nga risku i anomalive materiale.

Në praktikën e auditimit në Kosovë, risku i auditimit zakonisht është përcaktuar në 5% dhe siguria e arsyeshme në 95%. Ky probabilitet i anomalive materiale mund të matet me formulën :

$$PAM = RA + \{(1 + RA) RPAAM\}$$

PAM - probabiliteti i anomalive materiale;

RA – risku i auditimit;

RPAAM - Risku i parashikuar i anomalive aktuale materiale.

Risku i auditimit: paraqet riskun që auditori të japë një opinion të papërshtatshme mbi pasqyrat financiare ose si rrezik që një auditor të jep opinion të pamodifikuar për pasqyrat financiare të cilat përmbajnë anomali materiale.

Risku i kontrollit: është risku që një anomali materiale që mund të ndodhë në një pohim të rëndësishëm, nuk do të mund të parandalohet nga niveli i lartë i kontrollit,

¹² Ritchie, B. and Khorwatt, E. (2007) *The Attitude of Libyan Auditors to Inherent Control Risk Assessment. The British Accounting Review*, 39, 39-59

zbulohet nga niveli i mesëm i kontrollit ose korrigjohet në kohën e duhur nga niveli i ulët i kontrollit nga ana e entitetit.

Risku i zbulimit: është risku që auditori nuk do të zbulojë anomalitë materiale qoftë në nivel pohimi apo në nivel të pasqyrave financiare..

2.4 Marrëdhënia ndërmjet riskut të biznesit dhe riskut të auditimit

Risku i biznesit dhe risku i auditimit mund të ndikojnë në njëri-tjetrin kur auditorët vlerësojnë risqet që lidhen me entitetin përkatës. Kjo marrëdhënie është inverse njëra me tjetrën, pra sa më i lartë është risku i biznesit aq më i vogël është risku i auditimit që nënkupton më shumë punë nga ana e auditorit. Për shembull, një entiteti cili operon me risk të lartë të biznesit dhe ka një sistem të dobët të kontrollit të brendshëm (risk i lartë i kontrollit) mund të përballlet me vështirësi të mëdha në marrjen e vendimeve të arsyeshme financiare dhe kjo do të ndikojë në vlerësimin për pozicionin e tij financiar.

2.5 Faktorët e riskut të kontrollit

Pas marrjes në konsiderim të pesë komponentëve të sistemit të kontrollit të brendshëm (mjedisit të kontrollit, vlerësimit të riskut, aktiviteteve të kontrollit, informimit, komunikimit dhe monitorimit) auditori duhet të bëjë një vlerësimi paraprak të riskut të kontrollit. Auditorët vlerësojnë riskun e kontrollit të bazuar në efektivitetin e perceptuar të entitetit në parandalimin, zbulimin ose korrigjimin e gabimeve materiale. Nëse kontrolli i brendshëm i entitetit është efektiv, niveli i procedurave të vlerësimit të riskut të kontrollit duhet të zvogëlohet. Nga ana tjetër, kur sistemi i kontrollit të brendshëm është më pak efektiv ky nivel i vlerësimit do të rritet.

3 Metodat

Pyetjet për hulumtim: Si bëhet vlerësimi i risqeve nga entitetet dhe a po ndikon kjo në punën e auditorit?

Ministria e Financave të Kosovës në vitin aktual e ka vendosur një datë deri më 31.03.2016 dhe ka shpërndarë për të gjitha Organizatat Buxhetore “Pyetësorë për vetëvlerësimin e Sistemit të Menaxhimit Financiar dhe Kontrollit” i cili përmban parimet e Qeverisjes së mirë, Menaxhimin e Kontrollit të Brendshëm, Menaxhimin Financiar dhe Menaxhimin e Riskut. Të gjitha entitetet e sektorit publik të Kosovës do të vlerësojnë aktivitetet e tyre sipas pyetjeve të cilat i përmban ky pyetësor me notat 1, 2 dhe 3 varësisht nga përmbushja e obligimeve të tyre.

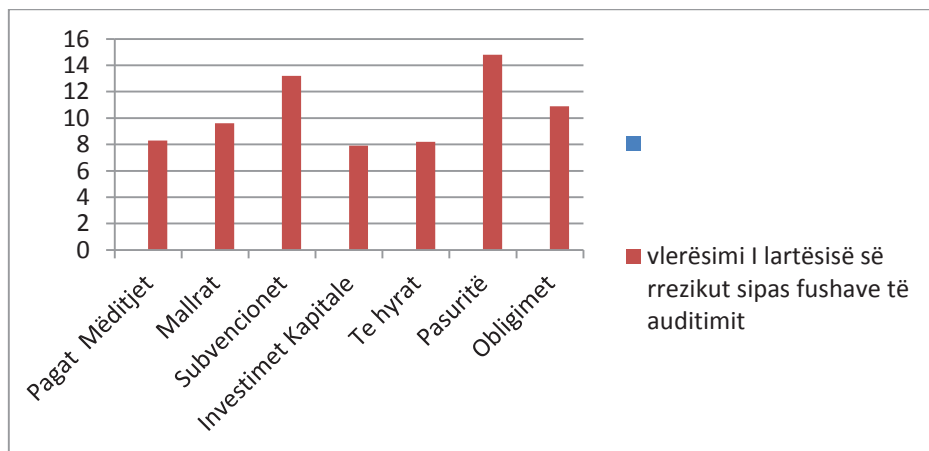
Numri i këtyre pyetësorëve të kompletuar online është rritur në vitin aktual por ende është një situatë jo kënaqshme (vetëm një ministri, katër institucione të pavaruara dhe dymbëdhjetë komuna nuk i kanë dorëzuar vetëvlerësimet në Ministrinë e Financave). Sidoqoftë, cilësia e informacionit që pyetësorët përmbajnë do të vlerësohet nga ana e auditorit. Komunikimi dhe dokumenti i përgjigjeve nga menaxhmenti mbetet ende në nivel jo të duhur. Në shumicën e rasteve notimi i pyetjeve është mbivlerësuar nga menaxherët.

Vetëvlerësimi duhet të zhvillojë edhe më tutje sistemin e raportimit financiar, të identifikojë dhe menaxhojë rreziqet potenciale, të rrisë cilësinë e raportimit të brendshëm brenda organizatës dhe të ndërmarrë veprimet e duhura dhe në kohë. Adresimi i këtyre çështjeve të raportuara gjithashtu duhet të jenë në përputhje me ligje dhe rregullore si dhe me raportim financiar cilësor e të saktë.

Metodat e përdorura janë bazuar gjatë vlerësimit të riskut në planifikim nga auditorët të cilët kanë audituar Ministrinë e Kosovës në nivelin qendror dhe Komuna në nivelin lokal.

VLERËSIMI I RISKUT GJATË PLANIFIKIMIT TE FUSHAVE TE AUDITIMIT NË NIVEL QENDROR PËR VITIN 2014

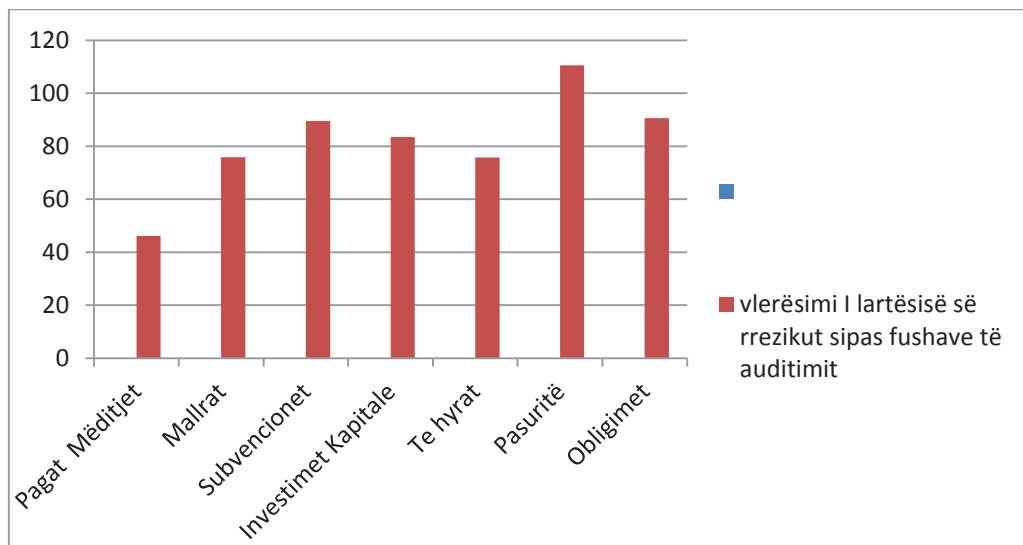
Ministrinë e Kosovës¹³

¹³ Të dhënat në ndërtimin e grafikut është marrë nga analiza e të dhënave nga raportet e auditimit për ministrinë e vitit 2014

VLERESIMI I RISKUT GJATE PLANIFIKIMIT TE FUSHAVE TE AUDITIMIT NE NIVELIN LOKAL PER VITIN 2014

Komunat e Kosovës¹⁴

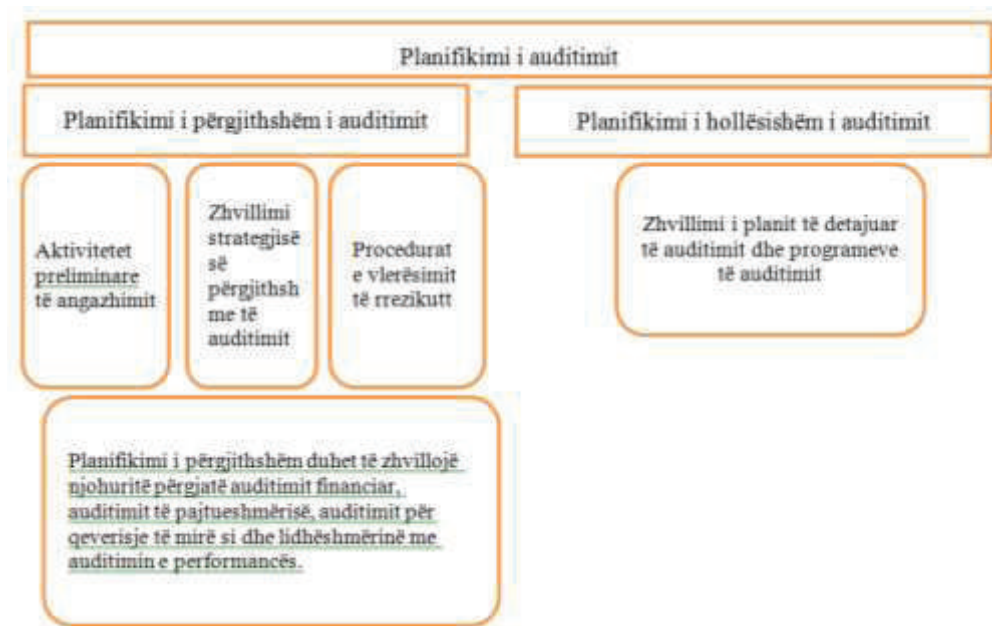
Rezultatet e vlerësimeve e kanë kategorizuar auditimin në:

- zonat e risqeve të rëndësishme të anomalive materiale që kërkojnë përgjigje specifike dhe zgjatje të procedurave të auditimit dhe
- zonat e risqeve normale që mund të adresohen nga programet standarde të punës së auditimit.

Auditorët edhe më tutje duhet të dallojnë se risqet e rëndësishme, qoftë specifike apo pervazive në pasqyra financiare, kërkojnë vëmendje të veçantë.

¹⁴Të dhënat në ndërtimin e grafrit është marrë nga analiza e të dhënave nga raportet e auditimit për komunat e vitit 2014

Diagrami i Planifikimit të auditimit

Hapi 1 - Aktivitetet preliminare të auditimit arrihen si vijon:

- Rritja e aftësisë së auditorit për të identifikuar dhe vlerësuar risqet e anomalive materiale në nivel të Pasqyrave Financiare ose nivel pohimi që mund të jetë në nivel transaksioni, llogarisë së vetme apo shpalosjes përmes njohjes së entitetit dhe mjedisit duke përfshirë edhe kontrollat e brendshme;
- Për të forcuar lidhjen mes identifikimit dhe vlerësimit të rreziqeve të anomalive materiale dhe të përgjigjes së auditorit ndaj këtyre risqeve;
- Për vëmendjen e duhur të auditorit për këto rreziqe të anomalive materiale të vlerësuara si "Risqe të rëndësishme"; dhe
- Për vlerësimin e mjaftueshmërisë dhe përshtatshmërinë së evidencave të përftuara të auditimit.

Procedurat e auditimit në këtë fazë janë:

- Duke pyetur menaxhmentin dhe palët e tjera brenda entitetit (*pyetësorë relevant për zyrtar kyç*);
- Procedurat analitike (krahasuese, të tendencave, statistikore, parashikuese dhe të verifikimit të plotë);

- Vëzhgimi dhe inspektimi;
- Njohuritë prej periudhave të mëparshme;
- Diskutimet me ekipin e auditimit rreth ndjeshmërisë së pasqyrave financiare ndaj anomalive material;
- Njohuritë nga periudhat e mëparshme duke konsideruar edhe mashtrimin.

Fushat e përgjithshme të ekzaminimit në këtë fazë janë:

- Industria, ligjet në fuqi dhe faktorët e tjerë të jashtëm, përfshirë kornizën raportuese;
- Natyra e entitetit, përfshirë zgjedhjen dhe zbatimin e politikave të kontabilitetit;
- Objektivat, strategjitë dhe rreziqet përkatëse të biznesit të cilat mund të shkaktojnë anomali materiale në pasqyrat financiare;
- Matja dhe rishikimi i performancës financiare të entitetit;
- Kontrollët e brendshme.

Njohja e kornizës së kontrollit të brendshëm të entitetit është parë shpesh si problematike për auditorët, veçanërisht në atë se çfarë niveli të kontrolleve do të mbështetet, çfarë lloji dhe sa informacione i duhen për të dëshmuar nivelin e mbështetjes në kontrolle. Auditorët duhet të kuptojnë dizajnimin e kontrolleve (individualisht apo në kombinim) dhe pastaj të konfirmojnë se këto kontrolle funksionojnë në mënyrë efektive duke kryer teste *walkthrough*.

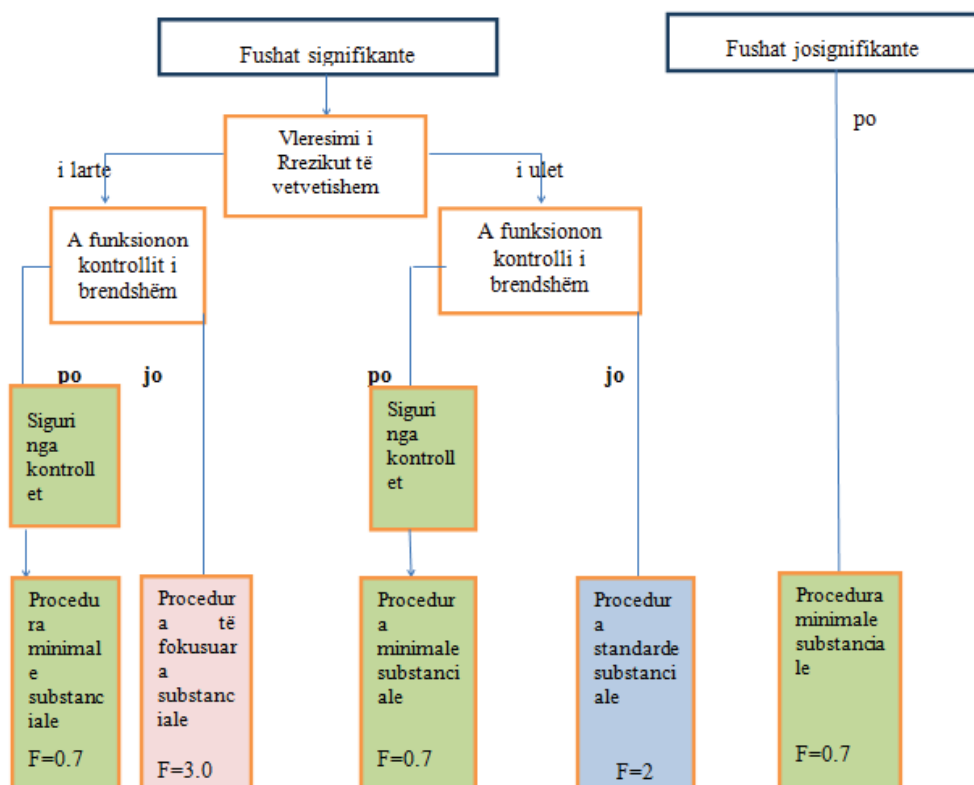
Hapi 2: Identifikimi dhe vlerësimi i riskut

Kjo fazë mundëson auditorin të identifikojë ato risqe që potencialisht ndikojnë në raportimin e përgjithshëm financiar. Gjithashtu kërkohet një gjykim i konsiderueshëm profesional dhe aftësi për të identifikuar jo vetëm risqet e tilla, por edhe në njohjen, matjen, paraqitjen dhe dhënien e informacioneve shpjeguese në raportin financiar sipas pohimeve: si vlerësimi, plotësia, prerja, klasifikimi, ekzistenca, ose të drejtat dhe obligimet. Natyra e riskut do të ndikoj në përcaktimin dhe hartimin e programit nga ana e auditorit përmes një kombinimi të testimit kontrolleve dhe testimit substancial ose vetëm testimit substancial.

Vlerësimi i rreziqeve fillestare kryhen në fazën e planifikimit të auditimit por ato do të rivlerësohen dhe rishikohen nëse identifikohen rreziqe të reja gjatë auditimit. Auditori ushtron gjykimin profesional në vlerësimin dhe klasifikimin e çdo risku sipas mundësisë së ndodhjes së anomalisë materiale në raport financiar në tërësi apo

në nivel transaksioni, llogarie dhe pohimi. Auditori mund të identifikojë rrethanat që çojnë për të besuar se risku ka një probabilitet të ndodh. Risqet e rëndësishme nga natyra e tyre, kërkojnë nga auditori që të hartoj procedura specifike të përshtatura të auditimit për trajtimin e tyre (ato të përfshira në programin e standarde të punës të auditimit zakonisht nuk janë të përshtatshme).

Auditori i vlerëson sistemet të cilat në sektorin publik janë ciklike dhe të cilat mund të jenë fusha me rëndësi ose pa rëndësi. Vlerëson se si do të vlerësohet risku dhe procedurat substanciale a do të jenë të fokusuara, standarde apo minimale? Diagrami paraqet veprimet e kërkuara dhe orientimin sipas riskut. (Llogaritja e faktorëve 0.7, 1.3, 2 dhe 3 janë standardet e aplikueshme sipas nivelit të riskut dhe planifikimit të testimit).

Hapi 3: Në përgjigje të riskut të identifikuar

Në këtë fazë auditori kërkon "për të marrë dëshmi të mjaftueshme dhe të përshtatshme të auditimit në lidhje me rreziqet e vlerësuara të anomalive materiale,

nëpërmjet dizajnit dhe zbatimit të përgjigjeve të duhura për këto rreziqe" (ASA 330, paragrafi 3).

Dizajnimi i përgjigjeve ndaj rreziqeve të vlerësuara janë si më poshtë:

- Efekti i përgjithshëm i riskut të identifikuar që mund të ketë në raportin financiar (për shembull, mbivlerësimi apo nënvlerësimi i disa llogarive materiale);
- Efekti se risku i identifikuar ekziston në nivel pohim për secilën klasë të transaksioneve, teprice të llogarisë apo shpalosje;
- Rezultatet e pritshme të testimit në aspektin nëse ata do të përmbushin objektivat e testimit.

Hartimi i programit të auditimit për të adresuar rreziqet e identifikuara përfshin vendosjen e objektivave të testit (pohimet që do të testohen dhe pse);

- Identifikimi nëse përdorimi i ekspertëve / specialistëve është i nevojshëm;
- Identifikimi kur do të adresohet risku (në fazën e ndërmjetme ose në fund të vitit);
- Përcaktimi nëse provat paraardhëse të auditimit mund të përdoren (duke përfshirë se si ajo mund të azhurnohen për auditimin aktual);
- Identifikimi nëse ka kontrole të rëndësishme për të testuar;
- Specifikimi i llojit të testimit për zonat me rrezik normal dhe ato me risk të lartë, d.m.th. nëse duhet vetëm testim i pavarur ose një kombinim i testimit të kontroleve me pjesën substancilë të testimit;
- Përcaktimin e shkallës së mbështetjes në rezultatet e testit;
- Specifikimi i procedurave shpesh të auditimit të cilat duhet ndjekur sepse testimi ka identifikuar çështje apo probleme.

Në zonat e rreziqeve të mëdha, auditori duhet të përfshijë procedura thelbësore për t'iu përgjigjur në mënyrë specifike për këto rreziqe. Këto mund të përfshijnë edhe testin e detajeve dhe procedurave thelbësore analitike. Së fundi pavarësisht vlerësimit të riskut, të gjitha klasat materiale të transaksioneve, llogari balanceve dhe shpalosjet e kërkojnë një nivel të testimit të pavarur që duhet të kryhet.

Hapi 4: Përmbyllëse në zonat e riskut

Një vlerësim i riskut në kohën dhe mënyrën siguron themelin për tërë procesin e auditimit. Përqendrimi i vëmendjes së auditorit në identifikimin, vlerësimin dhe

reagimin ndaj këtyre rreziqeve që kanë potencial të ndikojë materialisht në raportim financiar e reflekton qasjen e auditimit të bazuar në rrezik dhe më vonë me përfitim të evidencave të mjaftueshme dhe të përshtatshme do të formojnë bazën dhënien e një opinioni të duhur auditimi.

4. Konkluzionet

Pas analizës së situatës aktuale në Kosovë dhe hulumtimit me aktorët kryesorë është e sigurt se audituesit hasin në probleme sa i përket vlerësimit të riskut në planifikim sepse nuk posedojnë krahasueshmërinë me menaxhimin e riskut i cili duhet të funksionoj në Organizatat Buxhetore.

Sfidë e Organizatave Buxhetore edhe më tutje vazhdon të jetë ekzistimi i menaxhimit të riskut, kjo si një komponent kyç e vlerësimeve gjatë planifikimit. Organizatat Buxhetore në përgjithësi, nuk kanë procedura të dokumentuara në menaxhimin e riskut, nuk identifikojnë, analizojnë, vlerësojnë dhe as nuk ndërmarrin veprime për të menaxhuar rreziqet në arritjen e objektivave të tyre deri në nivel të pranueshëm. Sot ekzistojnë metoda të ndryshme të analizës së riskut si: Metoda tabelore sipas Probabilitetit dhe Ndikimit, Pareto Diagramet, Pemët e probabilitetit të rreziqeve, Analizat e sensitivitetit, PEST analiza, Simulimet Monte Carlo etj. Ndonëse ka filluar të kuptohet roli dhe rëndësia e vet-vlerësimit të organizatës nga menaxhmenti, ky obligimi ligjor nuk është përmbushur nga të gjitha Organizatat Buxhetore e sidomos nga niveli komunal. Ky hap do të realizohet vetëm kur ekziston një regjistër i riskut të prioritzuar dhe menaxhmenti i riskut në të gjitha këto entitete të Sektorit Publik të Kosovës.

Referencat:

- 1) Arens, Elder, & Beasley, M. S. (2014). *Auditing and assurance services an integrated approach 5e*. London: Pearson Education;
- 2) ISSAI Implementation Handbook of Financial Audit – Draft Version 1 – INTOSAI; 2015 Edition Volume I and Volume II;
- 3) Level 3: Fundamental Principles of Financial Auditing – ISSAI 200;
- 4) Handbook of International Quality Control, Auditing, review, Other Assurance, and Related services Pronouncements- International Auditing and Assurance Standards Board®;
- 5) Introduction to the INTOSAI Financial Audit Guidelines – ISSAI 1000;
- 6) Consideration of Laws and regulations in an Audit of Financial Statements – 1250, Practice Note to ISA 250;
- 7) Communication with those Charged with Governance – 1260 - Practice Note to ISA 260;
- 8) Planning an Audit of Financial Statements – 1300 Practice Note to ISA 300;

- 9) *Identifying and Assessing the Risk of material Misstatements through Understatnding the Entity and its Environment – 1315 9 (Draft);*
- 10) *The Auditor's responses to Assessed Risks – 1330 Practice Note to ISA 330;*
- 11) Bell, T., Peecher, M. E., & Solomon, I. (2005). *The 21st century public company audit: Conceptual elements of KPMG's global audit methodology.* KPMG LLP;
- 12) *International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) (2013). International standard on auditing. Available at [http:// www.ifac.org/auditing-assurance](http://www.ifac.org/auditing-assurance);*
- 13) Knechel, W. R. (2007). *The audit assurance and risk: 2 nd Edition;*
- 14) Lemon, W. M., Tatum, K. W., & Turley, W. S., (2000). *Developments in the audit methodologies of large accounting firms.* ABG;
- 15) Messier, W. F., Jr., Glover, S. M. & Prawitt, D. F. (2014). *Auditing and assurance services: A systematic approach.* 9e. New York: Irwin-McGraw-Hill Inc;
- 16) *F8 Audit and Assurance (Global) Study Programme BPP Learning Media;*
- 17) *Arthur Piper - Auditing the Public Sector, Managing Expectations, Delivering Results;*
- 18) *SNISA 1200 'Objektivat e përgjithshme të Audituesit të Pavarur dhe Kryerja e një Auditimi në Pajtim me Standardet Ndërkombëtare të Auditimit';*
- 19) *Arnold Barkman: The Accounting Review, vol. 52, no.2 (Apr..., 1977) p. 450-464 Published by: American Accounting Association Stable;*
- 20) URL: <http://www.jstor.org/stable/245420> *Within-Item Variation: A Stochastic Approach to Audit Uncertainty;*
- 21) *Nieuw Amerongen, C.M. (Niels) van. (2007). Auditors' performance in risk and control judgments;*
- 22) *Develpomentns in Audit approaches from Audit Efficiency to Audit Effectivness' pp.198-215,Current Issues in Auditing-Higson;*
- 23) *Final Pronouncement April 2016 – International Public Sector Accounting StandardTM Improvements to IPSAS 2015 – IPSASB*

--- o --- o ---

Aida Podrimaj:

Është diplomuar në Universitetin e Prishtinës: Fakulteti i Ekonomisë - Drejtimi i Kontabilitetit dhe Matematikor. Znj.Podrimaj është Auditor i Certifikuar për Sektorin Publik në programin nga "Shoqata e Kontabilistëve të Certifikuar dhe Auditorëve të Kosovës" - niveli III (SHKÇAK),- (2014) dhe ka marrë certifikim nga CIPFA për “Qeverisje dhe Kontrolli”, etj. Përgjatë karrierës së saj, ka punuar si Asistente dhe ligjërues në lëndën “Kontabiliteti Menaxherial” - Kosovës” SHKÇAK. Znj. Podrimaj është Auditor i Certifikuar në Departamentin për Mbështetje Auditimit - Zyra Kombëtare e Auditimit - Republika e Kosovës.

VLERËSIMI I RISKUT TË VEPRAVE INXHINIERIKE NË FUNKSION TË GJETJEVE TË AUDITIMIT

Alush Zaçe, Dr. Idlir Dervishi

Kontrolli i Lartë i Shtetit

a.zace@klsh.org.al, idervishi@klsh.org.al

ABSTRAKTI

Ndërtimi i veprave inxhinierike ka një shkallë të lartë pasigurie duke qenë se këto vepra janë gjithmonë të ekspozuara nga risqet të ndryshëm, të cilët mund të shkaktohen nga faktorë të lidhur ose jo me aktorët e përfshirë në realizimin e tyre. Identifikimi, vlerësimi dhe menaxhimi i risqeve është një nga proceset më të rëndësishme të ciklit të realizimit të veprave inxhinierike, ku mungesa e një procesi të tillë, mund të sjell shmangie të ndërtimit të veprës sipas projektit dhe specifikimeve teknike, të përcaktuara gjatë fazës së planifikimit. Analizimi nga ana e audituesve të proceseve ndërtimore të cilët janë të ekspozuar nga risqe të klasifikuar me impakt të lartë, përbën një avantazh përse i përket gjetjeve të auditimit. Një risk ka një probabilitet të caktuar të shfaqet në një proces ndërtimor dhe gjithashtu një impakt të caktuar në objektiva të ndryshëm të tij. Llogaritja sasiore e probabilitetit dhe impaktit të tij dhe analizimi i të dhënave të nxjerra për procese të ndryshëm ndërtimor, ndihmon audituesit në evidentimin e proceseve të cilët mund të kenë mangësi në realizimin e tyre sipas sasisë dhe cilësisë së kërkuar.

Fjalët kyçe: Risk, auditim, vepra inxhinierike, probabilitet, impakt, indikator i rëndësishëm së riskut

I. HYRJE

Realizimi i veprave inxhinierike me fonde publike përbën një sistem kompleks me një seri procesesh administrative, teknike dhe ekonomike. Auditimi i veprave inxhinierike është një sfidë shumë e rëndësishme për Kontrollin e Lartë të Shtetit, e cila sjell miradministrimin e fondeve publike, rritjen e cilësisë së projekteve dhe kryerjen e tyre brenda afateve të përcaktuara në kontratë. Auditimi dhe kontrolli i këtyre veprave është akoma më shumë i nevojshëm duke konsideruar gjendjen e Buxhetit të Shtetit në vendin tonë, ku fondet publike të akorduara në vitet e fundit për vepra infrastrukturë dhe ndërtimore janë të limituara dhe duhet të përdoren me efikasitet dhe efikasitetin maksimal. Të tilla kërkesa sjellin nevojën e qasjeve të reja dhe të plota për auditimin e veprave inxhinierike me fonde publike, duke përdorur metodat e identifikimit dhe llogaritjes së riskut. Këto qasje duhet të bëjnë një integrim sa më të mirë të metodave tradicionale me metodat e reja, me qëllimin vlerësimin e projekteve-punimeve me risk, evidentimin e devijimeve dhe nxjerrjen e gjetjeve me vlera të pa kontestueshme. Auditimi i këtyre veprave inxhinierike duhet kryer me transparencën dhe objektivitetin e duhur në mënyrë që të jetë sa më i besueshëm, të evidentojë dhe parashikojë problemet e mundshme dhe të rekomandojë ndërhyrjet e nevojshme duke u bazuar te analiza e riskut, për të ndërmarrë masat korrigjuese për përfundimin e tyre me sukses, brenda buxhetit dhe afatit të planifikuar.

Përpara se të bëhet përzgjedhja e veprave inxhinierike të cilat do të auditohen, fillimisht duhet të kryhet një analizë risku përse i përket risqeve ndaj të cilave është e ekspozuar kjo vepër dhe risqeve të mangësive në kategori të ndryshme punimesh. Identifikimi i risqeve me një nivel të lartë në një vepër inxhinierike, është një indicie që kjo vepër mund të ketë patur devijime dhe shmangie nga planifikimi fillestar. Pasi kryhet ky proces, përpunohen të dhënat e projekteve të mëparshme, ky kryerja e një analize risku me gjetjet dhe të dhënat e këtyre projekteve, do të identifikonte punimet të cilat kanë një risk të lartë që të jenë kryer jo sipas projektit dhe sasive-volumeve të deklaruara.

II. METODOLOGJIA E PËRDORUR

Për kryerjen e këtij punimi janë përdorur dy metoda të ndryshme: "Field research" dhe "Desk research", të cilat ndihmuan në marrjen e të dhënave dhe nxjerrjen e konkluzioneve përfundimtare. Fillimisht është shqyrtuar literatura në dispozicion, kryer me metodën "Desk Research", të cilat trajtojnë çështjet e llogaritjes dhe menaxhimit të riskut të projekteve inxhinierike. Në këto literatura ka informacione dhe të dhëna të vlefshme për metodat e vlerësimit të riskut dhe mënyrat e llogaritjes

së tij. Gjithashtu nga pjesa teorike janë veçuar disa formula empirike të rëndësishme për llogaritjen e indikatorit të rëndësisë së riskut. Këto formula ndihmojmë në llogaritjen në mënyrë sasiore (kuantitative) të rezultateve duke përdorur të dhënat e marra nga auditimet e kryera në 3 vitet e fundit të një numri të caktuar veprash inxhinierike të financuara nga Buxheti i Shtetit. Studimi i të dhënave statistikore të mëparshme është një pjesë e rëndësishme e llogaritjes së riskut sepse me anë tyre bëhet e mundur llogaritja sa e saktë e probabilitetit të ndodhjes së një risku, llogaritjen e impaktit-efektit të tij dhe indikatorit të rëndësisë.

Metoda "Field research" konsiston në mbledhjen e të dhënave nga auditimet e kryera të disa projekteve inxhinierike të kryera gjatë viteve 2014-2015. Janë marrë të dhëna statistikore në lidhje me devijimet kryesore që kanë patur realizimi i disa veprave inxhinierike si: Rritje fiktive të çmimeve të zërave të ndryshëm duke mos u bazuar tek manuali i çmimeve në fuqi ose duke kryer analiza çmimesh jo të sakta dhe të besueshme. Mosrealizim të punimeve të parashikuara në projekt-preventiv dhe të pasqyruara në librezën e masave dhe situacionin përfundimtar. Të dhënat u grupuan sipas kategorive të punimeve, ku më pas u përpunuan dhe u morën rezultatet përfundimtare të këtij punimi.

III. PJESA TEORIKE

Ekspozimi ndaj risqeve të një vepre inxhinierike, përveçse nga shumëllojshmëria e proceseve, varet edhe nga vendndodhja gjeografike e realizimit të saj, përmasat e projektit, natyra komplekse e projektit, koha në dispozicion, legjislacioni në fuqi, por edhe nga përdorimi i teknikave të reja të pa përdorura më parë për zbatimin e projektit. Një vepër inxhinierike mund të jetë e ekspozuar nga një shumëllojshmëri risqesh, të cilët mund të ndikojnë në kosto, cilësi, afate kohore dhe siguri-mjedis.

III.1 Llojet e risqeve

Përcaktimi i llojit të risqeve është një proces i cili fillon gjatë fazës së planifikimit dhe zgjat deri në fazën përfundimtare të projektit. Ky proces kryhet me ndihmën e ekspertëve të fushës duke u mbështetur në "database" e mëparshme dhe informacionet e menaxherëve të institucionit-kompanisë. Procesi i përcaktimit të risqeve ka si qëllim kryesor krijimin e Regjistrit të Risqeve, në të cilin janë të listuar të gjitha risqet e mundshëm, informacion i detajuar për secilin prej tyre dhe veprimet që do të ndërmerren për ti evituar ose minimizuar ata.

Në proceset e ndërtimit të veprave inxhinierike mund të identifikohen këto lloje risqesh dhe të përcaktohet niveli i përparësisë në varësi të projektit dhe fazës në të cilën ai ndodhet [7],[2], [1]:

Tabela
risqe

I.

Llojet

e

Risk i	Niveli i përparësisë p_i^n
Projektimit	p_p^n
Zbatimit	p_z^n
Prokurimit	p_{pr}^n
Lidhur me vendndodhjen gjeografike dhe terrenin	p_v^n
Mjedisor	p_m^n
Mungesës së aftësive teknike të kompanisë	p_{af}^n
Lidhur me mirëmbajtjen	p_{mi}^n
Financiar	p_f^n
Lidhur me ndryshimet legjislative	p_{nl}^n
Sigurisë në kantier	p_{sig}^n
Lidhur me forcat madhore(tërmet, përmbytje, reshje)	p_{fm}^n
Lidhur me cilësinë e materialeve	p_{cm}^n
Politike, burokratikë	p_{pol}^n

Niveli i përparësisë së një risku varet nga probabiliteti, impakti dhe efekti i mundshëm i tij. Në rastin e objekteve të financuara nga Buxheti i Shtetit shumica e risqeve të mësipërme i përkasin Autoritetit Kontraktor.

III.2 Vlerësimi sasior i risqeve

Procesi i analizës sasiore të risqeve të veprave inxhinierike ka si objektiv vlerësimin e impaktit dhe efektit të përbashkët të risqeve të ndryshëm mbi performancën e realizimit të projektit në terma kohore, kosto dhe parametra teknike. Efekti i tyre konsiston kryesisht në ndryshimin e parametrave të projektit. Analiza sasiore ka si kërkesë kryesore disponueshmërinë e një projekti model. Modeli kërkon si "input" të dhënat në lidhje me shpërndarjen e parametrave karakteristike të projektit, për shembull kohëzgjatjen e aktivitetit, shpërndarjen e burimeve dhe aktorët e përfshirë në realizimin e tij. Duke përdorur teknikën probabilitare të simulimit, është e mundur të kryhen analiza të tipit "What if" [3] dhe të vlerësohet efekti i përbashkët i ndryshimit të parametrave të projektit (kohëzgjatjet e aktiviteteve) mbi performancën

e projektit (kohëzgjatja e projektit). Kalimi nga një parashikim i saktë i parametrave tek një parashikim me probabilitet, nëpërmjet përdorimit të teknikave të simulimit, lejon të ruhet faktori i paqartësisë të vetë projektit, si dhe kalimin në një gradë më të lartë në parashikimin e kostove dhe kohëzgjatjes totale në dallim nga mënyrat tradicionale të tipit përcaktues.

Analiza sasiore e risqeve të projektit kërkon:

- Një model të projektit;
- Shpërndarjen me probabilitet të variablave të modelit;
- Një teknikë sasiore (kuantitative) të analizës së modelit;
- Një parametër të performancës së projektit.

Në përgjithësi modelet e zbatuara në analizën e risqeve të projektit mund të ndahen në dy kategori:

- Të orientuar nga ngjarjet;
- Të orientuar nga ndryshimet;

Modelet e orientuara nga ngjarjet bazohen në një vizion të riskut si ngjarje dhe e konsiderojnë efektin e përbashkët të ngjarjeve të rëndësishme, të cilat mund të ndikojnë në suksesin e projektit [5]. Çdo ngjarje karakterizohet nga parametrat klasike të probabilitetit të ngjarjes dhe magnitudën e impaktit. Një shembull tipik i modelit të këtij lloji është “Pema e ngjarjeve”, ku varësia mes variablave mund të përshkruhet nga probabiliteti i kushtëzuar.

Modelet e orientuara nga ndryshimet, mbështeten mbi një vizion të riskut si ndryshues të parametrave të projektit dhe e konsiderojnë efektin e përbashkët të ndryshimit të parametrave karakteristike të projektit, zakonisht të përshkruar në termat e shpërndarjes së probabilitetit. Varësia ndërmjet variablave mund të përshkruhet nga koeficientet ndërlidhës, me qëllim përshkrimin në terma probabilitare të parametrave karakteristike të projektit.

Përsa i përket komponentëve jo përsëritës të projektit, si kohëzgjatja e një aktiviteti të realizuar për herë të parë, nevojitet në përgjithësi mendimi i ekspertëve, të cilëve u kërkohet një parashikim i saktë, ashtu dhe një vlerësim i besueshëm i vetë parashikimit. Vlerësimi i parametrit kohor kalon nga një përjasje e bazuar në të dhëna historike (në rastin e aktiviteteve të cilat përsëriten) në një përjasje të "Baynesiane" – të bazuar në mendimin e ekspertëve (në rast të aktiviteteve të cilat nuk përsëriten) [44]. Në këtë rast të dytë shkalla e besueshmërisë e dhënë nga eksperti është në proporcion me shkallën e dijeve të disponuar prej tij, të cilat mund

të përmirësohen nëpërmjet marrjes së informacioneve shtesë. Qasja "Baynesiane" lejon në të vërtetë një qasje rigoroze në integrimin e të dy burimeve të informacionit të vlerësuar: të dhënat të mëparshme "database" dhe mendimit të ekspertëve.

Kështu që arrihet në rrugë kuantitative në vlerësimin e parametrave karakteristike të risqeve të rëndësishëm, të probabilitetit të ngjarjes, shkallës së impaktit dhe efekteve të tyre [1].

Në analizën e mësipërme përshihet:

- Përcaktimi i probabilitetit dhe frekuencës të ndodhjes së çdo risku
- Përcaktimi i impaktit dhe efektit të riskut

III.3 Llogaritja sasiore (kuantitative) e Indikatorit të Rëndësisë të Riskut

Impakti i riskut vlerësohet në varësi të efektit negativ që mund të ketë, duke vendosur një koeficient referues i cili paraqitet në tabelën e mëposhtme:

Tabela 2. Nivelet e impaktit

Impakti	Koeficienti
Impakt i ulët	0.05
Impakt i moderuar	0.25
Impakt i lartë	0.5

Ndërsa probabiliteti i shfaqjes së riskut mund të shprehet në përqindje ose si koeficient [7]:

Tabela 3. Probabiliteti i riskut si përqindje ose koeficient

	Probabiliteti	Koeficienti
Probabiliteti i ulët	$P < 20\%$	0.1 - 0.2
Probabilitet mesatar	$20\% \leq P \leq 50\%$	0.2 - 0.5
Probabiliteti i lartë	$P > 50\%$	0.5 - 1

Duke marrë të dhënat nga tabela llogaritet Indikatorit i Rëndësisë të Riskut R_i me anën e formulës së mëposhtme:

$$R_i = \text{Probabilitet} \cdot \text{Impakt} = P_i \cdot I_i \quad (8.2)$$

Tabela 4. Indikatori i Rëndësisë të Riskut

	Impak i ulët	Impakt moderuar	i Impakt i lartë
Probabilitet i ulët	0.005 - 0.01	0.025 - 0.05	0.05 - 0.1
Probabilitet mesatar	0.01 - 0.025	0.05 - 0.125	0.1 - 0.25
Probabilitet i lartë	0.025 - 0.1	0.125 - 0.25	0.25 – 0.5

III.4 Metodat e llogaritjes të probabilitetit të risqeve

Pasiguria e projekteve inxhinierike, ku parametrat e tyre ndryshojnë vazhdimisht, bën të nevojshëm llogaritjen e indikatorit të rëndësisë së riskut, jo më duke u bazuar në një qasje subjektive, por tek një qasje probabilitare.

Përfitohet në këtë mënyre një shkallë më e lartë saktësie në proceset e planifikimit dhe të kontrollit. Përdorimi i modeleve probabilitare, qofshin ato të llojit analitik ose simulues, sjell një rritje të numrit të të dhënave, të cilat mund të përdoren për të kryer parashikime për ngjarje të cilat mund të ndodhin në të ardhmen. Analiza sasiore (kuantitative) e risqeve merr në konsideratë efektin e përbashkët të fenomeneve të ndryshëm që lidhen me parametra të caktuar të projektit, të cilët japin një efekt të matshëm mbi rezultatet dhe objektivat e projektit.

Pasiguria e projekteve inxhinierike, ku parametrat e tyre ndryshojnë vazhdimisht, bën të nevojshëm llogaritjen e indikatorit të rëndësisë së riskut, jo më duke u bazuar në një qasje subjektive, por tek një qasje probabilitare.

Përfitohet në këtë mënyre një shkallë më e lartë saktësie në proceset e planifikimit dhe të kontrollit. Përdorimi i modeleve probabilitare, qofshin ato të llojit analitik ose simulues, sjell një rritje të numrit të të dhënave, të cilat mund të përdoren për të kryer parashikime për ngjarje të cilat mund të ndodhin në të ardhmen.

Analiza sasiore (kuantitative) e risqeve merr në konsideratë efektin e përbashkët të fenomeneve të ndryshëm që lidhen me parametra të caktuar të projektit, të cilët japin një efekt të matshëm mbi rezultatet dhe objektivat e projektit.

Për këtë qëllim duhet të disponohet [1]:

- Një model i projektit.

- Përshkrimi në terma probabilitar i parametrave të projektit, që përfaqësojnë të dhënat fillestare “input-et” për modelin.
- Sistem për llogaritjen e indikatorëve të performancës të projektit që përfaqëson një variabël ose një “out put” të qëllimit të projektit.
- Një teknikë përpunimi të modelit, teknikë që mund të jetë e tipit analitik ose e tipit simulues.
- Në këtë rast duhet të analizohen efektet e çdo risku me indikator të lartë rëndësie, i cili mund shkaktoj një ndryshim të pjesshëm ose në tërësi të parametrave të realizimit të projektit.

-Metodologjitë e përpunimit të të dhënave

Pasi përcaktohet tipi i modelit në funksion të objektivave të analizës, një problematikë në përdorimin e modeleve të mundshëm, përbëhet nga metodologjia e marrjes dhe e përdorimit të variablave fillestar “inpute” (të dhënave fillestare) të nevojshme për analizën.

Mënyrat me të cilat mund të paraqiten dhe përpunohen të dhënat fillestare janë si më poshtë [1]:

- Mesatares, të mesmes dhe modës së vlerave duke konsideruar të dhënat e mëparshme (historike)
- Intervalit të ndryshimit
- Vlera e pritur dhe varianca
- Shpërndarja trekëndore
- Shpërndarjet normale

Këto metoda janë alternative njëra me tjetrën përse i përket paraqitjes së shpërndarjes të çdo variable, por mund të përdoren dhe së bashku brenda së njëjtës analize risku.

Sipas rastit të shfaqur do të zgjidhet metoda më e përshtatshme për gjenerimin e të dhënave.

• *Intervali i ndryshimit*

Në këtë rast parashikohet intervali i ndryshimit të parametrut që merret në konsideratë. Parashikimi përfshin vetëm vlerat minimale dhe maksimale që parametri mund të ketë.

• *Vlera e pritur dhe varianca*

Një mënyrë e thjeshtë për të paraqitur një variabël të rastësishme është referimi nëpërmjet një vlere të pritshme (shpesh është mesatarja e vlerave në dispozicion). Por vlera e pritshme jep një informacion jo të plotë të variablës të rastësishme që nevojitet për të kryer analizën.

Për të paraqitur më një saktësi më të lartë ndryshimin e një variable të rastit të përfshirë në një analizë, është e domosdoshme që me vlerën e pritur të merret parasysh dhe varianca. Varianca është një funksion që tregon se në çfarë mase vlerat e variablës largohen nga vlera e pritur (vlera mesatare).

Varianca shprehet me formulën [4]:

$$\sigma^2 = \frac{\sum x_i - \mu}{n} \quad (8.6)$$

Shpesh herë është më e vlefshme ti referohet devijimit standard të shprehur në të njëjtën njësi matëse të variablës në mënyrë që të jetë më e lehtë për tu interpretuar, sepse varianca shprehet në fuqi katrore.

Devijimi standard shprehet me formulën [4]:

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2 = \frac{\sum x_i - \mu}{n} \dots} \quad (8.7)$$

σ^2 - është varianca

μ - është mesatarja e vlerave

x_i - është elementi i i vlerave të konsideruara

n - dhe është numri i vlerave të konsideruara

Shpesh herë është më e vlefshme ti referohet devijimit standard të shprehur në të njëjtën njësi matëse të variablës në mënyrë që të jetë më e lehtë për tu interpretuar, sepse varianca shprehet në fuqi katrore.

Devijimi standard është një indikator ndryshueshmërie më realist për të përcaktuar paqartësinë e një variable [1]. Sa më e lartë është vlera e devijimit standard aq më shumë largohen vlerat e të dhënave nga vlera mesatare.

• *Shpërndarja trekëndore*

Shpërndarja trekëndore është një shpërndarje probabiliteti e vazhduar dhe shprehet me një vlerë minimale, vlerë më probabël (moda) dhe vlerën maksimale. Në

ndryshim nga shpërndarja uniforme, vlerat e një variable të ndryshueshme nuk kanë të njëjtin probabilitet për tu vërtetuar. Probabiliteti i vlerës minimale është ($a=0$), probabiliteti i vlerës maksimale është (b) dhe probabiliteti i modës është vlera më e madhe e shpërndarjes.

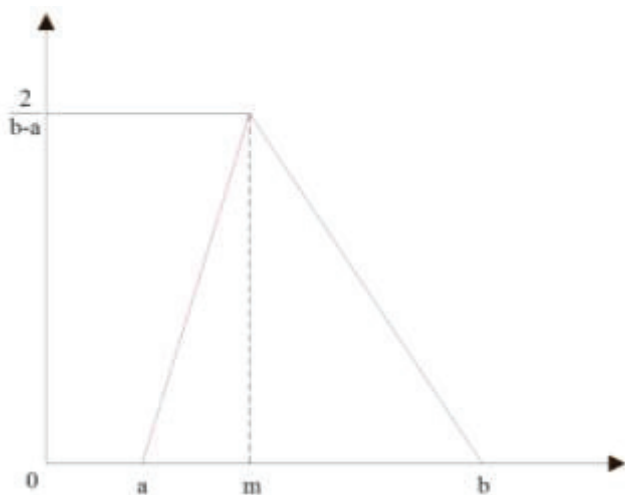

Figura 1. Shpërndarja trekëndore

Për analizën e riskut, një variabël e rastit me shpërndarje trekëndore mund të gjendet duke treguar:

- limitin e poshtëm të intervalit (b), d.m.th. parashikimin optimist në rastin më të mirë të vlerës të marrë nga variabla.
- limitin e sipërm të intervalit ($a=0$), d.m.th. parashikimin pesimist (rasti më i keq) të vlerës të marrë nga variabla.
- Vlera më probabël e variablës (m) brenda një intervali të caktuar.

Kjo shpërndarje mund të përdoret për të parashikuar kryesisht probabilitetin e risqeve të cilët ndikojnë në afatet kohore.

• *Shpërndarja normale (Gausiane)*

Një variabël e ndryshueshme e cila mund të marr një vlerë të çfarëdoshme brenda një intervalit infinit $[-\infty, +\infty]$ i nënshtrohet shpërndarjes normale ose shpërndarje Gausiane. Kjo shpërndarje është simetrike sipas vlerës mesatare (vlerës së pritur), cila përputhet edhe me vlerën e të mesmes dhe modës. Forma e kësaj shpërndarje përcaktohet sipas funksionit [6]:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma \cdot \sqrt{2 \cdot \pi}} \cdot e^{-\frac{1}{2} \left(\frac{x-\mu}{\sigma} \right)^2} \text{ për } -\infty \leq x \leq +\infty \quad (8.8)$$

e cila paraqitet në figurën e mëposhtme:

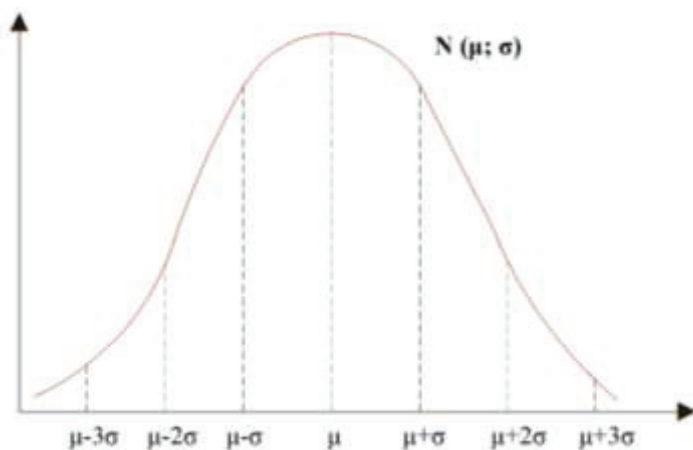

Figura 2. Funksioni i shpërndarjes së probabilitetit

Funksioni i shpërndarjes së probabilitetit gaussian përcaktohet nga dy parametra:

Parametrin μ që shpreh mesataren [6]:

$$\mu = \int x \cdot f(x) \cdot dx \quad (8.9)$$

dhe $\sigma > 0$ që shpreh devijimin standard, i cili mat hapësirën midis aksit të mesatares dhe pikave rreth tij dhe shprehet me formulën [6]:

$$\sigma = \sqrt{\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) \cdot (x - \mu)^2 \cdot dx} \quad (8.10)$$

Duke u mbështetur në termat e mësipërme shpërndarja normale (gausiane) shprehet sipas formulës së mëposhtme [6]:

$$F(x) = \frac{1}{\sigma \cdot \sqrt{2 \cdot \pi}} \cdot \int_x^{+\infty} e^{-\frac{1}{2} \left(\frac{x-\mu}{\sigma} \right)^2} \cdot dx \quad (8.11)$$

Aksi y i grafikut të mësipërm jep probabilitetin që ka çdo vlerë për tu verifikuar dhe mund të marrë një vlerë të ndryshme. Raporti midis sipërfaqes e cila kufizohet nga pikat $[a,b]$ dhe sipërfaqes totale të shpërndarjes, jep probabilitetin që një vlerë e caktuar mund të ndodhet brenda intervalit $[a,b]$.

Çdo variabël e ndryshueshme të një baze të dhënash mund të menaxhohet duke u bazuar në devijimin standard, i cili mund të jetë $\pm 2\sigma$, $\pm 3\sigma$, në varësi të saktësisë së kërkuar.

• *Vlerësimi i të dhënave të mëparshme (historike)*

Për sa i përket të dhënave dhe vlerave historike, në varësi të informacionit të arkivuar, është e mundur që këto vlera të përdoren në dy menyra:

- Shpërndarje e vlerave “historike” të marra nga variabla.
- Nxirren vlerat që ka marrë variabla në të kaluarën dhe ndërtohet një histogramë. Në këtë rast nxirret një informacion mbi “vlerën historike” të marrë si variabël. Duke konsideruar arkivin e të dhënave mbi ngjarje të ndryshme në realizime të mëparshme, është e mundur të analizohet se kush ka qenë në të kaluarën probabiliteti dhe impakti, duke hulumtuar se kush mund të jetë tipi i variablës në krahasim me vlerën e pritur në rastin e projektit në analize.

Të gjithë llojet e risqeve janë variabla të ndryshueshëm dhe mund të kenë një probabilitet të caktuar për të ndodhur, ku përdorimi i metodave të mësipërme sjell dhe kuantifikimin e probabilitetit të ndodhjes së tij. Mënyrat dhe metodat e mësipërme mund të zgjidhen nga ana përdoruesëve për të përpunuar të dhënat dhe gjetur probabilitetin ose impaktin e risqeve të caktuara që mund të shfaqen gjatë realizimit të një projekti inxhinierik.

Për parashikime jo shumë të sakta mund të përdoret metoda e shpërndarjes uniforme dhe e shpërndarjes trekëndore, ndërsa për parashikime më të sakta përdoret shpërndarja normale.

IV. RASTI STUDIMOR DHE ANALIZA E REZULTATEVE

Për kryerjen e këtij punimi janë marrë në shqyrtim 28 vepra inxhinierike të audituara nga 3 audituesit të Kontrollit të Lartë të Shtetit gjatë viteve 2014-2015. Zgjedhja e këtyre veprave është bërë duke konsideruar llojin e veprës dhe ekzpozimin e saj ndaj risqeve, përgjithësisht risqe të lidhura me projektin teknik, vlerën ekonomike të kontratës, afatin kohor të kontratës, vendndodhjen gjeografike dhe aftësive teknike të firmës zbatuese. Pasi u bë përzgjedhja e këtyre veprave inxhinierike, u analizuan zërat e preventivit dhe situacionet për secilin projekt inxhinierike. Nga verifikimet e

kryera në dokumentacionin teknik përkatës dhe në terren, u konstatuan diferenca në punime të situacionuara por jo të kryera dhe rritje fiktive të çmimit të disa zërave. Analiza e këtyre çmimeve është kryer duke mos u bazuar në udhëzimet dhe vendimet përkatëse të Këshillit të Ministrave dhe manualin në fuqi të çmimeve të ndërtimit, çka ka sjell dhe rritje të çmimit të zërit. Rezultatet e marra gjatë auditimit për çdo objekt janë paraqitur në 3 tabelat e mëposhte [8]:Tabela 5. Vlera e dëmeve ekonomike për çdo zë punimesh në veprat e audituara

[illegible]

Si edhe vërehet nga tabelat e mësipërme, nga auditimit dhe analizimi i 28 veprave inxhinierike janë gjetur diferenca në punime midis librezës së masave, situacionit përfundimtar dhe situatës faktike në terren, përkatësisht në 89 zëra punimesh. Janë

evidentuar dhe rritje fiktive të çmimit në 14 zëra punimesh, rritje fiktive e volumeve dhe analiza teknike jo në përputhje me udhëzimet të KM.

Punimet e mësipërme në të cila kanë janë gjetur mangësi janë ndarë sipas kategorive të mëposhtme:

Tabela 6. Kategoria e punimeve

	Punimi
1	Gërmime
2	Transport
3	Mbushje me material
4	Punime shtresash rrugore
5	Punime hekuri
6	Punime betoni
7	Shtresë pllaka
8	Punime sinjalistike
9	Punime pilotash
10	Punime mbrojtje skarpate

Pasi është kryer kategorizimi i punimeve dhe është gjetur shmangia përkatëse për secilën kategori punimesh si në sasi dhe në vlerë, është kryer analizimi i të dhënave për të kryer vazhduar me analizën e riskut.

Çdo kategori punimi në të cilën është gjetur shmangie është konsideruar risk, i cili në të gjithë objektet e marra në shqyrtim ka një probabilitet të shfaqjes dhe një impakt të caktuar në totalin e shumës së dëmit ekonomik. Sipas kategorizimit të punimeve kemi:

TABELA E RISQEVE

1	Risku i gërmimeve
2	Risku i transportit
3	Risku i punimeve të mbushjes
4	Risku i punimeve të shtresave rrugore
5	Risku i punimeve të hekurit
6	Risku i punimeve të betonit
7	Risku i shtresave të pllakave
8	Risku i punimeve të sinjalistikës
9	Risku i punimeve të pilotave
10	Risku i punimeve të mbrojtjes së skarpatave

-Përcaktimi i probabilitetit të secilit risk

Nëpërmjet metodave probabilitare të shtjelluara tek pjesa teorike si :

- Modës së vlerave të tabelës
- Intervalit të ndryshimit
- Vlera e pritur dhe varianca
- Shpërndarjet normale

është gjetur probabiliteti për çdo risk që i përket secilës kategori punimi. Përkatësisht probabilitetet për secilin riskut duke analizuar vlerat e tabelave të mësipërme janë :

Tabela 7. Probabiliteti për secilin risk

Nr	Lloji i riskut	Herë përsëritur	Probabiliteti Vlerë numerike	Probabiliteti %
1	Risku i gjurmimeve	16	0.571	57.1%
2	Risku i transportit	6	0.214	21.4%
3	Risku i punimeve të mbushjes	6	0.214	21.4%
4	Risku i punimeve të shtresave rrugore	23	0.821	82.1%
5	Risku i punimeve të hekurit	13	0.464	46.4%
6	Risku i punimeve të betonit	25	0.893	89.3%
7	Risku i shtresave të pllakave	2	0.071	7.1%
8	Risku i punimeve të sinjalistikës	7	0.250	25.0%
9	Risku i punimeve të pilotave	4	0.143	14.3%
10	Risku i punimeve të mbrojtjes së skarpave	2	0.071	7.1%

-Përcaktimi i impaktit të secilin risk

Impakti për secilin risk është llogaritur duke gjetur raportin midis vlerës së dëmit ekonomik ose rritjes fiktive të çmimit të secilës kategori punimesh me vlerën totale të dëmit ekonomik. Vlera totale e dëmit ekonomik për të 23 objektet është gjetur në vlerën prej 264,348,433 lekë. Përkatësisht për :

Tabela 8. Impakti për secilin risk

Nr	Lloji i riskut	Vlera e dëmit	Impakti Vlerë numerike	Impakti %
1	Risku i gjurmimeve	12,607,367	0.048	4.8 %
2	Risku i transportit	10,219,460	0.039	3.9 %

3	Risku i punimeve të mbushjes	8,634,758	0.033	3.3 %
4	Risku i punimeve të shtresave rrugore	50,170,275	0.19	19 %
5	Risku i punimeve të hekurit	55,523,351	0.21	21 %
6	Risku i punimeve të betonit	63,111,405	0.239	23.9 %
7	Risku i shtresave të pllakave	7,742,400	0.029	2.9 %
8	Risku i punimeve të sinjalistikës	82,015,773	0.31	31 %
9	Risku i punimeve të pilotave	36,783,256	0.14	14 %
10	Risku i punimeve të mbrojtjes së skarpave	7,838,963	0.03	3 %

Me gjetjen e probabilitetit dhe impaktit të secilit risk mund të gjendet Indikatori i Rëndësisë së çdo risku, i cili përcakton edhe rrezikshmërinë për secilin prej tyre, dhe rëndësinë që duhet të jepet atij lloji punimi në auditimet e ardhshme. Nëpërmjet formulës:

$$R_i = \text{Probabilitet} \cdot \text{Impakt} = P_i \cdot I_i$$

Gjendet i Indikatori i Rëndësisë së Riskut

<i>Nr</i>	<i>Lloji i riskut</i>	<i>Probabiliteti</i>	<i>Impakti</i>	<i>Indikatori i Rëndësisë së Riskut</i>
1	Risku i punimeve të betonit	0.893	0.239	0.213
2	Risku i punimeve të shtresave rrugore	0.821	0.19	0.156
3	Risku i punimeve të hekurit	0.464	0.21	0.097
4	Risku i punimeve të sinjalistikës	0.250	0.31	0.078
5	Risku i gërmimeve	0.571	0.048	0.027
6	Risku i punimeve të pilotave	0.143	0.14	0.020
7	Risku i transportit	0.214	0.039	0.008
8	Risku i punimeve të mbushjes	0.214	0.033	0.007
9	Risku i punimeve të mbrojtjes së skarpave	0.071	0.03	0.002
10	Risku i shtresave të pllakave	0.071	0.029	0.002

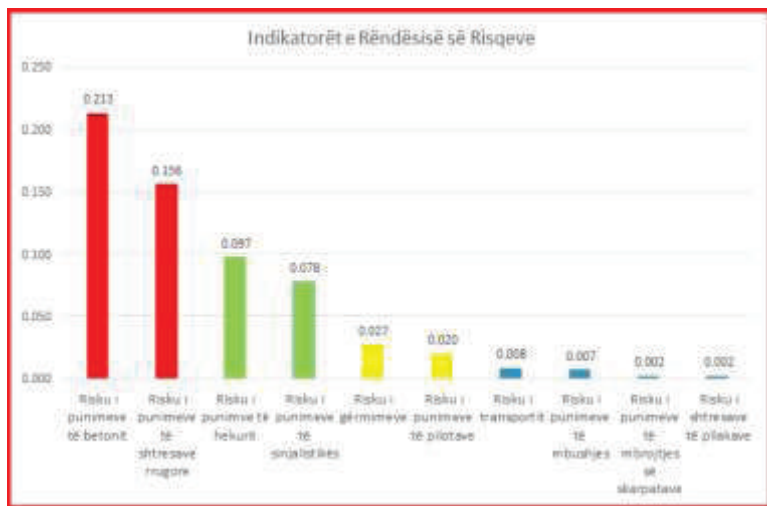

Figura 3. Paraqitja grafike e indikatorëve të rëndësisë së risqeve

Nga rezultat e nxjerra më sipër evidentohet se punimet të cilat kanë një risk të lartë që të kenë devijime dhe shmangie nga vlerat e deklaruara, janë punimet e betonit dhe punimet e shtresave rrugore. Këto dy lloj punimesh kanë një probabilitet dhe risk të lartë që të kenë dëm ekonomik edhe në objektet e tjera të cilat do të auditohen. Kështu që është e rëndësishme që audituesit gjatë auditimit të projekteve të reja, të fokusohen tek këto lloj punimesh, të cilat kanë një risk të lartë për të patur parregullsi dhe dëm ekonomik. Nga tabela evidentohet risku i punimeve të sinjalistikës ka një impakt të lartë në objektet e shqyrtuara, por probabiliteti i shfaqjes së tyre në vepra rrugore është jo shumë i lartë, duke qenë se investimeve të sinjalistikës nuk i kushtohet një vëmendje e lartë nga ana e organeve përkatëse.

Gjithashtu, punimet e gërmimit kanë një probabilitet të lartë që të hasen me probleme gjatë auditimit, por impakti i dëmit ekonomik të tyre është i vogël, kështu që risku që këto punime të kenë një dëm ekonomik të lartë është relativisht i ulët.

Punimet e hekurit të cilat futen tek punimet e maskura kanë probabilitet mesatar që të kenë devijime, gjithashtu dhe impakti i tyre është i moderuar, kështu që risku që këto punime të kenë një dëm ekonomik të lartë është mesatar. Ndërsa përse i përket punimeve të pilotave impakti që kanë në dëmin ekonomik të një objekt mund të jetë mesatar ose i lartë, ndërsa probabiliteti që të hasen në objekte është i ulët, kështu që eventualisht kanë një indikator rëndësie riskut të ulët.

Punimet e transportit, mbushjes, mbrojtjes së skarpatave dhe shtresave të pllakave kanë një indikator rëndësie risku të ulët, ku probabiliteti i shfaqjes së tyre dhe impakti i dëmit ekonomik është i vogël.

V. PËRFUNDIME

Analiza e riskut të veprave inxhinierike ka një rëndësi të veçantë për procesin e auditimit, sepse nëpërmjet të cilës përcaktohen ato kategori punimesh ndërtimi të cilat kanë një risk të lartë për të gjetur shmangie dhe devijime nga gjendja faktike në terren dhe projekti teknik i miratuar. Duke bërë një listim të këtyre punimeve sipas Indikatorit të Rëndësisë së Riskut, audituesi rrit performancën dhe efikasitetin e auditimit, sepse fokusohet në punimet të cilat kanë një probabilitet dhe impakt të lartë, nga të cilat mund të evidentojë gjetje auditimi.

Përdorimi i metodave probabilitare për të gjetur probabilitetin e shfaqjes së risqeve për kategori të ndryshme punimesh bën të mundur të përfitohet një shkallë më e lartë saktësie dhe sjell rritjen e numrit të të dhënave. Të gjitha të dhënat e marra nga analiza e riskut shërbejnë për parashikimin e ngjarjeve në të ardhmen, siç është në rastin konkret, i zbulimit të zërave të cilët kanë një rritje fiktive të çmimit njësi dhe dëm ekonomik të lartë.

Nga analiza e riskut e kryer për kategoritë e punimeve të shqyrtuara më sipër në 28 vepra inxhinierike, u konstatua se punimet që kanë një risk të lartë të kenë një dëm ekonomik në shifra të konsiderueshme, janë punimet e betonit, punimet e shtresave rrugore dhe punimet e hekurit. Ndërsa punimet që kanë risk që të kenë një rritje fiktive të çmimit njësi janë punimet e sinjalistikës rrugore dhe punimet e pilotave. Ndërsa punimet e gërmimit dhe të mbushjes kanë probabilitet të lartë që të kenë shmangie nga situacioni dhe librezave e masave, por efekti i dëmit ekonomik të tyre është relativisht i vogël.

VI. REFERENCAT

- [1] Caron F, “Gestione dei Grandi Progetti di Ingegneria”, Novara, 2009
- [2] Kendrick T, “Identifying and managing project risks”, San Francisco, 2003.
- [3] Chapman C, Ward S, “Managing project risk and uncertainty”, New York, 2002
- [4] European School of Project Management, Lezioni di “Probabilità e Statistica a Supporto del Project Management”.
- [5] Cagno E, Caron F, Mancini M, “Dynamic analysis of project risks” International Journal of Risk Assessment and Management, 9, p.1-18, Palgrave, 2007.

[6] Canale S, Leonardi S, Fabiano C, “Il concerto di rischio e gli ambiti applicativi dell’analisi del rischio”, Quaderno nr.100, Catania, 1998.

[7] Dervishi Ildir, “Menaxhimi i avancuar, analiza e cilësisë dhe vlerësimi i riskut të projekteve inxhinierike”, Tiranë 2016.

[8] Zaçe Alush, Dervishi Ildir, Jonild Hoxhaj, “Raporte auditimit” 2014, 2015, 2016.

--- o --- o ---

Alush Zaçe:

Z.Alush Zaçe është diplomuar si “Inxhinier për ndërtime civile dhe industriale, Fakulteti i Inxhinierisë së Ndërtimit, Universiteti i Tiranës dhe ka zhvilluar trajnime të shumta jashtë vendit.

Prej marsit 1993-korrik 1997, z.Zaçe ka ushtruar detyrën e Kryetarit të Njësisë Bashkiake Nr.2 në Bashkinë Vlorë.

Përgjatë karrierës së tij, z.Zaçe ka punuar si Specialist, përgjegjës sektori, drejtori Departamentit të Mirëmbajtjes së rrugëve në Drejtorinë e Përgjithshme të Rrugëve.

Prej 2012 ka ushtruar detyrën e audituesit dhe kryeaudituesit në Kontrollin e Lartë të Shtetit në fushën e auditimit të buxhetit vendor, buxhetit qendror dhe administratë së lartë publike.

Në shkurt të 2016, z. Zaçe është emëruar Drejtor i Departamentit të Auditimit, Administrimit të Aseteve, Kontrollit të Territorit dhe Mbrojtjes së Mjedisit.

Dr. Ildir Dervishi:

Ildir Dervishi është diplomuar në degën e Inxhinierisë së Ndërtimit në Fakultetin e Inxhinierisë së Ndërtimit (UPT). Ka kryer studimet Master të Nivelit të Dytë në Universitetin Politeknik të Milanos dhe ka fituar gradën “Doktor i shkencave” në Janar të vitit 2016 pranë Fakultetit të Inxhinierisë së Ndërtimit, Universiteti Politeknik i Tiranës.

Ka punuar si inxhinieri projektues në disa studio projektimi dhe që prej vitit 2013 punon në Kontrollin e Lartë të Shtetit si auditues në Drejtorinë e Auditimit të Buxhetit Qendror, Administratës së Lartë Publike, Kontrollit Financiar dhe Auditit të Brendshëm. Gjithashtu jep mësim si pedagog i ftuar në Fakultetin e Inxhinierisë së Ndërtimit (UPT). Ka paraqitur punime shkencore në konferenca të ndryshme kombëtare dhe ndërkombëtare dhe punimet e tij janë botuar në revista të ndryshme ndërkombëtare.

PËRQASJA ME RISK E AUDITIMIT TË ADMINISTRATËS TATIMORE

Albana Agolli & Dr.Edvin Stefani, KLSH

Albana Agolli

Dr.Edvin Stefani

Për shkak të konfliktit të trashëguar mes administratës tatimore dhe KLSH-së, Departamenti i auditimit të të ardhurave, u gjend përballë një mungese eksperience në auditimin e mbledhjes së të ardhurave tatimore. Kjo mungesë eksperience shtrihet në të gjitha dimensionet e metodologjisë së përqasjes me risk në auditim. Në vetvete,

konflikti ishte arsyeja se pse KLSH u vu në kushte të përqasjes me risk pothuajse për herë të parë në auditimin e mbledhjes së të ardhurave. Vlerësimi krahasimor i riskut të aktivitetit me mospërputhje ligjore, të secilës drejtoria rajonale, ishte thuajse i pamundur. Gjithashtu mungonte evidenca statistikore e zonave me risk në ndërtimin e programit të auditimit. Mungesa e eksperiencës në auditim nga audituesit e KLSH-së për këto drejtori rajonale ishte gjithashtu prezente. Kjo situatë ofronte një pamundësi të vlerësimit të riskut, shpërndarjeve probabilitare dhe tendencave të vendndodhjes së zonave të riskut.

Duke u bazuar në standardin ISSAI 3000, vendimit të Kryetarit nr 41 datë 30 Mars 2015 për miratimin e Strategjisë së Menaxhimit të Riskut në KLSH, Strategjisë së Zhvillimit 2013 – 2017, përqasja në auditim e administratës tatimore do të përbënte një rast klasik të evidentimit të metodologjisë së riskut në auditim.

Auditimi i administratës tatimore u realizua në kushtet e:

disavantazheve

- mungonte baza e të dhënave për vlerësimin e zonave me risk (ISAAI 4100-shkeljet konstatuara të kaluara)
- koha e gjatë e pa audituar nga KLSH e kësaj administrate
- stafi i ri i departamentit pa eksperiencë në auditimin e kësaj administrate

avantazheve

- Baza metodologjike (Strategjia e Zhvillimit të KLSH 2013 -2017, e ripunuar, Vendimi nr 41 i datës 30.03.2015 për Miratimin e Strategjisë së Menaxhimit të Riskut për KLSH, Rregullorja e Brendshme mbi Organizimin dhe Funksionimin Administrativ)
- Staf i ri i departamentit i trajnuar në departamentit me eksperiencë në metodat e përqsjes me risk në auditim, përqsje e re
- Sistem administrimi funksional i kontrollit të cilësisë në KLSH

Vendimi nr 41 i datës 30.03.2015 pika II.2 mbi realizimin e politikës së menaxhimit të riskut u krye në të gjithë hapat e tij si në vijim:

1. U vlerësua riskun përmes monitorimit periodik të procesit – për këtë një vëmendje e veçantë iu kushtua procesit duke realizuar:

- mbledhje në departament në fazën e planifikimit të subjekteve,
- mbledhje e grupit të auditimit gjatë fazës së përpunimit të të dhënave të mbledhura përpara përpilimit të programit
- mbledhje në departament në fazën e planifikimit të pikave të programit të auditimit

2. Personat përgjegjës për menaxhimin e riskut kishin kualifikimin e nevojshëm

- tashmë departamenti kishte në dispozicion vendimin nr 41, rregulloren e brendshme dhe standardet e auditimit
- në ligjin e ri të KLSH-së përcaktohesh më në detaje përqsja në auditim duke përcaktuar në nenin 10, pika b dhe neni 26 “Aksesi në dokumentet zyrtare”, pika 3

3. Punonjësit kryejnë trajnime në fushën e përdorimit të metodikës së pranuar në identifikimin, analizën dhe menaxhimin e riskut.

- Audituesit ishin trajnuar për metodat e riskut dhe përqsjes me risk në auditim
- Audituesit plotësonin formularin e riskut si pjesë e rutinës së punës audituese në fazën e planifikimit

4. Çdo veprim i punonjësit i cili ka për qëllim marrjen përsipër të përgjegjësi së për riskun do të vlerësohet dhe sipas gjykimit të mbështetet nga drejtuesit.

- U organizua mbledhje në departament si në fazën e përzgjedhjes së subjektit, përpilimit të programit dhe punës audituese

➤ *Gjatë auditimit, puna audituese u përqendrua më shumë në disa prej pikave të programit të auditimit, e në më pak në disa të tjera, veprim i mbështetur nga drejtuesit*

5. Raportimi si bazë për krijimin e informacionit dhe shkëmbimin e tij

➤ *Audituesit raportuan në mënyrë periodike javore*

Procesi i përpilimit të programit në funksion të menaxhimit të riskut

Tipi i programit. Përqasja e auditimit u fokusua në program auditimi të përputhshmërisë. Referuar Misionit të departamentit të auditimit të të ardhurave të buxhetit, të cituar në rregulloren e brendshme: Auditimi i **ligjshmërisë**, **administrimit financiar** dhe **performancës** në realizimin e të ardhurave të buxhetit të shtetit, në subjektet e sistemit fiskal në nivel qendror dhe lokal.

Programi i auditimit u përpilua në formën e programit të tipit **të përputhshmërisë**

➤ *Jo një program auditimi **financiar***

➤ *Jo një program auditimi **të performancës***

Metoda e auditimit

➤ Procesi u realizua në metodën e auditimit **të njëpasnjëshëm** dhe **me zgjedhje**, pasi risku i vlerësuar ishte i lartë.

Elementët për riskun në aspektin cilësor dhe sasior paraqitet:

Materialiteti cilësor (i lartë)

- Interesi i publikut, parlamenti, media
- Indeksi i lartë i CPI (Corruption Perceptions Index) nga Transparency International
- Luhatshmëria në legjislacion, ligje të amenduara nga Gjykata Kushtetuese
- Relacion i vështirë apo i munguar i DPT-së me institucione të tjera shtetërore
- Lëvizjet e mëdha në personel, emëtime politike
- Koha e gjatë e pa audituar, rezistenca ndaj auditimit

Materialiteti sasior (i lartë)

- Të ardhurat e mbledhura nga secila DRT
- Niveli i borxhit të gjeneruar nga secila DRT

Pak elementë u morën në shqyrtim në aspektin sasior, pasi për shkak të konfliktit mungonin të dhëna të konsiderueshme si numri i deklaratave të përpunuara, numri i tatimpaguesve të regjistruar etj.

Planifikimi i DRT-së që do të auditohesh si funksion i minimizimit të riskut

- **Kriteri sasior:** të auditohen fillimisht DRT e vogël deri në mesatare
- **Kriteri cilësor:** të auditohen DRT periferike me subjekte tatimpagues më të vegjël, problematikë më të vogël, impakt më të vogël në buxhet

Planifikimi i pikave për auditim të veprimtarisë së një DRT-je si funksion i minimizimit të DR – risku i moszbulimit

- **Kriteri sasior:** auditim i thelluar e i të gjithë sektorëve me gjenerim më të lartë të njoftim vlerësimeve, organikë më të lartë
- **Kriteri cilësor:** auditim i thelluar e i të gjithë sektorëve me relacion më të madh me tatimpaguesin, impakt më të lartë në ambient siç janë *sektori i kontrollit dhe i vlerësimit*

Sipas analizës sasiore, u vlerësua që të minimizohej risku i auditimit (AR) duhet që të përqasen me auditim fillimisht DRT me madhësi mesatare deri në të vogël të të ardhurave të mbledhura:

Drejtoria Rajonale Tatimore	pesha në totalin e të ardhurave
D.R. Tatimore Kukës	0%
D.R. Tatimore Sarandë	0%
D.R. Tatimore Lezha	1%
D.R. Tatimore Dibra	1%
D.R. Tatimore Berat	1%
D.R. Tatimore Gjirokastra	1%
D.R. Tatimore Shkodër	1%
D.R. Tatimore Korça	2%
D.R. Tatimore Elbasan	2%
D.R. Tatimore Fier	2%
D.R. Tatimore Vlorë	5%
D.R. Tatimore Durrës	11%
D.R. Tatimore Tiranë	26%
Njësia Tatimpaguesve Mëdhenj	47%

Renditja e DRT-ve paraqitet:

Drejtoritë “e vogla” janë Kukës, Sarandë, Lezhë, Dibër, Berat, Gjirokastrë, Shkodër

Drejtoritë “e mesme” janë Korçë, Elbasan, Fier.

Drejtoritë “e mëdha” janë Durrës, Tiranë, Njësia Tatimpaguesve Mëdhenj.

Kriter tjetër sasior ishte niveli i borxhit tatimor të gjeneruar sipas DRT-ve.

Paraqitja është:

Drejtoria Rajonale	Pesha në borxhin total
GJIROKASTER	0,45%
DIBRA	0,49%
VLORE	1,03%
SARANDE	1,07%
KUKES	1,23%
BERATI	1,53%
SHKODER	2,36%
FIER	2,77%
KORCE	3,02%
LEZHE	4,30%
ELBASAN	6,04%
DURRES	10,16%
TIRANE	25,35%
TAT.PAG.MEDHENJ	40,21%

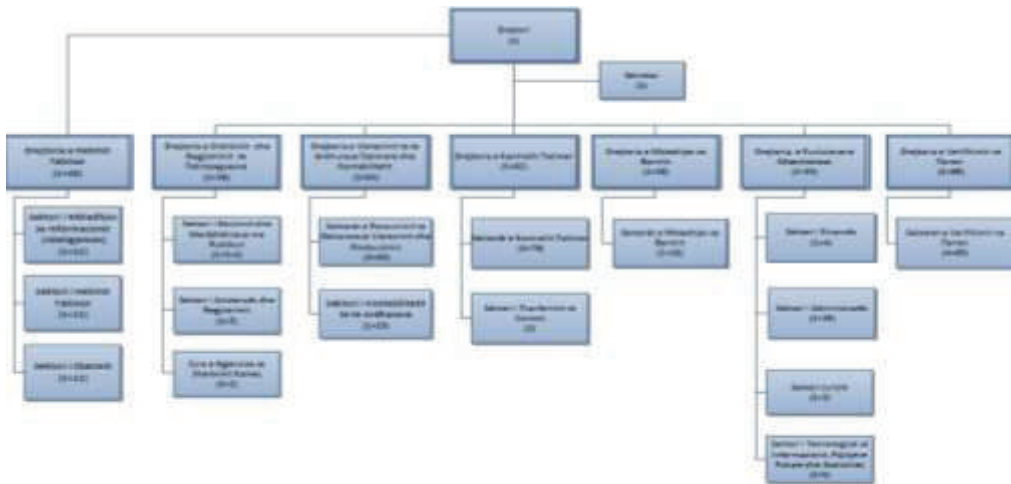
Renditja e DRT-vë paraqitet:

Drejtoritë “e vogla” janë Gjirokastrë, Dibër, Vlorë, Sarandë, Kukës, Berat

Drejtoritë “e mesme” janë Shkodër, Fier, Korçë, Lezhë, Elbasan

Drejtoritë “e mëdha” janë Durrës, Tiranë, NJ.T.M

Në ndërtimin e programit u mor parasysh sektorët e veprimtarisë së DRT-ve. Këta sektorë janë:

Vlerësimi i riskut sipas sektorëve të veprimtarisë:

IR vlerësohet e lartë dhe uniforme në të gjithë sektorët → pamundësi e identifikimit të zonave me risk, perceptim pothuaj i barabartë i riskut, auditim një për një

CR vlerësohet e lartë (centralizim i pushtetit, emërime politike) → Kontrolli i brendshëm nuk ekziston dhe zbatohet dobët.

Shërbimi dhe rregjistrimi i tatimpaguesve	Drejtoria e vlerësimit dhe kontabilitetit	Drejtoria e Kontrollit	Drejtoria e Verifikimit në terren	Drejtoria e borxhit	Hetimi tatimor	Drejtoria e funksioneve mbështetëse
• IR x CR mbi 80% • Perceptimi i lartë rrishtu	• IR x CR mbi 90% • Perceptim tëpër i lartë rrishtu	• IR x CR mbi 90% • Perceptim tëpër i lartë rrishtu	• IR x CR mbi 80% • Perceptimi i lartë rrishtu	• IR x CR mbi 80% • Perceptimi i lartë rrishtu	• IR x CR mbi 80% • I pa aditueshëm	• IR x CR 20% deri në 50% • Perceptimi i mesëm rrishtu

Konkluzion:

- Auditim në fillim i DRT-ve të vogla deri në të mesme (Elbasan, Berat, Kukës, Fier, Durrës)
- Auditim i të gjithë sektorëve të veprimtarisë funksionale të një DRT-je (sektori i shërbimit të tatimpaguesit, sektori i kontrollit në terren, sektori i kontrollit operacional, sektori i vlerësimit, sektori i kontabilitetit, sektori i borxhit, sektori i protokoll arkivës)
- Auditim i periudhave të shkurtra retrospektikve

Programi në versionin e tij të gjerë, paraqitet:

1. Programimi i të ardhurave tatimore, realizimi i tyre, ndarë sipas strukturës së të ardhurave tatimore për vitin 2013 dhe 2014. Hartimi i raporteve mujore për realizimin e tyre si dhe analiza e treguesve të performancës së D.R.T Elbasan.

2. Organizimi dhe funksionimi i Sektorit të Shërbimit dhe Regjistrimit të Tatimpaguesve; numri i subjekteve aktivë më 01.01.2013, 01.01.2014 dhe 31.12.2014. Puna e bërë për evidentimin e subjekteve të rinj dhe të reregjistruar (shitesa e pikësime). Procedurat ligjore të ndjekura nga punonjësit e njësisë për dokumentimin e subjekteve të kaluar në regjistrin pasiv dhe për ç'regjistrim, ndarë në vitet 2013 dhe 2014.

3. Auditim mbi veprimtarinë e Drejtorisë së Vlerësimit të të Ardhurave Tatimore dhe kontabilitetit për:

- procedurat e ndjekura për njoftimet e parapagesave për tatim fitimin, ndryshimet gjatë periudhës tatimore, vlerësimin e subjekteve, përpilimi dhe dërgimi i njoftim vlerësimit.

- zbatimin e udhëzimeve vjetore të Drejtorisë së Përgjithshme të Tatimeve, për dorëzimin e pasqyrave financiare të subjekteve, miratimi i tyre dhe respektimi i afateve.

- auditimi i deklarimeve periodike për të vlerësuar veprimtarinë e DRT mbi llogaritjen dhe pagesën e tatimit në burim.

- respektimin e procedurave për evadimin e njoftim vlerësimeve tatimore për detyrimet tatimore të zbuluara gjatë kontrolleve ose të deklaruar nga tatimpaguesit;

- administrimin e regjistrit të tatimpaguesve me detyrimet dhe pagesat, të dhëna mujore për detyrime të pashlyera që janë debitorë ose që kalojnë për ndjekje në sektorin e borxhit tatimor. Raporte periodikë për këto probleme, si pjesë e detyrës funksionale të kontabilitetit të të ardhurave tatimore;

- tepricën kreditore për tatimin mbi fitimin dhe TVSH-në. Regjistri i subjekteve dhe niveli i tepricës sipas llojit të tatimit, më 01.01.2013, më 01.01.2014 dhe më 31.12.2014 dhe mënyrat e kompensimit.

- procedurat e ndjekura për gjendjen (numri, natyra) e tatimpaguesve deklarues, mosdeklarues dhe deklarues me pagesë zero për TVSH-në. Analiza mbi ecurinë e këtij treguesi nga një periudhë ushtrimore në tjetrën pasardhëse në vlerë dhe sipas subjekteve.

- procedurat e ndjekura për trajtimin e rasteve me humbje nga tatimi mbi fitimin deklaruar me pasqyrat financiare të vitit 2013 dhe 2014. Lista e subjekteve dhe niveli i humbjes, ndjekja e tatimpaguesve me humbje, programimi për kontroll dhe përfundimet e tyre, ndjekje e procedurave të falimentimit.

- praktikat e ndjekura lidhur me kërkesat për rimbursimin e TVSH-së nga tatimpaguesit dhe regjistrimi i tyre. Regjistri i kërkesave për rimbursim. Zbatimi i

procedurave ligjore për dhënien e rimbursimit rast pas rasti. Rimbursimet e kryera gjithsej në vlerë sipas subjekteve nga të cilat:

- a. të paguara, (drejtpërsëdrejti)
 - b. me kompensime sipas ligjit për detyrimet debitore
- tatimpaguesit debitorë për tatimin mbi fitimin, sipas subjekteve dhe në vlerë; gjendja më 01.01.2013, më 01.01.2014 dhe më 31.12.2014.
 - punën e bërë për evidentimin, ndjekjen dhe arkëtimin e të ardhurave nga kontributet për sigurimet shoqërore dhe shëndetësore; numri i subjekteve dhe i të punësuarve më 01.01.2013, më 01.01.2014 dhe më 31.12.2014, auditim i deklarimeve periodike.
 - vjeljen e të ardhurave nga subjektet që ushtrojnë veprimtari në fushën e lojërave të fatit, bashkëpunimi me NJMLF për evidentimin e tyre.
 - deklarimin e të ardhurave nga taksat kombëtare, sipas llojit, në vlerë dhe sipas subjekteve të cilët kanë detyrim, respektimi i afateve të deklarimit dhe të pagesës së taksave kombëtare.

4. Auditim mbi veprimtarinë e Drejtorisë së Kontrollit Tatimor, në zbatim të Manualit të Kontrollit Tatimor;

- numrin fizik të kontrolleve të planifikuara (ndarë në të plotë dhe tematik) për vitet 2013 dhe 2014;
- kontrollet faktike të realizuara dhe rezultatet e tyre sipas subjekteve dhe llojit të tatimit, zbatimi i afateve për evadim dhe përputhshmëria ligjore.
- raportet të kontrollit operacional e praktika të tjera dokumentare nga sektorët e operacioneve të kontrollit;
- veprimtarinë e sektorit të kontrollit në terren dhe veprimtarinë e sektorit të analizës së riskut.

5. Auditim mbi veprimtarinë e Sektorit të Mbledhjes së Borxhit për:

- ndjekjen e borxhit tatimor, niveli i borxhit tatimor më 01.01.2013 më 01.01.2014 dhe më 31.12.2014 në vlerë dhe numër subjektësh të listuar, shitesa dhe arkëtime në periodat ushtrimore objekt i këtij kontrolli. Regjistri i borxhit tatimor.
- mbledhjen e detyrimeve tatimore nga veprimtaria në terren, analiza e përfundime për efektivitetin e kësaj veprimtarie me ndikim në rritjen e të ardhurave tatimore;
- aplikimin e ligjit të faljes së detyrimeve, veprimtaria e Komisionit të Faljeve.

6. Auditimi i veprimtarisë së DRT në lidhje me detyrimet ligjore në marrëdhënie me QKR, QKL, Thesarin, ISSH, ISHP dhe njësitë e pushtetit vendor.

7. Analiza dhe vlerësimi i sistemeve të kontrollit dhe auditimit të brendshëm, organizimi dhe funksionimi i tij sipas drejtorive e sektorëve.

- Planifikimi dhe miratimi i programeve vjetore dhe strategjike, realizimi i programit vjetor nga ana sasiore dhe analiza sipas llojeve dhe zbulimeve.

- Shkeljet e konstatuara, referencat ligjore, nxjerrja e përgjegjësisë, propozimet për masa disiplinore dhe bazueshmëria ligjore.

8. Auditimi i arkiv-protokollit.

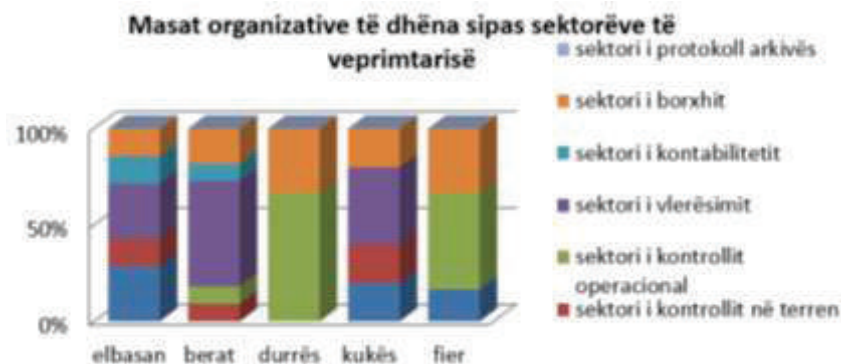
Karakteristikat e këtij programi:

- Auditim gjithë përfshirës dhe i detajuar (IR x CR i lartë)
- Mbulimi i të gjithë sektorëve të veprimtarisë
- Detajimi i çdo veprimtarie të realizuar nga një sektor
- I orientuar drejt funksionalitetit të veprimtarisë, jo drejt legjislacionit (ligji 154/2014 neni 26, pika 3)
- Pika auditimi që lidheshin me veprimtarinë e një sektori organik
- Auditim i orientuar drejt punës së punonjësit të tatimeve, e jo tatimpaguesit
- Auditim i veprimtarisë në retrospektivën afat shkurtër deri afat mesme (ISAAI 300-3E)
- Retropektiva në kohë ishte relativisht e shkurtër në krahasim me riskun e lartë të perceptuar (deri në dy vite të kaluara)
- Auditim transparent dhe me frymë bashkëpunimi me personelin e DRT (strategjia 2013-2017, e ripunuar)
- Promovim i shkëmbimit të informacionit mes grupit të auditimit të KLSH-së dhe personelit të DRT-së
- Proces planifikimi, pyetësor, etj
- Ballafaqime, mbledhje dhe dialogim me personelin e DRT

Pas kryerjes së auditimeve u grumbulluan të dhënat në lidhje me masat e dhëna sipas sektorëve të veprimtarisë:

Moda e masave organizative

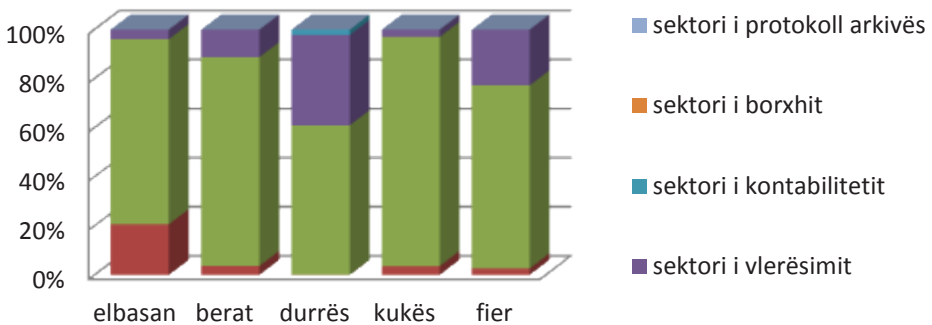
1. Sektori i borxhit (100%)
2. Sektori i vlerësimit (50%)
3. Sektori i kontrollit operacional (50%)
4. Sektori i shërbimit të tatimpaguesit (50%)

Moda e masave shpërblim dëmi / dëm ekonomik

1. Sektori i kontrollit operacional (100%)
2. Sektori i vlerësimit (100%)
3. Sektori i kontrollit në terren (67%)

Masa shpërblim dëmi / dëm ekonomik të dhëna sipas sektorëve të veprimtarisë

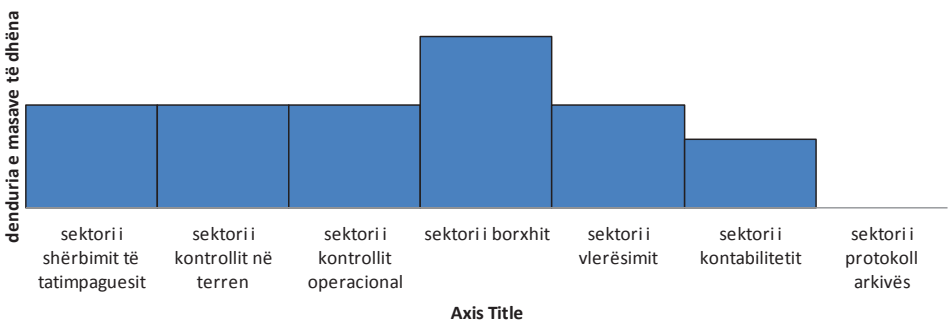
Konkluzion: jo të gjithë sektorët prodhojnë masa. Vihen re sektorë të cilët formojnë më shumë masa.

Për të evidentuar shpërndarjen e masave sipas sektorëve të veprimtarisë u ndërtua histograma e të dhënave. Në boshtin vertikal paraqitet denduria e masave, në boshtin horizontal paraqitet sektori i veprimtarisë.

Konkluzionet e kësaj baze simbolike rekordesh

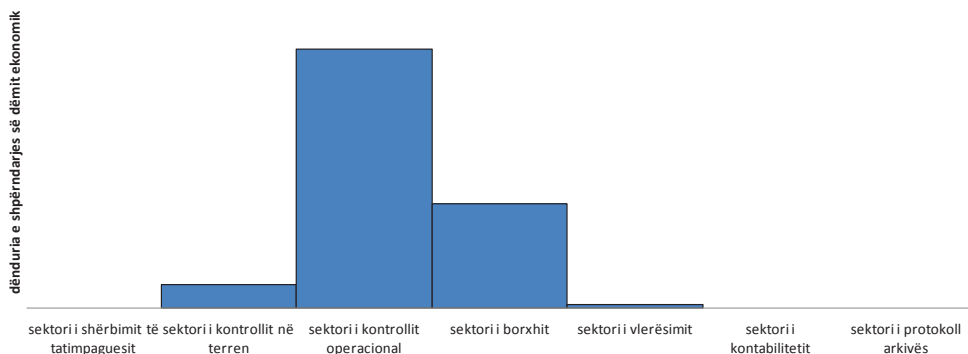
– **Masat organizative** kanë një tendencë deri diku të konturuar, ku denduria e modës nuk është shumë e madhe duke mos evidentuar qartë maksimumin dhe vetë fizionominë e funksionit probabilitar.

histograma e masave organizative

Masat shpërblim dëmi kanë një tendencë të konturuar relativisht qartë duke evidentuar maksimumin e funksionit probabilitar në pika të auditimit të kontrollit operacional dhe auditimi i rimbursimeve, veprimtari e sektorit të vlerësimit.

histograma e masave shpërblim dëmi

Konkluzion

- Vihet re denduri e ndryshme probabilitare, duke evidentuar zona risku
- Zonat e riskut përputhen si në nivel masash organizative, ashtu dhe në masa shpërblim dëmi
- Zonat e riskut përputhen me vlerësimin e materialitetit cilësor

Për këtë programi i auditimit në vijim u rindërtua në funksion të përqendrimit të punës audituese në sektorët me veprimtari më me risk.

Programi pas vlerësimit nga risku

1. Programimi i të ardhurave tatimore, realizimi i tyre, ndarë sipas strukturës së të ardhurave tatimore për vitin 2013 dhe 2014. Hartimi i raporteve mujore për realizimin e tyre si dhe analiza e treguesve të performancës së D.R.T Kukës.

2. Organizimi dhe funksionimi i Sektorit të Shërbimit dhe Regjistrimit të Tatimpaguesve; numri i subjekteve aktivë në fund periudhe. Procedurat ligjore të ndjekura nga punonjësit e njësisë për dokumentimin e subjekteve të kaluar në regjistrin pasiv dhe për ç'regjistrim, ndarë sipas viteve.

3. Auditim mbi veprimtarinë e Drejtorisë së Vlerësimit të të Ardhurave Tatimore dhe Kontabilitetit për:

- procedurat e ndjekura për shqyrtimin, vlerësimin dhe monitorimin e të ardhurave tatimore dhe kontributeve për sigurimet, të mbledhura dhe masat e marra për rritjen e tyre.

-zbatimin e udhëzimeve vjetore të Drejtorisë së Përgjithshme të Tatimeve, për dorëzimin e pasqyrave financiare të subjekteve, miratimi i tyre dhe respektimi i afateve.

- praktikat e ndjekura lidhur me kërkesat për rimbursimin e TVSH-së nga tatimpaguesit dhe regjistrimi i tyre. Regjistri i kërkesave për rimbursim. Zbatimi i procedurave ligjore për dhënien e rimbursimit rast pas rasti. Rimbursimet e kryera gjithsej në vlerë sipas subjekteve nga të cilat:

- a. të paguara, (drejtpërsëdrejti)
 - b. me kompensime sipas ligjit për detyrimet debitore
4. Auditim mbi veprimtarinë e Drejtorisë së Kontrollit Tatimor, në zbatim të Manualit të Kontrollit Tatimor;
5. Auditim mbi veprimtarinë e Sektorit të Mbledhjes së Borxhit për:
- ndjekjen e borxhit tatimor, niveli i borxhit tatimor më 01.01.2013 më 01.01.2014 dhe më 31.12.2014 në vlerë dhe numër subjektsh të listuar, shtesa dhe arkëtime në periodhat ushtrimore objekt i këtij kontrolli. Regjistri i borxhit tatimor.
 - zbatimin e masave shtrënguese për vjeljen e detyrimeve tatimore, efekti i tyre në uljen e borxhit tatimor

Mendojmë se evolucioni i programit të auditimit, strategjia e gjithë përfshirjes së të gjithë anëtarëve të departamentit dhe monitorimi e përshtatja e vijueshme në veprimet e ndërmarra realizoi që shkurtimi i programit të mos ulte cilësinë në auditim, por të përqendronte punën audituese në zonat me risk. Aktualisht departamenti në auditimin e Njësive të Tatimpaguesve të Mëdhenj ka audituar me një program të shkurtuar dhe po më këtë program po auditon DRT Tiranë, të dy drejtori që përbëjnë më shumë se gjysmën e sistemit tatimor në vend.

Një strategji e suksesshme është ajo që bazohet në gjetjen e rutinës dhe vlerësimit se sa afër rutinës secila ngjarje ndodhet. Risku i auditimit është më i vogël në ngjarjet rutinë dhe rritet me rritjen e rrallësisë së ndodhjes së ngjarjes. Në këtë aspekt evidentimi. Përmes histogramave të “rutinës” dhe ngjarjeve “të rralla” do të ndihmonte në ndërtimin e programit të auditimit. Kategorizimi “në rutinë” dhe në “të rralla” bëhet duke zbatuar politikën e pragut prej 5% të pranimi të gabimit, pra ngjarje që ndodhen në të dy skajet e histogramës.

Një auditim pa politikë të pragut të riskut puna audituese do të fokusohesh në ngjarje që përbëjnë rutinë dhe do të krijonte premisat për funksionim me një nivel mediokër profesional, ku audituesi do të merresh me problematika të cilat njihen nga e kaluara. Në kushtet e funksionimit afatgjatë të këtij lloj programi auditimi, procesi auditues do të shkonte drejt një rruge pa krye. Kjo pasi subjektet e audituara janë fenomene dinamike, të cilët reflektojnë nga rekomandimet e KLSH-së.

Në kushtet e pragut prej 5% zgjerojmë pikat për auditim edhe në ngjarje që kanë ofruar një rrallësi zbulimesh dhe nuk duhet të auditojmë ato ngjarje të

cilat përbëjnë atë rrallësi të ndodhjes së fenomenit (që shtrihen përtej pragut 5%). Në vijim të kësaj, ndërtimi i një strategjie ku bëhet ndarja e detyrave në një grup auditimi (zakonisht nga tre deri në pesë veta) dhe kjo ndarje ndërtohet e tillë që çështjet rutinë i auditon një auditues me më pak eksperiencë dhe çështjet më të rralla i auditon një auditues me eksperiencë, atëherë Risku i Auditimit - AR do të zvogëlohet. Nga ana tjetër subjektet auditohen në pothuajse të gjithë veprimtarinë e tyre, duke përfutur rekomandime të gjithanshme, duke ndikuar në përmirësimin e gjithanshëm të veprimtarisë së tyre.

Pra politika e pragut prej 5% e aplikuar nga KLSH, jo vetëm ndërton një program auditimi me mbulim më të gjerë, por dhe shërben për një evolucion konstant dhe progresiv të subjekteve të audituara. Për këtë Kontrolli i Lartë i Shtetit ka aplikuar njëkohësisht me politikën e pragut 5% dhe një zhvillim të vazhdueshëm të metodologjisë audituese dhe nivelit profesional të audituesve përmes trajnimit intensiv.

Si konkluzion në përqasjen e subjekteve të administratës tatimore, programi i auditimit u zgjerua maksimalisht (duke rritur riskun e kontrollit CR) njëkohësisht duke u përqëndruar në subjekte (Drejtori Rajonale Tatimore) të vogla dhe me më pak risk të brendshëm (duke reduktuar riskun IR), me qëllim final duke mbajtur riskun e auditimit (AR) nën nivelin 95% (brenda pragut 5%). Eksperienca e fituar në këto subjekte na mundësoi që duke kaluar në subjekte më të mëdha (me risk të brendshëm IR më të madh), të përqëndrojmë punën audituese në më pak pika programi (duke reduktuar riskun e mos zbulimit CR), me qëllim final mbajtjen në nivele të pranueshme (poshte 5%) të riskut të auditimit (AR).

Fjalët kyçe: KLSH, auditim, risk, tatimore, program

Referenca:

- Standardet e auditimit ISSAI
- Strategjia e zhvillimit të KLSH-së 2013 -2017, e ripunuar
- Vendimi nr 41 i datës 30.03.2015 për miratimin e *Strategjisë së Menaxhimit të Riskut për KLSH*
- Rregullorja e brendshme mbi Organizimin dhe Funksionimin Administrativ

Dr. Edvin Stefani:

Ka përfunduar studimet e larta për Financë-Kontabilitet në Fakultetin Ekonomik, Universiteti i Tiranës për të vijuar studimet Master Shkencor në Administrim Biznes në UT, në bashkëpunim me Universitetin e Nebraskës, SHBA dhe Master shkencor në Financë, Shkolla e Studimeve të Thelluara Pasuniversitare, UT. Përgjatë karrierës së tij profesional, nga viti 1998-2011, Dr. Edvin Stefani ka punuar si Inspektor kontrolli në Drejtorinë Rajonale të Tatimeve.

Dr. Stefani ka një karrierë të pasur akademike si pedagog e lektor në Fakultetin Ekonomik, Universiteti, Tiranës, në lëndën “Taksimi i Biznesit”.

Në prill të 2012 ka nisur punën në Kontrollin e Lartë të Shtetit si Kryeauditues në fushën e auditimit të përputhshmërisë, Departamenti i të Ardhurave të Buxhetit të Shtetit. Në 2016 është emëruar Drejtor i Drejtorisë së Metodologjisë dhe Zhvillimi Profesional.

Dr. Edvin Stefani mban titullin Doktor i Shkencave dhe është autor i një sërë botimesh skolasitike dhe shkencore.

Albana Agolli:

Është diplomuar në vitin 1996 si Inxhinierë për Ndërtimë Civile në Universitetin Politeknik të Tiranës, Fakulteti i Inxhinierisë së Ndërtimit.

Me një karrierë të gjatë e të pasur në Kontrollin e Lartë të Shtetit qysh prej janarit 1998, znj. Albana Agolli është punësuar në KLSH fillimisht si audituese në Departamentin e Kontrollit të Investimeve dhe Prokurimeve në janar 1998; më pas audituese në Departamentin e Kontrollit të Institucioneve Financiare, të Ndërmarrjeve dhe Shoqërive Publike si dhe në Departamentin e Kontrollit të Investimeve dhe Projekteve me Financime të Huaja, Shoqërive Publike e Mbrojtjes së Mjedisit dhe si audituese e më pas kryeaudituese në Departamentin e Auditimit të Performancës në KLSH.

Në shtator 2013 emërohet Drejtore në Departamentin e Auditimit të të Ardhurave të Buxhetit të Shtetit dhe në 3 shkurt 2016 është emëruar Drejtore në Departamentin e Auditimit të Investimeve dhe Projekteve me Financime të Huaja si dhe Shoqërive Publike.

FAKTORËT E ANALIZËS SË RISKUT NË AUDITIMIN E TENDERËVE PUBLIKË

Pullumb Beqiraj & Sali Agaj, KLSH

I. Hyrje

Menaxhimi i riskut është një çështje bashkëkohore për të gjitha organet publike qendrore dhe atyre të varësisë dhe ka një rol jetik në përdorimin me efektivitet të fondeve publike, kjo dhe në kushtet e ballafaqimit me sfidat e rritjes së borxhit publik.

Çdo subjekt i sektorit publik gjatë ushtrimin të veprimtarisë, duhet të përqendrohet në menaxhimin e riskut si pjesë e sistemit të ngritur për të arritur objektivat.

Për këtë drejtuesit e sektorit publik, në çdo nivel krahas aftësive të tjera, duhet të jenë të pajisur me aftësitë e duhura në menaxhimin e riskut të sektorit përkatës në mënyrë efektive.

Vetë organizatat mund të zgjedhin adaptimin e standardeve të veçanta, të arsyetuara si më të përshtatshme. Më e rëndësishme se përputhshmëria me standardet është aftësia për të menaxhuar riskun në organizatë, në sajë të rrethanave të krijuara, në atë mënyrë që mbështet efektivisht objektivat.

Në përgjithësi, vërehet se subjektet publike nuk kanë zhvilluar një vetëdije të fortë të riskut në veprimtarinë e tyre dhe nuk kanë bërë përpjekje të vërteta për një menaxhim efektiv të tij. Strukturat e auditimit të brendshëm, duhet të luajnë rolin që u takon, duke përgatitur raporte të pavarura mbi përshtatshmërinë dhe efektivitetin e sistemit qeverisës, menaxhimin e riskut dhe të kontrollit të brendshëm, raporte që duhet të mbështesin dhe të argumentojnë deklaratat e vetëvlerësimit të Nëpunësve Autorizues mbi sistemet e Kontrollit të Brendshëm të subjekteve publike. Në kulturën dhe menaxhimin e riskut në një organizatë, përgjegjësia kryesore qëndron tek Nëpunësi Autorizues i subjektit, i cili duhet të sigurojë se në të gjitha aspektet e veprimtarisë janë identifikuar risqet kryesore.

II. Teoria

Problemet e trajtuara në Raport Progresin e Komisionin European, mbi korrupsionin në vendin tonë, e cila ishte kryefjala dhe lufta kundër tij përbën një nga sfidat më të mëdha të KLSH-së, në drejtim të rritjes së përpjekjeve, aftësive profesionale për të kryer auditime me cilësi mjaft të lartë duke u orientuar drejtë në fushat përkatëse, për të bërë një ekzaminim sa më të thellë të gjithë ngjarjeve korruptive në fushën e prokurimeve e sidomos kur janë përfshirë zyrtarë të lartë të qeverisë.

Megjithëse cilësia e kuadrit ligjor ka shënuar një nivel të lartë, sistemi i prokurimit publik nuk i ka shërbyer qëllimit për përdorimin me efikasitet të fondeve publike.

Faktori kryesor që ka kontribuar në rritjen e korrupsionit në prokurimin publik që mbizotëron në vendin tonë, është pandëshkueshmëria e funksionarëve, të përfshirë në praktika të tilla, gjë e cila stimulohet nga numri i ulët i ndjekjeve penale dhe vendimeve gjyqësore të formës së prerë për dënime për korrupsionin në prokurime publike.

Agjencia e Prokurimit Publik është autoriteti që merr vendimet për ndëshkimin me gjobë, ose ajo u kërkon autoriteteve kontraktore të zbatojnë masat disiplinore ndaj shkelësve.

Procedimi administrativ fillon me nismën e Komisionit të Prokurimit Publik, pas shqyrtimit të ankesave të operatorëve, me rekomandimet e bëra nga Kontrolli i Lartë i Shtetit gjatë auditimeve të kryera si dhe me nismën e Agjencisë së Prokurimit Publik (APP) pas një hetimi administrativ nga kjo e fundit.

Por nga praktika e deritanishme vërehet se për shkeljet në prokurime që kanë karakter penal dhe të trajtuara nga Komisioni i Prokurimit Publik (KPP) dhe APP,

rezulton se propozimet e bëra prej tyre janë mjaft liberale, për arsye se ato mjaftohen vetëm me masa disiplinore.

Gjatë vitit 2015 e në vazhdim, KLSH ka bërë mjaft kallëzime penale për shkelje të procedurave ligjore në fushën e prokurimeve dhe sidomos në drejtim të shkeljeve të barazisë në tenderë, por rekomandimet e KLSH-së për largimin nga puna të punonjësve të korruptuar, kanë rënë në vesh të shurdhët, gjithashtu dhe për kallëzimet penale të dërguara nga ana jonë në Prokurori, në më të shumtën e rasteve nuk janë dërguar në Gjykatë, ose janë marrë vendime jo ligjore nga kjo e fundit.

III. Metodat

Në përgatitjen e këtij materiali grupi i punës ka vlerësuar dhe identifikuar në përgjithësi pikat potenciale të prekshme (pikat e nxehta), gjatë praktikave audituese të KLSH-së duke u bazuar në:

- Fokusimin dhe identifikimin e zonave ose procedurave të prekshme me risk në mënyrë potenciale në fushën e prokurimeve publike dhe rekomandimin e masave organizative, për të ulur ndikimin negativ, si dhe për ta bërë sa më të përshtatshme mbrojtjen ndaj shkeljeve, mashtrimit apo veprimeve korruptive në këtë fushë.

Disa nga elementet kryesore të këtij punimi përfshijnë: buxhetimin (llogaritjen e çmimit), tenderimin, kontratimin, zbatimin, marrjen në dorëzim, pagesat, regjistrimin dhe rakordimin kontabël, etj. Ai gjithashtu përfshin funksione kyçe operacionale siç janë; procesi i zgjedhjes së kontraktorit, zbatimit të kontratës, ndryshimit të grafikut të operacioneve të marrjes së punës/shërbimit/furniturave në dorëzim, etj: si dhe përfshin gjithashtu elementët e përputhshmërisë si; dokumentimi i fondit që nevojitet, zhvillimin e procesit në përputhje me rregullat dhe ligjet në fuqi, etj.

IV. Gjetjet, diskutimet, konkluzionet dhe implikimet

1. Kuadri bazë ligjor në fushën e prokurimeve është ligji nr. 9643, datë 20.11.2006 “Për prokurimin publik”, i ndryshuar, VKM nr. 914, datë 29.12.2014 “Për miratimin e rregullave të prokurimit publik”, si dhe udhëzimet e APP.

- Prokurimi publik, si një proces i ndërlikuar konkurrimi, akti përfundimtar i të cilit është nënshkrimi i kontratës për qëllime publike, mbart në vetvete edhe rrezikun për risqe.

1. Identifikimi i nevojave dhe hartimi i Regjistrit të Prokurimeve.

Risk	Pasojat e mundshme	Veprimi
Hyrja në marrëveshje kontraktuale pa siguruar disponueshmërinë e fondeve buxhetore.	Shpenzime të tepërta që rezultojnë me përfitime personale.	Parashikimi i regjistrimit të prokurimeve jo real dhe korrigjimi i planit të fondeve.
Moskryerja e një studimi paraprak për punët, shërbimet dhe mallrat që do të prokurohen.	Blerje e produktit apo shërbimit të papërshtatshëm. Shpenzime të pa nevojshme. Zbatimin e punëve dhe projekteve të këqija pse prokurimin e produkteve të panevojshme.	Analizë e saktë e nevojave.
Rritja e nevojave për punë, mallra, shërbime.	Shpenzim i tepërt. Konkurrenca e dobët.	Analizë e saktë e nevojave. Përdorimi i kërkesave funksionale dhe të performancës.
Keqinterpretimi i nevojave për mallra, shërbime të përdoruesit	Blerje krejtësisht e papranueshme, produkt apo shërbim jo i përshtatshëm. Kohë e humbur. Rritje e kostove. Punë jo produktive.	Përmirësimi duke u konsultuar me përdoruesit. Marrja e deklaratës të qartë të punës dhe përcaktimi i nevojës.
Financim i pamjaftueshëm	Vonesa në blerjen e mallrave, shërbimeve. Shpenzimet shtesë për ritenderim.	Marrje e kërkesave të duhura para procesit vendimmarrës. Përmirësimi i planifikimit.
Afati jo i mundshëm për realizim	Përgjigjet jo adekuate nga tenderuesit. Reduktim i konkurrencës.	Përmirësimi i parashikimit, planifikimit dhe konsultim me përdoruesit. Përmirësimi i komunikimit me operuesit e mundshëm. Përmirësim i trajnimit të personelit
Mosrakordim i drejtë ndërmjet organit qendror blerës dhe AK. Urdhrat dhe udhëzimet e dikastereve për organizimin e procedurave të prokurimit të kundërligjshme.	Përdorimi pa shkaqe ligjore prokurimi me procedurë Negocim pa Shpallje Paraprake të Njoftimit, e cila përdoret vetëm në raste të jashtëzakonshme.	Kosto e lartë në blerje. Mungesë Konkurrence. Planifikim më real. Marrja e masave kundër korrupsionit. Rekomandim për përmirësim të akteve administrative të Institucioneve Qendrore.

3. Risku në hartimin e Specifikimeve Teknike

Risk	Pasojat e mundshme	Veprimi
Specifikimet teknike nuk	Mund të shkaktojë dështim të	Kryerje e rishikimit dhe modifikimit të specifikimeve

janë përgatitur në përputhje me LPP	procedurës së prokurimit të tenderëve të përqendruar dhe në AK. Pengesë për konkurrencën e hapur. Mos trajtim të njëjtë për të gjithë OE.	teknike. Bashkëpunim me ekspertë të fushës si dhe me ekspertë të jashtëm, vendas ose të huaj. Unifikimi i specifikimeve teknike në përputhje me standardet.
Përkufizim i produktit apo shërbimit të papërshtatshme. Mungesa e planeve, vizatimeve, modeleve, maketeve etj	Më pak alternativa. Shumica e produkteve nuk janë të kënaqshme. Kohë e humbur. Rritje e kostove	Përcaktim i specifikimeve në bazë të nevojave reale dhe të përshtatshme. Përdorimi i specifikimeve funksionale në bazë të performancës.
Specifikime teknike të njëanshme	Përgjigjet joadekuate nga OE	Përdorimi i specifikimeve funksionale në bazë të performancës. Përcaktimi i një mekanizmi kontrolli për të shqyrtuar specifikimet teknike të përshtatshme.
Deklarata e pamjaftueshme e kërkesave.	Jo shumëllojshmëri të ofertave. Përgjigjet e pamjaftueshme Produktet nuk ofrojnë përmbytjen e nevojave reale. Krijon vështirësi për tu vlerësuar.	Përdorimi i specifikimeve funksionale në bazë të performancës. Përdorimi i kërkesave për informacion për të sqaruar kërkesat (të jenë të kujdesshëm për të mos shkelur të drejtat e pronësisë intelektuale ose të drejtën e autorit)

3. Risku në përlogaritjen e fondit limit

Risk	Pasojat e mundshme	Veprimi
Sigurimi i informacionit të pamjaftueshëm në marrjen e ofertave.	Ngarkim të kostove në ofertat. Dallimet në ofertat. Duke mos pasur informacion të nevojshëm për sqarimet, duke shkaktuar vonesa në përfundimin e tenderit. Shpenzimet shtesë.	Sigurimi i stafit me nivelin e trajnimit të mjaftueshëm, si dhe përvojën për hartimin e dokumentacioni të përshtatshëm. Shqyrtimi i ofertave në përputhje me LPP dhe VKM.
Mospërcaktimi drejtë i çmimeve të përcaktuara në manualet teknike të gërmimeve të punimeve të ndërtimit dhe të	Rritje të pajustificuar të fondit limit.	Kontrolli i fondit limit. Përdorimi i çmimeve sipas VKM të vitit ushtrimor. Trajnimi i stafit.

analizave teknike të tyre.		
Mosreferimi i një ose më shumë alternativave për llogaritjen e fondit limit	Rritje të pajustificuar të fondit limit dhe mundësia e korrupsionit.	Zgjedhja e dokumentacionit të duhur për llojin e blerjes për mallra, shërbime, apo teknologjisë së informacionit. Përmirësimi i planifikimit të tenderit. Vlerësimi dhe ndarja e rreziqeve në mënyrë të përshtatëshme. Përdorimi i termave komerciale të pranueshme. Sigurimi i personelit me planifikimin e duhur të tenderit dhe të aftësive të prokurimit.
Mosllogaritja e vëllimit të punimeve sipas projekteve të zbatimit dhe atyre teknologjikë.	Rritja e pajustificuar e fondit limit dhe kosto e lartë.	Sigurimi i personelit inxhiniero-teknik në përputhje me planifikimin e duhur të tenderit dhe specifikave teknike të tenderit.
Parashikimi i klauzolave për rishikim vlere (inflacioni)	Në kontratat shumë vjeçare ose kontratat me mundësi ripërtëritje, krijon mundësinë e dështimit të zbatimit të kontratës.	Vlerësimi dhe ndarja e rreziqeve në mënyrë të përshtatëshme. Sigurimi i stafit të kualifikuar dhe të trajnuar.
Punimet e maskuara	Rritje të volumeve të punimeve dhe fondit limit. Kosto e lartë. Zgjatje e përfundimit të punimeve.	Sigurimi i stafit inxhinierik me nivelin e trajnimit të mjaftueshëm, si dhe përvojën për llogaritjen e fondit limit në bazë të projekteve. Vendosja e çmimeve sipas zërave të preventivit të paraqitur nga Ofertuesi.
Mos zbatimi i UMF nr. 5, datë 30.01.2006, për hartimin e Marrëveshjes së Nivelit të Shërbimit, në pajisjet kompjuterike.	Rritje fiktive e fondit limit.	Krahasimi i ofertave të marra me llogaritjen e nivelit të shërbimit me vlerën e tavanit prej 15 % të përcaktuar në pikën nr. 3.7.2 të UMF nr. 5, datë 30.01.2006 “Për tatimin mbi të ardhurat”, i ndryshuar.
Mos zbatimi i UMF nr. 5, datë 30.01.2006 “Për tatimin mbi të ardhurat”, i ndryshuar, në drejtim të rikonstruksioneve të ndërtesave, të konstruksioneve dhe pajisjeve me afat të gjatë shërbimi.	Përsëritje e zërave të punimeve, pa u amortizuar. Kosto e lartë dhe jo me efektivitet e punimeve.	Krahasimi i preventivave të kryer në mënyrë analitike sipas zërave të punimeve, normën e amortizimit dhe llogaritjen e amortizimit sipas pikës nr. 3.7.2 të UMF nr. 5, datë 30.01.2006. Krahasimi i zërave të punimeve të situacionit të mëparshëm me vlerat përkatëse të amortizimit përkatës dhe zërave të preventivit me vlerat përkatëse për rikonstruksionin e ri.

4. Risku në hartimin e Dokumenteve Standarde të tenderit

Risk	Pasojat mundshme	Veprimi
Marrëveshje dhe kushte të papranueshme për tenderuesit.	Ngarkim të kostove në ofertat. Nevoja e ndryshimit në termat dhe kushtet e tenderit. Përgjigje e dobët nga OE.	Përdorimi i dokumentacionit standard të përcaktuar në LPP dhe VKM. Zgjedhja e dokumentacionit të duhur për llojin e blerjes për mallra, shërbime, apo teknologjisë së informacionit. Përmirësimi i planifikimit të tenderit. Vlerësimi dhe ndarja e rreziqeve në mënyrë të përshtatshme. Përdorimi i termave komerciale të pranueshme. Sigurimi i personelit me planifikimin e duhur të tenderit dhe të aftësive të prokurimit.
Sigurimi i informacionit të pamjaftueshëm	Ngarkim të kostove në ofertat. Dallimet në ofertat. Duke mos pasur informacion të nevojshëm për sqarimet, duke shkaktuar vonesa në përfundimin e tenderit. Shpenzimet shtesë.	Sigurimi i stafit me nivelin e trajnimit të mjaftueshëm, si dhe përvojën për hartimin e dokumentacioni të përshtatshëm. Përmirësimi i planifikimit dhe përgatitja e dokumentacionit të tenderit. Shqyrtimi i dokumentacionit të tenderit para hedhjes së tyre në sistem dhe për të siguruar kriteret e vlerësimit të përmbajnë faktorët kritik mbi të cilat do të bazohet vlerësimi i tenderit.
Shtim i dokumenteve të pa përcaktuara në LPP dhe VKM	Në vendosjen e kërkesave jo të drejta nga AK në DST, me qëllim shpalljen fitues të tenderit për OE të paracaktuar.	Të sigurojë personel me nivelin dhe vlerësimin e duhur të tenderit, trajnimit të aftësive financiare dhe teknike dhe ekspertizës komerciale. Përmirësimi i DST sipas dispozitave ligjore në fuqi. Përmirësimi i kriterëve të vlerësimit dhe në mënyrë të qartë identifikimin e tyre të tenderuesit në dokumentat e tenderit
Vendosja në DST të Formularit të Autorizuesit të	Një kërkesë e tillë, vjen në kundërshtim me ligjin “Për	Formulari i Autorizimit të prodhuesit është përcaktuar me UKM nr. 3, datë 10.07.2003 “Për disa shtesa dhe

Prodhuesit	konkurrencën”. Fituesi i paracaktuar Ankesa Vonesa në përfundimin e tenderit Anulimi i tenderit Shpenzime shtesë	ndryshime në UKM nr. 1, datë 01.01.1996 “Për prokurimin publik”, i ndryshuar, i cili është shfuqizuar me VKM nr. 1, datë 10.01.2007 “Për rregullat e prokurimit publik”, i ndryshuar.
Nga AK në mënyrë të qëllimshme përcaktohen në Kriteret e Veçanta të Kualifikimit, licenca profesionale që nuk përputhen me vlerën e zërave të preventivit.	Krijimin e ankesave. Paracaktimi i fituesit të tenderit. Mundësia e gabimit nga KVO për shpalljen e BOE fitues ose skualifikues.	Grupi i punës të kryejë analizë të preventivit me llojin e punimeve sipas zërave dhe përputhjen e licencave profesionale të paracaktuar në DST me përcaktimin e vlerave të Licencave Profesionale sipas VKM nr. 42, datë 16.01.2000 “Për miratimin e rregullores për kriteret dhe procedurat e dhënies së licencave profesionale të zbatimit, klasifikimit dhe disiplinimit të subjekteve juridike, që ushtrojnë veprimtari në ndërtim”.

5. Përzgjedhja e procedurës së prokurimit

Risk	Pasojat e mundshme	Veprimi
Dështimi për të identifikuar burimet potenciale.	Mungesa e ofertave nga ofertuesit e përshtatshme.	Përmirësimi i proceseve të planifikimit të prokurimit. Përmirësimi i njohurive të tregut.
Përzgjedhja rezulton metodë e papërshtatëshme	Rikërkimi i ofertave. Ndryshimet e mundshme të kostos së blerjes. Dështimi për të marrë ofertën më ekonomike.	Përmirësimi i zbatimit të politikave të prokurimit, udhëzimeve dhe praktikave. Përmirësimi i dokumentacionit të tenderit dhe identifikimi i qartë i kriterëve të vlerësimit në kërkesë për tenderë. Sigurimi i personelit me trajnim dhe përvojën e duhur.
Procedura Negocim pa Shpallje Paraprake të Njoftimit të Kontratës	Shmang Konkurrencën Rrit fondin limit	Përdorimi i strategjisë së duhur në shpalljen e tenderit, për të rritur konkurrencën dhe ulur koston.

6. Ftesa për ofertë, sqarimi dhe mbyllja e ofertave

Risk	Pasojat e mundshme	Veprimi
Dështimi për të adresuar në mënyrë adekuate kërkesat nga tenderuesit	Kërkesa e praktikave të pa drejta. Oferta me skualifikime nga	Zbatimi i procedurave të standardizuara për t’iu përgjigjur pyetjeve. Sigurimi i personelit me

	tenderuesit. Tërheqja e ofertave	trajnimin e duhur të menaxhimit të tenderit dhe përvojës. Lejimi i kohës së mjaftueshme për ofertuesit për t'u përgjigjur.
Favorizimi i vërtetë në sigurimin e informacionit	Ankesat nga tenderuesit Tërheqja e ofertave	Përgjigje e pyetjeve me shkrim dhe sigurimi i përgjigjeve për të gjithë ofertuesit e mundshëm.
Shkelje reale e konfidencialitetit	Ankesat nga tenderuesit Mosbesimi nga tenderuesit	Themelimi i procedurave formale të sigurisë. Trajnimi i stafit. Kryerja e auditimeve të rregullta dhe shqyrtimi i proceseve të sigurisë gjatë fazës së zhvillimit të tenderit.
Numuri i pamjaftueshëm i ofertuesve	Nevoja për të ndërmarrë përsëri procesin e tenderimit. Vlera e lartë e ofertave, rritja e kostove.	Përdorimi i strategjisë së duhur në shpalljen e tenderit, për të rritur konkurrencën. Përmirësimi i dokumentacionit të tenderit dhe specifikimeve teknike. Dhënia e kohës së mjaftueshme për ofertuesit për dhënien e ofertave.
Asnjë ofertë nga furnizuesit e cilësisë së lartë.	Reduktuar konkurrenca.	Përmirësimi i njohurive të tregut. Shqyrtim edhe njëherë i specifikimeve teknike sipas tregut.

7. Vlerësimi i ofertave

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Dështimi për të ndjekur procedurat efektive të vlerësimit	Vlerësimet jokonsistente Ankesa të mundshme nga tenderuesit Vlerësim subjektiv jo objektiv i ofertave	Të sigurojë personel të trajnuar për vlerësimin e duhur të tenderit. Nëpërmjet auditimit të rishikohen procedurat e vlerësimit. Të sigurojë që anëtarët e KVO të deklarojnë çdo konflikt të interesit.
Shkelje të sigurisë	Kërkesat e praktikave joetike ose të padrejta Humbja e besimit me	Nëpërmjet auditimit të rishikohen procedurat e sigurisë. Të sigurojë personel me

	tenderuesit	trajnim të përshtatshëm dhe përvojën dhe performancën monitor. Të sigurojë që anëtarët e KVO të kuptojnë dhe të nënshkruajnë marrëveshje konfidencialiteti.
Ofertat dështojnë për të përmbushur nevojat	Nevojë për të thirrur OE përsëri Shpenzimet shtesë Vonesa në ofrimin	Përmirësimi i njohurive të tregut Përmirësimi i dokumentacionit të tenderit. Hulumtimi i tregut. Duhet të zhvillohen specifikime funksionale dhe të performancës.
Dështimi për të identifikuar një fitues të qartë Vendim i marrë për arsye subjektive	Kërkesat e sjelljes joetike dhe të paligjshme Ankesat nga tenderuesit	Duhet siguar kriteret e vlerësimit të përmbajë faktorët kritik mbi të cilat do të bazohet vlerësimi i tenderëve dhe se ato janë qartësisht të identifikueshme të tenderuesit në dokumentat e tenderit . Duhet siguar që kriteret e vlerësimit janë të përshtatshme dhe të matshme. Të sigurojë që anëtarët e KVO të nënshkruajnë Deklaratën e Konfliktit të Interesit.

8. Përzgjedhja e fituesit të tenderit

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Përzgjedhja e një furnizues të papërshtatshëm.	Dështimi për të përmbushur kontratën	Të sigurojë personel me vlerësimin e duhur të tenderit, trajnimit të aftësive financiare, teknike dhe ekspertizës komerciale. Përmirësimi i procedurave të vlerësimit. Përmirësimi i kriterëve të vlerësimit dhe në mënyrë të qartë identifikimin e tyre të tenderuesit në DST.
Përzgjedhja e produktit të	Dështimi për të përmbushur	Sigurimi përdoruesit janë të përfshirë në vlerësim /procesit të përzgjedhjes

papërshtatshëm	nevojën e Autoritetit Kontraktor	Përmirësimin e procedurave teknike të vlerësimit dhe stafit të trajnuar sipas nevojës KVO për të rishikuar DST të tenderit dhe procesin para shpalljes së fituesit.
Marrëveshje me kontraktorët që nuk plotësojnë kërkesat ligjore ose nuk kanë kapacitetin e duhur financiar për punët dhe shërbimet e kërkuara.	Dështimi i tenderit. Kosto e lartë. Cilësi e dobët e mallrave, shërbimeve, punëve.	Analizë dhe nxjerrje përgjegjësie. Në mënyrë të menjëhershme të kryhet auditimi i brendshëm. Anulimi i tenderit.
Pranimi i ofertave, që zakonisht sugjerojnë se çmimet e përfshira në ofertat e para janë zbuluar. Kjo praktikë hap rrugë për marrëveshje të fshehta me kontraktorët.	Rritje kosto dhe produkt me cilësi të dobët	Nëpërmjet auditimit të rishikohen procedurat e sigurisë. Të sigurojë personel me trajnim të përshtatshëm dhe përvojën dhe performancën monitor. Të sigurojë që anëtarët e KVO të kuptojnë dhe të nënshkruajnë marrëveshje konfidencialiteti.
Manipulimi në tenderë (në formën e fshehjes së ofertës, ofertat plotësuese, rotacionit të ofertës dhe nën-kontraktimit), kur kontrata i është “premtuar” një kontraktori me ose pa pëlqimin e zyrtarit publik.	Kosto e lartë. Cilësi e dobët e mallrave, shërbimeve, punëve. Dështimi i tenderit.	Nëpërmjet auditimit të rishikohen procedurat e sigurisë. Të sigurojë personel me trajnim të përshtatshëm dhe përvojën dhe performancën monitor. Të sigurojë që anëtarët e KVO të kuptojnë dhe të nënshkruajnë marrëveshje konfidencialiteti.
Ekzekutimi i projekteve, në planin e rikonstruksionit ose buxhetin e investimeve, që janë të panevojshme dhe nuk kanë leverdi ekonomike.	Rritje kosto pa efektivitet. Cilësi e ulët.	Nëpërmjet auditimit të rishikohen procedurat e sigurisë. Të sigurojë personel me trajnim të përshtatshëm dhe përvojën dhe performancën monitor. Të sigurojë që anëtarët e KVO të kuptojnë dhe të nënshkruajnë marrëveshje konfidencialiteti.

9. Negociatat

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Nuk përputhen pritjet e blerësit me OE	Kontestet e kontratës Reduktimi në vlerë për para Blerja e më pak e	Përmirësimi i komunikimit, duke përfshirë sigurimin se kushtet e formularit të kontratës janë pjesë e Kërkesës për

	produkteve të përshtatshëm. Përdorimi joefikas i burimeve	Tender . Të sigurojë personel me trajnim në planifikimin dhe menaxhimin e kontratës Përcaktojë kushtet me kujdes Regjistro detyrimet e secilës palë Duhet sqaruar të gjitha dilemat para nënshkrimit të kontratës
Blokim i mbi kushtet e marrëveshjes.	Vonesat në ofrimin Duhet të riniset procedura e tenderit Kostoja e mundshme e veprimit juridik	Shikoni në alternativa për të ndarë rrezikun. Dallimin në mes të qëllimeve thelbësore dhe jo-thelbësore dhe kërkesat .
Dështimi për të siguruar kushte të detyrueshme	Paaftësia për të finalizuar kontratën Vonesat në ofrimin Dallimet në kosto Përdorimi joefikas i burimeve	Krijimi i bazës para negociatave për të dalluar qëllimet thelbësore nga të tjerët. Konsideroni variacione të kontratës Sigurimi i negociatorëve me trajnim adekuat
Dështimi për të siguruar marrëveshje në lidhjen e kontratave me politikën e konfidencialitetit	Paaftësia për të finalizuar kontratën Vonesat në ofrimin Përdorimi joefikas i burimeve Kërkesë për të negociuar me furnizuesit e tjerë.	Siguruar furnizuesit potencialë të vetëdijshëm për kërkesat sipas politikave para paraqitjes së përgjigjeve.
Kërkesa të padrejta ose të vështira për tenderuesin në kushtet e kontratës	Kontestet e kontratës Pavlefshmëria e kontratës Furnizuesi i dobët / marrëdhënie të konsumatorëve	Sigurimi i negociatorëve me trajnim dhe mbështetje adekuate Negociuar kushtet komerciale . Kushtet duhet të jenë të drejta dhe të arsyeshme.
Dështimi për të pasqyruar kushtet e ofruara dhe të rënë dakord në kontratë	Kontestet e kontratës Furnizuesi i dobët/marrëdhënie të konsumatorëve	Kontrolloni draftin final të kontratës me ofertuesin e suksesshëm . Mbajtje e të dhënave para të gjitha negociatat dhe marrëveshjet.
Pa dashje duke krijuar një kontratë pa leje paraprake të delegateve 's	Shpenzim i negociuar nga kontrata dhe paguajnë dëmet Kryerja për punë të tjera lidhur para kontratës kryesore ekzistuese	Procedura në vend për të siguruar miratimin e OE fituar për herë të parë. Sigurimi i negociatorëve me trajnim adekuat.

10. Menaxhimi i Kontratës

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Dallimet në çmim dhe valutë të huaj	Tejkalimit të kostove	Palët bien dakord mbi çmimet. Palët bien dakord për një formulë për llogaritjen sipas varianteve.
Mosgatishmëria e furnizuesit për të pranuar kontratën	Vonesat në ofrimin Duhet të rinisni prokurimit	Kërkoni dëshmipërblim ligjor nëse mospranimi shkakton humbje Negocimi duke ruajtur integritetin e kontratës
Dështimi i secilës palë për të përmbushur kushtet e kontratës	Kontestet e kontratës Dështimi për të kënaqur nevojat Vonesat në ofrimin Kohë joproduktive	Të sigurojë administrim të mirë të kontratës dhe menaxhimin e performancës Inspektime të rregullta / takime dhe për të siguruar raporteve të drejta. Për të siguruar që gjithë stafi i di përgjegjësitë dhe kushtet Të sigurojnë mbajtjen e mirë dhe dokumentacionin përkatës.
Jo adekuate administrimin e kontratës	Rrit koston Dështimi i kontratës Përfitime të plota nuk arrihet Dorëzimi i produktit pakënaqshme Kontratës / mosmarrëveshjet e furnizimit	Sigurimi i gjithë stafi të jenë të trajnuar dhe me përvojë në planifikimin dhe menaxhimin e kontratës në mënyrë të përshtatshme
Fillimi i punës nga furnizuesit para lidhjes së kontratës.	Përgjegjësinë e mundshme për të paguar për punën e paautorizuar Mundësia e veprimit juridik për shkelje të perceptuar të kontratës	Konfirmo pranimin verbal të kontratës me shkrim këshilla Prano të gjitha kontratat me shkrim Sigurimi miratimet janë pranuar para se të lejohet puna për të filluar
Rritja e paautorizuar në fushëveprimin e punës	Rrit kostot e papritura Kontestet e kontratës	Për të siguruar të gjithë kontratën ndryshimet janë lëshuar me shkrim Regjistro të gjitha diskutimet dhe negociatat Konfirmo udhëzime me shkrim
Dështimi për të përmbushur detyrimet e palëve të treta.	Dëmtimi i reputacionit profesional të OE.	Kontrolloni që të gjitha obligimet janë të mbuluara në kontratë Bien dakord mbi përgjegjësitë Zbatimi i standardeve dhe programeve të duhura të sigurisë

Mashtrim	Keqpërdorimi i resurseve Përçarje në procedurat e prokurimit	Ruajtja e një mjedisi etik Ndiqui dhe problemet për të ruajtur procedurat e kontrollit për mashtrim
Personeli kyç jo në dispozicion	Progresi në projektin i ndërprerë Më pak ekspertizë	Përfshirja e kërkesë në specifikime dhe për siguruar përputhshmërinë në negociata pas-tenderit Prano rrezikun dhe për të menaxhuar shtyrje të mundshme
Risku në ndërtimin e rrugëve	Gropa të madhësive të ndryshme. Të çara tërthore dhe gjatësore, si dhe në bllok. Plasaritje në formën e lëkurës së krokodilit. Ulje të theksuara nën gjurmët e gomave të kamionëve, depresione. Konsumim të shtresave të asfaltit. Kanale anësore të bllokuara, duke e pranuar që në disa pjesë të rrugës mungojnë fare. Mungesa e sinjalizimit horizontal dhe vertikal, për kushte të tjera të sigurisë në rrugë, si dhe mos përputhja e elementeve gjeometrike me normat teknike në fuqi në projektimin e hyrjeve dhe daljeve nga kjo në superstradë me rrugët e tjera, numri i nën dhe mbikalimeve etj.	Ndalimi i rritjes së peshës për aks mbi limitin e përdorur gjatë projektimit të rrugës. Specifikimi jo i përshtatshëm i materialeve të përdorura. Mirëmbajtja e rrugës (nuk flasim këtu për disa “arnime” të sipërfaqes me 2 cm asfalt). Projektimi dhe ndërtimi nën dhe i mbikalimeve.

11. Vlerësimi i procesit të prokurimit

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Dështimi për të vlerësuar proceset e prokurimit dhe menaxhimit të tenderit	Dështimi i tenderit	Zhvillimi i metodave sistematike të vlerësimit, teknikat dhe kriteret e vlerësimit
Dështimi për të identifikuar dhe adresuar problemet	Objektivat e prokurimit nuk arrihen Dështimi i mundshëm në të ardhmen	Palët bien dakord mbi kriteret e performancës (me furnizuesit dhe konsumatorit) Të zhvillojë marrëdhënie të mira me furnizuesit Përfshirja e vlerësimit klauzolë në kontratë Zbatimi i strategjive të menaxhimit të performancës

12. Përfundimi

Risk	Pasojat e mundshme	Veprim
Tendera dhe ankande të manipuluar.	Nuk është arritur objektivi më i mirë. Kërkesat e praktikave joetike dhe të padrejta	Çmimet rezervë Set Marrja me firmat me reputacion Përfshirja e deponimit klauzolë në kontratën fillestare Ruajtja e mjedisit të etikës.
Menaxhimi i papërshtatshëm tenderit	Kërkesat e paragjyqimeve dhe favorizime në OE apo individë Reduktimi në vlerë për para	Duhet tenderi i hapur Arsyet dhe dokumenti për vendimin Të sigurojë personel me trajnimin e duhur

II. Përgjegjësia juridike civile për dëmin e shkaktuar nga organet shtetërore apo nëpunësit shtetëror në tenderët publikë.

- **Ligji nr. 154/2014, datë 27.11.2014** “Për organizimin dhe funksionimin e Kontrollit të Lartë të Shtetit”, në shkronjën “b”nenin 15, përcakton shprehimisht:

b. Të informojë drejtuesit e njësive të audituara apo organet e kompetencës mbi parregullsitë dhe dëmet financiare gjatë administrimit të fondeve publike dhe t’u rekomandojë atyre që çdo shumë e përdorur në shkelle të ligjeve apo akteve nënligjore të kompensohet dhe të dëmshpërblehet në mënyrën dhe rrugët e përcaktuara nga ligji”.

- **Ligji nr. 112/2015, datë 15.10.2015** “Për inspektimin financiar publik”, në nenin 23, përcakton shprehimisht:

1. Për çdo dëm të shkaktuar njësive publike dhe individëve, të vërejtur gjatë inspektimit financiar publik, duhet të mbahet përgjegjësi, sipas dispozitave të Kodit Civil.

2. Kur dëmi është shkaktuar nga shumë persona së bashku, këta përgjigjen solidarisht për dëmin, në bazë të dispozitave të Kodit Civil.

3. Çdo person që ka urdhëruar ose kryer pagesa në kundërshtim me ligjet në fuqi apo që ka marrë përsipër angazhime jashtë fondeve të parashikuara në buxhet është përgjegjës për shlyerjen e detyrimit.

- **UMF nr. 29, datë 27.11.2015** “Për kriteret e fillimit të inspektimit financiar publik”, në pikën 3.2, përcakton shprehimisht:

Me “elementë të keqmenaxhimit të rëndë financiar”, për efekt të zbatimit të këtij udhëzimi, do të kuptohet çdo veprim ose mosveprim i një titullari apo nëpunësi të një njësie publike:

b. Ka shkaktuar humbje financiare me dëm ekonomik;

c. Pagesat janë kryer në kundërshtim me legjislacionin në fuqi;

ç. Parregullsitë e kryera çojnë në ekzistencën e elementëve të veprës penale të parashikuara në Kodin Penal të Republikës së Shqipërisë.

- **Ligji nr. 8510, datë 15.07.1999** “Për përgjegjësinë jashtë kontraktore të organeve të administratës shtetërore”, në nenin 2, përcakton shprehimisht:

“Përgjegjësi jashtë kontraktore e organeve të administratës shtetërore”, kuptohet detyrimi i organeve të administratës shtetërore për të shpërblyer dëmin që këto të fundit i kanë shkaktuar interesave të personave privatë në ushtrim e sipër të funksioneve të tyre publike.

- Ligji nr. 7850, datë 29.7.1994 “Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë”, i ndryshuar, në nenin 618 përcakton se punëdhënësi është përgjegjës për dëmet e shkaktuara të tretëve, për fajin e punonjësve që janë në shërbim të tij, gjatë ushtrimit të detyrave që u janë besuar prej tij. Personi juridik është përgjegjës për dëmin e shkaktuar nga organet e tij në kryerjen e detyrave të tyre.

Drejtuesit e institucioneve, e kanë të vështirë të pranojnë dhe zbatojnë dispozitat ligjore të mësipërme.

- Përgjegjësia jashtëkontraktore e organeve të administratës shtetërore, kuptohet detyrimi për të shpërblyer dëmin, që këto të fundit i kanë shkaktuar interesave të personave private në ushtrim e sipër të funksioneve të tyre publike.

- Njëkohësisht ligji përcakton qartë dhe përgjegjësinë e çdo individi që ka urdhëruar ose lejuar pagesa në kundërshtim me ligjet në fuqi, i cili mban përgjegjësi financiare. Pra ligji e përcakton qartë përgjegjësinë e drejtuesve të institucioneve dhe për punonjësit që kryejnë pagesa dhe nuk nxjerrin përgjegjësinë, gjithashtu dhe detyrimin e organeve që kryejnë inspektimet financiare në njësitë publike.

- Institucioni përkatës, më pas ka të drejtën e regresit duke sanksionuar nëpunësin shtetëror apo publik, me detyrimin për të shpërblyer dëmin për të gjitha situatat, edhe kur dëmin e shkakton nga pakujdesia ose neglizhenca, për arsye se detyrimi për shpërblyer dëmin bie mbi personin përgjegjës që ka shkaktuar dëmin.

- Nga praktika e deritanishme rezulton se në shumë institucione nuk është mbajtur përgjegjësi për asnjë drejtues që ka shkaktuar dëme ekonomike në përmasa të mëdha, duke krijuar edhe bindjen tek qytetarët se drejtuesit e organeve shtetërore janë në pozitë “të privilegjuar” dhe nuk mund të paditen, apo dhe te gjykatësit ekziston një dozë papërgjegjshmërie se nuk mund të gjykojnë për dëmet e krijuara nga drejtuesit e institucioneve shtetërore.

- Vitet e fundit, Kontrolli i Lartë i Shtetit i ka kushtuar një vëmendje të veçantë çështjeve të administrimit të fondeve publike si edhe në drejtim marrëdhënieve të punës në të gjitha njësitë dhe institucionet publike, duke audituar në mënyrë të

detajuar jo vetëm numrin e punonjësve dhe fondin e pagave, por edhe performancën e tyre. Veç këtyre, KLSH ka evidentuar se institucionet eprore dhe organet drejtuese, nuk zbatojnë rekomandimet e dhëna për zhdëmtime, edhe pse janë të argumentuara dhe të bazuara ligjërisht. Me veprimtarinë e saj KLSH, ka insistuar për zbatimin e plotë të të gjitha rekomandimeve të saj, përfshirë edhe ato të fushës së administrimit financiar, të marrëdhënieve të punës, për të luftuar klimën e mosndëshkueshmërisë së abuzuesve me pronën e fondet publike, si dhe me pasuritë natyrore të vendit.

--- o --- o ---

Sali Agaj:

Ka përfunduar studimet e larta si ekonomist, Universiteti i Tiranë, Fakulteti i Ekonomisë, Ekonomi, me rezultate të shkëlqyera.

Me një eksperiencë 24 vjeçare në Kontrollin e Lartë të Shtetit, z.Sali Agaj ka patur pozicione të ndryshme, auditues, p/sektori, drejtor, kryeauditues, aktualisht është auditues i lartë në Departamentin e Auditimit të Performancës.

Është angazhuar si Ekspert në Grupin e Punës së Komitetit të Standardeve të Organizatës Ndërkombëtare të Institucioneve Supreme të Auditimit (INTOSAI), mbi Udhëzuesit e Auditimit Financiar të sektorit publik (në bashkëpunim me Federatën Ndërkombëtare të Kontabilistëve – IFAC) në vitet 2005 – 2006.

Recensent për “Manualin e Auditimit të Brendshëm të Sektorit Publik” v. 2004, përgatitur nga Drejtoria e Përgjithshme e Auditimit të Ministrisë së Financave.

Pullumb Beqiraj:

Z. Pullumb Beqiraj është diplomuar si Ekonomist për Industrinë, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe ka trajnime të shumta për kontabilitet dhe anti-korrupsionin.

Përgjatë karrierës së tij, ka punuar si Drejtor i Rajonit Hekurudhorë Vlorë, Revizor dhe si Kryetar i Degës së Planit në Parkun Automobilistik të Mallrave Vlorë etj.

Në vitin 1999 ka filluar punë në KLSH si Auditues në Drejtorinë e Tatime Dogana, Drejtorinë e Buxhetit të Shtetit, Drejtorinë e Reformës Ekonomike, Drejtorinë e Investimeve të Huaja dhe Mbrojtjes së Mjedisit, Drejtor i Departamentit të Pushtetit Vendor ndërsa aktualisht është Auditues i Lartë në Departamentin Juridik, Kontrollit të Zbatimit të Standardeve dhe Etikës.

MENAXHIMI I RISKUT KORPORATIV NË ORGANIZATAT E SEKTORIT PUBLIK NË KOSOVË: NJË RISHIKIM I LITERATURËS DHE ANALIZË KUALITATIVE

Evetar Zeqiri¹ & Fikret Ibrahimimi², ZAP, Kosovë

Abstrakt

Ky punim ka për qëllim të analizoi dhe të zhvilloi konceptin e Menaxhimit Korporativ të Risqeve në organizatat e sektorit publik. Kjo analizë do të ofrojë një rishikim të literaturës në fushën e menaxhimit korporativ/gjithëpërfshirës të riskut. Rishikimi i literaturës tregon që përdorimi i një qasje të duhur të menaxhimit riskut është elementi kyç në

menaxhim të riskut. Një qasje që është gjerësisht e pranueshme është ajo e zbatuar nga Komiteti i Organizatave Sponsorizuese të Komitetit “Tradeway” që i trajton risqet në tri dimensione. Procesi i menaxhimit të riskut korporativ kalon në pesë faza kryesore. Të gjeturat e këtij punimi tregojnë se përderisa korniza teorike është vendosur, implementimi efektiv i kësaj qasje të integruar ndaj riskut mbetet sfida kryesore e organizatave qoftë në sektorin publik. Aranzhimet aktuale të menaxhimit të riskut janë më shumë të bazuara në procese jo formale dhe të pa dokumentuara. Tendencat e fundit në Menaxhimin e Korporativ të Riskut të tregojnë që kompanitë tashmë po zbatojnë në filozofi të re të quajtur Menaxhimi Kollaborativ Gjithëpërfshirës i Riskut që e avancojnë modelin aktual dhe shfaq nevojën për ekipe më gjithëpërfshirëse, diverse dhe bashkëpunuese në menaxhim të risqeve.

¹ Zyra e Auditorit të Përgjithshëm
Master i Administrimit të Biznesit
Universiteti i Sheffield, Mbretëria e Bashkuar
evetar.zeqiri@oagks.org

² Zyra e Auditorit të Përgjithshëm
Master i Administrimit të Biznesit
Fakulteti Ekonomik, Universiteti i Ljubljanes, Slloveni
fikret.ibrahimi@oagks.org

Fjalët kyçe – Menaxhimi i Korporativ i Riskut, Menaxhimi i Integruar i Korporativ i Riskut, COSO, Organizatë Buxhetore, Sektor Publik

Prishtinë, 6/17/2016

1 Hyrje

Me krizën e fundit ekonomike dhe financiare, menaxhimi efektiv i risqeve përfshirë vendosjen e mirë të kontrolleve të brendshme është bërë një fushë mjaft interesante. Kompanitë janë organizata komplekse të cilat në parim synojnë të maksimizojnë vlerën e aksionarëve, ndërsa organizatat e sektorit publik të maksimizojnë përfitimin e taksapagueseve. Ato kanë vizionet, misionet dhe objektivat e tyre unike. Gjatë realizimit të tyre, ato ballafaqohen me risqe të ndryshme. Risku është mundësia që një ngjarje do të ndodhë dhe negativisht apo pozitivisht do të ndikojë në arritjen e objektivave (Moller, 2011). Ndërsa Menaxhimi i Riskut konsiston në aktivitete të koordinuara që kontrollojnë organizatën sa i përket riskut. Menaxhimi efektiv i riskut u ndihmon organizatave të arrijnë objektivat e tyre përderisa janë në pajtim me kërkesat e jashtme dhe u mundëson atyre që të përgjigjen dhe menaxhojnë me efikasitet ngjarjet e pa pritura. Risqet mund të ndodhin qoftë si pasojë e faktorëve të jashtëm apo të brendshëm. Ato mund të jenë qoftë pozitive (mundësitë) dhe negative (kërcënimet). Qenësore për menaxhim efektiv të risqeve është përdorimi i një teknike të duhur të integruar që ka komponentët e nevojshëm që punojnë në mënyrë efektive dhe i ndihmojnë organizatës duke i shtuar vlerë. Sipas autorit Beasley et al. (2005) Menaxhimi Korporativ i Riskut ka lindur si një filozofi e re për të shërbyer si bazë dhe ombrellë për menaxhimin e një portfolio të gjerë të risqeve. Në ditët e sotshme, mënyra se si organizatat i shohin risqet që u përballen atyre ka ndryshuar nga një pikëpamje solo në një qasje holistike të menaxhimit të riskut. Kjo qasje holistike referohet si Menaxhimi Korporativ i Risqeve (Gordon et al., 2009).

Në këtë punim do të zhvillojmë konceptin e Menaxhimit Korporativ të Risqeve, origjinën, determinantët e MKR, implementimi i saj dhe trendët e fundit në MKR. Gjithashtu në këtë punim do të nxjerrën edhe disa konkluzionet sa i përket kësaj

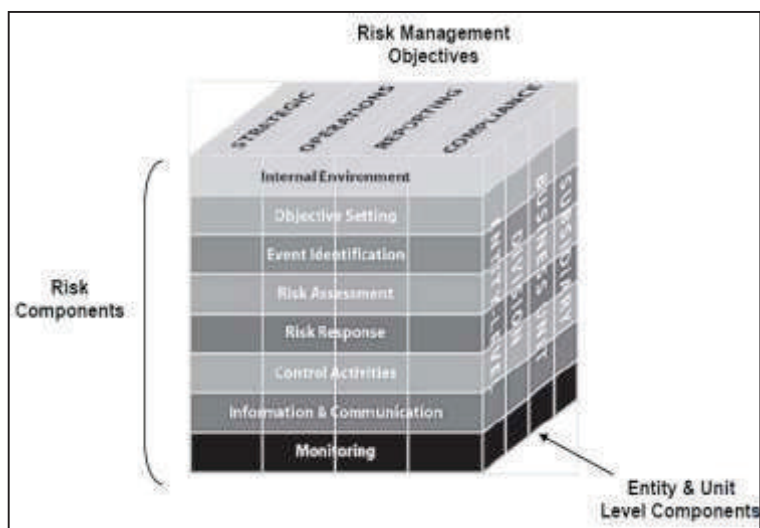
2 KORNIZA KONCEPTUALE DHE RISHIKIMI I LITERATURËS

Menaxhimi i riskut si funksion formal në procesin e vendimmarrjes daton në vitet e hershme të 1940 (Dickinson, 2001). Mënyra se si risku është menaxhuar në të kaluarën ka qenë tejet bazike duke u fokusuar vetëm në aspektin e sigurimeve, mbrojtjes dhe marrëveshjeve kontraktuale. Ndërsa, në ditët e sotshme ka ndryshuar në mënyrë rrënjësore, duke zbatuar një pasje sistematike që përfshin një gamë të gjerë të risqeve si ato operationale, të reputacionit dhe risqeve strategjike. Moller

(2011), konsideron se Menaxhimi i Riskut, si proces përfshin katër hapa kryesorë, respektivisht 1) Identifikimi i Riskut, 2) Vlerësimi i Riskut (kuantitativ ose kualitativ), 3) Përcaktimi i prioriteteve dhe masave dhe 4) Monitorimi dhe Raportimi i Risqeve.

Komiteti i Organizatave Sponsorizuese të Komitetit “Tradeway” ka rishikuar kornizën e tyre të më hershme të kontrolleve të brendshme duke përfshirë menaxhimin e riskut, si një komponent që i shtohet kontrolleve të brendshme, duke i dhënë kështu një theks të shtuar çështjes së Menaxhimit Korporativ të Riskut. Si rezultat i punës së tyre ka dalë modeli i mëposhtëm.

Figura 1 Korniza e Menaxhimit Korporativ e Riskut COSO

Burimi: Adoptuar nga Moller (2011)

Modeli COSO (figura 1) është një model gjerësisht i pranuar nga organizatat e ndryshme. Është një model tre dimensional që përfshin Objektivat e Menaxhimit të Riskut, Komponentët e Riskut dhe Nivelet Organizative. Olson and Wu (2008), shpjegojnë që MKR mund të perceptohet dhe shikohet në perspektiva të ndryshme, si proces, si mjet, ose si një qasje gjithëpërfshirëse varësisht prej nevojave që ka organizata.

MKR si proces – janë katër komponentë që duhet të konsiderohen si harmonizimi, standardizimi dhe centralizimi. Për të funksionuar në mënyrë efektive, (Olson and Wu, 2008) sugjerojnë që këto koncepte të lidhen me njëra tjetrën dhe është me rëndësi që ky proces të arrijë të krijojë një kulturë diverse gjatë gjithë organizatës

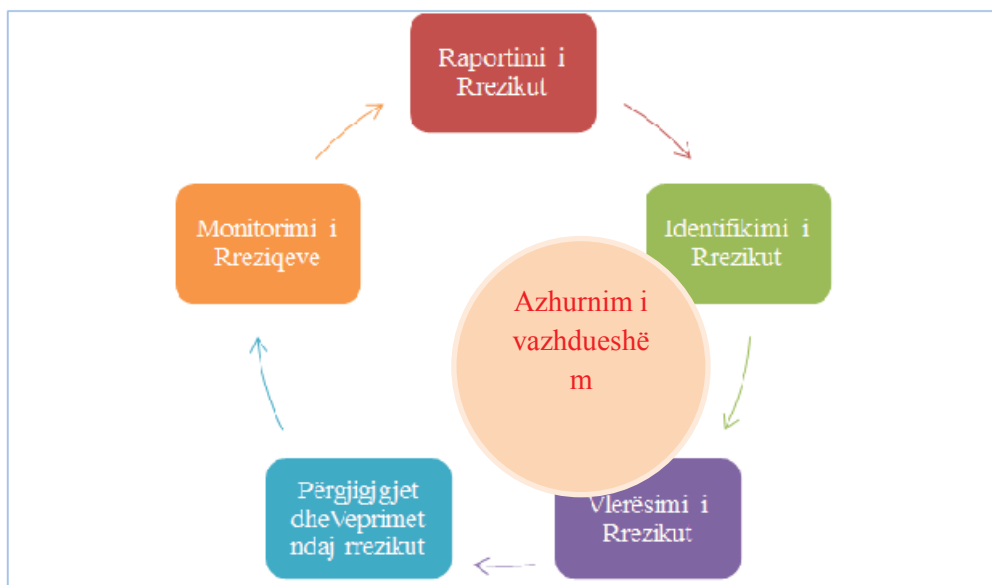
MKR si mjet – shikuar si mjet/mekanizëm, MKR përbëhet nga procedurat dhe teknikat që synojnë të kuantifikojnë portfolion e risqeve. Qëllimi këtu është që të matë nivelin e riskut; dhe

MKR si qasje – krahasuar me MKR si proces dhe si mjet/mekanizëm, në këtë rast MKR mund të përdoret si një qasje më gjithëpërfshirëse për të menaxhuar të gjithë kompaninë nga pikëpamja strategjike e saj. Një dizajnim i duhur i MKR duhet të përshtatet me qëllimet strategjike të organizatave (Heneghan and Shaw, 2008) dhe duhet të shikohet si një qasje për ndryshim të kulturës organizative në terma strategjik (Olson and Wu, 2008).

3 PROCESI I MENAXHIMIT KORPORATIV TË RISKUT

Si çdo funksion tjetër në organizata, MKR është gjithashtu një proces. Figura 2 më poshtë tregon ciklin e MKR.

Figura 2 Procesi i Menaxhimit Korporativ të Riskut

Identifikimi i riskut – në këtë fazë të hershme –të vazhdueshme – organizatat identifikojnë çfarëdo risqe që potencialisht mund të ndikojnë në aftësitë e organizatave të ndikoj në objektivat e saj. Procesi i identifikimit mundet të kryhet duke përdorur një nga teknikat mirëpo nuk limitohet si në vijim: pyetësorët e vetëvlerësimit, anketat, observimet, workshop-et, intervistat dhe forma tjera. Këto teknika mund të kombinohen së bashku të përcjella edhe me mekanizma mbështetës.

Kur risqet identifikohen, disa faktorë të jashtëm dhe të brendshëm duhet të merren në konsideratë. Disa faktorë të jashtëm që duhet të merren në konsideratë janë ato: ekonomikë, mjedisorë, politikë, socialë dhe teknologjikë. Ndërsa disa faktorë të brendshëm që mund të merren parasysh janë: infrastruktura e brendshme, personeli, proceset dhe teknologjia ndër të tjera.

Korniza e kontrolleve të brendshme COSO (2004) përshkruan identifikimin e risqeve si një hap me tre procese kyçe: 1) Vlerësimi i rëndësisë së risqeve; 2) Vlerësimi i gjasave dhe frekuencës së ndodhjes së riskut dhe 3) Si duhet risqet të menaxhohen dhe çfarë masash duhet të ndërmerren.

Vlerësimi i riskut – Vlerësimi i riskut është një pjesë integrale e procesit të MKR që vjen pas identifikimit të riskut. Si pjesë e kontrolleve të brendshme, organizatat duhet të kenë procese formale të vlerësimit të risqeve të identifikuara që mund negativisht të ndikojnë në arritjen e objektivave caktuara (COSO, 2004)

Përgjigjja dhe veprimet ndaj riskut – Pasi të jenë vlerësuar risqet kryesore, hapi i radhës në procesin e MKR është përgjigjja ndaj riskut. Përcaktimi për përgjigjet ndaj risqeve është vendimi më i rëndësishëm që organizatat e marrin në zhvillimin dhe dizajnimin e kornizës së MKR. Kjo sepse, sipas autorit Ballou (2005) nga natyra risqet janë të pasigurta, vendimi për të pranuar ose mos pranuar një aktivitet që në vete ka risk mund të ketë pasoja të mëdha për organizatën. Janë katër mënyra kryesore të reagimit ndaj risqeve që përdoren gjerësisht nga organizatat dhe të cilat njihen si katër T-jat. Moller (2011), përshkruan që organizatat zakonisht kanë katër përgjigje ndaj risqeve dhe ato janë: 1. Tolerimi; 2) Trajtimi; 3) Transferimi; and 4) Përfundimi (Terminimi).

4 IMPLEMENTIMI I MENAXHIMIT KORPORATIV TË RISKUT

Sipas Nocco and Stulz (2006), me qëllim të implementimit të Menaxhimit Korporativ të Riskut me sukses, është shumë e rëndësishme që është kuptuar përgjatë të gjitha organizatave se si ajo mund të shtojë vlerë. Përfitimet e saj duhet të jenë në të dyja "shitur" dhe të "blerë" në çdo nivel organizativ. Implementimi i MKR duhet të shihet si një iniciativë strategjike e biznesit ma shumë se vetëm një kërkesë të pajtueshmërisë (Waweru and Kisaka, 2013). Kleffner et al. (2003), kërkoi nga udhëheqësit e menaxherëve të riskut në Kanada lidhur me përfitimet e MKR, të tregojnë se ajo i ndihmon ata të koordinojnë dhe të kenë një qasje konsistente lidhur me menaxhimin e riskut, përmirësimin komunikimin dhe reduktimin e kostove. Gjithashtu kjo shërben si një filozofi biznesi dhe që ndihmon të gjithë të aplikojnë objektiva të njëjta.

5 PJESA EMPIRIKE - MENAXHIMI I RISKUT NË SEKTORIN PUBLIK NË KOSOVË

5.1 Hyrje

Menaxhimi i riskut në sektorin publik është një proces i kontrollit të riskut andaj menaxherët janë përgjegjës për menaxhimin e riskut duke siguruar strategji efektive të kontrollit të brendshëm në kuadër të institucionit. Bazuar në qëllimet dhe objektivat e secilit institucion mund të bëhet identifikimi i risqeve potenciale që mund të çojnë në mos arritjen e këtyre qëllimeve dhe objektivave. Institucionet publike bëjnë vlerësimin e riskut bazuar në klasifikimin e riskut të mundshëm nga lloje të ndryshme të risqeve duke vlerësuar rëndësinë e risqeve në aspektin e gjasave të ndodhjes dhe ndikimit duke pasur parasysh faktorin e riskut ku konsiderohet nëse është risk i pranueshëm. Ministri i Financave është autoriteti përgjegjës për futjen e sistemit të efektshëm të menaxhimit të riskut si pjesë e sistemit të menaxhimit financiar dhe kontrollit në sektorin publik.

5.2 Menaxhimi Financiar dhe Kontrolli (MFK)

Raporti vjetor i Auditimit nga Zyra e Auditorit të Përgjithshëm ka identifikuar që zbatimi i kontrollit të brendshëm tregon që koncepti i MFK-së ende nuk është kuptuar sa duhet nga institucionet shtetërore. Në këtë pjesë janë përdorur analiza individuale të menaxhimit të riskut në organizatat e sektorit publik të kryer si kërkesë e një projekti të përbashkët të certifikimit nga Zyra e Auditorit të Përgjithshëm dhe Instituti i Ekspertëve Kontabël në Mbretëri të Bashkuar (CIPFA) në fushën e Qeverisjes dhe Kontrollit. Si kërkesë e kësaj i gjithë stafi i ZAP ka kryer nga një analizë për menaxhim të riskut për organizatat e zgjedhura nga vetë ata dhe të gjeturat kryesore janë përmbledhur si në vijim:

- Përkundër që korniza teorike është e vendosur nga Ministria e Financave përmes Procedurave të Menaxhimit Financiar në Kosovë, zbatimi i saj në praktikë po gjen vështirësi sidomos në nivelin lokal;
- Pjesa dërmuese e organizatave nuk kanë procedura të shkruara të menaxhimit të riskut siç janë Strategjia Korporative e Menaxhimit të Riskut, Regjistri i Risqeve etj. Në raste të caktuara ku ato procedura janë të vendosura, ato janë jo-formale dhe të pa shkruara;
- Në shumicën e organizatave të sektorit publik, cikli i menaxhimit të riskut bazohet në procese jo-formale. Risqet kryesisht identifikohen përmes diskutimeve jo

formale që ndodhin në nivele menaxheriale dhe identifikimi reagimeve ndaj risqeve është vështirë i mundshëm;

- Procesi i vetëvlerësimit nuk është përdorur në mënyrën dhe në nivelin e pritur nga procedurat e MFK-së. Shpeshherë përgjigjet e dhëna nuk e reflektojnë gjendjen reale dhe nuk janë të mbështetura me dokumentacion. Hartimi i pyetësorit kryesisht është bërë nga ekipe të vogla dhe jo gjithëpërfshirëse; dhe
- Kapacitetet brendshme për menaxhim formal të riskut janë të limituara dhe stafi jo gjithmonë i kupton kërkesat që dalin nga procedurat e menaxhimit të risqeve; Ndonëse ka filluar të kuptohet roli dhe rëndësia e vetëvlerësimit të organizatës nga menaxhmenti, ky obligim ligjor nuk është përmbushur nga të gjitha organizatat buxhetore, e sidomos nga niveli komunal.

6 ÇËSHTJET AKTUALE NË MENAXHIMIN E RISKUT NË ORGANIZATA

Filozofia e biznesit të MKR ka ekzistuar për shumë vite dhe disa ndërmarrje të cilat kanë gjetur sukses nga kornizat e tyre të MKR, ndërsa disa kompani tjera kanë pasur probleme për të mbështetur qasjet e tyre të menaxhimit të riskut të ndërmarrjes (Greizinger, 2013). Si rezultat i dështimeve të Menaxhimit të Riskut, një paradigmë e re është shfaqur. Korniza e përbashkët e Menaxhimit të Riskut, kërkon bashkëpunim ndër-divizional, e cila është shumë shpesh e vështirë të arrihet në organizata (Greizinger, 2013). Kjo filozofi e re kërkon menaxhimin e risqeve nga ekipe bashkëpunuese, për të mbledhur anëtarë nga në të gjitha departamentet. CRM është më shumë për përafrimin. Kjo është në lidhje me të unifikimin e një gjuhë të përbashkët dhe konsistente ndërmjet funksioneve të ndryshme në një organizatë.

Sipas një studimi të kryer nga ERM Initiative (2011) me 400 menaxher ekzekutiv në 10 industritë e mëdha, për të arritur menaxhimin efektiv të riskut të ndërmarrjes, kompanitë duhet të përqendrohen më mirë në të qenit pro aktiv sesa thjesht reaktive, dhe të shfrytëzojnë menaxhimin e riskut të aplikojnë avantazh konkurrues dhe të mbështesin profitabilitetin dhe rritjen e ardhshme.

7 KONKLUZIONE

Në këtë pjesë të punimit koncepti i Menaxhimit të Riskut të Ndërmarrjeve është zhvilluar duke përdorur një përmbledhje të shkurtër të literaturës. Rishikimi i Literaturës tregon se mënyra se si është menaxhuar risku në të kaluarën ishte e ndryshme në krahasim me ditët e sotme. Ka qasje të ndryshme për të MRN por korniza COSO e MKR është e përdorur gjerësisht dhe të pranuar e cila ofron një

qasje gjithëpërfshirëse të menaxhimit të riskut. Modeli COSO është një model tre dimensional i cili përfshinë objektivat e menaxhimit të riskut, komponentët e riskut dhe nivelet e ndryshme organizative. MKR mund të shihet si një proces, si mjet dhe si një qasje. MKR-ja aplikohet kryesisht në pesë faza, identifikimin e riskut, vlerësimin e riskut, përgjigjet e riskut, monitorimin e riskut dhe të fundit raportimin e riskut. Aranzhimet e riskut në sektorin publik në Kosovë janë ende në fazën fillestare. Përkundër që korniza teorike është vendosur, ende mbetet sfida kuptimit dhe implementimi i saj nga organizatat e sektorit publik. Kërkesat kryesore që dalin nga menaxhimi i riskut si, Strategjia Korporative e Menaxhimit të Riskut, Regjistri i Riskut etj., ende nuk janë hartuar në pjesën më të madhe të organizatave. Aranzhimet aktuale të menaxhimit të riskut janë më shumë të bazuara në procese jo-formale siç janë diskutimet në nivele menaxheriale. Megjithatë, zbatimi mbetet sfida më e madhe e çdo kornize për menaxhimin e riskut. Tendencat e fundit në MKR tregojnë që organizatat janë zhvendosur nga Menaxhimi Korporativ i Riskut tek një qasje më bashkëpunuese për menaxhimin e riskut të një organizatë, një filozofi të re që bën thirrje për menaxhimin pro aktiv të riskut në ekipe të ndryshme nëpër të gjitha departamentet.

8 Referencat

- Ballou, B. (2005). Enterprise Risk Management—Integrated Framework. *Institute of Management Accountants*, 6(2), pp. 1-11.
- Beasley, M. S., Clune, R. & Hermanson, D. R. (2005). Enterprise risk management: An empirical analysis of factors associated with the extent of implementation. *Journal of Accounting & Public Policy*, 24(6), pp. 521-531.
- COSO (2004). Enterprise Risk Management - Integrated Framework. (eds.). 201 Plaza Three, Jersey City: The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
- Dickinson, G. (2001). Enterprise risk management: Its origins and conceptual foundation. *Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, pp. 360-366.
- ERM Initiative. (2011). *The Future of Risk Management: A Proactive Approach* [Online]. Enterprise Risk Management Initiative. Available: <http://erm.ncsu.edu/library/article/proactive-risk-management> [Accessed July 20 2015].

Gordon, L. A., Loeb, M. P. & Tseng, C.-Y. (2009). Enterprise risk management and firm performance: A contingency perspective. *Journal of Accounting and Public Policy*, 28(4), pp. 301-327.

Greizinger, T. (2013). Collaborative Risk Management Fundamentals. (eds.). Enterprise Risk Management Initiative.

Heneghan, M. & Shaw, M. (2008). Enterprise Risk Managementl. (eds.). BA.

Kleffner, A. E., Lee, R. B. & McGannon, B. (2003). The Effect of Corporate Governance on the Use of Enterprise Risk Management: Evidence From Canada. *Risk Management & Insurance Review*, 6(1), pp. 53-73.

Moller, R. R. (2011). *COSO Enterprise Risk Management: Establishing Effective Governance, Risk, and Compliance Processes. Second Edition*, Hoboken, New Jersey., John Wiley & Sons, Inc.,.

Nocco, B. W. & Stulz, R. M. (2006). Enterprise Risk Management: Theory and Practice. *Journal of Applied Corporate Finance*, 18(4), pp. 8-20.

Olson, D. L. & Wu, D. (2008). *New frontiers in enterprise risk management*, Springer Science & Business Media.

Waweru, N. & Kisaka, E. (2013). The effect of enterprise risk management implementation on the value of companies listed on the Nairobi Stock Exchange. *Journal of applied finance & banking*, 3(3), pp. 81-105.

--- o --- o ---

Fikret Ibrahim:

I diplomuar në Menaxhment dhe Informatikë pranë Fakultetit Ekonomik, Universiteti i Prishtinës. Ka vijuar studimet Master në Administrim Biznesi në Universitetin e Ljubjanës. Gjatë periudhës së angazhimit në Zyrën Kombëtare të Auditimit, ka punuar në auditime të performances dhe auditime financiare/rregullsisë. Nga Marsi 2010 deri në shtator 2012 ka qenë i angazhuar në disa projekte audituese duke audituar ministri, komuna, agjenci të pavarura dhe projekte të donatorëve. Gjatë kohës në auditime të performancës 2012-2015, ka udhëhequr disa projektet audituese: ‘sistemi i menaxhimit të mbeturinave në rajonin e Prishtinës; ‘auditimi i transportit urban në komunën e Pejës - kontrata PPP’ etj.

Pjesë e zhvillimit profesional të z.Ibrahimi kanë qenë edhe trajnimet e shumta profesionale që ka pasur gjatë punësimit tim në UNMIK dhe ProCredit Bank.

Është bashkautor i disa publikimeve si “Macro-Economic Impact of the Current World Economic Crisis in Kosovo with Focus on PublicFinances”.

Evatar Zeqiri:

Ka përfunduar studimet bachelor në Menaxhim dhe Sistemet e Informacionit, Universiteti i Prishtinës, për të vijuar me studimet Master në Administrim Biznesi, në Universitetin e Sheffield-it, Mbretëria e Bashkuar. Po ashtu, z. Zeqiri ka një Diplomë të Nivelit 7 në Menaxhim dhe Liderhip nga Instituti Britanik i Certifikimit në Menaxhim. Përgjatë karrierës së tij, z.Evatar Zeqiri ka punuar si auditues dhe trajnues në Agjencinë e Statistikave të Kosovës dhe aktualisht është auditues i lartë në Zyrën Kombëtare të Auditimit të Kosovës, përgjegjës për menaxhimin e grupeve të auditimit.

Z.Evatar Zeqiri është një auditues i certifikuar nga Shoqata e Kontabilistëve të Certifikuar dhe Audituesve të Kosovës, (ShKÇAK) një program i akredituar nga ACCA dhe CIPFA.

RISQET NË SHËNDETIN BUXHETOR TË QEVERISJES LOKALE TË REPUBLIKËS SË KOSOVËS

Ardita Salihu¹, ZAP, Kosovë

Abstrakt

Funksionimi i mirëfilltë i qeverisjes lokale është një nga shtyllat e zhvillimit ekonomik të përgjithshëm. Sfidat që i kanë përçjellë Komunitet e Republikës së Kosovës, përgjatë decentralizimit, kanë nxjerrë në pah dobësi të shumta në menaxhimin financiar dhe në qeverisjen e përgjithshme.

Ky punim ka për qëllim të tregojë efektet e rritjes së shpenzimeve rrjedhëse në tërësinë e shpenzimeve qeveritare dhe nivelin e zbatimit të rekomandimeve të Fondit Monetar Ndërkombëtar për trendin e këtyre shpenzimeve. Përqendrimi i analizës do të jetë tek niveli lokal, me theks tek shpenzimet e pagave, si komponentë domethënëse e shpenzimeve qeveritare, duke identifikuar edhe risqet financiare si pasojë e rritjes së shpenzimeve rrjedhëse, viteve të fundit.

Pasqyrat financiare të organizatave buxhetore, legjislacioni vjetor buxhetor, raportimet në Asamblëtë Komunale, të dhënat e reformave ekonomike si dhe raportet e Fondit Monetar Ndërkombëtar për reformat fiskale do të jenë burim kryesor i informatave. Do të nxjerrë efektet e paraqitura gjatë trendit të rritjes së shpenzimeve rrjedhëse krahas një rritjeje jo të mjaftueshme ekonomike.

Fjalët kyçe

Buxheti, menaxhimi financiar, qeverisja lokale, shpenzimet rrjedhëse

Hyrje

Menaxhimi i financave të qeverisjes lokale dhe decentralizimi del të jetë barrë e rëndë për çdo vend në zhvillim. Në një sistem demokratik, ndarja e pushteteve apo delegimi

¹ Ardita Salihu –Auditor (Udhëheqës Ekipi) në Departamentin e Qeverisjes Lokale, Zyra e Auditorit të Përgjithshëm si dhe Ligjërues për Financa Publike dhe Kontabilitet në Kolegjin Evropian “Juridica” në Prishtinë. Adresa elektronike: ardita.jetullahu@oagks.org

i kompetencave, siguron një pjesëmarrje më aktive të qytetarit, në jetën demokratike dhe politike të vendit.

Shteti ideal karakterizohet me demokracinë dhe zhvillimin e tij. Tiparet kryesore të një shteti me demokraci të zhvilluar përfshijnë: pjesëmarrjen e gjerë, rritje të rishpërndarjes, politika pro të varfërve dhe kërkesa në llogaridhënie. Në mënyrë që të arrihet shteti ideal, decentralizimi apo delegimi i kompetencave tek njësitë lokale, shpesh është konsideruar si mekanizimi më adekuat. Kjo sepse pushteti lokal është më afër qytetarit dhe është në një pozitë më të volitshme se sa ai qendror, për të ofruar shërbimet elementare për komunitetin apo për të plotësuar nevojat e tyre².

Përveç shërbimeve elementare në një sistem të decentralizimit tradicional, ka vende që demokracia në këtë aspekt shkon përtej decentralizimit të zakonshëm. Fjala bie, tek modeli zviceran qeverisja lokale apo kantonet gëzojnë autonomi jo vetëm në çështjet fiskale por edhe në fushat si migrimi, shtetësia, gjuha dhe lidhjet me ekonominë e jashtme. Kjo traditë e një qeverisjeje të fortë lokale, fuqizohet më tej përmes dispozitave kushtetuese si: a) iniciativat qytetare, b) referendumet dhe c) petitionet³.

Tranzicioni social, politik dhe ekonomik në Republikën e Kosovës nënkupton një sërë reformash, njëkohësisht sfidash dhe pengesash në administratë publike, e veçmas në pavarësinë financiare dhe bartjen e kompetencave nga pushteti qendror në atë lokal⁴. Legjislacioni kosovar për delegimin e kompetencave është në përputhje me parimet e Kartës Evropiane për Vetëqeverisjen Vendore, ku ndër të tjera thuhet se “në përjashtim të rasteve kur përmasa ose natyra e një detyre është e tillë saqë kërkon trajtim brenda një zone më të madhe territoriale, ose kur ka çështje epërsie efikasiteti ose ekonomie, përgjegjësitë publike duhet t’i besohen përgjithësisht nivelit të qeverisjes që është më pranë qytetarëve”⁵.

Të mësipërmet nënkuptojnë përfshirjen në radhë të parë - parimin e subsidiaritetit si parim i përgjithshëm i ligjit të Bashkimit European. Sipas këtij parimi, BE mund të veprojë, aty ku veprimi i shteteve/vendeve individuale është i pamjaftueshëm⁶. Parimi është vendosur në Traktatin e Mاستrihtit në vitin 1992 dhe në nivel lokal, ai është tashmë një element kyç i Kartës Evropiane të Vetëqeverisjes Lokale. Por, nga ana

² Saito (2008, fq.2)

³ Shah (200, fq.28)

⁴ Me ligjin 03/L-41 për kufijtë administrativ të Komunave, miratuar në shkurt 2008, territori i Kosovës përbëhet prej 38 Komunave.

⁵ Publikimi: Karta evropiane për vetëqeverisje lokale dhe shënimet shpjeguese, ISBN 92-871-0860-9, Këshilli i Evropës 1986.

⁶ Parimi i subsidiaritetit, Parlamenti Evropian

tjetër, faktori para apo pavarësia financiare janë ato që i japim kuptimin e plotë një sistemi decentralizues. Sigurisht, kufizimet financiare nga qendra, mund të sjellin edhe kufizime në operimet dhe proceset tjera, të cilat janë në funksion të shërbimit ndaj qytetarëve.

Pra, në Kosovën demokratike vjen në shprehje parimi i subsidiaritetit. Sistemi i kompetencave është i përmirësuar në atë mënyrë që çështjet publike realizohen, sa më shumë që të jetë e mundur, në interes të qytetarëve nga niveli më i ulët i qeverisë që është në gjendje të ofrojë shërbime efikase.

Por, për të ushtruar kompetencat në një sistem decentralizues, plotësia e një sistemi të tillë është e mangët nëse nuk ekziston pavarësia financiare e organizatave. Ndarja e buxhetit për një Komunë në Kosovë është e bazuar në një model të kombinuar “poshtë – lartë, me kufizime të caktuara nga Qeveria Qendrore”. Punimi do të paraqes efektet e veprimeve të caktuara të dy niveleve të qeverisjes, risqet në menaxhimin financiar të buxhetit komunal si dhe tendencat e lëvizjes së shpenzimeve rrjedhëse dhe atyre kapitale.

Kompetencat dhe financimi i pushtetit lokal në Kosovë

Në përputhje me politikat ekonomike kombëtare dhe duke pasur parasysh qëndrueshmërinë fiskale të komunave dhe Qeverisë, Komunitet e Kosovës kanë të drejtë të kenë burime të mjaftueshme financiare me të cilat mund të disponojnë lirshëm gjatë ushtrimit të kompetencave të tyre komunale në përputhje me ligjet e zbatueshme të Kosovës⁷. Përveç kësaj ligji për vetëqeverisjen lokale rregullon kompetencat siç vijon:

– *Kompetencat Vetjake*: Përbën kompetencat që u jepen komunave me kushtetutë apo me ligj për të cilat ato janë plotësisht përgjegjëse për sa i përket interesit lokal ndër të tjerash, në fushat e zhvillimit lokal ekonomik, planifikimit urban dhe rural, shfrytëzimit të tokës, përkujdesit publik primar shëndetësor, mbrojtja e mjedisit lokal dhe ofrimin e arsimit publik parashkollor, fillor dhe të mesëm.

– *Kompetencat e deleguara*: Përbën kompetencat e Qeverisë Qendrore dhe të institucioneve të tjera qendrore, ekzekutimi i të cilave përkohësisht i është caktuar me ligj komunave ndër të tjerash shënimet kadastrale, regjistrimin civil, regjistrimin e votuesve, regjistrimin e biznesit dhe licencimin, shpërndarjen e pagesave të ndihmës

⁷ Ligji 03/L-49, për financat e Pushtetit Lokal, 2008.

sociale (me përjashtim të pensioneve), mbrojtja e pyjeve që ndodhen në territorin e komunës në kuadër të autorizimeve të deleguara nga autoriteti qendror;

– *Kompetencat e zgjeruara*: Neni 19 i Ligjit të Vetëqeverisjes Lokale zgjeron kompetencat e komunave në fushën e shëndetësisë, edukimit si dhe të drejtën për të marrë pjesë në zgjedhjen e komandantëve të stacioneve policore.

Buxheti fillestar i një Komune përbëhet nga Grandet Qeveritare ⁸ (Grandi i Përgjithshëm ⁹, Grandi i Arsimit ¹⁰ dhe ai i Shëndetësisë ¹¹) dhe të Hyrat Vetjake Komunale ¹².

Qarkoret buxhetore të lëshuara nga Ministri i Financave paraqesin udhëzimet fillestare të procesit të buxhetimit ku përfshihen kalendari kohor dhe kufijtë e shpenzimeve nëpër kategoritë ekzistuese: Paga dhe Mëditje, Mallra dhe Shpenzime ¹³, Subvencione dhe Transferta si dhe Investime Kapitale. Komunave u lejohet fleksibilitet në përgatitjen e buxhetit, përjashtuar këtu kategorinë Paga dhe Mëditje. Kjo kategori shpenzimesh përbën pjesën më të madhe të buxhetit komunal dhe prandaj financohet kryesisht nga Grandi Qeveritar.

Viteve të fundit, pikërisht në llogarinë Paga dhe Mëditje, përveç që ka kufizime nga qendra, janë ndërmarrë veprime të caktuara nga lartë, në financimin e kësaj kategorie.

⁸ Rregullohet me ligjin 03/L-49, Ligji për financat e Pushtetit Lokal të Republikës së Kosovës dhe Ligjet vjetore buxhetore

⁹ **Formula e Grandit të Përgjithshëm** = është 10% e të hyrave totale të Qeverisë Qendrore, që përjashton të hyrat nga shitja e pasurive, të hyrat e jashtëzakonshme, të hyrat e dedikuara dhe të hyrat nga huamarrja. Pas një shume fikse prej 140.000 euro që ndahet për çdo komunë, minus 1 euro për kokë banori, pjesa tjetër i alokohet komunave në përpjesëtim me numrin e popullsisë (89%), numrin e popullsisë pakicë (3%), nëse shumica e popullsisë përbëhet nga pakica kombëtare (2%) dhe madhësia gjeografike (6%)

¹⁰ **Formula e Grandit të Arsimit** = Formula shtetërore e financimit të arsimit parauniversitar trajton në veçanti nivelin e shkollave parafilllore, fillore dhe të mesme. Bazohet në numrin e nxënësve të regjistruar, përpjesëtimet nxënës – mësimdhënës për ndarjen e personelit dhe kalkulimin e pagave sipas pagave mesatare, financimin e zhvillimit profesional të mësimdhënësve, reformat, financimin e shkollave në zona të thella malore, si dhe financimin për kokë të nxënësit për shpenzime rrjedhëse dhe investime kapitale

¹¹ **Formula e Shëndetësisë** = është i bazuar në formulë ku shtytësi kryesor është numri i popullatës dhe ndarja e tyre sipas moshës dhe gjinisë dhe kostove për vizitë, përkatësisht sipas kriterit 2.5 vizita për kokë banori me kosto 4€ për vizitë si dhe 3.5 shërbime për kokë banori me kosto 3.46€ për një shërbim

¹² Të hyrat Vetjake Komunale janë të hyra gjithëpërfshirëse komunale të cilat, Komuna ka të drejtë t'i inkasoj dhe shfrytëzoj në përputhje me ligjet në fuqi

¹³ Duke përfshirë shpenzimet komunale

Faktet për kategorinë e pagave

Buxheti i konsoliduar i Qeverisë së Republikës së Kosovës përgatitet në bazë të standardeve ndërkombëtare të kontabilizimit të transaksioneve sipas parimit të parasë gatshme¹⁴. Klasifikimi i kodeve në grupet e shpenzimeve ndahet qartësisht sipas Manualit 2001 për Statistikat Qeveritare Financiare¹⁵, publikuar nga Fondi Monetar Ndërkombëtar.

Në përgjithësi, Buxheti i konsoliduar karakterizohet me pjesëmarrje të lartë të shpenzimeve rrjedhëse. Njëkohësisht, viteve të fundit, kishte gjithnjë trend pozitiv të rritjes së këtyre shpenzimeve, dhe atë:

- Rritja e pagave në arsim për personelin mësimdhënës dhe jomësimdhënës në vitin 2008, në formë të shtesave të caktuara¹⁶;
- Rregullorja për kompensimin e përvojës së punës, miratuar në dhjetor 2012¹⁷ (e cila ka filluar të zbatohet që nga muaji prill 2015);
- Rritja prej 50% e pagave për arsim dhe 30% për shëndetësinë, zjarrfikësit dhe shërbyesit civil¹⁸ në vitin 2011;
- Rritja 25% e pagës bazë në nivel të përgjithshëm të administratës publike¹⁹ aprovuar në mars 2014;
- Rritjet tjera për pjesën e kompensuar nga Buxheti i Qeverisë Qendrore për familjet e dëshmorëve, veteranëve, invalidët e luftës dhe tjera.

Përkundër këtyre rritjeve, nuk është ndryshuar norma 10% e buxhetit të përgjithshëm e cila dedikohet për ndarje të grandit të përgjithshëm, poashtu nuk është ndryshuar formula për grandin e arsimit apo shëndetësisë dhe njëkohësisht parashikimet për buxhetin e konsoliduar të Kosovës kanë mbetur kryesisht në një prag afërsisht të njëjtë. Kjo do të thotë që, pavarësisht rritjeve të ndodhura, politika për ndarjen e buxheteve komunale mbetet e njëjtë. Megjithëse kishte një përjashtim, në vitin 2015 – Qeveria planifikoi 10,000,000€²⁰ kontigjencë për mbulimin e rritjes së fundit prej 25%. Por, shpenzimet kanë treguar që kontigjenca e tillë nuk do të mjaftonte për të mbuluar shpenzimet e rritjes. Si rrjedhojë, kategoria e pagave pritej të mbulohej në kurriz të

¹⁴ Shkurtesa SNKSP (ang: IPSAS)

¹⁵ Shkurtesa: GFSM 2001

¹⁶ Zyra e Kryeministrit, vendimi i datës 29.08.2008 për rritjen e pagave

¹⁷ Zyra e Kryeministrit, Legjislacioni, Rregullorja 33/2012

¹⁸ Zyra e Kryeministrit, vendimi i datës 06.01.2011 për rritjen e pagave

¹⁹ Zyra e Kryeministrit, vendimi i datës 27.02.2014 për rritjen e pagave

²⁰ Ministria e Financave, qarkorja buxhetore

kategorive tjera. Meqenëse pjesë më e madhe ndahej tek kategoria e projekteve kapitale, shkurtime do të ndodhnin në masë të madhe pikërisht aty.

Tabela 1. Shpenzimet për paga në 34 Komuna 2012 – 2015 (shumat në ‘000€) Burimi: PVF-të individuale dhe raportet e diskutuara në Asamblëtë Komunale

	Shpenzimet Paga 2015	Shpenzimet Paga 2014	Shpenzimet Paga 2013	Shpenzimet Paga 2012
Gjithsej 34 Komuna²¹	238,998	221,282	190,799	190,985

Tabela tregon që rritja më e madhe e shpenzimeve për paga ka ndodhur në mes vitit 2013 dhe 2014. Pikërisht kur rritja 25% ka filluar së zbatuari, në prill 2014, shpenzimet totale për paga u rritën prej 16%. Rritja e mëtejme ka rezultuar në mbi 8% për vitin 2015, të totalit të përgjithshëm për të kompensuar përvojën e punës.

Nëse flasim me shifra të shpenzimeve qeveritare në tërësi (për të gjitha organizatat buxhetore), shpenzimet e pagave në vitin 2014, u rritën për mbi 68 milion krahasuar me vitin 2013. Si rrjedhojë, shpenzimet e përgjithshme mujore të pagave u rritën nga 34.5 milion në 41.5 milion²².

Derisa vlerësimet në Kornizën buxhetore 2015-2017, në të cilën inkorporohen ndryshimet në politikat e bëra dhe reformat, përbën një kosto prej mbi 170,000,000€, në të cilën përfshihen:

- Kostoja e zbatimit të rritjes 25% e cila do të absorbojë rreth 90,000,000€;
- Kostoja e zbatimit të kompensimit të pensioneve për 50,000,000€;
- Implementimi i ligjit për sigurime shëndetësore, prej 10,000,000€; dhe
- Kompensimi i veteranëve të luftës, invalidëve dhe viktimat e dhunuara, prej 24,000,000€

Sidoqoftë, ky planifikim mund të mos mbulojë aktualitet e fillim vitit 2016, ku me përpilimin e listave për përfituesit e pikës katër, numri ishte përtej çdo projekcioni.

²¹ Në analizë nuk janë të përfshira Zyra Administrative për Mitrovicën Veriore, Leposaviç, Zveçan dhe Zubin Potok (Komunat në pjesën veriore të Kosovës).

²² Ministria e Financave, Programi Kombëtar për Reforma në Ekonomi

Efektet në kategoritë e shpenzimeve në nivel komunal

Në një sistem decentralizimi ku nuk mund të flitet për pavarësi të plotë financiare, siç është sistemi aktual me buxhetin e Komunave të Kosovës, ku veprimet e fundit në lëvizjet e shpenzimeve janë ndërmarrë direkt nga niveli Qendror, impakti ka qenë i pashmangshëm në nivelin lokal duke rënduar raportin në mes shpenzimeve rrjedhëse dhe atyre kapitale.

Fleksibiliteti i komunave në planifikim dhe shpenzim të buxhetit është në pjesën e të hyrave vetjake dhe grandit të mbetur qeveritar pasi që të mbulohet kategoria e pagave. E kjo, sigurisht lë një masë monetare mjaft simbolike nën kontroll të menaxhimit financiar nga vet Komuna. Kujtojmë se mesatarja e pjesëmarrjes së të hyrave vetjake në nivel të përgjithshëm të shpenzimeve të një Komune sillet prej 9-10%.

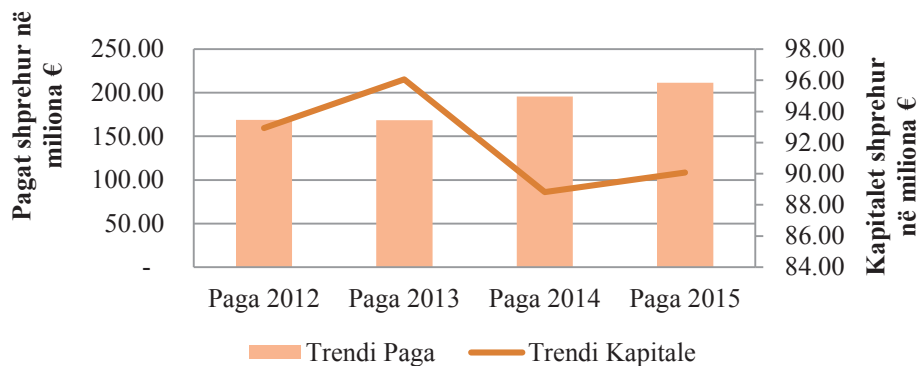
Meqenëse Komuna e Prishtinës, si Kryeqytet qëndron shumë më mirë me pjesëmarrjen e të hyrave se sa Komunat tjera, ne kemi larguar Kryeqytetin nga analiza në vijim. Kjo meqë, pavarësisht sa rriten pagat, niveli i lartë i të hyrave vetjake i jep hapësirë për mos sakrificë të projekteve kapitale, meqë ato mund të mbulohen me të hyrat e mbledhura nga vetë Komuna e Prishtinës.

Grafik i mëposhtëm tregon korelacionin mes shpenzimeve në paga dhe atyre kapitale duke reflektuar ndryshimet e fundit, të përmendura më lartë.

Grafiku 1. Raporti mes lëvizjes së shpenzimeve në paga kundrejt atyre kapitale për vitet (2012-2015)²³

²³ Të dhënat për ndërtimin e grafikut janë marrë nga pasqyrat e audituara financiare të organizatave individuale

Raporti paga-projekte kapitale (2012-2015) në nivel lokal

Shihet qartë që një pjesë e madhe e investimeve kapitale është reduktuar në vitin 2014 krahasuar me atë 2013, pikërisht për të mbuluar një pjesë të faturës për rritjen e pagave. Madje, përkundër që vërehet një lëvizje pozitive e projekteve kapitale në 2015, kjo është shkaktuar nga pjesëmarrja e dy tre Komunave tjera më të mëdha si: Prizren, Gjiilan dhe Ferizaj, të cilat kanë ndikuar në mesataren e përgjithshme me një lëvizje pozitive në projekte kapitale.

Gjatë leximit të këtij grafiku duhet pasur parasysh faktet (të cilat do ta mund ta përkeqësonin këtë pasqyrë) si në vijim:

- Nëse në grafik do të përshiheshin vetëm Komunitet me një buxhet prej rreth 25 milion e më pak, rezultati do të pasqyronte një rënie shumë më të përkeqësuar;
- Auditori i përgjithshëm ka raportuar çdo vit për shuma të larta të keqklasifikuara gjatë ekzekutimit të pagesave, që nënkupton se në investime kapitale mund të jenë paguar edhe shpenzime të cilat për nga natyra nuk i takojnë kapitaleve;
- Gjatë vitit 2014 janë ekzekutuar mbi 4,000,000€²⁴ pagesa sipas vendimeve gjyqësore ose direkt nga Thesari për nivelin lokal, sepse Komunitet janë vonuar me pagesa; Meqenëse, pagesat për vendimet gjyqësore trajtohen me prioritet, një pjesë e

²⁴ Raporti vjetor i auditimit për pasqyrat e konsoliduara 2014 - Opinioni i auditorit për Pasqyrat Vjetore Financiare për Buxhetin e Kosovës ishte i Kualifikuar. Arsyet ishin tejkalimi i kufirit të deficitit buxhetor për 0.59% (2.59%) si dhe pagesa në vlerë prej 24,470,260€ ishin keq klasifikuar si investime kapitale. Kjo ka ndodhur pjesërisht për shkak të drejtimit nga Ministria e Financave në buxhetimin joadekuat të shpenzimeve si dhe pjesërisht nga veprimet jo të përshtatshme të organizatave buxhetore individuale në klasifikimin e tyre

pagesave është kryer nga fondi i projekteve kapitale edhe pse nuk i kanë takuar kësaj kategorie. Për më shumë, këto projekte mund t'i kenë takuar viteve të mëhershme;

Vlerësimet e Fondit Monetar Ndërkombëtar

Viteve të fundit, Fondi Monetar Ndërkombëtar (FMN) ka alarmuar Qeverinë e Kosovës për risqet në rezultatet e treguesve ekonomik dhe në përgjithësi ato buxhetore, në raport me rritjen e shpenzimeve rrjedhëse.

Madje kumtesa e FMN-së²⁵, publikuar më 9 qershor 2015 thotë që “Politikat fiskale do të kenë për qëllim të mbajnë nivelin mesatar të deficitit përgjatë periudhës së programit brenda kufizimit të rregullës fiskale prej 2%. Kjo do të mbajë borxhin publik në nivel të ulët dhe të qëndrueshëm në periudhën afatmesme. Rregullimet përkatëse do të bëhen me fokus që të frenohen ndikimet e vendimeve parazgjedhore të vitit të kaluar dhe të përmirësoj strukturën e buxhetit. Në veçanti duke e mbajtur nivelin e pagave publike në vlera aktuale nominale, duke kufizuar shpenzimet në mallra dhe shërbime, si dhe duke shtuar përpjekjet për mbledhjen e të hyrave, do të krijohen hapësira të nevojshme për shpenzime prioritare të cilat nxisin rritjen ekonomike. Kombinimi i deficitit të ulët dhe disbursimeve të Fondit do të ndihmojë që Qeveria ta kthejë mbulimin e parasë së gatshme në nivel të duhur”.

Përkundër që Qeveria raporton si të suksesshme rritjen ekonomike prej 3.3%, FMN sqaron që nevojitet në rritje më e lartë ekonomike për t'i afruar të ardhurat në nivel të vendeve fqinje dhe për të siguruar vende pune të cilësisë së lartë, për të cilat Kosova ka shumë nevojë. Për të arritur këtë, autoritetet synojnë që t'i adresojnë kostot e larta të punës, t'i heqin pengesat strukturore të kredidhënies bankare, si dhe ta forcojnë mjedisin e biznesit.

Në po të njëjtën kumtesë, përmendet që pagat e sektorit publik të jenë më të përafraura me sektorin privat.

Pikërisht rritja e pagave ka ndikuar në statistikat e pagave mesatare mes sektorit privat dhe atij publik. Sipas një statistike të Trustit të Kursimeve Pensionale të Kosovës, rritja e pagave prej 25% ka vënë pagën mesatare bruto të sektorit publik në nivelin 512€ apo afërsisht 29% më lartë se ajo në sektorin privat (399€).

²⁵ Kumtesa për shtyp e FMN-së paraqet deklarata të ekipeve të FMN-së të cilat paraqesin gjetjet preliminare pas një vizite në një vend

Në anën tjetër, derisa vendimet për rritjen e pagave janë pikërisht para momenteve kyçe politike, dhe me theks tek ato në arsim (si pjesë dominuese në strukturën e pagave), FMN nxjerrë konkluzionin²⁶ si vijon:

Përkundër nivelit të lartë të shpenzimeve, eficienca e Investimeve Publike në Kosovë është relativisht e ulët. Ndër të tjerash thuhet që Investimet e konsiderueshme në rrugë dhe infrastrukturë ekonomike, ka filluar të shpaguehet (të kthejnë investimet) por cilësia e arsimit dhe infrastruktura e shëndetësisë janë shumë më të ulëta se standardet në regjion.

Konkluzionet

- Rritja e pagave ishte bërë në një moment të pafavorshëm ekonomik dhe jo në pajtueshmëri me strategjinë zhvillimit ekonomik si dhe pa përshtatjet e nevojshme në projeksionet buxhetore;
- Rritja e pagave në arsim e shëndetësi nuk ka rritur cilësinë në këta sektor;
- Hendeku mes mesatares (më e lartë) së pagave në sektorin publik me atë privat, riskon konkurrencën e në tregun e punës;
- Në një nivel të lartë papunësie, ekziston risku që truri njerëzor do të orientohet drejt një page më të qëndrueshme dhe më të lartë, pra në sektorin publik, në vend të përqendrimit tek sektori privat si faktor kyç për një ekonomi të shëndoshë;
- Rritja e pagave ndikon negativisht në sektorin e biznesit. Shumica e bizneseve vëren nga segmentimi i tregut tek organizatat buxhetore;
- Sa më të vogla komunat, aq më shumë i nënshtrohen riskut për një buxhet të paqëndrueshëm shkaku i rritjes së shpenzimeve rrjedhëse;
- Nga rritjet e fundit, vetëm reformat për sigurimet shëndetësore dhe pagesat e të prekurve nga lufta paraqesin rishpërndarje të të ardhurave;
- Rritja e shpenzimeve rrjedhëse ka ndikuar në rritjen e konsumit si një katalizator i ekonomisë por njëkohësisht mund të rritë deficitin tregtar meqë 1/3 e kërkesës e kemi të bazuar në import;
- Me trendin aktual në shpenzime qeveritare, projeksionet e Qeverisë për rritje të BPV në 4.3% gjatë periudhës 2015-2017 konsiderohet shumë ambicioze;

Rekomandimet

- Kujdes i shtuar në mbikëqyrjen e nivelit të përgjithshëm të shpenzimeve rrjedhëse. Aty ku është e mundur mund të bëhen shkurtime në mënyrë që buxheti të orientohet drejt projekteve kapitale;

²⁶ FMN, Raporti për asistencë teknike – Vlerësimi i investimeve publike, publikuar në prill 2016

- Të kërkohej llogaridhënie maksimale për mënyrën e identifikimit të nevojave për projekte kapitale dhe koston e tyre;
- Ndarja e buxhetit për kapitale të bëhet në formën e grantit specifik në mënyrë që devijimet të shmangen në maksimum;
- Të ketë mbikëqyrje adekuate gjatë procesit të buxhetimit, dhe të merren masa proaktive në mënyrë që shpenzimet me natyrë rrjedhëse të mos ekzekutohen nga kodi i projekteve kapitale;

Literatura

- Saito, Fumihiko (Ed.) (2008) Bazat e Qeverisjes Lokale;
- Shah, Anwar (Ed.) (2005) Qeverisja në sektorin publik dhe kërkesat për llogaridhënie – Qeverisja lokale në vendet në zhvillim, Banka Botërore;
- Parlamenti Evropian, Parimet në legjislacionin e Bashkimit Evropian, (qasur më 25 prill 2016); <http://bit.ly/NzKmJZ>
- Qeveria e Kosovës (2008), Ligji 03/L-41 për kufinj të administrativ të Komunave të Republikës së Kosovës, <http://bit.ly/1OfODk6>;
- Këshilli i Evropës (1986), Karta evropiane për vetëqeverisje lokale dhe shënimet shpjeguese, ISBN 92-871-0860-9, <http://bit.ly/1U4ysIy>;
- Qeveria e Kosovës (2008), Ligji 03/L-49 për financat e pushtetit lokal, <http://bit.ly/1tlZY8T>;
- GFSM 2001, <http://bit.ly/1XIsONC> (qasur më 18 Prill 2016);
- Zyra e Kryeministrit, Vendimi 29.08.2008 <http://bit.ly/1VPXhXY> (qasur më 23 Maj 2016);
- Zyra e Kryeministrit, Rregullorja 33/2012 <http://bit.ly/1TW1t9r> (qasur më 23 Maj 2016);
- Zyra e Kryeministrit, Vendimet <http://bit.ly/1lMeO11> (qasur më 23 Maj 2016);
- Zyra e Kryeministrit, <http://bit.ly/1RYeLui> (qasur më 23 Maj 2016);
- Ministria e Financave, Qarkorja I buxhetore <http://bit.ly/1TYPjaq> (qasur më 23 Maj 2016)
- Ministria e Financave, Programi Kombëtar për Reforma në Ekonomi <http://bit.ly/1PLrXbX> fq. 29 (qasur më 23 Maj 2016);
- Raporti vjetor i auditimit për pasqyrat e konsoliduara 2014, <http://bit.ly/1YvfY27> fq.22 (qasur më 3 maj 2016);
- Fondi Monetar Ndërkombëtar, Kumtesa për shtyp datë 9 Qershor 2015 “FMN njofton arritje të Marrëveshjes në nivel të Stafit me Kosovën lidhur me një Aranzhim të ri Stand-by”;
- FMN, Raporti për asistencë teknike – Vlerësimi i investimeve publike, publikuar në prill 2016, <http://bit.ly/1tfRaAN> (qasur më 2 Maj 2016)

--- o --- o ---

Ka përfunduar studimet Bachelor dhe Master për Bankë, Financë dhe Kontabilitet, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Ekonomik, Kosovë. Përgjatë karrierës ka punuar si koordinatorë pranë USAID-it në monitorimin dhe mbikëqyrjen e programit “Asistenca Teknike në Mitrovicën Veriore”. Prej vitit 2013, punon si audituese e lartë, udhëheqëse ekipi, në kryerjen e testimeve financiare për fondet e shpenzuara nga Institucionet e Republikës së Kosovës, për të shprehur opinion nëse pasqyrat financiare të organizatës paraqesin një pamje të drejtë para përdoruesve apo nëse përmbajnë keqdeklarime materiale, qoftë kjo si shkak i mashtrimeve apo gabimeve të ndodhura.

RISKU MJEDISOR I INDUSTRIJË SË PËRPUNIMIT TË BAKRIT NË LUGINËN E FANIT

Msc.Klarida Shima, Universiteti Politeknik Tiranë,¹

Abstrakt

Industria e përpunimit të bakrit në Shqipëri përdoret prej më shumë se 40 vitesh. Një nga zonat në të cilën ajo është instaluar është zona Reps – Rubik në luginën e Fanit e cila ka qenë dhe mbetet burimi kryesor i ndotjes kimike me metale të rëndë. Në këtë zone ndodhen rreth 1000 shpime. Procesi i pasurimit të bakrit dhe metalurgjia e shkrirjes ka bërë të mundur kontaminuar me

metale të rënda. Me Risku do të nënkuptohet mundësia e ndodhjes së ndotjes dhe pasojave të saj, nëse kjo mundësi është e realizueshme. Për të gjykuar më saktë për nivelin e ndotjes kimike, dhe problemeve të tjera të ndërhyrjes në mjedis, është e rëndësishme të bëhet vlerësimi sasior i riskut. Për të evidentuar risqet që vijnë nga ndotjet kimike rekomandohen një sërë normash që tregojnë kufijtë e lejueshëm të përmbajtjeve të elementëve kimikë në mjedise të ndryshme. Ndërhyrjet në mjedis për qëllime industriale shprehen me dëmtimin e sipërfaqes së tokës nga sheshet dhe shpimet gjeologjike të kryera, hapjen e grykave të galerive dhe punimeve të tjera minerare sipërfaqësore, depozitimin e stoqeve të sterileve të punimeve minerare të shfrytëzimit, depozitimin e shllameve të fabrikave të pasurimit, hapjen e themeleve dhe gropave për infrastrukturën industriale të zonës, si dhe ajo që është më kryesorja, ndotja kimike me metale të rëndë, nga përpunimi i xeherorëve të bakrit dhe shoqëruesve të tij.

Llojet e riskut janë : Risku nga shpimet gjeologjike, Risku nga rrëshqitjet e stoqeve të sterileve të minierave, Risku nga rrëshqitjet e dambave të fabrikave të pasurimit të Repsit, të Rrëshenit dhe të Metalurgjisë së Rubikut, Risku nga ndotjet kimike të xeherorëve të përpunuar të industrisë së bakrit. Duhet theksuar se ndotja minerare e

¹ Fakulteti i Gjeologjisë dhe i Minierave, Doktorata “Gjeoshkencat, Burimet Natyrore dhe Mjedisit” Cel: 0699778880 Email: shima.klarida@yahoo.com

zonës në fjalë ka nevojë të menjëhershme për reduktim të riskut. Për këtë arsye duhet ndërhyrë në mënyrë të menjëhershme në legjislacion, fonde dhe aktorët e interesuar në mënyrë që të ndikojmë në ruajtjen e normave dhe standardeve të kërkuara.

Fjalët kyçe: dambë, sterile, ndotje minerare, shpim gjeologjik,

Industria e përpunimit të bakrit në Shqipëri përdoret prej më shumë se 40 vitesh. Një nga zonat në të cilën ajo është instaluar është zona Reps – Rubik në luginën e Fanit e cila ka qenë dhe mbetet burimi kryesor i ndotjes kimike me metale të rëndë. Kjo zonë është prekur nga një volum i konsiderueshëm punimesh minerare. Vetëm në dy minierat që lidhen drejtpërsëdrejti me luginën e Fanit në Reps, që përbëjnë dhe pikën më të nxehtë të ndotjeve nga industria e bakrit në rajon, janë hapur më shumë se 40 galeri kërkim – zbulimi dhe shfrytëzimi me dalje të grykave në sipërfaqe, nga të cilat janë realizuar 134,246 ml. punime nëntokësore shfrytëzimi dhe janë nxjerrë në sipërfaqe 1,256,500 m³ “sterile”. Për kërkim zbulimin e mineralit të bakrit dhe shoqëruesve të tij në këtë zonë, përveç punimeve minerare sipërfaqësore e nëntokësore të kërkim-zbulimit, janë kryer gjithashtu edhe 1000 shpime gjeologjike me sonda, në shpatet e maleve për rreth dhe në zallishten e lumit të Fanit. Nga fabrikat e pasurimit të xeherorëve të bakrit në Reps dhe Rrëshen, janë depozituar në dambat e tyre rreth 3.98 milion ton mbetje teknologjike “sterile”, ndërsa në metalurgjinë e shkrirjes dhe uzinën e rafinimit të bakrit në Rubik, janë depozituar mbi 135,000 ton mbetje teknologjike, duke kontaminuar me metale të rëndë, një sipërfaqe të përgjithshme industriale prej 46.56 (ha) ose 465,600 m².

Me Risku do të nënkuptohet mundësia e ndodhjes së ndotjes dhe pasojave të saj, nëse kjo mundësi është e realizueshme. Për të gjykuar më saktë për nivelin e ndotjes kimike, dhe problemeve të tjera të ndërhyrjes në mjedis, është e rëndësishme të bëhet vlerësimi sasior i riskut. Për të evidentuar risqet që vijnë nga ndotjet kimike rekomandohen një sërë normash që tregojnë kufijtë e lejueshëm të përmbajtjeve të elementëve kimikë në mjedise të ndryshme. Në këtë mënyrë, risku mund të shprehet qartë dhe në mënyrë koncize duke përdorur termin risk, kur përmbajtjet janë rreth normave dhe risk i lartë, kur përmbajtjet kalojnë ndjeshëm kufijtë e normave të lejuara (Tashko A., 2003, 2006).

Në ekosistemin e luginës së Fanit, ndërhyrjet në mjedis për qëllime industriale kanë qenë të shumta. Ato shprehen me dëmtimin e sipërfaqes së tokës nga sheshet dhe shpimet gjeologjike të kryera, hapjen e grykave të galerive dhe punimeve të tjera minerare sipërfaqësore, depozitimin e stoqeve të sterileve të punimeve minerare të shfrytëzimit, depozitimin e shllameve të fabrikave të pasurimit, hapjen e themeleve dhe gropave për infrastrukturën industriale të zonës, si dhe ajo që është më kryesorja,

ndotja kimike me metale të rëndë, nga përpunimi i xeherorëve të bakrit dhe shoqëruesve të tij.

Llojet e riskut:

Risku nga shpimet gjeologjike

Risku nga shpimet gjeologjike ndodh si pasojë e erozionit dhe shpyllëzimit. Në luginën e Fanit janë kryer mbi 1000 shpime gjeologjike, për çdo shpim është hapur një shesh me sipërfaqe minimalisht 30 m², që në total llogariten 30,000 m² shpyllëzim dhe dëmtim terreni. Nëse i shtojmë kësaj shifre dhe qindra km rrugë të përdorura për transportin e sondave, dëmtimi i sipërfaqes së pyllëzuar arrin në mbi 50,000 m². Nga vërtetimet e kryera në terren, konstatohet se në shumicën e shesheve të shpimit ka vegjetacion të kufizuar, por megjithatë, gjurmët e shesheve dhe erozioni që ka vepruar në disa prej tyre, duken qartë edhe pse vitet kane kaluar. Vihet re një risk i lartë i rrëshqitjes së tokës pyjore dhe dëmtim i zonës së gjelbër. **Risku nga rrëshqitjet e stoqeve të sterileve të minierave**

Stoqet e sterileve të minierave të bakrit, duke qenë tërësisht të pa sistemuara dhe të pa mbrojtura me mure mbështetës, rrëshqasin nga lartësitë e shpateve. Në to ka masivë xeherorësh sulfurë pikëzimorë të përmasave të ndryshme. Këta masivë kur bien në kontakt me ujrat rrejdhëse të luginës oksidohen. Oksidimi i tyre favorizon shpëlarjen acide. Ndërkohë që rrjedhja e ujrave shërben si transportues i xeherorëve në tokat bujqësore përreth. Oksidimi dhe shpërlarja acide rrisin aciditetin.

Risku nga rrëshqitjet e dambave të fabrikave të pasurimit të Repsit, të Rrëshenit dhe të Metalurgjisë së Rubikut

Të gjitha dambat e luginës së Fanit janë të pa mbrojtura nga rrëshqitjet drejt shtratit të lumit Fanit i Vogël. Ato nuk janë të pajisura me argjinaturë apo sistem të përshtatshëm drenazhimi. Në damba duhet të jenë depozituar 3.98 milion ton mbetje teknologjike (Bazhella Gj., 2004). Në fakt, nga matjet markshajderike të kryera nga Goskolli E. etj. (2003), në këto damba aktualisht gjenden 2,250,000 ton mbetje. Diferenca prej 1.73 milion ton e këtyre mbetjeve, me sa duket, ka kaluar drejt e në lumin e Fanit, ku një pjesë e tyre ka sedimentuar në shtratin e tij, ndërsa pjesa tjetër është transportuar dhjetëra km larg nga dambat. Kjo sasi “sterilesh” e konsiderueshme, ka ndikuar në aciditetin e ujërave duke shfarosur faunën ujore dhe shterpëzuar tokat për rreth luginës. Një situatë me tejngopje “sterilesh”, inerte dhe ujëra acide vazhdon të jetë edhe sot në ish mjediset e uzinës së shkrirjes së bakrit në Rubik.

Risku nga ndotjet kimike të xeherorëve të përpunuar të industrisë së bakrit

Nga stoqet e minierave të mbyllura

Ndotja kimike nga minierat ndodh nën ndikimin që kanë në mjedis punimet minerare të kërkim-zbulimit dhe shfrytëzimit të xeherorëve sulfurë. Të tilla janë:

- Kanalet;
- pusët sipërfaqësore;
- shpimet gjeologjike;
- punimet nëntokësore;
- galeritë;
- depozitimet e stoqeve të minierave.

Trupat xeherorë sulfurë të këtij rajoni industrial, janë me natyrë polimetalore Zn, , Cu, Au, Pb, Ag, Se, Cd, etj. Si pasojë e vazhimit të rrjedhjes së ujërave nëntokësore ato janë një burim i sigurt ndotje edhe pse aktiviteti minerar është mbyllur. Këto tipe minierash kanë shpëlarje acide që është karakteristikë e shfrytëzimit të xeherorëve. Ato krijojnë mundësinë e oksidimit të tyre, të cilët në kontakt me ujin, krijojnë acidin sulfurik, i cili rrit shpëlarjen dhe mobilizon transportin e metaleve të rëndë. Këto metale kanë rrezikshmëri të lartë për njeriun dhe ambientin. (Sweco internacional, 1999). Përqendrimi i metaleve në ujërat rrjedhëse të galerisë kryesore të minierës Spaç.

Përqendrimi i elementit në mostrën ujore (ppm)

Norma sipas VKM nr. 177, datë 31.03.2005 Normalizimi me vlerën e lejuar

pH 2.1 6-9 3 4 (herë)

Cu 33 0.1 330

As 1.9 0.1 19

Zn 4.2 1.0 4.2

Fe 3,000 3.5 857

e përkthyer në vlera, pH në masën 2.1 dëshmon për rrjedhje të ujërave me aciditet shumë të lartë, ndërsa përqendrimi i metaleve të rëndë si; Cu, As, Zn dhe Fe në këto ujera, përbën një risk shumë të lartë për të gjithë organizmat e gjalla. Në provën ujore të Seftës së Spaçit në vendderdhjen në lumin e Fanit, pikërisht 5.3 km larg nga burimi i ndotjes nga galeritë e minierës, vlera e pH - 4.3, tregon për aciditetin e lartë të ujit të Seftës, ndërsa përqendrimi i Cu në vlerën 0.31 ppm, është 3.1 herë më e lartë se norma e lejuar, që përbën një risk të lartë për të gjitha organizmat e gjalla.

Nga dambat e fabrikave të pasurimit, të metalurgjisë dhe të uzinës rafinimit të bakrit në Rubik

Mbetjet teknologjike të fabrikave të pasurimit, janë një burim potencial ndotje me metale të rëndë, për më tepër, kur këto mbetje janë produkt I përpunimit të xeherorëve polimetalorë siç janë vendburimet e bakrit të rajonit të Repsit. Siç e kemi përshkruar dhe në paragrafin mineralet e bakrit që nxirreshin nga minierat, i nënshtroheshin copëtimit dhe bluarjes në fabrikat e pasurimit, deri në madhësinë e kokrrizave 0.074 mm dhe kjo pudër e imtë xeherore, i nënshtrohej procesit të flotimit nga ku përftohej koncentrat i bakrit dhe i piritit. Mbetjet “sterile” hidheshin në damba. Një material kaq i imtë, rrit në mënyrë të ndjeshme sipërfaqen aktive të mineraleve që grumbullohen në këto “sterile” të depozituara. Përveç kësaj, në këto mbeturina depozitoheshin dhe reagjentë si;

- acid sulfurik (aktivizues),
- gëlqere (deprimues),
- ksantate (mbledhës),
- vaj pishe (shkumëzues).

Prezenca e baktereve të tilla si, *Thiobacillus ferrooxidans*, të cilat kanë aftësi oksiduese të mineraleve sulfure, kanë influencë të ndjeshme në intensitetin e shpëlarjes acide. Ulja e pH, rrit aktivitetin e këtyre baktereve. Shpëlarja acide rrit tretshmërinë e elementëve të tillë si; Zn, Co, As, Sb, Ag, Se, Hg, Cu, Mo, Mn, Ni, etj. Si acidet dhe metalet e tretura shkaktojnë ndotje të mjedisit ujor deri në disa dhjetëra kilometra larg burimit. Në disa kilometra largësi nga burimi ndotës, ujërat neutralizohen, ndërkohë që përqendrimi i metaleve bie për shkak të hollimit, absorbimit dhe precipitimit të tyre në sedimentet lumore. Paraqitet impakti mjedisor i mbetjeve industriale sipas prof. Artan Tashko (2006).

Sipas matjeve të kryera në këte studim, rezulton se dambat e luginës së Fanit në rajonin Reps – Rubik, zënë një sipërfaqe të përgjithshme industrial 46.56 (ha), që sipas objekteve, dhe me sasi të mbetjeve të depozituara në to. Sipërfaqet industriale sipas objekteve dhe sasia e “sterileve” të depozituara. **Emërtimi i objektit Sipërfaqja në "ha" Sasia e sterileve ne "ton"**

Dambat 1, 2, 4, Reps 26.03 1,944,627.00

Damba Rrëshen 4.21 304,431.00

Metalurgjia Rubik 8.01 100,000.00

Uzina e bakrit Rubik 8.31 35,000.00

Total : 46.56 2,384,058.00

Të dhënat e analizave kimike dhe studimi i përbërjes minerale të mbetjeve teknologjike të fabrikave të pasurimit, dëshmojnë se faktori primar për gjenerimin e aciditetit në dambat e luginës së të Fanit, është oksidimi i piritit, i cili përbën rreth 90 % të sulfureve të dambave.

Shpëlarja acide, siç e kemi trajtuar dhe në paragrafin 4.4.2., konsiston në : oksidimin e sulfureve $\rightarrow$ prodhojnë SO_4 2 FeS $\rightarrow$ dhe krijohet mjedis acid. Meqenëse gjeneruesi kryesor i aciditetit është piriti, mund të llogaritet potenciali acid sipas reaksionit $2 + 15/2 \text{O}_2 + 7 \text{H}_2\text{O} \rightarrow 2 \text{Fe}(\text{OH})_3 + 4\text{H}_2\text{SO}_4$

Ky oksidim kryhet nën ndikimin direkt dhe indirekt të bakterieve, prej të cilave, më mirë njihen *Thiobacillus ferrooxidans* (oksidimi i Fe^{2+} në Fe^{3+}) dhe *Thiobacillus Thiooxidans* (oksidimi i S_0 dhe S^{2-}). Nga llogaritjet e kryera, bazuar në të dhënat për përmbajtjen mesatare të squfurit në damba, duke zbritur diferencën e acidit të neutralizuar nga vetë shkëmbinjtë (koeficienti i neutralizimit = 3.3 kg/ton), rezulton se potenciali real acid (PRA) i dambave të luginës Fanit është 628,471.49 ton acid sulfurik dhe formimi i joneve sulfatë). Gjithashtu, mbështetur në të dhënat e analizave kimike të kryera, është llogaritur se në dambat e luginës së lumit të Fanit, përqendrohet një sasi e konsiderueshme metalesh si;

Cu – 2,655 ton;

Zn – 828 ton;

Mn – 427 ton,

Fe – 364,646 ton;

Ni – 160 ton; Co – 3.5 ton;

Pb – 1,108 ton;

As – 2,017 ton,

S (jo metalor). 207,471 ton.

Ky potencial metalesh të rënda, që mbajnë dambat e “sterileve” të industrisë përpunuese të bakrit, nën efektin e vazhdueshëm të shpëlarjes acide, përbën një risk të lartë për botën ujore , tokat bujqësore, bimësinë e kësaj zone dhe për vetë njerëzit.

Risku nga ndotja kimike e ujërave rrjedhëse të dambave të mbetjeve teknologjike të industrisë së bakrit

Ujërat rrjedhëse të dambave të fabrikave të pasurimit të metalurgjisë dhe të fabrikës së rafinimit të bakrit në Rubik, të pasura me metale të rëndë, shkarkohen drejtpërsëdrejti në lumin e Fanit të Vogel, duke shkaktuar ndotje të ujërave të tij.

Vlerat e matura të pH, tregojnë për karakterin acid dhe shumë acid ($\text{pH}=3$) të këtyre rrjedhjeve ujore, të cilat favorizojnë dhe rrisin tretjen e metaleve të rëndë si; Cu, Zn,

Pb, Fe, Co, Ag, Mn, Se, Sb etj, karakteristike për xeherorët polimetalorë të përpunuar në fabrikat e pasurimit dhe në uzinën e shkrirjes dhe të rafinimit të bakrit në Rubik. Niveli i ndotjes së këtyre ujërave përcaktohet duke i krahasuar ato, me normativat limit të lejuara për elementë të veçantë për Shqipërinë sipas Vendimit të Këshillit të Ministrave Nr. 177, datë 31.03.2005. Duke krahasuar përmbajtjet e Cu me vlerën e lejuar shohim se në dambat e Repsit përqendrimi i tij në rrjedhën ujore është *400 herë më i lartë se norma e lejuar*, ndërsa në metalurgjinë Rubik është *45 herë më i lartë*. Vetëm në dambat e Repsit, vlerat e Zn janë 480 herë më të larta se norma e lejuar, Ni është 2.6 herë më i lartë, Fe është 4.8 herë, ndërsa jonet SO₄. Përqendrimet e Fe, paraqiten shumë të larta në dambën e Repsit dhe në dambën e Rrëshenit, përkatësisht 16.6 dhe 3.9 herë përkundrejt vlerave të lejuara. Të dhënat e mësipërme konfirmojnë riskun e lartë të ndotjes kimike me metale të rëndë të ujërave rrjedhëse të këtyre dambave arrijnë në vlerën 800 mg/l.

Risku nga ndotja e sedimenteve të ujërave rrjedhëse të lumit Fan i Vogël

Sedimentet janë mjedise ku bëhet akumulimi i ndotësit nga ujërat. Risku i sedimenteve lidhet me jetën e gjallesave ujore, ndotjen e ujërave nëntokësore dhe të tokave që mund të formohen nga ato. Vetë ndotësit mund të akumulohen në sedimentet si jone të absorbuara, të shkëmbyeshëm, të lidhura me karbonatet, hidroksidet e Fe/Mn, oksidet, si dhe të lidhura me lëndën organike ose si përbërës të mineraleve (Tashko A., 2006).

Si një mbyllje të këtij mini-punimi doja të theksoja se ndotja minerare e zonës në fjalë ka nevojë të menjëhershme për reduktim të riskut. Për të arritur në një rezultat sa më pozitiv duhet ndërhyrë në mënyrë të menjëhershme në legjislacion, fonde dhe aktorët e interesuar në mënyrë që të ndikojmë në ruajtjen e normave dhe standardeve të kërkuara.

BIBLIOGRAFIA:

- **Bazhella Gj.** – Kultura minerare në Mirditë. 2004, 134 – 137.
- **Demi G. etj. (2004)** – “Dambat e fabrikave të pasurimit dhe stoqet masive të sterileve në zonat minerare. Gjendja dhe hartimi i kuadrit ligjor për dambat”. (Arkivi i ITNPM, Tiranë).
- **Goskolli E. etj. (2003)** “Monitorimi i dambave të fabrikave të pasurimit dhe stoqeve masive sterile, sterileve të minierave në territorin e vendit tonë dhe hartimi i kuadrit ligjor për dambat”. – (Arkivi i ITNPM, Tiranë).
- **G. A. Burton, Jr. (2001)** “Sediment quality criteria in use around the world”. Institute for Environmental Quality, Wright State University, Dayton, Ohio 45435, USA.

- **Harta gjeologjike e Shqipërisë** – grup autorësh, botim i ShGjSh, FGjM dhe INF, 2002, 412.
- **Legisi M., Shtjefanaku D. Dr. Ded Kolndreu, N. Ndreca, Gj. Kaza (2000)** - Harta gjeologjike dhe e pasurive minerale të rrethit Mirditë në shkallë 1:50,000 dhe teksti sqarues (AQGj, Tiranë). 67, ff 654-661.
- **Kirov G., Filizova I., Petrov O.** “Disa veçori kimiko-mineralogjike të mineraleve kryesore të pasurimit dytësor të bakrit në vendburimet e Mirditës. Buletini i Shkencave Gjeologjike nr 3, 1988, ff. 67-74.
- **Peza S., Peza V., (2011)** “Një vlerësim mbi ndotjen mjedisore nga metalet e rënda. Konferenca Shkencore “Potencialet e burimeve natyrore, bazë për një zhvillim të qëndrueshëm”, Tiranë, 28-29 tetor 2011, fq. 319-324.
- **Qirinxhi A., Bezhani V., Uçi M., Mustafa F., Lula P.** “Kushtet e lokalizimit të mineralizimit sulfur të bakrit dhe orientimet e mëtejshme të kërkimit të tij, në rajonin Qafë Mali-Reps-Kalur. (AQGj, Tiranë, 1973).
- **Sinojmeri A.** “Minéralogie et paragenèses du gisement volcanogène à Cu, Zn, Pb, Au, de Munelles, Mirdita Qendrore. Shqiperi. (Disertacion). Orléans, France. 1990, 144.
- **Sinojmeri A. (2003)** – Mineralogjia e mjedisit (Leksione të shtypura për pasuniversitarët)
- **Tashko A. (2003)** – “Biogjeokimia dhe Mjedi” (Fakulteti i Gjeologjisë dhe i Minierave, Leksione të përgatitura për pasuniversitarët).
- **Tashko A. (2006)** – Gjeokimia. Ligjësi dhe zbatime. ((Fakulteti i Gjeologjisë dhe i Minierave, Departamenti i Shkencave të Tokës).
- **VKM** nr. 177, date 31.03.2005.

--- o --- o ---

Klarida Shima:

Ka përfunduar studimet Master Shkencor në Fakultetin e Gjeologjisë dhe Minierave dhe ka vazhduar Doktoraturën po në këtë Fakultet. Nga viti 1998 deri në vitin 2015 ka punuar si Agjente Shitjeje në një kompani celularësh e prej vitit 2015 është e vetëpunësuar.

ANALIZA DHE MENAXHIMI I RISKUT NË UJËSJELLËS-KANALIZIMET DHE RISQET NGA NDARJA ADMINISTRATIVE

Bajram Lamaj, KLSH

Në auditimet që ka kryer KLSH, bazuar në Standardet e Auditimit të jashtëm dhe standardeve ndërkombëtare të INTOSAI-t dhe veçanërisht në ISSAI 1330 “Udhëzues mbi përvojën më të mirë për auditimin e riskut në sipërmarrjet publike/private”, auditimi në ndërmarrjet e UK është vlerësuar si njësi publike që kanë risk më të lartë. Menaxhimi Financiar dhe Kontrolli i Brendshëm(MFKB) në njësitë

publike ka marrë një rendësi të veçantë në punën e përditshme që kryejnë njësitë publike, ku një vend të veçantë ka zënë dhe efektiviteti i këtij procesi nëpërmjet menaxhimit të riskut. Rritja e njohurive dhe ngritja e kapaciteteve nëpërmjet kryerjes së proceseve apo ngjarjeve ekonomike me teknologjinë bashkëkohore, ka sjellë në vëmendje që shumë nga këto ngjarje nuk kryhen, spontanisht apo nga një person i vetëm, por këto ngjarje kanë filluar dhe kryhen në bazë sistemi me hierarki nga poshtë lart e anasjelltas, ndaj auditimi i këtyre proceseve kërkon vëmendje, por veçanërisht ka risk në hallkat e zbatimit.

Përveç kësaj më intrigoi dhe një shprehje e prof. Skënder Osmanit, në një takim me auditorin e KLSH, ku u shpreh: “Vetë jeta jonë është risk, detyra jonë është ta menaxhojmë atë”, ndaj mendova se analiza e riskut në UK, veçanërisht pas kryerjes së Reformës administrative, ku janë shfaqur mangësitë në shërbimin me ujë të qytetarëve, ja vlen ta njohim dhe ta analizojmë.

- Risku në sistem përcaktohet nga natyra e proceseve, objekteve dhe strukturave (infrastruktura e ngritur IT dhe burime njerëzore, etj). Për të menaxhuar riskun në një sistem të ngritur në një ndërmarrje UK është i nevojshëm menaxhimi i proceseve përbërëse në /edhe strukturat përkatëse të njësisë publike ku auditojmë. Ne kemi audituar shoqërinë UK Berat-Kuçovë sh.a dhe Ura Vajguore, ku janë konstatuar shkelje financiare dhe mungesë të funksionimit të Menaxhimit Financiar e Kontrollit Brendshëm(MFKB). Vetë procedura e ndjekur nga Departamenti dhe grupi i Auditimit, është bazuar në analizën e riskut në të gjitha fazat, duke filluar me

planifikimin, zbatimin, identifikimin dhe vlerësimin dhe në komunikimin e rezultateve,(shih përshkrimin 1 më poshtë): Hapat e menaxhimit të Riskut

*Vetëm në këtë njësi u konstatua dëm ekonomik në vlerën **8,718 mijë lekë** dhe një keqmenaxhim i sistemit të arkëtimeve, borxheve dhe mosmbulimi i kostos së operimit dhe mirëmbajtjes, si dhe koston e kredisë(hua), me të ardhurat nga tarifat e ujit. Pra ky subjekt ishte zhytur në borxhe me bankën dhe me kreditorët e saj. Auditimi i ndërmarrjeve të UK me bazë risku, është imediat, pasi nga zbatimi i reformës administrative, këto ndërmarrje do grupohen dhe nga 91 që ishin do bëhen 61 ndërmarrje(sh.a), pra nga KLSH vlerësohen subjekte me risk të lartë.*

Kryerja e reformës administrative ka vënë dukje risqet e reja që kanë lindur nga zbatimi i saj, ku kemi bashkim të ujësjellësve që ishin veçmas(bashki të vogla e komuna) dhe tani do bashkohen në bazë territori (61 bashki), si:

- ✓ administrimi i aseteve;
- ✓ transferimi i aktiveve dhe pasiveve, veçanërisht debitorët;
- ✓ gjendjet e faturimit të ujit, pra stadin e shitjeve, riorganizimi i strukturës së shitjeve;
- ✓ vlerësimi i kostove të mbulimit të operimit dhe mirëmbajtjes;
- ✓ vlerësimi i humbjeve në rrjet,administrimi i burimeve të reja të furnizimit me ujë e blerja e tyre nga basenet;
- ✓ riorganizimi i strukturës së burimeve njerëzore,trajnimi i ish punonjësve dhe drejtuesve të ndërmarrjeve të vogla dhe përfarimi i aftësive teknike, administrative e menaxheriale;

✓ shtrirja e sistemit të MFKB në të gjithë shoqërinë e re (territorin e shtuar);
 ✓ nxjerrja e rregulloreve të reja, udhëzimeve e ndryshimet e nevojshme ligjore sipas nevojës (nënkuptojmë bashkimin në bazë vullnetare ose me akt normativ ligjor);
 ✓ zgjedhja e mënyrës së statusit të ndërmarrjes apo sh.a;
 ✓ ngritja e asambleve të reja (mbledhja e tyre) dhe zgjedhja e këshillit mbikëqyrës;
 ✓ ngritja e strukturës së auditimit të brendshëm si domosdoshmëri me rritjen e kapacitetit të këtyre ndërmarrjeve, etj., pra mund ta quajmë risk të jashtëm të importuar nga riorganizimi i këtyre UK. Përveç risqeve që kanë patur këto ndërmarrje në ushtrimin e aktivitetit si UK mëmë, u shtohen dhe risqet e cituara më sipër. Bazuar në vlerësimin e riskut, KLSH do i ketë prioritare auditimet në subjektet UK, si subjekte që janë me risk të lartë dhe që i shërbejnë përmirësimit të qeverisjes vendore dhe shërbimeve ndaj publikut.

Ilustrimi me shembullin konkret:

Hapat e auditimit

Hapi I. Përcaktimi i objektivave dhe rreziqet e kontrollit (përfshirë edhe gabim / anomali të pritshme), në bazë të të kuptuarit dhe mjedisit të auditimit.

a. Cili është objektivi i auditimit të UK Berat-Kuçovë:

Vlerësimi i funksionimit të sistemeve të menaxhimit financiar dhe auditimit të aktivitetit ekonomik e financiar, në lidhje me shërbimin e furnizimit me ujë të pijshëm të konsumatorëve, administrimi dhe shitja e tij, prodhim dhe /ose blerja e ujit për plotësimin e kërkesës së konsumatorëve dhe mirëmbajtjen e dy shërbimeve të furnizimit me ujë të pijshëm dhe kanalizimeve, prokurimet me fonde publike, etj. Qëllimi i auditimit të kësaj shoqërie është që të japë një opinion:

- nëse sistemet e menaxhimit dhe të kontrollit të zbatuara për të kontribuar në prodhimin e deklaratave të besueshme të shpenzimeve të paraqitura në pasqyrat financiare, për të ndihmuar e siguruar ndër të tjera, ligjshmërinë dhe rregullshmërinë e transaksioneve në këto deklarata financiare dhe a ishin kryer ato në mënyrë efektive dhe produkti i shitur a ka plotësuar nevojat e komunitetit me sasi, kohë e cilësi, etj.

- konkluzionet e tij, të tregojnë se rezultatet e punës së auditimit, nuk kanë sjellë asnjë dyshim të rëndësishëm në lidhje me konformitetin e sistemeve të menaxhimit dhe kontrollit të zbatuara në njësinë publike, pra se sistemet e ngritura funksionojnë dhe kanë sjellë rezultatet e dëshiruara nga menaxhmenti i njësisë publike;

Që të arrihet ky objektivi, duhet të kryhet Auditimi “me listë kontrolli”, ku listat e auditimit duhet të zhvillohet sipas programit, për secilën hallkë, që janë ngritur dhe

për secilin nivel (faturues)/ funksion(drejtues e administrativ) në kuadër të sistemit të menaxhimit financiar e kontrollit të brendshëm, **me bazë kriteresh**, si:

- kërkesat e pajtueshmërisë në bazë të përgjegjësiave dhe funksioneve që kryhen si ato menaxheriale dhe të financimit(këtu kemi përfshirë marrëveshjen me bankën private “Veneto Bank” për investime, për kredi në formë hua dhe burime të tjera);
- Përcaktimet ligjore dhe rregullat e funksionimit të institucionit, normat dhe metodat e përcaktuara sipas kërkesave të ligjeve, akteve administrative, rregullores së institucionit dhe manualeve përkatëse, si dhe standardet e pranuar dhe të sanksionuara me ligj;
- Vërtetësia, përputhshmëria e ligjshmëria e rregullshmëria e veprimtarisë ekonomiko-financiare të UK Berat Kuçovë;
- Vlerësimi i Menaxhimi financiar dhe kontrolli i brendshëm, funksionimin e strukturave drejtuese (Asambleja e aksionarëve, Këshilli Mbikëqyrës dhe Drejtori i Përgjithshëm);
- Hartimi, miratimin dhe zbatimin i programit ekonomiko-financiar,organizimin dhe mbajtjen e kontabilitetit;
- Nxjerrja e Pasqyrave Financiare (bilanci kontabël) inventarizimi i llogarive të pasurisë publike;
- Administrimi, ruajtja, dokumentimi dhe qarkullimi i vlerave materiale e monetare, evidentimi, dokumentimi, ndjekja dhe pasqyrimin i debitorëve të ujit të pijshëm për abonentë familjarë, jo familjarë dhe enteve të tjera publike apo private, humbjet në rrjet;
- prokurimi i fondeve publike për mallra ndërtim dhe shërbime dhe kryerja e investimeve, etj;
- mbulimi i koston operacionale dhe mirëmbajtjes me vlerën e tarifës së ujit apo shërbimit për kanalizimet, etj.

b. Metoda e përdorur; këtu kemi përfshirë testimet, intervistat, komunikimin e vazhdueshëm me stafin dhe specialistët e shoqërisë, për të dhënë një vlerësim sa më objektiv, profesional e të pavarur, të saktë, të plotë e të qartë për zbatimin e ligjshmërisë dhe rregullshmërisë së veprimtarisë ekonomiko-financiare, në përputhje me aktet ligjore dhe nënligjore në fuqi. Kemi marrë asistencë të personelit teknik për përcaktimet teknike, sipas manualit teknik që kanë përdorur, si dhe kemi marrë të dhëna e shpjegime dhe nga Drejtoria e Përgjithshme e UK Tiranë e kontaktuar me përfaqësues të pushtetit lokal, njëkohësisht anëtarët e Këshillit Mbikëqyrës, komentet, raportet e mbledhjeve të këshillit mbikëqyrës dhe Asamblesë së UK, që kanë lidhje me vendimmarrjen, për dhënien e të drejtës së menaxhimit të këtyre fondeve, apo kryerjes së këtyre financimeve ndihmëse,etj.

c. Vlerësimi i nivelit të riskut. UK Berat Kuçovë nga ana e grupit të auditimit dhe Departamentit në riskun e brendshëm (AR), është vlerësuar në nivelin “Risk i Brendshëm i Lartë” pra 70%. Për arsye se parregullsitë materiale dhe shkeljet e ligjshmërisë për vetë nivelin e qarkullimit monetar e material kryhen shpesh, duhet të përdorim më shumë testime, intervistime, verifikime dhe kryqëzime veprimesh financiare dhe auditim në lëvizjet e vlerave materiale treg-magazinë dhe magazinë terren. Kjo kërkoj një punë të konsiderueshme në subjektin e auditimit, pasi dhe materialiteti ishte i madh. Kjo ka ardhur dhe nga mjedisi i auditimit i cili nuk ishte në nivelin e duhur, pra Risku i Kontrollit të Brendshëm (CR) dhe ky është i Lartë, pasi kjo ka ardhur nga mosfunksionimi siç duhet i kontrollit të brendshëm dhe auditimit, pasi sipas informacioneve që kishim, nuk kanë parandaluar ose zbuluar parregullsi materiale e monetare ose shkelje të tjera në shpërdorimet e kryera, veçanërisht në mbikëqyrjen e sektorit të faturimit e shitjeve si për qytetarët, por edhe për entet publike dhe nuk kishte analiza për humbjet në rrjet, ku duhej të ndaheshin ato teknike me ato të shpërdorimit të ujit e shmangies së faturimit.

Vendosja e sistemit të matësve dixhitalë nuk ishte në efikasitetin e duhur si nga cilësia e tyre, por dhe nga mos funksionimi nga mungesa e energjisë, por dhe nga interneti, kapaciteti i tij, pra nuk kishte një kontroll strukturor në funksione vertikale dhe horizontale. Mosfunksionimi i kontrollit të brendshëm rezultoi nga testimet e kryera në funksionimin e sistemit të marketingut (shitje uji e faturim) dhe në sistemin e lëvizjes së vlerave materiale nga magazina në terren, ku dokumentacioni lë shumë për të dëshiruar si ai tekniko-ekonomik (projekt teknik pjesor, preventivi pa vlerë vetëm në sasi), Urdhri i daljes materialeve nga magazina, fletë dalje, situacion ose procesverbal kryerje punimi, etj). Si konkluzion risku ishte i lartë dhe ne nuk jemi mbështetur në sistemin e kontrollit të brendshëm, ***kjo për faktin se vetë mangësitë e sistemit nuk jepnin siguri.***

Hapi i II. Në këtë fazë janë përcaktuar detyrat e auditimit sipas programit të auditimit, pra caktuar 12 detyra, mendoj se nuk janë të nevojshme t’i përmendim, pasi ato janë paraqitur në Programin e auditimit të miratuar. Nga ana e grupit, është proceduar me listat e detajuara, ku kontrollohet për çdo kriter të zbatuar që kemi vendosur për këtë auditim, në përgjigje të vlerësimit të rrezikut dhe në përputhje me rregulloret ose marrëveshjet e tjera duke synuar efektivitetin e auditimit në përputhje me testimin e këtyre rregulloreve apo marrëveshjeve.

Këtu ne kemi patur gjithmonë parasysh rrezikun e zbulimit, pasi si auditues të jashtëm, nuk mundemi të shikojmë në masën 100% aktivitetin e këtij subjekti, por kemi punuar me zgjedhje të njëpasnjëshme, duke vlerësuar në çdo hap apo ngjarje riskun dhe madhësinë e shfaqjes së tij, kjo dhe sipas materialitetit. Pra, këtë rrezik e

kishim shoqërues se mund të na shpëtonte ndonjë ngjarje ekonomike me shkelje pa u audituar, ndërkohë që nuk ishte audituar dhe nga auditimi i brendshëm, ose tabelat e paraqitura nga administrata nuk ishin të sakta(pra duhej të bënim verifikime dhe vëzhgime të herëpashershme) dhe rrjedhimisht interpretimi i audituesve ishte i gabuar, pra ky ishte Risku i zbulimit(DR). Nëpërmjet një planifikimi të mirë dhe me vendosjen e audituesve me përvojë ku nga 4 auditues që kishte grupi, tre ishin me përvojë) solli që Risku i Zbulimit të vlerësohej i ulët. Më konkretisht janë paraqitur risqet në pasqyrën e mëposhtme:

Aneksi 1

Risqet e pranuar sipas llojit të tyre të cilat u patën parasysh nga grupi i auditimit në shoqërinë UK Berat-Kuçovë sha.

<i>Risqe të Jashtme</i>	<i>Përshkrimi</i>
Infrastruktura	Sistemi i IT i pamjaftueshëm pengojnë funksionimin normal të njësisë, mungesë kompjuterë, nuk mirëmbahen, sistemi i dobët i network-ut, ndërprerje energjie, zyrat të pamjaftueshme, mungonte transporti i personelit në terren,etj
Ekonomike	Planet ekonomike jo të studiuara dhe mbështetura me burim financimi, mungesë analize kostoje dhe nuk mbulohet kostoja operationale dhe mirëmbajtjes së rrjetit me vlerën e tarifës dhe ndikimi i kursit të Euro-s në kredinë e marrë nga “Veneto Bank”, Tiranë. Investimi i matësve elektronik, pa garanci shërbimi interneti dhe shkëputje të energjisë tek banorët dhe klientët privatë,etj
Ligjore dhe rregullatorë	Kufizimet e veprimtarisë së shoqërisë nga mungesa e nivelit juridik të Këshillit mbikëqyrës dhe vendimmarrje jo të argumentuara, mos funksionimi si duhet i tij dhe përkatësitë partiake,etj.
Mjedisore	Kufizimet që ka funksionimi i rrjetit dhe rreziku i ndotjes, veçanërisht në zonën e Kuçovës dhe nga ndërhyrjet në rrjet gjatë punimeve në ndërtime rrugë e investime të tjera nga NJQV,etj.
Politike	Kryerja e Reformës administrative kërkon riorganizim të ri të Këshillit Mbikëqyrës dhe zgjedhjet lokale, ku përbërja politike e këtij këshilli është risk për mosfunksionim e veprime të drejta,etj.
Tregu	Rritja e vlerës së ujit nga Basenet do ndikojë në përkeqësimin e situatës financiare, dhe ndryshimi i çmimeve për lëndë ndihmëse klor të lëngshëm importi, pjesë këmbimi për pompat dhe mirëmbajtjen e rrjetit, etj.
<i>Risqe Financiare</i>	
Buxhetore	Nuk ka fonde të mjaftueshme plaktivitetin, paaftësi menaxheriale financiare(si rasti i marrjes hua pa studim të mirëfilltë ekonomikiteti), nuk ka menaxhim të mirë nga Administratori, nuk menaxhon burimet, pra mbledhjen e tarifave të ujit(siq e kemi trajtuar 5087 familjarë dhe 329 dyqane e subjekte privatë nuk paguajnë, pra rreth 40%), nuk janë gjetur rrugë për burime si kryerja e rolit të agentit tatimor për taksat vendore të NJQV-ve

Mashtrimi ose vjedhja	Nuk ka administrim asetesh, pra inventarizim të rregullt dhe lëvizja e tyre nuk dokumentohet drejt, amortizimi llogaritet fiktiv, nuk ka rivlerësim të tyre me vlerën e tregut, nuk ka krijuar sisteme për parandalim, pra mungon kontrolli i brendshëm dhe dokumentimi i aktiveve nuk është kryer sipas ligjit
Sigurimet	Megjithëse këto shoqëri janë të objekte të rëndësishë së veçantë, nuk janë siguruar asetet, kjo për arsye mungesë financimi(fondesh, vështirësi financiare dhe arsye tjetër të pa regjistruara në ZVRPP(e kërkojnë kompanitë e sigurimeve Certifikatën e pronësisë)
Investimet kapitale	Nuk ka vendimmarrje të mirë për investime kapitale në rrjet, por janë marrë vendime të gabuara për investime që nuk kanë sjellë ndonjë përmirësim të dukshëm të aktivitetit të shoqërisë.
Detyrime ndaj të tretëve	Shoqëria është e kufizuar së pari nga hua marrja me bankën dhe me prokurimin e vendosjes dhe mirëmbajtjes së matësve dixhitalë. Nuk ka respektim të duhur të kontratave nga kontraktori i matësve dixhital.
Risqe të aktivitetit	
Politikat	Mungon Plan i strategjik i zhvillimit të shoqërisë për periudhë 5 vjeçare. Nuk ka studime të fleksibilitetit dhe zhvillimit të shoqërisë, për investime kapitale dhe për daljen nga kolapsi financiar në mbledhjen e borxheve, etj.
Operacionale	Objektivat janë jo realë he nuk ka analizë të ecurisë së realizimit të tyre dhe raportim në këshillin mbikëqyrës, nuk realizohen në kohë e vlera, por mbeten në letër, etj.
Informacioni	Ka informacion të pamjaftueshëm deh mungesë cilësie e objektiviteti në operacion, kjo ka çuar në vendime të gabuara e nxituara,etj.
Reputacioni	Performancë jo e mirë dhe mungesë komunikimi me qytetarët me median e shkruar dhe vizive, nuk ka shkallë të mirë besimi se kjo shoqëri do plotësojë objektivat e shërbimit ndaj qytetarëve, etj
Projektet	Mungesë projektesh dhe ato që janë kryer nuk kanë patur vlerësim risku dhe sot shoqëria vuan pasojat, nuk ka burime të mjaftueshme për projekte të rëndësishme, presin vetëm nga Qeveria të ndërhyjë me Fondin e Zhvillimit të Rajoneve ose DPUK Tiranë, etj.
Inovacioni	Ka mundësi për implemtimin sa më të mirë të sistemit të MFKB, duke përdorur metoda të reja për vlerësimin e risqeve të aktivitetit të shoqërisë,etj.
Burimet njerëzore	
Personeli	Stafi aktual nuk ka aftësitë e duhura, nuk ka motivim as profesional as financiar, nderhyn politika sipas interesave elektorale, ka pasiguri të qëndrimit në punë të personelit në prag fushata zgjedhore. Nevojiten trajnime si menaxheriale dhe teknike për rritjen e nivelit të punonjësve,etj.
Sigurime shoqërore	Ka paaftësi të përkohshme në punë dhe kjo pengon kryerjen e detyrave në kohë si faturimet, riparimet e emergjencës apo mirëmbajtja e rrjetit, etj.

Hapi i III, Vlerësimi i mjedisit të përgjithshëm të auditimit, duke përfshirë, ndër të tjera:

a) "Ecni-me..." rezultatet e kontroleve të konfirmuar, kuptimin e tyre në masat dhe procedurat e kontrollit. Pra pavarësisht që ne si auditues të jashtëm duhet të ecnim me rezultatet e kontrollit të brendshëm, siç e kemi trajtuar, mjedisi i auditimit nuk ishte i mirë, pasi kontrolli i brendshëm kishte mangësi si në ngritjen e sistemit dhe në zbatimin e tyre, e shoqëruar kjo me nivel jo të kënaqshëm profesional të stafit menaxherial(ku faturuesit ishin militantë dhe me shkollë 8 vjeçare, etj). Pra kjo e detyroi grupin e auditimit që të kryente një auditim sa më të gjerë e pa u bazuar në punën e kontrollit të brendshëm, por vetëm në vlerësimin dhe analizimin hap pas hapi të veprimeve e ngjarjeve ekonomike që ishin kryer për periudhën e auditimit dhe analiza statistikore.

Hapi IV. Përzgjedhja e proceseve për testim (zakonisht e bazuar në zgjedhjen gjyquese ose marrjen e mostrave të thjeshta sipas rastit) dhe testimi e vlerësimi i tyre sipas kriterëve dhe pajtueshmërisë me ligjin, rezultatet:

Nga grupi i auditimit u përzgjedhën për testim këto procese :

a. transaksionet financiare të kryera me të tretët dhe për pagesat e shpërblimet e Këshillit Mbikëqyrës e punonjësve për paga e trajtim suplementar, ku u konstatua se:

-janë paguar 2 anëtarë të KM pa marrë pjesë në asnjë mbledhje për vlerën **315,539 lekë**;

- janë emëruar 9 anëtarë në Këshillin Mbikëqyrës, nga 6 që duhet të caktoheshin, 3 anëtarë janë paguar më tepër në vlerën prej **1,476,540 lekë**;

- janë paguar 2 punonjës në të njëjtën detyrë, në vitin 2013, njëra duhej të kryente detyrën e auditueses dhe tjetra të kontabilistes, me vlerë prej **384.000 leke**;

- janë shpërblyer padrejtësisht 21 punonjës në vlerën prej **104,900 lekë**;

Kryer transaksione financiare(pagesa të paligjshme në 8 raste me vlerë 300, 000 lekë.

b. u verifikuan vendimet e Këshillit Mbikqyrës(KM) ku u konstatua:

-me vendimin të KM, kanë kaluar në humbje të aktivitetit financiar të vitit 2011, Ujësjiellës sh.a, Berat-Kuçovë , vlera prej **391,936 lekë**;

- për vitin 2011 rezultati i Ujësjiellës Sha Berat-Kuçovë ka rezultuar me humbje në shumën 233,204,000 lekë, ndërkohë pa dalë rezultati financiar, (Bilanci financiar i

vitit 2011 është miratuar në Këshillin Mbikëqyrës pas 6 muajsh, me vendim të Këshillit Mbikëqyrës nr. 20 data 25.12.2011 ku u është dhënë shpërblim **246 punonjësve** të Ujësjiellës sh.a, nga 1 pagë mujore në vlerën **4,255,725 lekë**;

-Janë kryer pagesa të tepërta në vlerën **1,509,316 lekë**, për situacionimin e volumeve të punimeve të pa kryera në 2 zëra punimesh, në objektin “*Devijim i linjës dhe trasesë ekzistuese të Ujësjiellës të Beratit*;

c. Vlerësimin e veprimeve financiare në huamarrje, ku u konstatua se është marrë kredi nga **banka private “Veneto Bank”** në vlerën $950,000 \text{ €} \times 140 = 133,000,000$ lekë me afat 72 muaj ose 6 vjet me interes vjetor prej **4.5%**, pa u kryer procedura prokurimi dhe pa u miratuar në Këshillin bashkiak Berat (si aksionar kryesor në shoqëri) duke mos u dërguar njoftim në Ministrinë e Financave për miratimin në parim dhe delegimin e marrjes të huas, (për të krijuar borxh) Ujësjiellës sh.a, Berat-Kuçovë, si dhe në këtë kontratë nuk është përfshirë TVSH në vlerën 186,000 Euro.

d.Vlerësimi i pasqyrave financiare, bilanci u vërejt se:

-Llogaritja e normave të amortizimit **për bilancin e vitit 2012**, më të ulëta se ato të normave fiskale, duke mos u llogaritur si shpenzime edhe vlera prej 18,709,916 lekë (71,104,811-53,394,895) e cila sjell si pasojë ndryshimin e rezultatit financiar për vitin 2012 nga 6,556,692 lekë me fitim, në vlerën me humbje për shumën 12,153,224 lekë dhe përfutur më tepër shpërblime për punonjësit në vlerën prej 3.500,000 lekë;

-Llogaritja e normave të amortizimit për **bilancin e vitit 2013**, më të ulta se ato të normave fiskale, duke mos u llogaritur si shpenzime edhe vlera prej 14,690,712 lekë (68,141,275-53,450,563) e cila sjell si pasojë ndryshimin e rezultatit financiar për vitin 2013 nga 19,368,413 lekë me fitim, në vlerën 4,677,701 lekë;

- për të 2 vitet 2012-2013, Raporti i ekspertëve të çertifikuar është fotokopje rreth 1, faqe me 30 rreshta, duke ndryshuar vetëm datën.

d.Mbi evidentimin, dokumentimin, ndjekjen dhe pasqyrimin e debitorëve të ujit të pijshëm, ku konstatoam se:

- Ujësjiellës sh.a, Berat-Kuçovë më datën 31.08.2014 ka një gjendje debitorësh prej **25,183 abonentë** në vlerën **288,305,257 lekë**, nga të cilat 5,087 abonentë në vlerën

193,916,198 lekë, ose 20 % e abonentëve dhe 70% të vlerës nuk paguajnë fare, prej tyre 1654 abonentë në shumën 135,798,508 lekë, kanë shumë mbi 50,000 lekë.

Për 5087 debitorë edhe 329 dyqane private, nuk është kreyr ndërprerja e ujit të pijshëmose ndjekur proceduart ligjore për ti kontraktaur me Zyra Përmbartimore si partneritet public, etj.

e. mbi procedurat e prokurimit, ku u konstaua;

- Për 11 tendera të zhvilluar dhe të realizuar vlera e kontratave të prokuruar është gjithsej në shumën 54,285,620 lekë, 9 procedura prokurim rezultuan me shkelje në zhvillimin e proceduraveme një mungesë efektiviteti në përdorimin e fondeve publike. Shembull;

Ujësjiellës Sha, Berat-Kuçovë në prokurimin për realizimin e objektit “Blerja dhe vendosja e matësve me komandim në distancë me (Wirless)”, nuk ka zhvilluar asnjë procedurë prokurimi, pavarësisht se e kanë konsideruar **procedurë me negocim, pa shpallje paraprake të njoftimit**, me arsyetimin se nuk dispononim fonde financiare duke pretenduar se operatori me të cilin kanë lidhur kontratë ka ekskluzivitetin e shitjes të këtij produkti matës me Wirless.

Lidhja e kontratës me ndërmjet shoqërisë “Ujësjiellës sha, Berat-Kuçovë” Shoqërisë “E.M.O” Shpk, dhe Shoqëria “INTERGRADET TECHNOLOGY SERVICES” SHPK, (shkurt “ITS”. Objekti: Për Financimin e 20,000 matësve të ujit të pijshëm vlera e investimit **gjithsej 533,727,096 lekë**, duke përfshirë principialin dhe interesat e kredisë ose $2,780,000 \text{ euro} \times 140 = 389,200,000 \text{ lekë}$ (pa tvsh) së bashku me vlerën prej 55,572,580 lekë interesa pa tvsh ($396,947 \text{ Euro} \times 140 \text{ lekë}$ kursi mesatar) shkon në 444,772,580 lekë (me tvsh).

f. Auditimi i dokumentimit të veprimtarisë ekonomike, ku u konstauan se: dokumentet financiare, kontabile, si: bilance, mandat pagesa, fatura, listë pagesa, etj, dokumente me ruajtje të përkohshme dhe përgjithmonë, nuk administroheshin sipas ligjit nr. 9154,dt. 06.11.2003 “Për Arkivat”, e aktet e tjera nënligjore.

Hapi V. Konkluzionet mbi funksionimin e përgjithshëm të sistemit të menaxhimit dhe të kontrollit dhe vlerësimit të përputhjes me kriteret e caktuar ligjore të kryera nga UK Berat Kuçovë.

Nga grupi i auditimit, pas kryerjes së procesit të auditimit, janë nxjerrur konkluzionet dhe janë paraqitur në takimet me subjektin e audituar, duke vënë theksin më shumë tek metodologjia e përdorur, pra bazë analizën dhe vlerësimin e rriskut, i dhe prezantuar gjetjet, duke evidentuar mangësitë e shkeljet e cituara më sipër dhe

paraqitur një analizë më të hollësishme të mosfunksionimit të Menaxhimit Financiar dhe Kontrollit Brendshëm, mungesës së funksionimit të Auditit të brendshëm dhe mungesë të efektivitetit të përdorimit të fondeve publike e kryerjen e marrëveshjeve huamarrje, pa zbatuar procedurat dhe pa kryer analiza financiare për bonuset që sjell kjo huamarrje, por shoqëria aktualisht është e zhytur në borxhe dhe nuk u paraqit ndonjë strategji për daljen nga kjo situatë.

Hapi VI. Raportimi i Auditimit.

Ky është një moment i rëndësishëm ku grupi i auditimit do të bëjë përmbledhjen e të gjitha rezultateve të auditimit sipas standardeve të auditimit të jashtëm, ku janë evidentuar të gjitha hapat e ndjekur dhe ky raport ju dërgua Këshillit Mbikqyrës dhe Administratorit të shoqërisë. E veçanta se përveç gjetjeve nga ana e grupit të auditimit u dërguan rekomandimet përkatëse për të ndryshuar gjendjen që kishte kjo shoqëri dhe përmirësimin e situatës ekonomiko-financiare.

--- o --- o ---

Bajram Lamaj:

Është diplomuar në degën Financë në Fakultetin Ekonomik, Kamëz. Përgjatë karrierës së tij profesional, z.Lamaj ndër të tjera ka punuar si Ekspert i Krimit Ekonomik në Ministrinë e Brendshme, Drejtoria e Tiranës dhe si Auditues i institucioneve financiare në Bashkinë e Tiranës.

Z.Bajram Lamaj ka një karrierë të pasur e të gjatë në Kontrollin e Lartë të Shtetit, ku prej vitit 1994-2013 ka mbajtur pozicionet e Audituesit të Parë, Audituesit të Lartë dhe Kryeauditues. Në vitin 2013 emërohet Drejtor i Departamentit të Buxhetit të Pushtetit Vendor, Kontrollit të Territorit, Administrimit të Aseteve të Qëndrueshme dhe qysh prej vitit 2016 është Auditues i Lartë në Departamentin e Auditimit të Performancës.

Ka marrë pjesë në Konferenca shkencore të organizuara nga SIGMA dhe Organizma Ndërkombëtare të Auditimit INTOSAI dhe EUROSAL.

VLERËSIMI I RREZIQEVE NË FUSHËN E MENAXHIMIT TË PASURISË JO FINANCIARE, NË ORGANIZATAT BUXHETORE TË REPUBLIKËS SË KOSOVËS NË VITET 2012-2014

¹ Muhamet Balaj & ² Ramadan Gashi, ZAP KOSOVË.

Abstrakt:

Qytetarët e Republikës së Kosovës, paguajnë taksat e tyre në mënyrë që shteti si institucion që buron nga kjo shoqëri me mekanizmat e vet dhe me paranë publike të mbledhur, t'ju lehtësojë jetën po këtyre qytetarëve, gjithnjë duke krijuar një ambient të sigurt për jetë, duke ofruar shërbime cilësore në arsim, shëndetësi, infrastrukturë të mirëfilltë ekonomike dhe

ligjore, prandaj pasuritë publike kanë rendësi domethënëse në fuqizimin e institucioneve, inkasimin e të hyrave dhe shërbimet cilësore të ofruar për qytetaret.

Menaxhimi i pasurisë publike shoqërohet me rreziqe dhe mangësi që nga regjistrimi, menaxhimi i përditshëm e deri te raportimi financiar i organizatave buxhetore, pra pranimi, regjistrimi, mirëmbajtja, ruajtja dhe raportimi i tyre, bëhen përmes SIMFK(Sistemi Informativ i Menaxhimit Financiar të Kosovës) nga i cili kërkon nga menaxhmenti i OB-re, përkushtim dhe gatishmëri për të avancuar në një sistem të mirëfilltë të menaxhimit të pasurisë publike.

Roli i auditimi është të shtoj vlera, jo vetëm duke analizuar, rishikuar dhe raportuar ato që kanë ndodhur në OB-re, por për me tepër jep këshilla, rekomandime për përmirësimin e qeverisjes dhe aplikimin e praktikave me të mira qeverisëse dhe vendim-marrjes, theks të veçantë rol të rëndësishëm luan në zvogëlimin e rreziqeve në fushën e menaxhimit të pasurive si në ruajtjen, identifikimin dhe menaxhimin e të dhënave të pasurive qeveritare.

¹ Muhamet Balaj - Zyra e Auditorit të Përgjithshme, Prishtinë - Kosovë 2016.

² Ramadan Gashi - Zyra e Auditorit të Përgjithshme, Prishtinë - Kosovë 2016.

Qëllimi

Objektivi i punimit është analizimi, shqyrtimi i rreziqeve, problemeve në sistemin e menaxhimit të pasurive dhe marrjen e veprimeve adekuata në zvogëlimin e këtyre rreziqeve për një menaxhim efikas, efektive, ekonomik dhe ruajtje të pasurive.

Metodologjia

Metoda bazë që është përdorur në trajtimin dhe studimin e kësaj çështje ishte: shqyrtim i literaturës (ligjet, rregulloret dhe udhëzimet administrative), raportet vjetore të auditimit, manuali i auditimit, pasqyrat financiare të entiteteve dhe dhënave tjera relevante.

Fjalët Kyç: Menaxhimi i pasurisë, Pasqyra vjetore financiare, të dhënat e pasurive, rreziku i pasurive, Niveli Qendror, Organizatë Buxhetore (OB).

Hyrje

Pasuritë jo financiare të Republikës së Kosovës paraqesin një element mjaft të rëndësishëm të aktiviteteve shumë vjeçare investive të vendit. Secila Organizatë buxhetore është e obliguar të mbaj Regjistrin kontabël dhe Regjistrin e përgjithshëm³.

Regjistri Kontabël - janë të dhënat në Sistemin Informativ të Menaxhimit Financiar (SIMFK) ky regjistër përfshinë të gjitha pasuritë me vlerë mbi 1000€ dhe afat të përdorimit më të gjatë se një vit. Ndërsa pasuritë jo kapitale me vlerë më të vogël se 1000€ me afat të përdorimit mbi një vitit dhe stoqet regjistrohen në softuerin “e-pasuria”⁴.

Regjistri i Përgjithshëm i pasurive - Është regjistër që mbahet dhe përditësohet nga të gjitha organizatat buxhetore individualisht i cili përfshinë të gjitha pasuritë e organizatës si ato kapitale dhe jokapitale. Ky regjistër do të jetë mjaft i rëndësishëm për vlerën e plotë të llogarisë së pasurisë⁵ në pasqyrat financiare të organizatës buxhetore dhe rrjedhimisht edhe në pasqyrat e konsoliduara të hartuara nga Thesari.

³ Rregullorja 02/2013 për menaxhimin e pasurisë,

⁴ Rregullorja 02/2013 për menaxhimin e pasurisë,

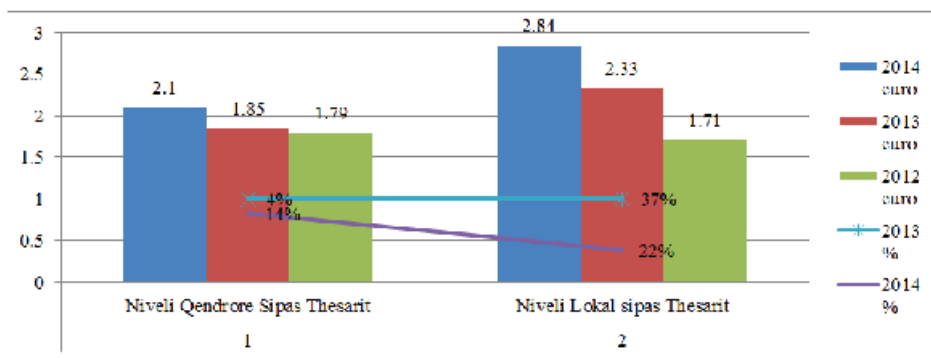
⁵ Rregullorja 02/2013 për menaxhimin e pasurisë,

Tabela 1- Pasuritë jo financiare në OB-të e nivelit qendrorë dhe lokal⁶

Nr.	Niveli i Organizatave/ vitet	2014	2013	2012
		neto (miliard €)	neto (miliard €)	neto (miliard €)
1	Niveli Qendrorë Sipas Thesarit	2.10	1.85	1.79
2	Niveli Lokal sipas Thesarit	2.84	2.33	1.71
Totali		4.94	4.18	3.50

Nga tabela lartë vërehet se niveli qendror ka vlerë me të vogël të pasurive se niveli lokal dhe niveli i rritjes së tyre prej viti në vit ishte me i vogël.

Paraqitja grafike e rritjes se pasurisë në vite (2012,2013,2014)

Nëse analizojmë grafikun me lartë, vërehet një rritje e pasurive në % me të lartë tek niveli lokal se sa ai qendror. Në vitin 2013 është shënuar rritja prej 4% në nivel qendror, ndërsa në nivel lokal 37%, po ashtu edhe në vitin 2014 krahas 2013 është shënuar rritja prej 14% në nivel qendror, ndërsa kemi një rritje shumë me të lartë të pasurive në nivel lokal në 22%.

Objektivat e një auditimi financiar në sektorin publik janë shpesh më të gjera se sa shprehja e një opinioni.⁷ Kjo është reflektuar edhe në raportet e Auditorit të Përgjithshëm, ku gjetjet materiale të pasurisë nuk kanë modifikuar opinionin e auditimit por vetëm kanë mund të ndikojnë në “theksimin e çështjes” me ç ‘rast kemi një numër të konsiderueshëm të theksimeve nga viti në vit lidhur me pasuritë jo financiare në Republikën e Kosovës.

Procedurat e zgjedhura varen prej gjykimit të auditorit, përfshirë vlerësimin e rrezikut të anomalive materiale në pasqyrat financiare, qofshin këto si rrjedhojë e

⁶ Raportet Vjetore të Auditimit, (Zyra e Auditorit të Përgjithshëm -2014,2013,2012)

⁷ SNISA 1315, p4, fq 126.

mashtimeve ose e gabimeve.⁸ Në identifikimin e rrezikut të anomalive materiale, auditori duhet të marrë parasysh rreziqet e rëndësishme.⁹

Pra ekzistojnë rreziqe të mëdha dhe në numër për pasuritë e shtetit, të cilat ne po i shpalosim në tabelën e mëposhtme.

Tabela 2- Rreziqet në fushën e pasurisë jo financiare në nivelin qendrorë (ministritë)¹⁰

Nr	Përshkrimi i Rrezikut		Rastet e OB-re			Niveli i rrezikut	Shuma
			2014	2013	2012		
1	Rreziqet financiare						
	a	Mos llogaritja e zhvlerësimit të akumuluar	7	7	6	3	20
		Mos llogaritja e zhvlerësimit të akumuluar	4	5	-	2	9
		Mos llogaritja e zhvlerësimit të akumuluar	-	-	-	1	-
	b	Mungesa e një regjistri të saktë për tërë pasurinë.	10	8	12	3	30
		Mungesa e një regjistri të saktë për tërë pasurinë.	4	4	-	2	8
		Mungesa e një regjistri të saktë për tërë pasurinë.	-	-	1	1	1
	c	Mungesa e rivlerësimit të pasurisë funksionale	1	-	1	3	2
		Mungesa e rivlerësimit të pasurisë funksionale		-	-	2	-
		Mungesa e rivlerësimit të pasurisë funksionale		-	-	1	-
2	Rreziqet Rregullatorë/ligjore						
	a	Tjetërsimi i pasurisë, humbja, keqpërdorimi	4	1	3	3	8
		Tjetërsimi i pasurisë, humbja, keqpërdorimi	-	3	-	2	3
		Tjetërsimi i pasurisë, humbja, keqpërdorime	-	-	1	1	1
	b	Mos regjistrimi i pasurisë së pranuar nga donacionet.	-	-	-	3	-
		Mos regjistrimi i pasurisë së pranuar nga donacionet.	-	-	-	2	-
		Mos regjistrimi i pasurisë së pranuar nga donacionet.	-	-	1	1	1
	c	Përdorimi i pasurive për nevoja private	2	1	4	3	7
		Përdorimi i pasurive për nevoja private	3	3	-	2	6
		Përdorimi i pasurive për nevoja private	-	-	-	1	-
	d	Mungese Inventarizimi dhe vlerësimi	5	3	-	3	8
		Mungese Inventarizimi dhe vlerësimi	3	6	-	2	9
		Mungese Inventarizimi dhe vlerësimi	-	-	-	1	-
	e	Mospërdorim i E-pasuria	1	2	-	3	3
		Mospërdorim i E-pasuria	1	2	-	2	3

⁸ M6 - Metodologjia e Auditimit I, fq 35, SCAAK 2008.

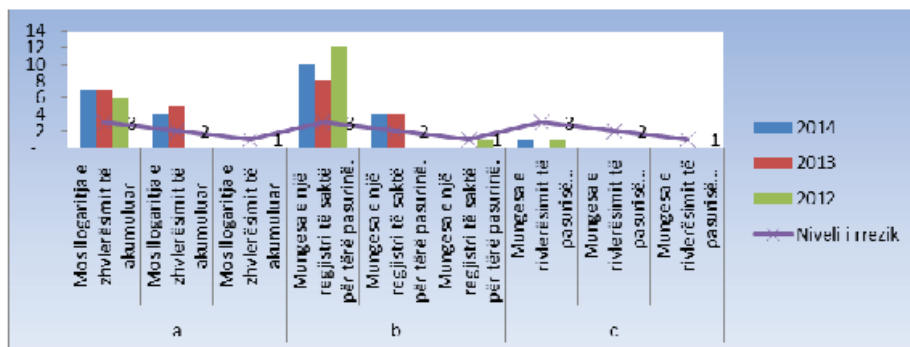
⁹ Manuali i Auditimit të rregullsisë, ZAP -2015, fq 61

¹⁰ <http://www.oag-rks.org/sq/Raportet-e-Auditimit>.

		Mospërdorim i E-pasuria	-	-	1	1	1
3	Rreziku i mashtrimit						
	a	Përvetësimi i pasurive nga punonjësit e organizatës	3	1		3	4
		Përvetësimi i pasurive nga punonjësit e organizatës	3	-		2	3
		Përvetësimi i pasurive nga punonjësit e organizatës	-	-		1	-
4	Rreziqet fizike/mjedisore						
	a	Hapësirë e kufizuar për pasuritë e sidomos i atyre të vjetruara apo atyre defekt	-	-	-	3	-
		Hapësirë e kufizuar për pasuritë e sidomos i atyre të vjetruara apo atyre defekt	1	-	-	2	1
		Hapësirë e kufizuar për pasuritë e sidomos i atyre të vjetruara apo atyre defekt	-	-	-	1	-
5	Rreziqet Operacionale						
	a	Rreziku i ruajtjes dhe mirëmbajtjes së pasurisë (rritja e shpenzimeve të mirëmbajtjes).	3	1	2	3	6
		Rreziku i ruajtjes dhe mirëmbajtjes së pasurisë (rritja e shpenzimeve të mirëmbajtjes).	2	2	-	2	4
		Rreziku i ruajtjes dhe mirëmbajtjes së pasurisë (rritja e shpenzimeve të mirëmbajtjes).	-	-	4	1	4
6	Rreziku i Kompetencës						
	a	Mungesa e njohurive në procedimin dhe azhurnimin e të dhënave.	2	-	-	3	2
		Mungesa e njohurive në procedimin dhe azhurnimin e të dhënave.	1	-	-	2	1
		Mungesa e njohurive në procedimin dhe azhurnimin e të dhënave.	-	-	-	1	-
7	Rreziku i sigurisë						
	a	Mos gjenerimi i raporteve nga “E-pasuria”;	2	-	-	3	2
		Mos gjenerimi i raporteve nga “E-pasuria”;	-	-	-	2	-
		Mos gjenerimi i raporteve nga “E-pasuria”;	-	-	-	1	-
	b	Siguria e të dhënave (mundësia e korrupsionit/humbjes së të dhënave);	-	-	-	3	-
		Siguria e të dhënave (mundësia e korrupsionit/humbjes së të dhënave);	-	-	-	2	-
		Siguria e të dhënave (mundësia e korrupsionit/humbjes së të dhënave);	-	-	-	1	-

Paraqitjet Grafike bazuar në shënimet e nxjerra nga raportet e auditimit të rregullsisë për nivelin qendror të organizatave, duke i analizuar nivelin e rrezikut të përmendura me lartë në raport me shtatë (7) rreziqet kryesore gjatë auditimit të pasurive si fushë me rendësi të madhe për OB-re.

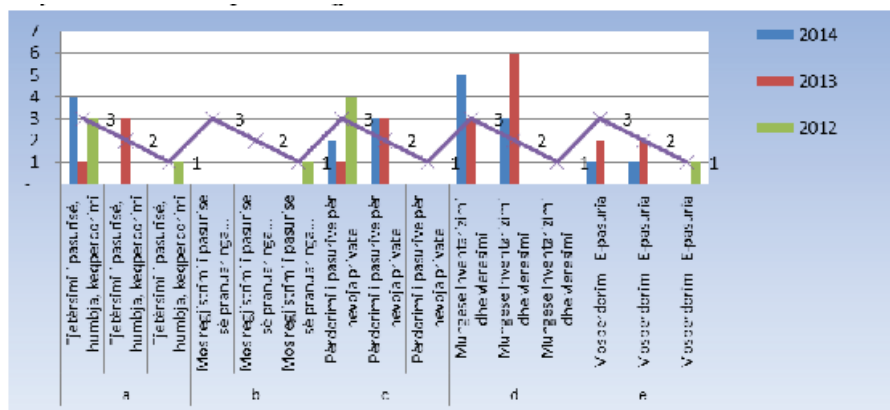
Grafiku 1- Rreziku financiare

Mos llogaritja e zhvlerësimit të akumuluar - siç edhe vërehet në grafikun 1 dhe tabelës 2 kemi një rritje të këtij rreziku të nivelit të lartë nga viti 2012 kur kishim 6 raste (organizata buxhetore) në 7 raste në dy vitet tjera. Niveli i mesëm gjithashtu kishte rritje nga 0 në 2012 në 5 dhe 4 raste në dy vitet tjera ndërkohë që niveli i ulët i këtij rreziku nuk ishte prezent në raportet e Audituesit.

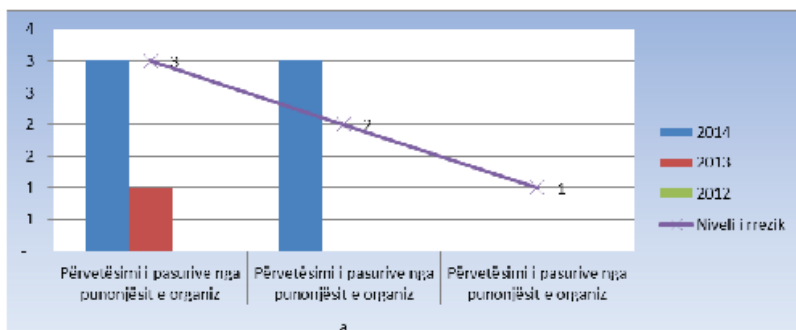
Mungesa e një regjistri të plotë dhe të saktë - për tërë pasurinë ishte në një mesatare të njëjtë prej 9 raste nga viti në vit ndërkohë që niveli i mesëm kishte një rritje për 4 raste nga viti 2012 kur ky rrezik ishte zero. **Mungesa e rivlerësimit të pasurisë** - kishim nivel të lartë rreziku nga një rast në vitin 2012 dhe 2014 ndërkohë që nuk kishim prezent nivelet tjera të këtij rreziku.

Grafiku 2- Rreziku Rregullatorë/ligjore

Tjetërsimi, humbja dhe keqpërdorimi - ekziston një mesatare prej 3 raste të nivelit të lartë të këtij rreziku përgjatë viteve ndërkohë që nivelin e mesëm e kemi prezent në 3 raste në vitin 2013, nivelin e ulët duket se kishim një rast në një OB në vitin 2012 i cili nuk përsëritet më. **Mos regjistrimi i pasurive donacion** - ekziston 1 rast si nivel i ulët i rrezikut. **Përdorimi i pasurisë për nevoja private** – kishim një zvogëlim përgjatë viteve nga 4 në 2012 në 1 dhe 2 raste në vitet tjera. Niveli i mesëm kishte një trend në rritje nga 0 në 2012 në 3 raste në dy vitet tjera ndërkohë që niveli i ulët nuk ishte prezent. **Mungesa e inventarizimi dhe vlerësimi** – ekziston një rritje nga 0 raste në vitin 2012 në 3 dhe 5 raste e nivelit të lartë të rrezikut, nivelin e mesëm kemi një rritje nga 0 raste në 6 raste në vitin 2013 ndërkohë që në vitin 2014 zvogëlim në 3 raste, nuk kishte nivel të ulët të këtij rreziku. **Mospërdorimi e pasuria** – niveli i lartë dhe i mesëm ishte prezent vetëm në vitin 2013 nga 2 raste në vitin 2014 zvogëlohet në 1 rast ndërkohë që nivelin e ulët të rrezikut e kemi prezent vetëm në 2012 në një rast.

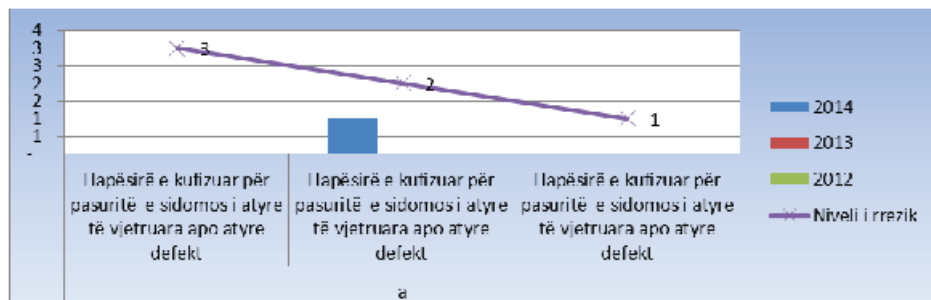
Grafiku 3- Rreziku i mashtrimit

Sipas **grafikut 3 dhe tabelës 2** vërejmë se kemi nivelin e lartë të rrezikut në rritje nga viti 2012 kur ishte 0 raste në vitet tjera 1 dhe 3 raste të OB-re.

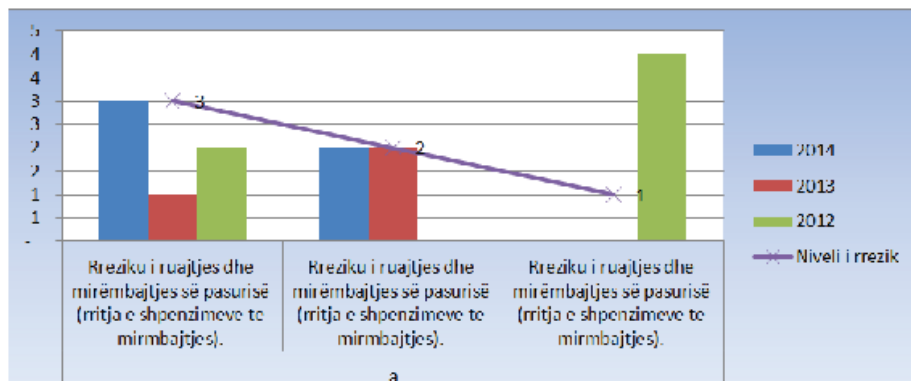
Është shqetësues fakti që përvetësimin e pasurisë e kishte bërë pikërisht menaxhmenti në ikje i OB-re. Niveli i mesëm ishte prezent në 3 raste vetëm në vitin 2014, nuk kishte nivel të ulët të këtij rreziku.

Grafiku 4- Rreziku fizik/mjedisor

Nga ky rrezik kemi vërejtur se kishim prezent vetëm në një rast nga gjithsej 19 ministritë dhe atë në nivel të mesëm të rrezikut.

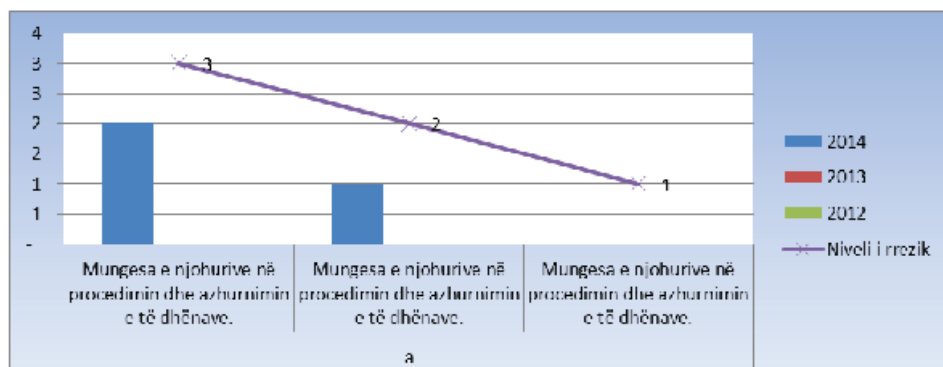
Grafiku 5- Rreziku Operacionale

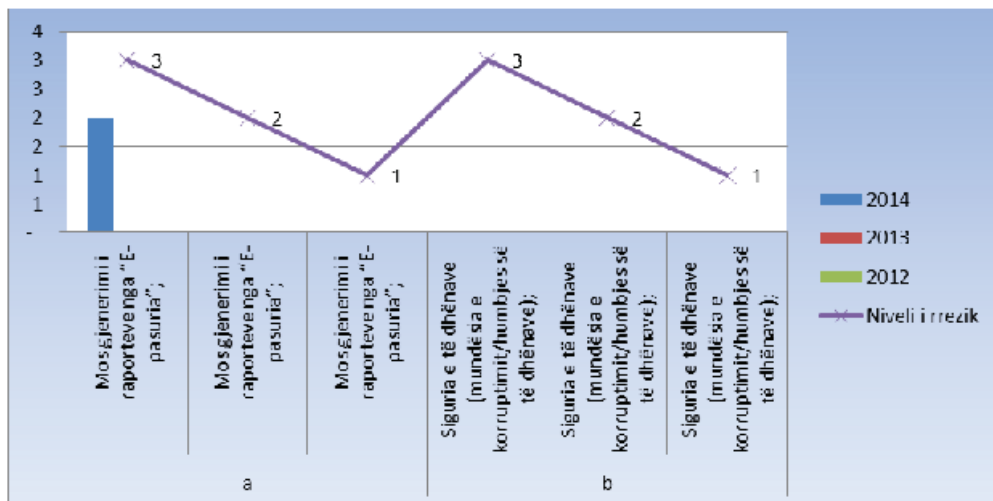
Nga ky rrezik kemi vërejtur se gjithashtu kemi një luhatje të lehtë të rrezikut të nivelit të lartë nga 2 raste në 2012 në 1 dhe 3 raste sipas viteve të studimit, niveli i mesëm kishte rritje nga 0 në 2012 në 2 raste në secilin vit.

Gjithashtu kemi edhe 4 raste të nivelit të ulët në vitin 2012 që nuk ishin përsëritur në vitet tjera.

Grafiku 6- Rreziku i Kompetencës

Siç shihet në paraqitjen **grafikun nr.6** - analiza e rrezikut të kompetencës në auditimin e pasurive neper vite si në aspektin vertikal ashtu edhe në atë horizontal është mjaft interesant, vërejmë se audituesit kanë theksuar një fenomen interesant gjatë procesit të auditimit të pasurive është mungesa e njohurive në procedimin dhe azhurnimin e të dhënave në regjistrin e pasurive për shkak të ndryshimeve të vazhdueshme të stafit i cili regjistron pasuritë në sistemin e regjistrimit të pasurive, ku niveli i rrezikut në vitin 2014 është i mesëm (M).

Grafiku 7- Rreziku i sigurisë

Siç shihet në paraqitjen **grafikun nr.7** - analiza e rrezikut të sigurisë në auditimin e pasurive neper vite në aspektin horizontal është mjaft interesant ku vërehet një lëvizje(lëkundje) nëpër vite të nivelit të rrezikut i ultë, i mesëm dhe i lartë varësisht prej rrezikut të testuar nga audituesit.

Mos gjenerimi i raporteve nga programi „E” pasuria, nëse e analizojmë në vite kemi një ngritje të këtij probleme nga viti 2012 ku niveli i rrezikut ishte i ultë, në 2013 duke u përsosur sistemi dhe kërkesat ligjore për përdorim të këtij sistemit të dhënave të pasurisë, rritet edhe niveli i sigurisë(m), ndërsa vitin në vitin 2014 mos gjenerimit i këtij raporti ishte i lartë në OB të nivelit qendror që ka reflektuar edhe me nivel të rrezikut të lartë.

Nga testimi në kuptimin e sigurisë së sistemit në ruajtjen e dhënave, duke ju referuar raporteve vërejmë se audituesit kanë konstatuar po të njëjtën ecure nga vitin 2012, ku niveli i rrezikut në OB ishte i ultë, duke shënuar një rritje në nivel të mesëm (m) në vitin 2013 dhe nivel të lartë të rrezikut në vitin 2014, ky fenomen është tregues se OB-re shumë pak janë marruar për përsosshmërinë dhe sigurinë e të dhënave të regjistrimit të pasurisë, duke ju shmangur mundësisë së korruptimit, humbjes së të dhënave të pasurisë.

Konkluzione dhe rekomandime

☀ Pjesëmarrja e rreziqeve të nivelit të nivelit të lartë është dominante si shumë (numër) i të tri viteve në të gjitha rreziqet me përjashtim të rreziqeve 2b,2d,2e,4a të tabelës 1. Prandaj **rekomandojmë** që ti kushtohet kujdes i posaçëm programeve nga ana e audituesve në mënyrë që të shtohet puna kualitative audituese në këtë nivel rreziku.

☀ Niveli i dytë i rëndësishëm i rrezikut është niveli i mesëm i cili është mjaft i theksuar si shumë (numër) i të tri viteve, prandaj **rekomandojmë** që audituesit ta prioritojnë këtë lloj rreziku pas nivelit të lartë meqë e kemi e prezent si rrezik në fushën e menaxhimit të pasurisë.

☀ Prioritizimi apo përcaktimi i nivelit të rrezikut nga i lartë deri tek ai i ulët është gjykim individual i ekipit të auditimit në kontekst të auditimit individual. Prandaj **rekomandojmë** që gjykimi i audituesit të jetë sipas një standardi të përgjithshëm dhe jo në kontekst të auditimit individual, kjo për arsye se në një auditim ku ekzistojnë të gjetura materiale nga fushat (kategoritë) tjera, një rrezik në pasuri do mund të kategorizohet si i mesëm ndërkohe në një auditim tjetër i njëjti do të mund të kategorizohet si i lartë. Në këtë drejtim Departamenti i Metodologjisë do të mund të kontribuonte në këtë standardizim duke vendosur udhëzime të qarta lidhur me vlerësimin e niveleve të rrezikut, në mënyrë që trajtimi i rreziqeve të jetë konsistent në të gjitha auditimet.

Literatura

1. <http://www.oag-rks.org/sq/Raportet-e-Auditimit>.
2. Rregullorja 02/2013 për menaxhimin e pasurisë.
3. SNISA 1315.
4. M6 – Metodologjia e Auditimit, SCAAK 2008.
5. Manuali i auditimit të rregullësise ZAP - 2015, fq 61

Ramadan Gashi:

Ka përfunduar studimet Bachelor në Drejtësi, në Fakultetin Juridik të Universitetit të Prishtinës, studimet Bachelor në Shkencat Politike, në Fakultetin Filozofik dhe ka kryer studimet Master Shkencor në Shkencat Juridike-Financiare, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik.

Përgjatë karrierës së tij, z.Gashi ka punuar si auditor i brendshëm në Ministrinë e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural dhe prej vitit 2010 është auditues i lartë, udhëheqës ekipi, në Zyrën Kombëtare të Auditimit të Kosovës. Nga Shoqata e Kontabilistëve të Certifikuar dhe Audituesve të Kosovës (ShKÇAK) ka marrë certifikatën si Teknik i Kontabilitetit dhe Auditor i Lartë i Sektorit Publik.

Z.Ramadan Gashi është bashkautor i disa punimeve shkencore si “Opinionet e auditimit dhe ndikimi i tyre në përmirësimin e menaxhimit financiar të OB në Kosovë gjatë vitit 2010/2013”.

Muhamet Balaj:

Diplomuar si ekonomisë për Banka, Financa dhe Kontabilitet e më pas ka vijuar studimet Master në Financë. Në 2009, ka filluar punën në “Zyrën Kombëtare të Auditimit” në cilësinë e auditorit të rregullsisë e më tej është përfshirë në Departamentin e Metodologjisë i cili është i dyti për nga rëndësia pas menaxhmentit të lartë në strukturën organizative të institucionit. Përgjatë karrierës së tij, z.Balaj ka punuar në Kolegjin Universitar ILIRIA në cilësinë e asistentit të lëndëve: Financa, Biznes Ndërkombëtar dhe Statistikë.

Nga Shoqata e Kontabilistëve të Certifikuar dhe Audituesve të Kosovës (ShKÇAK)ka marrë certifikatën si Teknik i Kontabilitetit, si Kontabilist i Certifikuar dhe Auditues i Sektorit Publik.

RISKU DHE VLERËSIMI I TIJ NË AUDITIMET E PERFORMANCËS - RASTE PRAKTIKE

Gjovalin Preçi, Kryeauditues

Andi Buzo, Auditues i I-rë

Në Departamentin e Auditimit të Performancës

Abstrakt:

Në këtë prezantim analizohet përkufizimi i riskut në përgjithësi dhe i riskut të auditimit, duke u ndalur në mënyrë të detajuar në riskun e auditimit të performancës. Vlerësimi i riskut dhe faktorët që e ndikojnë, zënë një vend të veçantë, duke i shqyrtuar në kuadër të përcaktimit të pyetjeve të auditimit dhe objektivit të kryerjes së auditimit të performancës. Nga ana tjetër, ky punim prezanton raste praktike të pasqyrimin të riskut dhe faktorëve të tij në auditimin e performancës së IQT-së dhe burimet alternative të energjisë në Shqipëri.

Fjalë kyçe: risk, faktor risku, vlerësim risku, auditim performance, ekonomi, efikasitet, efektivitet.

Aktualisht çështjet e vlerësimit të riskut janë bërë objekt i një vëmendje të veçantë në fusha të ndryshme, nëpërmjet zhvillimit të metodologjisë së njohjes dhe të zbatimit, si rezultat i një numri të konsiderueshëm faktorësh. Kompleksiteti gjithnjë në rritje i aktiviteteve dhe mjedisit ekonomik, social, kulturor etj., shkakton një pasiguri në rritje për çdo organizatë apo njësi publike, që në një mënyrë apo një tjetër shfaqet në treguesit e saj. Paqartësi të tilla lindin kryesisht nga informacioni i kufizuar dhe/ose i pasaktë apo burime të tjera të pasigurive si brenda organizatës, ashtu edhe për shkak të faktorëve të jashtëm, duke u shndërruar në risqe potenciale në ecurinë e njësisë në tërësi apo pjesë të veçanta të aktivitetit të saj.

Në këto kushte, përqaşja e bazuar në risk është mënyra më e mirë për institucionet supreme të auditimit që të demonstrojnë pavarësi, profesionalizëm dhe objektivitet në adresimin e problematikave të evidentuara gjatë veprimtarisë audituese në përgjithësi dhe atyre të performancës në veçanti. Koncepti i riskut të auditimit është i një rëndësie kryesore në procesin e auditimit dhe për këtë kërkohet të kuptohet mirë çfarë është dhe arsyeja pse është kaq i rëndësishëm, si një çështje shumë teorike, por që shqyrtohet në një kontekst praktik.

Risku në tërësi mund të përkufizohet në mënyra të ndryshme, në varësi të kontekstit, por në përgjithësi është konsideruar si mundësi e humbjeje ose dëmtimi, një kërcënim për diçka që ndikon negativisht organizatën në tërësi ose aktivitete të veçanta brenda saj. Ndërsa risku i auditimit në veçanti është mundësia që gjetjet e audituesve, konkluzionet dhe rekomandimet ose siguria e tyre të jenë e gabuara ose mos të jenë të sakta, si rezultat i faktorëve të tillë si: pamjaftueshmëria ose mangësitë e dokumentacionit; një procesi të pamjaftueshëm auditimi, apo lëshime të qëllimshme ose informacione çorientuese për shkak të keqpërfaqësimit ose të mashtrimit etj. Vlerësimi i riskut të auditimit përfshin konsiderata sasiore dhe cilësore dhe faktorë të tillë si kuadri rregullator; përmasat e aktivitetit; kompetenca e proceseve dhe sistemeve të subjekti të audituar për të diktuar mospërputhshmëritë, gabimet dhe mashtrimet; aksesit i audituesve në dokumentacion etj., ndikojnë në riskun e auditimit. Në mënyrë të detajuar, identifikimi i risqeve të subjektit nën auditim arrihet nëpërmjet njohjes së thelluar të subjektit dhe analizimit të sistemeve të kontrollit të brendshëm.

Gjithashtu, *risku i auditimit* përfshin dhe riskun që audituesi të mos arrijë të zbulojë gabimet, diferencat në raportim ose mashtrimin në evidencat mbështetëse të auditimit. Por ky riks i auditimit mund të zvogëlohet duke ndërmarrë veprime të tilla si zgjerimi i aktivitetit auditues, harmonizimi i profesioneve dhe eksperiencës në grupet e auditimit, përfshirja e ekspertëve të jashtëm, mbikëqyrja rigoroze gjatë procesit auditues, ndryshimi i metodologjisë për përzgjedhjen e evidencave shtesë dhe më cilësore e argumentuese, duke mbështetur kështu më mirë gjetjet dhe konkluzionet. Në vijim të këtij shpjegimi, Standardet Ndërkombëtare të Auditimit kanë përcaktuar se, në programet e auditimit të performancës të sektorit publik, duhet të merren në konsideratë pikësëpari vlerësimi i riskut të programeve qeveritare.¹

Në vijim, *risku i auditimit të performancës* është një koncept shumë dimensional, i cili ka një varietet përqaşjesh dhe ndryshime të rëndësishme në përcaktimin e

¹ Appendix to ISSAI 3100

parametrave e përshkrimit tij. Në këtë mënyrë, nuk ka një model të vetëm të këtij risku të përshtatshëm për të gjitha organizatat, për shkak se natyra e veprimtarive të tyre është shumë e ndryshme: kanë objektiva, strukturë dhe rrethana të veçanta për secilën prej tyre. Megjithatë, risku në auditimin e performancës mund të përkufizohet si identifikim dhe analizë e kërcënimeve kryesore për arritjen e objektivave, të tilla që përbëjnë bazat për zhvillimin potencial të pyetjeve të auditimit dhe përcaktimin e objektivit kryesor të auditimit. Në kontekstin e BE, audituesit e lidhin kryesisht me organizatën dhe programet të cilat kanë objektivat e veta, duke e përkufizuar riskun si një ngjarje apo grup i veçantë i rrethanave që, nëse ato ndodhin, mund të ndikojnë negativisht entitetin, të tilla si: ekspozimi ndaj humbjeve financiare apo dështimi për të arritur objektivat me ekonomicitet, efikasitet dhe efektivitet, të cilat ndryshojnë dhe janë të lidhura me natyrën dhe çështjet në çdo nivel të organizatës.

Vlerësimi i riskut është çështja thelbësore pas njohjes së mirë dhe kuptimit të tij, i cili konsiston në katër hapa, ku secili prej tyre shërben si filtër dhe drejtim për hapin pasardhës. Kjo i lejon audituesit që të nisin me njohuritë e fituara të fushës së auditimit dhe që të përqendrohen në rreziqet më kritike të subjektit, në funksion të përcaktimit të pyetjeve dhe qëllimit të objektivit të auditimit. Identifikimi dhe vlerësimi i riskut duke mos qenë një shkencë ekzakte por çështje dhe procese dinamike, varen kryesisht nga gjykimi i audituesit, i cili duhet të bazohet në njohuri, analizë dhe përvojë në mënyrë sistematike, gjithëpërfshirëse dhe rigoroze. Hapi i parë i vlerësimit të riskut ka të bëjë me paraqitjen e fushës së auditimit në një diagram dhe listë kontrollesh të pritshme, si rezultat i grumbullimit të dhënave me cilësi të lartë dhe që janë të lidhura me çështjen e auditimit. Identifikimi i risqeve përbën hapin e dytë, duke listuar risqet e mundshme, grupimin, klasifikimin dhe përshkrimin e tyre. Hapi i tretë ka të bëjë me analizën e risqeve dhe vlerësimin e nivelit të tyre, duke përcaktuar risqet kryesore dhe formulimin e adresimit të pyetjeve potenciale të auditimit dhe qëllimin e tij. Në përfundim të vlerësimit të riskut (hapi i katërt), i cili ka të bëjë me fokusimin në risqet kryesore për të përcaktuar pyetjet e auditimit në formë përfundimtare².

Auditimi i performancës nis gjithmonë me *analizën e faktorëve të riskut* të aktivitetit sipas kriterëve të auditimit (ekonomicitetit dhe/ose efikasitetit dhe /ose efektivitetit), e cila kërkon njohuri gjithnjë e më të thella të fushës për të arritur një vlerësim sa më të gjerë të risqeve potenciale. Një analizë e faktorëve të burimit të riskut nga pikëpamja e ekonomicitetit kërkon fokusimin mbi burimet financiare dhe fizike, për të arritur në përfundime nëse shpenzimet e burimeve (financiare, njerëzore, materiale

² ECA - Guideline on Risk Assessment – October 2013

dhe të tjera) të përdorura për arritjen vëllimit të produkteve (shërbimeve) dhe nivelin e cilësisë së tyre, mund të ishte shumë më pak se sa ka ndodhur në praktikë. Në vlerësimin e faktorëve të riskut të lidhura me eficiencën, auditimi duhet të nis nga analiza e produkteve apo shërbimeve që zhvillohen nga subjekti nën auditim, parametrat kryesore të të cilëve janë sasia dhe cilësia: sasia e lidhur me emërtime sasiore dhe cilësia me karakteristika kualitative. Ndërsa testimi mbi efektivitetin lidhet rezultatet sasiore, që i përgjigjen pyetjes themelore në se shërbimet arrijnë kërkesat dhe nevojat, pra shqyrtimi i proceseve të subjektit në auditim. Faktorët që ndikojnë në riskun e auditimeve të performancës duhet të klasifikohen edhe sipas dy grupeve kryesore: faktorët e riskut të brendshëm dhe faktorët e riskut të jashtëm të entit publik të audituar³.

Kështu, *qasja e bazuar në vlerësimin e riskut* po bëhet gjithnjë e më e rëndësishëm në auditimet e performancës së institucioneve publike, duke luajtur një rol të rëndësishëm në jetën ekonomike dhe sociale të shoqërisë. Analiza e zhvillimeve në metodologjinë e auditimit tregon disa ndryshime thelbësore në fushat që lidhen me kalimin nga metodologjia e auditimit e bazuar në riskun e pasqyrave financiare në metodologjinë e bazuar në riskun e procesit të biznesit, pasi çdo zhvillim apo faktorë që rrisin riskun e biznesit, në të njëjtën kohë përcaktojnë dhe riskun e auditimit. Kjo qasje e re mundëson audituesin, jo vetëm për të kuptuar më mirë rrezikun e auditimit, por edhe për të identifikuar risqet e tjera të mundshme apo zonat në organizatë të ciklit të aktivitetit që duhet të përmirësohen, si dhe për të kuptuar më mirë ato dhe ndikimin e tyre mbi pasqyrat financiare. Auditimi i performancës përfshin elemente individuale strukturore të modelit input-output dhe pasqyron thelbin e vlerësimit të riskut, duke lehtësuar identifikimin e fushave të rëndësishme që do të auditohen.

I. Në këtë kuadër “Performanca e IQT në garantimin e cilësisë së tregtimit të naftës dhe nënprodukteve të saj në Shqipëri”, prezantohet si rast praktik i influencës së riskut në auditimet e performancës. Që në fazën e planit vjetor të auditimeve, veprimtaria institucionale e IQT, është konsideruar me rëndësi jetike dhe që kërkon një vëmendje të veçantë pasi, konsumi mesatar vjetor i energjive primare nga nafta në vendin tonë vazhdon të jetë mbi 60% e sasisë gjithsej. Në këtë kontekst risku i aktivitetit të IQT paraqitet kompleks, i ndikuar si nga faktorë të jashtëm ashtu edhe të brendshëm.

³ “Insights on risk assessment in performance audit”, Dalia Daujotaitė, Mykolas Romeris University, Lithuania

Gjatë fazës studimore, grupi i auditimit i klasifikoi risqet e aktivitetit të subjektit sipas faktorëve përkatës duke i kategorizuar në dy grupe kryesore:

A. Jashtë kontrollit menaxherial:

- Ndryshimet në strukturën organizative dhe në nivelin e mesëm dhe të lartë drejtues dhe administrues;
- Mungesa e standardeve kombëtare në prodhimin e naftës bruto dhe importimin, përpunimin dhe tregtimin e vajrave lubrifikantë;
- Mungesa e modernizimit të pajisjeve laboratorike dhe vendosja në sistem e tyre, për të shmangur dyshimet e arsyeshme mbi saktësinë e rezultateve të analizave;
- Kufizime në investime, për shkak të mungesës së fondeve buxhetore;
- Ndryshimet në ndarjen dhe varësinë administrative organizmin e Ministrive nga tatori i vitit 2013;
- Ndryshimet e shumta dhe të shpeshta në kuadrin ligjor për fushat e inspektimit;
- Mungesa e bashkërendimit dhe koordinimin e veprimtarisë së institucioneve publike për evidentimin, organizimin dhe arkëtimin e gjobave të vendosura;

B. Brenda kontrollit menaxherial:

- Mos përcaktimi i saktë i detyrave operacionale të stafit dhe specialistëve sipas pozicioneve të punës, bazuar në kriteret dhe objektiva të qarta dhe konkretë;
- Mungesa e trajnimeve dhe e vlerësimeve të veprimtarisë së stafit dhe specialistëve të IQT-së;
- Mungesa e kontrollit të brendshëm në përcaktimin e risqeve të sistemeve të kontrollit;
- Mungesa e përlogaritjeve për kapacitetet analizuese, materiale dhe njerëzore dhe bashkërendimin me shpërndarjen e tyre gjatë kohës së punës;
- Mangësitë në zbatimin e procedurës së inspektimeve, si dhe reduktimi i tyre përgjithësisht në mostër-marrje dhe në shumë pak elementë teknikë dhe ligjor;
- Performanca e veprimtarisë së komisionit të shqyrtimit të gjobave në lidhje me kohën dhe trajtimin e barabartë të subjekteve për të njëjtën problematikë;
- Mangësitë në zbatimin dhe finalizimin me vonësë të kundërvajtjeve administrative në rastet e vendosjes së gjobave;
- Kryerja e shërbimeve të detyrueshme, pa kryer më parë pagesën e tyre nga ana e subjekteve, duke rrezikuar krijimin e detyrimeve debitorë;
- Mungesa e bazës së të dhënave mbi historikun e subjekteve, për përcaktimin e subjekteve me risk;
- Mangësitë në bashkërendimin e veprimtarisë midis sektorëve brenda drejtorive dhe midis këtyre të fundit brenda IQT, në drejtim të menaxhimit financiar;
- Kapacitetet institucionale dhe burime njerëzore të dobëta për implementimin e legjislacionit dhe arritjen e objektivave;
- Mangësitë në dokumentimin e veprimtarisë dhe arkëtimin dhe ruajtja e dosjeve të klasifikuara sipas drejtorive dhe sektorëve përkatës;
- Mungesa e transparencës përballë opinionit publik mbi veprimtarinë e IQT-së në të gjitha fushat që mbikëqyr, lidhur me standardet, cilësinë dhe gjendjen teknike të subjekteve.

Shqyrtimi dhe analiza është vijuar me risqet e auditimit, të cilët kanë rezultuar si më poshtë:

- Mungesa e auditimeve të mëparshme të veçanta për performancën e IQT-së dhe/ose të institucioneve publike të ngjashme për nga fusha e veprimtarisë;
- Lëvizjet e shpeshta dhe largimet e shumta të drejtuesve, stafit dhe punonjësve, pra ndryshimet në burimet njerëzore të institucionit;
- Deformimet organizative dhe strukturore të institucionit gjatë veprimtarisë së tij;
- Mungesa e një baze të dhënash mbi aktivitetin inspektues sipas fushave të kontrollit;
- Kompleksiteti i problematikave të kontrollit dhe inspektimit të IQT, si karburantet, pajisjet elektrike dhe ato nën presion etj;
- Mungesa e përqendrimit të vëmendjes së institucioneve qendrore eprorë në çështje të kontrollit të cilësisë dhe standardeve për fushat që mbulon IQT;
- Ndërthurja e rezultateve në këtë fushë me politikat mjedisore dhe me mungesën bashkërendimit midis tyre;
- Ndryshimet e shpeshta të legjislacionit dhe shfuqizimet ligjore, pa përgatitur më parë përmirësimet e nevojshme;
- Mungesa e dokumentacionit të arkivuar dhe të sistemuar, kryesisht në periudhën 2011-2013.

Bazuar në identifikimin e risqeve të mësipërme, të cilët në fund të fundit kërcënojnë ekonomicitetin, eficiencën dhe efektivitetin⁴ e veprimtarisë së IQT-së, grupi i auditimit përcaktoi pyetjet dhe nënpyetjet e auditimit për t'ju dhënë përgjigje çështjeve që kanë të bëjnë me kuadrin rregullator të funksionimit të këtij institucioni, menaxhimin e burimeve njerëzore, kryerjen e procedurave të inspektimit, veprimtarinë e laboratorit të analizimit të treguesve të naftës dhe nënprodukteve të saj, penalizimin e subjekteve që tregtojnë këto produkte jashtë normave dhe kriterëve të përcaktuara e lejuara, si dhe aspektet e menaxhimit financiar dhe arkëtimit të të ardhurave në buxhetin e shtetit.

Veç sa më sipër, objektivi i këtij auditimi ishte që me anë të analizës së veprimtarisë ekonomike dhe financiare të IQT-së për 5 vitet e fundit, të evidentohen prirjet dhe problematikat e veçanta; ndikimi tyre në konsumatorët, taksapaguesit dhe qytetarët shqiptar, për të arritur në përfundime dhe rekomandime për përmirësimin shërbimit publik të kontrollit të tregut të karburanteve, në funksion të garantimit të standardeve cilësore dhe teknike nëpërmjet inspektimeve, analizave laboratorike, penalizimeve dhe zbatimit rigoroz të kuadrit rregullator të naftës, gazit dhe nënprodukteve të saj.

Në përfundim të këtij auditimi, bazuar në analizën e riskut dhe më gjerë u arrit në mesazhin e auditimit se: Mbrojtja e konsumatorit shqiptar në drejtim të furnizimit me

⁴ Manuali i Auditimit të Performancës

naftë, gaz dhe nënprodukte të tyre me cilësi brenda standardeve nga ana e IQT është e mangët, për shkak të kuadrit rregullator të pa bashkërenduar dhe harmonizuar mirë; të burimeve njerëzore të patrajnuara, të patestuara, të pakualifikuara dhe të keqmenaxhuara; zbatimit me mangësi të procedurave të inspektimit; mungesës së materialeve dhe modernizimit të pajisjeve laboratorike për kryerjen e analizave; për shkak të problemeve me investimet dhe menaxhimit financiar, si dhe nga reduktimi i subjekteve të ndëshkuara dhe mosvjeljes së gjobave.

II. Gjithashtu, KLSH ka kryer auditimin e performances mbi eficiencën e energjisë, paralel me vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, nën drejtimin e Zyrës Kombëtare të Auditimit të Suedisë, duke u fokusuar në burimet alternative të energjisë elektrike në Shqipëri, kryesisht asaj diellore. Evidentimi i risqeve dhe analizimi i tyre nëpërmjet auditimit të performancës, si një faktor kyç që ndikon në realizimin e objektivave, përbën në vetvete një risi të mbështetur në metodat dhe teknikat audituese⁵, dhe është një vlerë e shtuar për auditimet e performancës dhe KLSH në tërësi. Auditimet e performancës në sektorin e energjisë, ku 20 - 23% e totalit të burimeve primare sigurohen nga energjia hidrike⁶, përdorimi i energjive të tjera të rinovueshme janë shumë të rëndësishme, pasi nëpërmjet rekomandimeve dhe zbatimit të tyre jo vetëm që përmirësohet siguria e furnizimit me energji dhe qëndrueshmëria e sektorit të energjetikës, por edhe zvogëlohet deficiti i tregtisë së jashtme për vendin tonë si importues i saj.

Gjatë këtij auditimi, nëpërmjet identifikimit të faktorëve që kërcënojnë ekonomicitetin, eficiencën dhe efektivitetin (modeli input - output), kemi evidentuar risqet e aktivitetit të subjekteve, krahas grupimit brenda dhe jashtë kontrollit menaxherial, kemi evidentuar dhe risqet e “përbashkëta” në këtë auditim. Duke qenë një auditim që zhvillohej njëkohësisht në të gjitha vendet, risqet janë evidentuar dhe analizuar dhe në një këndvështrim më të gjerë: si në planin rajonal ashtu dhe si një vend që aspirojnë aderimin në BE, në lidhje me arritjen e objektivave në fushën e energjisë:

- Përfshirja në kuadrin rregullator të direktivës së BE-së për energjitë e rinovueshme⁷;
- Hartimi, zbatimi, përditësimi dhe monitorimi i strategjive në fushën e energjisë në tërësi dhe shfrytëzimi i potencialeve të energjive të rinovueshme;
- Implementimi i rekomandimeve për hapjen e tregjeve të energjisë elektrike të

⁵ Manuali i Auditimit të Performancës.

⁶ Draft i Planit të Veprimit të Shqipërisë për Energjitë e Rinovueshme si Palë Kontraktore në Komunitetin e Energjisë, Prill 2012

⁷ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council, of 23 April 2009.

rajonit dhe BE-së, në funksion të qëndrueshmërisë së furnizimit⁸;

- Komunikimi dhe raportimi në Sekretariatit e Energjisë, veçanërisht për Planet Kombëtare të Veprimit në lidhje me burimet e rinovueshme të energjisë;
- Përcaktimi i strukturave për ndjekjen dhe implementimin e kuadrit rregullator në lidhje me burimet e rinovueshme të energjisë, me të drejtat, detyrat, përgjegjësitë dhe afatet përkatëse.

Por auditimet e performancës, kërkojnë edhe evidentimin e shqyrtimin e risqeve të auditimit, përcaktuese në arritjen e objektivave të auditimit, të cilët në mënyrë të përmbledhur kanë rezultuar si më poshtë:

- Mungesa e auditimeve të performancës nga ana e Auditit të Brendshëm të Agjencisë dhe Ministrisë së linjës;
- Mungesa e përvojave të ngjashme nga institucione homologe të auditimit në fushën e performancës së furnizimit me energji elektrike;
- Përfshirja e një numri të madh aktorësh publikë dhe jopublikë në eficiencën e energjisë elektrike;
- Ndryshimet strukturore në kohë të Ministrisë përgjegjëse në fushën e energjetikës, e shoqëruar me mungesën e monitorimit dhe analizave të ecurisë së hartimit dhe zbatimit të politikave mbi eficiencën e energjisë;
- Vështirësia në identifikimin dhe vlerësimin e riskut të trashëguar të subjekteve;
- Ndërthurja e eficiencës së energjisë me karakter ekonomik dhe financiar të aktorëve të fushës me atë social të shtrirë në të gjithë konsumatorët shqiptarë.

Duke u bazuar në analizën e risqeve të lartpërmendur, grupi i auditimit formuloi pyetjet e auditimit për t'u dhënë përgjigje çështjeve të lidhura me strategjinë e energjisë, përfshirjen në të dhe peshën që zënë energjitë e rinovueshme, kuadri rregullator në lidhje me burimet e rinovueshme të energjisë dhe përafrimi i tij me direktivat e BE-së, bashkërendimit të dokumenteve strategjike me planin e veprimit dhe kuadrin rregullator në afate dhe kostot përkatës, performanca e veprimtarisë së MEI-t në lidhje me rritjen e përdorimit të burimeve të rinovueshme për sigurimin e qëndrueshmërisë së furnizimit me energji elektrike dhe impaktin e veprimtarisë së AKBN-së në lidhje me përdorimin e këtyre burimeve/rasti i paneleve diellore.

Objekti i këtij auditimi ka qenë që nëpërmjet analizës së veprimtarisë së MEI-it dhe AKBN-së, krahasuar dhe me trendin e vendeve të rajonit si dhe në zbatimin të rekomandimeve të BE-së dhe implementimit të direktivave të saj, të evidentohen prirjet dhe situata aktuale për përdorimin e burimeve të rinovueshme të energjisë në vendin tonë, duke u fokusuar te shfrytëzimi dhe përdorimi i energjisë diellore.

⁸ www.energy-community.org (Legal Framework 3rd Edition)

Nëpërmjet këtij auditimi kemi përçuar mesazhin se, megjithëse Shqipëria ka kryer jo plotësisht përafrimin e legjislacionit sipas kërkesave të BE-së, nuk ka arritur të përmirësojë qëndrueshmërinë e furnizimit me energji elektrike, pasi: Strategjia Kombëtare e Energjisë nuk është monitoruar dhe zbatuar sipas skenarëve përkatës; Plani Kombëtar i Veprimit prej më se tre vitesh nuk është miratuar akoma; ligji për burimet e rinovueshme vazhdon të jetë në proces përditësimi edhe pas më shumë se dy vitesh pa aktet e tjera nënligjore; si dhe kanë munguar iniciativat publike në këtë fushë për shkak të performancës së dobët të MEI-t dhe AKBN-së nga mungesa e financimeve buxhetore dhe ndarjes e dublikimit të kompetencave administrative brenda dhe midis tyre.

--- o --- o ---

Gjovalin Preçi:

Ka përfunduar studimet si Ekonomist, Fakulteti i Ekonomisë Agrare, Universiteti Bujqësor, Tiranë për të vijuar më tej me studimet Master në “Ekonomia dhe politikat agrare”.

Përgjatë karrierës së tij profesionale, z.Gjovalin Preçi, ka punuar si Shef Sektori në Institutin e Sigurimeve Shoqërore dhe si Përgjegjës i sektorit të kontrollit dhe të mbikëqyrjes

Inspektorati i Instituteve Private të Pensioneve Suplementare. Ka marrë pjesë në trajnime të shumta brenda dhe jashtë vendit dhe paraqitur punime shkencore në konferenca të ndryshme kombëtare dhe ndërkombëtare.

Karriera e z.Preçi në KLSH ka filluar në vitin 2008, fillimisht si auditues e më pas si Auditues i Lartë. Aktualisht është Kryeauditues në Departamentin e Auditimit të Performancës.

Andi Buzo:

Z. Andi Buzo ka përfunduar studimet në Fakultetin Ekonomik UBT, Departamenti i Biznes-Financë për të vijuar më tej me studimet Master sipas programit të Universitetit të Nebraskës.

Ka filluar karrierën në KLSH në mars 2008 si Auditues pranë Departamentit të Auditimit të Investimeve dhe Projekteve me Financime të Huaja Shoqërive Publike dhe Mbrojtjes së Mjedisit. Në vitin 2014 është emëruar Auditues i Parë në Departamentin e Auditimit të Performancës.

Ka marrë pjesë në trajnime të ndryshme nga KLSH, brenda dhe jashtë vendit, si trajnime të rritjes së kapaciteteve audituese pranë Gjykatës Europiane të Audituesve, etj.

LIDHJA E CILËSISË SË RAPORTIMIT FINANCIAR ME KARAKTERISTIKAT E KOMPANIVE NË SHQIPËRI.

Prof.Asoc.Dr.Ermela Kripa, UET¹ & MSc. Krisdela Kaçani, UET²

Abstrakti:

Një ndër problemet kryesore me të cilat përballen njësitë ekonomike në Shqipëri ka të bëjë me menaxhimin, planifikimin financiar, si dhe me anomalitë e raportimeve financiare. Më konkretisht, me problemet të cilat lidhen me projeksionet komplekse të performancave të ardhme të kompanive, të cila mund të mos jenë reale apo të besueshme për shkak

të anomalive në raportimet financiare. Këto projeksione janë shumë të rëndësishme për një kompani, pasi nëpërmjet tyre përcaktohet se sa do jenë flukset monetare që do gjenerojë kjo kompani në të ardhmen duke përcaktuar kështu dhe aftësinë shlyese të kompanisë për një periudhë kohe të caktuar.

Nga rishikimi i literaturës del qartë se ka një varësi ndërmjet cilësisë së raportimit financiar madhësisë, tipit të pronësisë dhe audituesve. Kufizim i këtij punimi është mungesa e gjetjes së problematikave në raportim nga ana e kompanive. Për këtë arsye nëpërmjet analizës vërtetuese identifikojmë numrin e kompanive të cilat auditohen nga kompanitë e mëdha të auditimit. Duke e marrë të mirëqenë lidhjen ndërmjet cilësisë së raportimit dhe llojit të audituesit (ekspert kontabël/ Big Four) rezultati i pritur nga ky studim është identifikimi i lidhjes ndërmjet madhësisë dhe tipit të kontrollit, me cilësinë e auditimit.

Pyetjet kërkimore që ngrihen në këtë studim janë:

1. A ka një lidhje pozitive apo negative ndërmjet cilësisë së auditimit dhe madhësisë së kompanisë?
2. A ka një lidhje pozitive apo negative ndërmjet cilësisë së auditimit dhe tipit të kontrollit të kompanisë?

¹ ermela.kripa@uet.edu.al ,

² krisdela.kacani@uet.edu.al

Metodologjia që do përdoret është metoda analitike, vrojtuese si dhe rishikim i literaturës mbi raportimin financiar. Do të analizohen të dhënat e marra nga pasqyrat financiare të kompanive si dhe nga raportet e auditimit. Të dhëna të rëndësishme janë edhe informacionet që i përkasin sektorit se ku operojnë kompanitë, tipit të kontrollit dhe madhësisë.

Qëllimi i këtij punimi është të bëhet një analizë vrojtuese mbi një numër përfaqësues të kompanive të vogla, të mesme dhe të mëdha në Shqipëri për të identifikuar se sa prej tyre auditohen nga kompanitë të ashtuquajtura “Big Four”.

Fjalë kyçe : cilësi auditimi, Big Four, tipi i kontrollit, madhësia e kompanisë.

1. Hyrje

Raportimi financiar luan një rol shumë të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik. Raportimi financiar i një cilësie të lartë është kyç në përmirësimin e transparencës, krijimin e një mjedisi të qëndrueshëm për investimet dhe forcimin e besimit të investitorëve të huaj, duke lehtësuar kështu mobilizimin e fondeve vendase dhe ndërkombëtare si dhe duke promovuar stabilitetin financiar (Beqiraj, 2015). Saktësia dhe besueshmëria e informacionit financiar ka një rol të rëndësishëm në sigurimin e cilësisë së auditimit. Duke u mbështetur në literature vihet re se shumë autorë kanë identifikuar se firmat e auditimit Big Four kanë cilësi më të lartë të auditimit se sa firmat e tjera të kontabilitetit. Shumë argumente janë të bazuara në faktin se kompanitë Big Four janë më pak të varur nga klientët e tyre, sepse ata kanë një numër më të madh të klientëve, krahasuar me firmat më të vogla, në këtë mënyrë ata auditojnë në mënyrë konservative. Në këtë punim do të bëhet një analizë vrojtuese mbi një numër përfaqësues të kompanive të vogla, të mesme dhe të mëdha në Shqipëri për të identifikuar se sa prej tyre auditohen nga kompanitë të ashtuquajtura “Big Four”. Do të analizohen të dhënat e marra nga pasqyrat financiare të kompanive si dhe nga raportet e auditimit. Të dhëna të rëndësishme janë edhe informacionet që i përkasin sektorit se ku operojnë kompanitë, tipit të pronësisë dhe madhësisë. Më pas do të identifikohen se çfarë lidhjeje ka ndërmjet cilësisë së auditimit dhe karakteristikave të kompanive në Shqipëri. Duke e marrë të mirëqenë nga literatura se kompanitë Big Four kanë një cilësi raportimi më të lartë se kompanitë e tjera jo Big Four.

2. Rishikim Literature mbi cilësinë e auditimit financiar

Deangelo (1981) e përcakton cilësinë e auditimit, si probabilitetin e përbashkët të tregut, që një auditues i dhënë, do të pikasë anomali në pasqyrat financiare të klientit dhe t'i raportojnë këto materiale. Prandaj, në bazë të përkufizimit të Deangelos

(1981), cilësia e auditimit është një funksion i aftësisë së audituesit për të zbuluar anomalitë materiale dhe raportimit të gabimeve. Pas Deangelo-së (1981), i cili tregon se madhësia analitike firmë auditimi ka një marrëdhënie pozitive me cilësinë e auditimit, shumë studime tregojnë se audituesit Big Four sigurojnë kontrolle të cilësisë më të lartë se auditorët jo Big Four. Kjo sepse kompanitë Big Four kanë një aftësi të madhe për të kufizuar klientët e tyre për të menaxhuar praktikën e të ardhurave. Për shembull, Teoh dhe Wong (1993) në studimin e tyre tregojnë që koeficientet e të ardhurave të klientëve të audituara nga audituesit Big Four është më e lartë se ajo e klientëve të audituara nga audituesit jo Big Four. Palmrose (1988) përcakton cilësinë e auditimit lidhur me nivelin e sigurimit. Duke qenë se qëllimi i auditimit është të ofrojë siguri në pasqyrat financiare, cilësia e auditimit është probabiliteti që pasqyrat financiare të mos përmbajnë materiale me deklaratime të gabuara. Në fakt, ky përkufizim përdor rezultatet e auditimit, që është, besueshmëria e pasqyrave financiare të audituara, për të reflektuar cilësinë e auditimit. Përkufizimi i Palmrose paraqet cilësinë aktuale të auditimit. Duke qenë se cilësia aktuale e auditimit është e pavëzhgueshme më parë dhe kur një auditimi është kryer, është i nevojshëm një përfaqësim i vlefshëm kur hulumtohen marrëdhëniet midis cilësisë aktuale të auditimit dhe faktorëve të tjerë. Në bazë të udhëzimeve të përcaktuara nga ISQC 1, pajtueshmëria me standardet perceptohet si cilësi e lartë e auditimit. Tre burimet kryesore të diferencimit që janë studiuar në lidhje me cilësinë e auditimit janë: dallimet institucionale në të gjithë shtetet, dallimet në të gjithë zyrat e veçanta të praktikës dhe dallimet për shkak të industrisë së specializimit (Francis, 2004). Zgjedhja e auditorëve të Big 4 është më e lartë, ku nivelet e mbrojtjes së investitorëve dhe cilësisë së raportimit financiar janë më të larta. Ettredge et al (2008) ka investiguar zgjedhjen e klientit për audituesit e specializuar të industrisë midis Big Four në një kontekst ndërkombëtar. Investigoi klientë specifikë, faktorë të hipotetizuar në nivel industri dhe vendi për të rritur ose ulur kërkesën e klientit për auditim nga audituesit që kanë eksperiencë në industrinë përkatëse. Ata zbuluan se kjo zgjedhje ndërkombëtare e klientëve e bazuar në industrinë e audituesve të specializuar është e lidhur pozitivisht me madhësinë e klientit, levave, mundësitë e rritjes, intensitetin e kapitalit, si dhe anëtarësimin në një industri të rregullt. Geiger dhe Rama (2006) shqyrtuan nëse firmat e auditimit të Big Four shfaqin raportim të cilësisë më të lartë duke pasur më pak “gabime të auditimit të raportimit”. Gjetjet e tyre tregojnë se normat e gabimit, tipi I dhe tipi II për firmat e auditimit Big Four janë dukshëm më të ulëta krahasuar me firmat jo Big Four dhe rezultatet e tyre gjithashtu sigurojnë një dallim të cilësisë së auditimit të Big Four në raportim. Procesi i auditimit po ashtu ka të bëjë me çështje të tilla si qëndrueshmërinë e metodologjisë së auditimit, efektivitetin e mjeteve të përdorura të auditimit, dhe disponueshmërinë e mbështetjes adekuate teknike, të gjitha të orientuara drejt

mbështetjes së zbatimit të një kontrolli cilësor. Maijoor dhe Vanstraelen (2006) kanë studiuar efektin e mjedisit të auditimit, cilësinë audituese të firmës dhe praninë në tregjet ndërkombëtare të kapitalit në menaxhimin e fitimeve. Ata përmendin se ekzistojnë dy faktorë të cilët mund të zbusin efektin kombëtar të mjedisit të auditimit: cilësia e firmës së auditimit Big Four dhe mbështetja e një kompanie në tregjet ndërkombëtare të kapitalit. Ata gjetën se një mjedis strikt i auditimit redukton madhësinë e menaxhimit të të ardhurave, pavarësisht nga lloji i audituesit dhe nuk ka prova të një efekti të cilësisë së auditimit ndërkombëtar të Big Four në Evropë. Ka shumë input-e të cilësisë së auditimit përveç standardeve të auditimit. Një input i rëndësishëm është atributi i stafit të auditimit: të tilla si aftësitë dhe eksperiencia e audituesit, vlerat etike dhe mentaliteti. Inputet e tjera janë perceptimi auditues dhe tenderimi i detyrueshëm i auditimit. Firmat kanë nevojë të tërheqin individë me cilësi të lartë teknike dhe aftësi ndërpersonale për të përmirësuar cilësinë e auditimit. Është zbuluar nga Balsam et al. (2003) që audituesit e Big Four kanë saktësi më të lartë se ata të jo Big Four. Për më tepër, siç ka vënë në dukje Deangelo (1981), firmat më të mëdha të auditimit nuk janë të interesuara në të njëjtën mënyrë siç janë firmat e vogla, në humbjen e një klienti, dhe kështu ata prodhojnë cilësi më të lartë të auditimit, sepse ata nuk i frikësohen të qenurit objektiv.

Përveç kësaj, është konfirmuar nga Krishnan dhe Schauer (2000), që shkalla e përputhshmërisë e vëzhguar është drejtpërdrejtë e lidhur me madhësinë e firmës së auditimit. Megjithatë, ka shumë kritika dhe është argumentuar se raportimi me cilësi të lartë i korporatave është një rezultat i statusit të firmës audituese (Niu, 2006). Firmat e mëdha ndërkombëtare kanë një reputacion për dhënien e informacionit të një cilësie të lartë, kështu që çdo firmë auditimi me përkatësinë në një nga firmat ndërkombëtare, është automatikisht e lidhur me reputacionin e aksioneve. Në të vërtetë, në kërkimet e tyre, Davidson dhe Neu (1993) kanë zbuluar se firmat me një reputacion për ofrimin e kualitetit më të lartë të auditimit raportojnë më shumë gabime se firmat e auditimit, pa prestigj të tillë. Kompanitë Big Four kanë zgjeruar të ardhurat e tyre të konsulencës duke kryer shërbime këshilluese për klientët joauditues (nonaudit), e cila lejon kompanitë për të shmangur shfaqjen e pavarësisë së dëmtuar (Datar et al. 2012). Gjatë dekadës së fundit, kompanitë e Big Four kanë rindërtuar praktikën e tyre këshilluese (Moizer, 1997). Këto kompani dhe disa akademikë pohojnë se ofrimi i shërbimeve të konsulencës mund të rrisë cilësinë e auditimit. Për shembull, Goldëasser dhe Morris (2002) sugjerojnë se të ardhurat nga shërbimi joauditues përmirësojnë qëndrueshmërinë e industrisë së kontabilitetit publik dhe lehtësojnë konkurrencën e çmimeve për shërbimet e auditimit. Përveç kësaj, firmat e kontabilitetit të Big Four promovojnë idenë se ekspertiza e zhvilluar nga profesionistët e tyre të konsulencës mund të përmirësojë cilësinë e angazhimeve

të auditimit që përdorin këta konsulentë si specialistë. Për shembull, kompanitë e kontabilitetit të Big Four mund të caktojnë personel nga praktikat e tyre të konsulencës për të vepruar si specialistë në ekipet e tyre të angazhimit të auditimit në përputhje me AU336.03. Në raportin e saj të cilësisë së auditimit të vitit 2013, Deloitte thekson se përdorimi i këshilluesve financiarë, tatimorë dhe konsulentëve profesionalë si specialistë të angazhimeve të auditimit është "një aktiv i domosdoshëm që kontribuon në cilësinë e auditimeve të tyre". Shumica e kompanive të marra në analizë zgjedhin një auditues me emër. Reputacioni i Big Four sinjalizon besueshmëri, krijon më shumë vlerë për një kompani në sytë e aksionarëve dhe besueshmëria e audituesit mund të marrë një rëndësi të shtuar menjëherë pas zbulimit të mashtrimit. Firmat e mëdha duhet të punësojë auditorë për të kontrolluar deklaratat financiare dhe bilanci të firmës. Audituesit Big Four janë mesatarisht 16 deri 19 % më të shtrenjtë se audituesit jo-Big Four (Francis dhe Wilson, 1988). Megjithatë, shumë firma preferojnë një auditues Big Four (J.Honors,2012). Literatura e auditimit pretendon se firmat e mëdha të audituara nga Big Four ndikojnë pozitivisht në cilësinë e auditimit. Firmat e mëdha të auditimit kanë stimul të fortë për të ofruar cilësi më të lartë të auditimit, sepse ata janë më të ekspozuar ndaj reputacionit dhe rreziqeve gjyqësore si dhe kanë kompetenca të larta në sigurimin e cilësisë së auditimit sesa subjektet e vogla të auditimit (Deangelo, 1981; Arruñada, 1999). Argumentet e mësipërme tregojnë se ka të ngjarë që aftësia e audituesve të Big Four, për të identifikuar në mënyrë efektive rreziqet e pritshme (nëse ka) të shoqëruara me mbështetjen tek klientët, mund të jetë një funksion i karakteristikave të audituesit. Sipas Willenborg (1999), në përgjithësi audituesit e Big Four janë të cilësisë më të lartë, por kjo nuk do të thotë se ata gjithmonë raportojnë më mirë se audituesit e tjerë. Prandaj, është e drejtë për klientët të supozojnë se ata duhet të zgjedhin një auditues të Big Four, kur kanë nevojë për një auditues specialistë.

3. Analiza e të dhënave

Siç është përmendur edhe më sipër qëllimi i këtij punimi është të nxjerrë në pah se cila është lidhja që ekziston ndërmjet një auditimi cilësor dhe karakteristikave të kompanisë të tilla si, madhësia e biznesit, tipi i pronësisë, apo sektori se ku operon kompania. Duke u mbështetur në literaturë ne kemi arritur në përfundimin se auditimin cilësor mund ta masim me faktin që një kompani auditohet apo jo nga një kompani Big Four. Pra, në analizën tonë ne e marrim të mirëqenë faktin se auditimi është cilësor nëse një kompani auditohet nga audituesit Big Four. Kjo njëkohësisht përbën edhe kufizimin e këtij studimi, pasi literatura sugjeron që të përdoret si matës i cilësisë së auditimit edhe numri i gabimeve ose mashtrimeve të gjetura gjatë procesit të auditimit nga këto kompani. Për mungesë të gjetjes së këtij informacioni

atëherë ne menduam të marrim si matës të cilësisë së auditimit faktin që kompanitë në sektorë të ndryshëm në Shqipëri auditohen apo jo nga kompanitë Big Four. Numri i kompanive të cilat u morën në studim në total janë 150 kompani të ndara këto në 5 sektorë kryesorë, të tilla si: sektori industrial, sektori i shërbimit, sektori bankar sektori i bujqësisë, ai bankar dhe sektori i ndërtimit. Të dhënat e përdorura janë të dhëna dytësore, të marra nga faqet zyrtare të Open Data Albania³ dhe Qendra e Kombëtare e Regjistrimit⁴. Nga baza e të dhënave të Open data Albania rezultojnë 4133 kompani në total të regjistruara, kampioni i zgjedhur është 150 kompani në total të ndara në sektorët kryesorë të ekonomisë. Në tabelën nr. 1 gjenden informacioni për kompanitë e marra në analizë. Në këtë tabelë përshkruhen se sa është numri i kompanive për çdo sektor dhe vihet re që sektori me më shumë kompani është ai i shërbimit me 79 në total. Më pas vjen sektori i industrisë dhe ndërtimi, përkatësisht me 42 dhe 15 kompani të marra në analizë. Për sa i përket sektorit bankar, janë marrë në analizë 12 nga 16 Banka pasi për disa prej tyre nuk kishte të dhëna të mjaftueshme për të bërë analizën. Nga sektori i bujqësisë vihet re se nga 53 kompani në total u gjenden të dhëna vetëm për dy kompani. Për sa i përket tipit të audituesve vihet re vetëm 19 nga 150 në total nga kampioni i zgjedhur janë auditues Big Four dhe 131 janë Jo Big Four. Për sa i përket tipit të kontrollit 45 kompani janë shoqëri me kontroll jo të përqendruar dhe 105 janë shoqëri me kontroll të përqendruar⁵. Më poshtë po analizohen faktorët që ndikojnë në cilësinë e auditimit.

Tabela nr.1: Sektorët, Lloji i Audituesve dhe Tipi i Kontrollit.

Sektorët	Numri i Kompanive	Përqindja
Industria	42	28%
Shërbimi	79	53%
Banka	12	8%
Ndërtimi	15	10%
Bujqësia	2	1%
Totali	150	100%
Lloji i Audituesve		
Big Four	19	13%
Jo Big Four	131	87%
Totali	150	100%

³ <http://open.data.al/en/corporates/list/>

⁴ http://www.qkb.gov.al/nrc/Kerko_Per_Subjekt.aspx

⁵ Me kontroll të përqendruar kuptojmë se sa është numri i aksionarëve apo familjeve që kanë të drejtë vendimmarrjeje në një kompani. Kontrolli është i përqendruar nëse pjesa më e madhe e aksioneve i përket një ose shumë pak aksionarëve.

Tipi i Kontrollit		
Sh.a	105	70%
Sh.p.k	45	30%
Totali	150	100%

Burimi: Open data, QKR, Tabela e vetë autorëve

1. Madhësia e kompanisë

Një ndër faktorët që merret në konsideratë për të parë nëse ekziston një lidhje pozitive apo negative midis cilësisë së auditimit dhe karakteristikave të kompanisë është edhe madhësia e biznesit, e matur kjo në studimin tonë me xhiron vjetore të kompanive. Janë marrë në analizë të dhënat e pasqyrave financiare që i përkasin vitit 2014. Është marrë viti 2014 për arsye se jo të gjitha kompanitë kanë të publikuara pasqyrat financiare të vitit 2015. Në bazë të teorisë së kostove politike madhësia e kompanisë ndikon pozitivisht në deklarimet e gabuara të pasqyrave financiare. Kjo do të thotë se sa më e madhe një kompani aq më tepër rritet mundësia e deklarimeve të gabuara në pasqyrat financiare (Icerman dhe Hillison, 1990).

Nga testimet empirike në fakt kjo hipotezë hidhet poshtë, por në rastin e Shqipërisë ajo që vihet re nga analiza e të dhënave rezulton e vërtetë. Nëse bëjmë një klasifikim të kompanive në bazë të xhiros së tyre, rezultojnë 136 kompani nga 150 me xhiro vjetore më të madhe se sa 8,000,000 lekë. Për më tepër shih tabelën nr.2.

Tabela nr. 2. Tabela e xhiros vjetore

Xhiro Vjetore	Numri i Kompanive	Përqindjet
0-5,000,000	11	7%
5,000,001 - 8,000,000	3	2%
> 8000001	136	91%
Totali	150	100%

Burimi: Open data, QKR, Tabela e vetë autorëve

Nga këto të dhëna vetëm 19 prej tyre auditohen nga kompanitë Big Four. Pra vetëm 14 % të kompanive me xhiro të lartë auditohen nga këto auditues, pjesa tjetër edhe pse janë kompani me xhiro të lartë nuk auditohen nga Big Four. Ajo që ishte e pritshme nga këto të dhëna është fakti që bankat auditohen nga Big Four, kjo për shkak edhe të detyrimit që ato kanë për të deklaruar pasqyrat financiare nëpërmjet

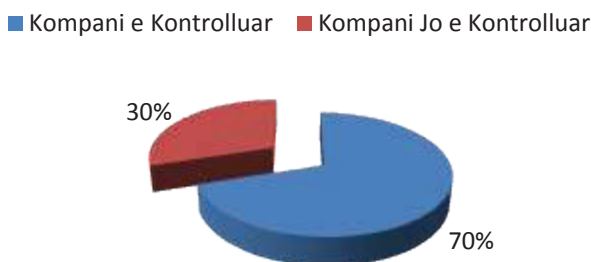
IFRS-ve. Pra sektorët e tjerë nuk preferojnë të auditohen nga Big Four. Një ndër arsytet e këtyre rezultateve mund të jetë fakti që një nivel i lartë i të ardhurave neto mund të tërheqë vëmendjen e politikanëve për të ndryshuar sistemin tatimor (p.sh. rritjen e taksave apo tatimeve) në mënyrë që ky ndikim të ketë impakt pozitiv në financat publike si dhe për interesat e tyre në periudha zgjedhore (si p.sh. elektorale) (Watts dhe Zimmerman, 1986).

2. Tipi i kontrollit të pronësisë

Tipi i kontrollit të pronësisë është një tjetër faktor i rëndësishëm që ndikon në cilësinë e auditimit financiar. Me tip kontrolli kuptohet fakti nëse kontrolli i një kompanie është e përqendruar në një apo shumë pak aksionarë të cilët kanë të drejtën e marrjes së vendime në kompani. Nga literatura, parashikohet se kjo formë e përqendrimit të pronësisë në shumë pak aksionarë ka një tendencë më të madhe për tu përfshirë në deklarime të gabuara të pasqyrave financiare krahasuar kjo me kompanitë jo të kontrolluara. Sipas (Morck et al., 1988), ka një lidhje pozitive ndërmjet përqendrimit të kontrollit dhe vendimmarrjeve në kompani duke bërë që ata të cilët kanë kontroll të kenë mundësi përfitimesh vetjake pa marrë parasysh interes mbajtësit e tjerë (financuesit e kompanisë, investuesit, aksionarët e minorancës, organet tatimore etj.).

Në rastin e Shqipërisë, shumica e kompanive kontrollohen nga 1 ose pak aksionarë. Edhe nga kampioni i marrë në analizë vihet re se pjesa më e madhe e kompanive kanë kontroll të përqendruar. Një pjesë shumë e vogël e tyre kishte më shumë aksionarë.

Grafik nr. 1: Tipi i kontrollit të kompanive

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Siç vihet re në grafikun nr 1 ,70 % e kompanive kanë kontroll të përqendruar, pjesa tjetër nuk kanë kontroll mbi pronësinë e kompanisë. Kjo do të thotë që duke pasur ndikim në vendimmarrje aksionarët kryesorë janë të prirë që t'i përdorin fitimet për përfitimet e tyre personale se sa të shpërndajë fitimet në grupet e tjera të interes mbajtësve. Me fjalë të tjera sa më i lartë të jetë përqendrimi i kontrollit të pronësisë aq më e lartë është mundësia e deklarimeve të gabuara në pasqyrat financiare. Kjo do të thotë që kompanitë me kontroll të përqendruar në Shqipëri nuk janë të prirë që të auditohen nga kompanitë Big Four. Siç shihet në grafikun nr. 1 në Shqipëri 70% e kompanive janë të kontrolluara dhe vetëm 30 janë jo të kontrolluara.

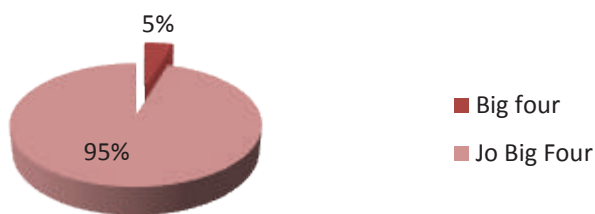
3. Sektorët e industrisë

Në analizë janë marrë në konsideratë edhe sektorët kryesorë për të parë se sa janë kompanitë në sektorët e rëndësishëm të ekonomisë që auditohen nga Big Four. Sipas Bergen (2013) kompanitë Big Four janë më të specializuara për të gjitha llojet e industrive meqenëse kanë një numër të madh klientësh ndërsa kompanitë jo Big Four janë më të kufizuara. Në studimin tonë për Shqipërinë janë marrë në shqyrtim përkatësisht sektori i industrisë, ndërtimit, shërbimit, bujqësisë dhe bankar për të identifikuar se cili sektor auditohet më shumë nga kompanitë Big Four.

Në sektorin e industrisë nga 503 kompani në total janë marrë në studim 42.

Nga të cilat vetëm dy auditohen nga kompani Big Four dhe pjesa më e madhe pra 95% e kompanive auditohen nga kompani jo Big Four. Kjo ndarje paraqitet dhe në grafikun 2.

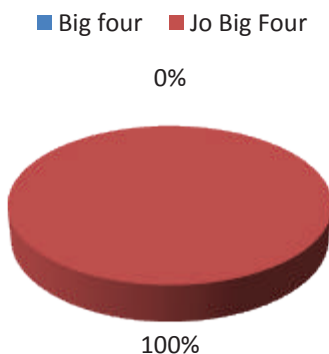
Grafiku nr 2: Kompanitë në sektorin e industrisë

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Në sektorin e bujqësisë nga 61 kompani vetëm për dy prej tyre u gjet informacioni i nevojshëm për analizë. Siç shihet dhe në grafikun numër 3 të dyja kompanitë auditoheshin nga ekspert kontabël.

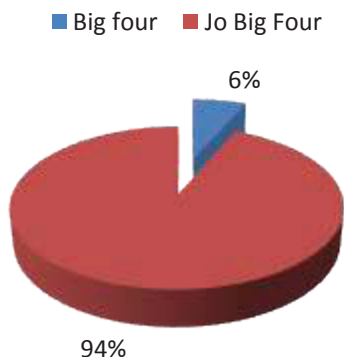
Grafiku nr 3: Kompanitë në sektorin e bujqësisë

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Në sektorin e shërbimeve nga 3270 janë marrë në shqyrtim 77 kompani në total nga të cilat siç vihet re dhe në grafikun numër 4 vetëm 5 prej tyre pra vetëm 6% auditohen nga kompanitë Big Four ndërsa 94% e tyre auditohen nga kompanitë jo Big Four.

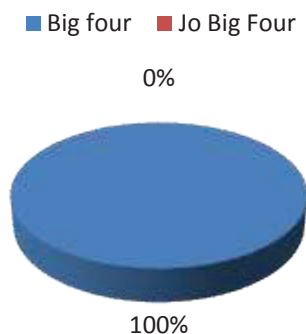
Grafiku nr 4: Kompanitë në sektorin e shërbimeve

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Në sektorin bankar nga 16 banka që operojnë në vendin tonë janë marrë në shqyrtim vetëm 11 prej tyre. Ajo që vihet re është se gjithë bankat auditohen nga kompanitë Big Four.

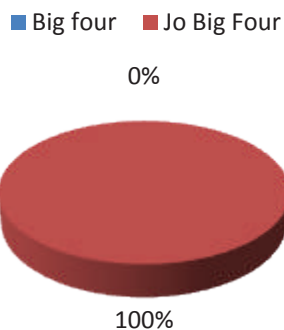
Grafiku nr 5: Sektori bankar

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Në sektorin e ndërtimit janë marrë në analizë 15 kompani dhe të gjitha auditoheshin nga ekspert kontabël dhe asnjë nga kompanitë Big Four. Një gjë e tillë është identifikuar dhe në grafikun e mëposhtëm.

Grafiku nr 6: Kompanitë në sektorin e ndërtimit.

Burimi: Open data, QKR, Grafiku i vetë autorëve

Përfundime

Duke u mbështetur në literaturë është arritur në përfundimin se auditimi cilësor mund të matet me faktin që një kompani auditohet apo jo nga një kompani Big Four. Nga rishikimi i literaturës del qartë se ka një varësi ndërmjet cilësisë së raportimit financiar madhësisë, tipit të kontrollit dhe audituesve. Në rastin e Shqipërisë shumica e kompanive kontrollohen nga 1 ose pak aksionarë ose familje. Edhe nga kampioni i marrë në analizë vihet re se pjesa më e madhe e kompanive kanë kontroll

të përqendruar. Një pjesë shumë e vogël e tyre kishte më shumë aksionarë. 70 % e kompanive kanë kontroll të përqendruar, pjesa tjetër nuk kanë kontroll mbi pronësinë e kompanisë. Pra, kjo do të thotë që në Shqipëri kompanitë nuk janë të prira të auditohen nga Big Four. Një ndër faktorët që merret në konsideratë për të parë nëse ekziston një lidhje pozitive apo negative midis cilësisë së auditimit dhe karakteristikave të kompanisë është edhe madhësia e biznesit, e matur kjo në studimin tonë me xhiron vjetore të kompanive. Në bazë të teorisë së kostove politike madhësia e kompanisë ndikon pozitivisht në deklaratimet e gabuara të pasqyrave financiare. Kjo do të thotë se sa më e madhe një kompani aq më tepër rritet mundësia e deklaratimeve të gabuara në pasqyrat financiare (Iceman and Hillison, 1990). Nga testimet empirike në fakt kjo hipotezë hidhet poshtë, por në rastin e Shqipërisë ajo që vihet re nga analiza e të dhënave rezulton e vërtetë. Për këtë arsye, kompanitë e mëdha nuk kanë një prirje pozitive në auditimin e tyre nga Big Four-ët.

Ajo që ishte e pritshme nga këto të dhëna është fakti që bankat auditohen nga Big Four, kjo për shkak edhe të detyrimit që ato kanë për të deklaruar pasqyrat financiare nëpërmjet IFRS-ve. Pra sektorët e tjerë nuk preferojnë të auditohen nga Big Four. Pra, si përfundim mund të themi se në rastin e Shqipërisë ka një lidhje negative ndërmjet cilësisë së auditimit dhe madhësisë së kompanisë si dhe tipit të kontrollit.

Bibliografia

- Balsam, S., Krishnan, J., & Yang, J. S. (2003). Auditor industry specialization and earnings quality. *Auditing: A Journal of Practice&Theory*, 22(2), 71-97
- Beqiraj,I. (2016).Raportimi financiar cilesor-katalizator i rritjes.Banka Boterore.
- Bergen,D. (2013).Auditor industry specialization and audit quality.
- Datar, S. M., Feltham, G. A., & Hughes, J. S. (1991). The role of audits and audit quality in valuing new issues.*Journal of accounting and Economics*, 14(1).3-49
- Davidson, R. A., & Neu, D. (1993). A Note on the Association between Audit Firm Size and Audit Quality*.*Contemporary AccountingResearch* , 9(2).479-488
- DeAngelo, E. (1981), “Auditor size and audit quality”, *Journal of Accounting and Economics*, Vol. 3 No. 3.183-99
- Eilifsen, A., Knivsflå,K.(2015). The Role of Audit Firm Size, Non-Audit Services, and Knowledge Spillovers in Mitigating Earnings Management during Large Equity Issues. NHH Norwegian School of Economics.
- Ettredge, M., J. Heintz, C. Li, and S. Scholz. “Auditor realignments accompanying implementation of SOX 404 reporting requirements”. Working paper, University of Kansas.

-
- Foroghi,D., Shahshahani,A.(2012). Audit Firm Size and Going-Concern Reporting Accuracy. *INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF CONTEMPORARY RESEARCH IN BUSINESS*, Vol 2,Nr9. Fq 1093-1098
 - Francis, J. (2004). What do we know about audit quality, *The British Accounting Review*, 2004, December.345-368.
 - Francis, J.R, Wang, D. (2004). Investor Protection, Auditor Conservatism
 - Geiger, M. A., Rama,D.V, (2006)“Audit firm size and going-concern reporting accuracy”. *Accounting Horizons*, 2006, 20(1).1-17.
 - HAI,H.(2015). The Factors Affect the Quality of Financial Statements Audit inVietnam Businesses. *Asian Social Science*; Vol. 11, No. 27 .1-10.
 - Honors College Thesis
 - Icerman, R.C, Hillison, W.A.(1990).“Distribution of audit-detected errors partitioned by internal control”, *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, Vol. 5. 527-43
 - International Auditing Around the World(2007).Vol 4.1-77
 - Krishnan, J. and P. C. Schauer. (2000) “The Differentiation of Quality among Auditors: Evidence from the Not-for-Profit Sector”. *Auditing: A Journal of Practice and Theory* 2000, 19(2).9-26.
 - Lisic,L.& Myers,L&Pawlewicz,R.& Seidel,Th(2014). Does Big 4 Consulting Impair Audit Quality?
 - Manita,R., Elommal,N.(2010). *International Journal of business*,15(1). 1083-4346.
 - Moizer, P., 1997, “Auditor Reputation: the International Empirical Evidence”,*International Journal of Auditing*, vol 1(1), 61-74
 - Morck, R.,Shleifer, A., Vishny, R. (1988), “Management ownership and market valuation: an empirical analysis”,*Journal of Financial Economics*, Vol. 20. 293-315.
 - Niu, F.F. (2006) Corporate governance and the quality of accounting earnings: a Canadian perspective,*International Journal of Managerial Finance*, 2. 302-327
 - Palmrose, V.Z. (1986). Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence. *Journal of Accounting Research*. Vol: 24. No: 1. 97-110.
 - public offerings market, *Journal of Accounting Research*, 1999, Spring. 225-239
 - Sawan,N.&Alsaqqa&I.(2012). Audit firm size and quality: Does audit firm size influence audit quality in the Libyan oil industry? *African Journal of Business Management* Vol. 7(3).213-226
 - Schwanen,S.(2008). Audit quality of the Big 4.University of Amsterdam.
 - Teoh, S.H, Wong, T.J. (1993). Perceived Auditor Quality and Earnings Response Coefficient. *The Accounting Review*. Vol: 68. No: 2. 346-367.

- Weiner,J.(2012) Auditor Size vs. Audit Quality: An Analysis of Auditor Switches.
- Willenborg, M. (1999). Empirical analysis of the economic demand for auditing in the initial
- Yaşar,A(2013). Big Four Auditors’ Audit Quality and Earnings Management: Evidence from Turkish Stock Market. International Journal of Business and Social Science Vol. 4. 153-160

--- o --- o ---

Prof.Asoc.Dr.Ermela Kripa:

Ka marrë gradën Doktor i Shkencave në Financë të Avancuar, në Universitetin e Tiranës, pranë Fakultetit Ekonomik, Universiteti i Tiranës. Ermela ka përfunduar Masterin Shkencor në Universitetin Roma 3 në Itali si dhe diplomën Bachelor në fushën e Financës. Znj. Kripa ka publikuar artikuj shkencor në revista të njohura shkencore brenda dhe jashtë vendit, si dhe ka marrë pjesë në konferenca të ndryshme ndërkombëtare. Ajo ka një eksperiencë në mësimdhënie prej 8 vitesh. Fusha e saj e ekspertizës është Kontabiliteti si dhe Analiza e Pasqyrave Financiare. Gjatë vitit 2008 – 2009 ka qenë e përfshirë në një projekt për SPI Albania projekt me fokus për Mjaftueshmërinë e Kapitalit për Bankat Tregtare. Gjatë vitit 2007 – 2008 Znj. Kripa ka qenë asistente pranë departamentit të Informatikës në Fakultetin Ekonomik të Universitetit Roma 3, Itali. Gjatë vitit 2006 - 2007 Znj. Kripa ka punuar pranë një kompanie Sigurimesh në Itali "Alleanza Assicurazioni.

MSc Krisdela Kaçani:

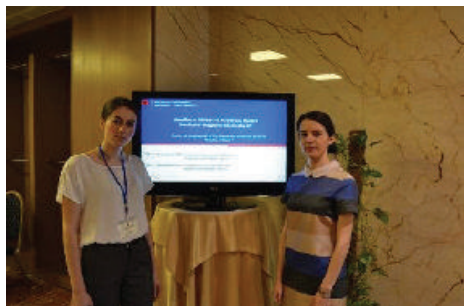
Krisdela Kaçani është diplomuar në degën “Financë Bankë ” pranë Universitetit European të Tiranës, në vitin 2014, me rezultate maksimale dhe duke u shpallur studentja më e mirë e fakultetit Ekonomik dhe Teknologjisë së Informacionit. Gjatë vitit të dytë të studimeve master ka patur dhe eksperiencën e saj të parë të punës në sektorin bankar, si Teller dhe Bankier Personal, në bankën “Raiffeisen Bank”. Aktualisht është pjesë e stafit të Universitetit European të Tiranës, si asistent lektore pranë Departamentit të Financës dhe Ekonomiksit.

ANALIZA E RISKUT TË KREDIVE: RASTI I BANKAVE TREGTARE NË SHQIPËRI

MSc. Manjola Islami¹ UET

MSc. Tatjana Moçka² UET

ABSTRAKT

Bankat tregtare, si ndërmjetësit financiarë kryesorë, luajnë një rol të rëndësishëm në financimin e ekonomisë. Përmes financimit të tërthortë (pranimi i depozitave dhe dhënia e kredive), bankat tregtare bëjnë të mundur kanalizimin e kursimeve në investime produktive gjë që kontribuon në rritjen e prodhimit dhe efektshmëri më të lartë në të gjithë ekonominë.

Aktiviteti kreditues është aktiviteti kryesor i bankave tregtare dhe burimi kryesor i të ardhurave të tyre. Gjithashtu problemet kryesore të bankave tregtare rrjedhin nga aktiviteti i tyre kreditues, pasi disbursimi i kredive sjell për bankat pasiguri në lidhje me pagesat e ardhshme dhe riskun e mospagimit, i cili është i gjithëpranishëm. Ky risk mospagimi (i rritur shumë me shpërthimin e krizës botërore ekonomike dhe financiare 2008-2009, pasojat e së cilës u ndjenë dhe vazhdojnë të ndihen akoma në Shqipëri), që lidhet me faktin që një huamarrës mund të dështojë në shlyerjen e detyrimeve të huas kundrejt institucionit depozitues, përkufizohet me termin risku i kredisë (besueshmërisë).

Sot më shumë se kurrë, kur niveli i kredive me probleme është rritur dhe kur Shqipëria renditet në vendin e parë në rajon përsa i përket nivelit të kredive me probleme, sfida e bankave tregtare lidhet me analizën dhe me vlerësimin optimal të riskut të kredisë përmes teknikave dhe mjeteve të implementuara. Vlerësimi dhe përpunimi i të gjithë informacionit të disponueshëm të huamarrësit potencial nga ana e analistit të riskut të kredisë është baza e vendim-marrjes për aprovimin e një kredie. Nisur nga eksperiencat jo të mira në të kaluarën në bankat tregtare, me

¹ Asistent Lektore, Departamenti i Financës dhe Ekonomiksit, Universiteti Europian i Tiranës, manjola.islami@uet.edu.al

² Asistent Lektore, Departamenti i Financës dhe Ekonomiksit, Universiteti Europian i Tiranës, tatjana.moçka@uet.edu.al

cilësime tejet mase optimiste lidhur me situatën financiare, gjenerimin e të ardhurave dhe riskun e shlyerjes së një kredie nga huamarrësit, si individë ashtu edhe biznese, vlerësimi i sotëm i informacionit kërkon eksperiencë, gjykim të paanshëm dhe analizën e thellë të informacioneve reale, në vend të ngritjes së hipotezave në lidhje me kapacitetin e rimbursimit të kredisë nga ana e huamarrësit.

Qëllimi kryesor i këtij punimi është prezantimi i procesit të analizës së riskut të kredisë, mënyrat dhe mjetet e përdorura për të vlerësuar situatën financiare reale të huamarrësit nga bankat tregtare në Shqipëri, në mënyrë që të merret vendimi i duhur për aprovimin ose jo të kredisë, si dhe evidentimi i problemeve të ndeshura prej bankave gjatë këtij procesi.

Fjalët kyçe: Risku i kredisë, analiza e riskut të kredisë, kreditë me probleme, banka tregtare, vlerësim.

1. Hyrje

Portofoli i kredive është aktivi më i rëndësishëm dhe burimi kryesor i të ardhurave të bankave tregtare, por nga ana tjetër është edhe burimi kryesor i risqeve me të cilat ato përballen gjatë aktivitetit të tyre të përditshëm. Në shumë vende, problemet e portofolit të kredisë ishin shkaktarët kryesor të humbjeve apo falimentimeve bankare. Për këtë arsye, menaxhimi efektiv i portofolit të kredisë si dhe procesi i aprovimit të kredive, si pikënisje e përzgjedhjes së huamarrësve, luajnë një rol të rëndësishëm në vazhdimësinë e aktivitetit të një banke.

Ndër vite, niveli i transaksioneve bankare në Shqipëri është rritur ndjeshëm, duke zvogëluar në këtë mënyrë qarkullimin e parave jashtë sistemit bankar. Gjithashtu, që prej viteve 2000, kërkesa e bizneseve dhe individëve për kredi është rritur ndjeshëm. Kjo rritje e kreditimit është shoqëruar me efekte pozitive në ekonominë shqiptare dhe bazuar edhe në përvojën e vendeve të tjera është vërtetuar se kredidhënia rrit kërkesën për mallra dhe shërbime, duke përmirësuar në këtë mënyrë standardin e jetesës.

Efektet e krizës financiare globale të 2008-2009, pasojat e të cilës u ndjenë edhe në Shqipëri, ndikuan në aktivitetin e bizneseve duke ulur fitimin e tyre dhe në disa raste duke i çuar drejt falimentimit. Vështirësitë e hasura prej sektorit privat kanë ndikuar në rritjen e nivelit të kredive me probleme dhe Shqipëria renditet aktualisht e para në rajon përsa i përket nivelit të kredive me probleme (19.3% në mars 2016)³. Pavarësisht nga këto vështirësi, kërkesa për kreditim vazhdon të rritet⁴. Kjo situatë ka ndikuar që bankat tregtare të tregohen më të kujdesshëm dhe kërkuese ndaj

³ Shoqata Shqiptare e Bankave

⁴ Rritje me 1,6% e kredive për biznesin dhe 4,2% e kredive për individë në Mars’16 krahasuar me Dhjetor’15. (Banka e Shqipërisë, Tendencat në Kreditim T1-2016)

klientëve që aplikojnë për kredi në mënyrë që të reduktojnë nivelin e riskut të kredisë dhe si rrjedhojë nivelin e kredive me probleme.

Sfida e bankave tregtare në Shqipëri lidhet me analizën dhe me vlerësimin optimal të riskut të kredisë përmes teknikave dhe mjeteve të implementuara. Bankat tregtare kërkojnë të disponojnë një informacioni real mbi situatën e huamarrësit për të reduktuar në këtë mënyrë riskun e mospagesës së kredisë (përmes analizës dhe vlerësimit të nivelit të tij të riskut).

Vlerësimi i riskut të kredisë realizohet prej analistëve të riskut të kredisë të cilët përpiqen të analizojnë përgjigjet e pyetjeve të mëposhtme:

1. Përse huamarrësi ka nevojë për financim?
2. Cili është qëllimi i përdorimit të fondeve të huazuara?
3. Aktiviteti i klienti, bën të mundur gjenerimin e flukseve të parasë të nevojshme për të shlyer kredinë?
4. A ekzistojnë burime të tjera alternative që mund të ndihmojnë klientin në shlyerjen e kredisë?

Vlerësimi i këtyre përgjigjeve është baza e vendimmarrjes së duhur për aprovimin e kredive. Gjykimi i përgjigjeve kërkon aftësi, përvojë dhe një analizë të paanshëm të informacionit të siguruar prej huamarrësit. Bankat bazohen në vlerësimin e këtij informacioni për të aprovuar ose refuzuar aplikimin për kredi, ajo çfarë ndryshon nga njëra bankë në tjetrën është rëndësia e dhënë secilit prej elementëve që ndikojnë përgjigjet e këtyre pyetjeve, thellësia e procesit të vlerësimit dhe analiza e informacionit real në vend të ngritjes së hipotezave në lidhje me kapacitetin e rimbursimit të kredisë nga ana e huamarrësit. Analiza e riskut të kredive është shumë e rëndësishme për institucionet financiare për shkak të riskut të madh që lind prej një vendimi të gabuar.

2. Qëllimi dhe objektivat

Qëllimi i këtij punimi është prezantimi i procesit të analizës së riskut të kredisë, mënyrat dhe mjetet e përdorura për të vlerësuar situatën financiare të huamarrësit (individë dhe biznes) nga bankat tregtare në Shqipëri, në mënyrë që të merret vendimi i duhur për aprovimin ose refuzimin e kërkesës për kredi.

Gjithashtu ky punim ka si objektiv evidentimin e problemeve të ndeshura prej bankave tregtare në Shqipëri gjatë këtij procesi.

3. Rishikim literature

Gjatë ushtrimit të aktivitetit të tyre bankat tregtare hasin reziqe të ndryshme të cilat mund të klasifikohen në gjashtë tipe (Koch dhe MacDonald 2014): risku i kredisë, risku i likuiditetit, risku i tregut, risku operacional, risku reputacional dhe risku

ligjor. Secili prej këtyre risqeve mund të ndikojë vlerën e tregut, detyrimet dhe kapitalit aksionar të institucionit financiar.

Risku i kredisë është identifikuar përgjithësisht si risku që ka ndikimin më të madh në performancën e bankës (Boffey & Robson, 1995). Ky risk lidhet me faktin që huamarrësi do të dështojë në shlyerjen e principalit dhe interesit në kohën e duhur (Koch dhe MacDonald, 2014). Sipas Banka së Shqipërisë⁵, rreziku i kredisë nënkupton rrezikun që rrjedh nga pamundësia e kredimarrësit dhe e garantuesit të kredisë ose të kundërpartisë për aktivet e tjera, për të përmbushur detyrimet ndaj bankës ose degës së bankës së huaj, sipas kushteve të marrëveshjes së lidhur midis tyre.

Van Gestel & Baesens theksojnë se mund të ketë shumë arsye që çojnë në mospagimin e kredisë. Kryesisht, huamarrësi ndodhet në një situatë financiare të vështirë që mund ta çojë drejt falimentimit. Ai gjithashtu mund të refuzojë të përmbushë detyrimin e tij në rastin e një mashtrimi apo mosmarrëveshjeje ligjore.

Afriyie & Akotey (2013) parashtrojnë se humbjet e bankave tregtare që rrjedhin prej riskut të kredisë mund të përkeqësohen për shkak të politikave joefikase të kreditimit, vendimmarrjes jo të duhur, raporteve të ulëta të mjaftueshmërisë së kapitalit dhe likuiditetit, kreditimit të sektorëve ekonomik të përcaktuar nga politikat e qeverisë dhe mungesës së mbikëqyrjes së duhur nga ana e bankës qendrore. Si përfundim, menaxhimi i riskut të kredisë është i rëndësishëm dhe i nevojshëm për bankat në mënyrë që të përmirësojnë performancën e tyre dhe të zvogëlojnë humbjet e shkaktuar nga ky risk.

Menaxhimi i riskut është i përqendruar kryesisht në reduktimin e paqëndrueshmërisë së fitimeve dhe shmangien e humbjeve të mëdha. Një procedurë e duhur e menaxhimit të riskut duhet të identifikojë riskun, të masë sasinë e riskut dhe pastaj të zhvillojë strategji në lidhje me menaxhimin e tij (Van Gestel & Baesens, 2009). Hapi më i rëndësishëm i menaxhimit të riskut, identifikimit, mund të fillojë përmes analizimit të burimeve të mundshme të risqeve.

Menaxhimi i riskut të kredisë në institucionet financiare është një faktor i rëndësishëm që ndikon në mbijetesën dhe zhvillimin e këtyre institucioneve (Afriyie & Akotey, 2013). Sipas Van Gestel dhe Baesens, riskut i kredisë menaxhohet në mënyra të ndryshme. Metoda më e rëndësishme është përzgjedhja e duhur e kundërpartive dhe produkteve (Van Gestel & Baesens, 2009). Elementët kryesor të një strategjie përzgjedhjeje efikase janë një model i mirë i vlerësimit të riskut të kredisë dhe analistë kredie të kualifikuar (Van Gestel & Baesens, 2009). Një

⁵ Ligj nr.9662, datë 18.12.2006 "Për bankat në Republikën e Shqipërisë" i ndryshuar me ligjin nr. 10 481, datë 17.11.2011

menaxhim i rreptë i riskut të kredisë shmang probleme të rëndësishme të tilla si përqendrimi i kredive, mungesa e disiplinës gjatë kredidhënies, aprovimin e kredive klientëve me risk të lartë dhe aplikimin e interesave të kredive të papërshtatshme (Van Gestel & Baesens, 2009). Pra, cilësia e analizës së huas vijon të mbetet guri i themelit për veprimtarinë bankare dhe kjo është në një simbiozë të përhershme me menaxhimin cilësor të riskut (Meka, 2013).

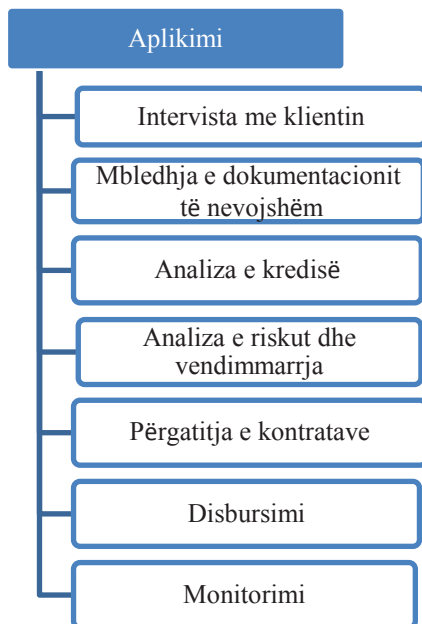
4. Analiza e riskut të kredive

Objektivi kryesor i bankave tregtare është kreditimi i sektorit privat përmes ofrimit të një shumëllojshmërie produktesh dhe aprovimi brenda një periudhe kohore të shkurtër. Bankat tregtare në Shqipëri ofrojnë një shumëllojshmëri produktesh kredie për individët dhe bizneset duke ndihmuar në këtë mënyrë në realizimin e projekteve të tyre. Kreditë kryesore që ofrohen nga bankat tregtare në Shqipëri janë, kredia konsumatore, kredia për pasuri të paluajtshme, kredia për makina, overdraft, kredia për investimeve, kredia për kapital qarkullues të cilat ofrohen si në monedhën vendase ashtu dhe në valutë të huaj.

4.1. Roli i analistit të riskut të kredisë

Procesi i kredidhënies kalon nëpër disa etapa të përcaktuara deri në momentin e disbursimit të kredisë për të vazhduar pas disbursimit me procesin e monitorimit të kredisë:

Figura 1: Etapat e procesit të kredidhënies

Analistët e riskut të kredisë si një nga elementët më të rëndësishëm të një strategjie përzgjedhjeje efikase duhet të njohin mirë bazat e procesit të kredidhënies dhe vendimet e tyre duhet të jenë në përputhje me politikat, procedurat e bankës pasi ato ndikojnë ecurinë e portofolit të kredisë.

Tabela 1 : Roli i analistit të riskut të kredisë sipas huamarrësit

<i>Aplikuesi i kredisë</i>	<i>Roli i analistit</i>
Individ dhe biznes	Kontrolli i dokumentacionit të paraqitur nga klienti.
	Vlerësimi i riskut të kredisë përmes kontrollit të pajtueshmërisë me politikat (termat dhe kushtet e punës) e bankës, manualin e kredisë dhe rregulloret e Bankës së Shqipërisë.
	Vlerësimi i informacionit të mbledhur lidhur me huamarrësin potencial dhe garantuesit.
Biznes	Analiza e aktivitetit të kompanisë.
	Vlerësimi i riskut bazuar në analizat cilësore dhe sasiore dhe realizimi i parashikimeve mbi ecurinë e aktivitetit të kompanisë.
	Studimi i tregut në të cilin operon kompania.

Burimi: Autorët

Bazuar në analizën e informacioneve të sipërpërmendura dhe dokumentacionit të mbledhur analisti i riskut të kredisë përgatit një opinion mbi nivelin e riskut që paraqet huamarrësi potencial.

4.2. Analiza e riskut të kredisë sipas huamarrësit

4.2.1. Analiza e riskut të kredisë për klientët individë

Metodat e përdoruar prej analistëve të riskut të kredisë për të vlerësuar situatën e një klienti individë dhe për të marrë një vendim në lidhje me refuzimin ose miratimin e kërkesës së tyre për kredie bazohen në analizën tradicionale dhe credit scoring.

Analiza tradicionale

Analiza tradicionale është një metodë e bazuar në gjykimin e analistit të kredisë. Ky gjykim mbështetet në dokumentacionin dhe informacionin e plotë në lidhje me huamarrësin dhe situatën e tij si: mosha, besueshmëria, niveli i të ardhurave,

stabiliteti i punës, qëndrueshmëria e vendbanimit, ekzistenca e kredive të tjera dhe shtetësia e huamarrësit potencial⁶.

a) Mosha

Bazuar në rregulloret e Bankës së Shqipërisë bankat tregtare mund të aprovojnë kredi vetëm për personat mbi moshën 18 vjeçare. Mosha minimale prej 18 vjeç aplikohet edhe për bashkë-huamarrësit. Përsa i përket moshës maksimale të huamarrësit BSH⁷ nuk përcakton ndonjë limit por janë vetë bankat tregtare të cilat mbështetur në rregulloret e brendshme, procedurat dhe politikën e tyre të riskut vendosin këtë limit. Disa banka akordojnë kredi për një periudhë të tillë që kësti i fundit i kredisë të shlyhet brenda 65-vjetorit të huamarrësit, në qoftë se ky i fundi është mashkull dhe 60-vjetorit, në rast se është femër. Disa prej bankave nuk zbatojnë një kufi moshe maksimale, por hartojnë kushte specifike në kontratë të tilla si norma më të larta interesi, garanci shtesë ose afate maturimi më të shkurtra.

b) Besueshmëria

Një element kryesor në çdo vendim aprovimi kredie lidhet me përpikërinë e klientit në përbushjen e detyrimeve të tij të kaluara. Për të vlerësuar përpikërinë e klientit, bankat përdorni dy burime informacioni, informacionin e brendshëm dhe raportin e gjeneruar prej regjistrat të kredive të menaxhuar nga Banka e Shqipërisë.

Informacioni i brendshëm

Ky burim informacioni përdoret në rastin kur ka ekzistuar një marrëdhënie e mëparshme midis klientit dhe bankës, për shembull, një kredi, kartë krediti ose ai ka qenë garant për huamarrës të tjerë të bankës. Në rast aplikimi kredie, ky opsion përdoret si një "burim i mirë informacioni". Në rastet kur marrëdhënia klient-bankë ka qenë e kufizuar vetëm në llogari bankare/depozita, mendimi i bankierit personal përgjegjës për këtë klient merret në konsideratë.

Raporti i regjistrat të kredive

Raport i gjeneruar prej regjistrat të kredive është i detyrueshëm për çdo aplikim kredie. Nëse aplikanti, ka kredi të tjera të pa rimbursuara në bankat e tjera ose institucionet financiare, ky fakt mund të shërbej si një arsye për refuzimin e aplikimit të kredisë. Në rastet e ekzistencës së kredive të tjera bankat analizojnë informacionet

⁶ Në varësi të produktit të kredisë bankat kërkojnë edhe vendosjen e një garancie dhe në këtë rast realizohet edhe analiza dhe vlerësim i garancisë që do të ofrohet.

⁷ Banka e Shqipërisë

shtesë të gjeneruara nga raporti si këstet e kredisë, kolateralët e lënë peng, vonesat në pagesat e kësteve të kredive.

c) Të ardhurat

Parimi më i rëndësishëm për aprovimin e kredisë është përcaktimi i burimit të të ardhurave që do të përdoren për shlyerjen e kredisë. Huamarrësi mund të ketë më shumë se një burim të ardhurash, por burimi i tij kryesor duhet të jetë paga e tij vjetore që konsiderohet si e sigurt, duke konsideruar që burimet e tjera mund të jenë rastësore (p.sh. bonuset, shpërblimet).

d) Ekzistenca e kredive të tjera

Ekzistenca e kredive në bankat e tjera tregtare apo në institucionet financiare shqyrtohet me kujdes pasi ky fakt mund të ndikojë në pagesën e rregullt të kësteve të kredisë së kërkuar nëse të ardhurat e klientit janë të pamjaftueshme për të përmbushur detyrimet e tjera. Në rast se aplikanti ka një kredi tjetër, këto detyrime merren parasysh në llogaritjen e të ardhurave neto.

e) Shtetësia

Për të kufizuar riskun e kredisë, bankat tregtar akordojnë kredi vetëm për qytetarët shqiptarë të cilët normalisht duhet të jenë rezident të përhershëm në Shqipëri. Megjithatë ekzistojnë përjashtime në rastin kur huamarrësi nuk është shtetas shqiptar, por ka një leje qëndrim të përhershme në Shqipëri ose në rastin kur huamarrësi është shtetas shqiptar, por nuk është rezident i përhershëm në Shqipëri, por ai ka marrëdhënie të forta familjare me njerëz të cilët janë rezident të përhershëm në Shqipëri.

Credit Scoring

Credit Scoring është një metodë statistikore, e prezantuar në vitin 1950, që përdoret për të parashikuar mundësinë që një aplikues kredie ose huamarrësit ekzistuese të dështojë në shlyerjen e pagesave të kredisë. Kjo metodë statistikore, përmes gjenerimit të një “pikë” lejon klasifikimin e klientëve në terma të riskut të kredisë. Në mënyrë që të ndërtohet një model credit scoring banka analizon të dhënat historike që lidhen me performancën e kredive të aprovuara më parë për të përcaktuar karakteristikat e huamarrësit të cilat ndikojnë në shlyerjen e kredisë. Metoda e credit scoring e cila ndihmon në përshpejtimin e procesit të aprovimit të kredive po përdoret gjithnjë e më shumë edhe në Shqipëri, për shkak të rritjes së

shpejtë të kërkesave për kredi konsumatore⁸. Modeli bazohet në përpunimin e një numër të dhënash sasiore dhe cilësore që gjenerojnë një përgjigje të menjëhershme përsa i përket nivelit të riskut të kredisë së klientit. Modeli bazohet në analizën e të dhënave të cilat zakonisht klasifikohen në 4 kategori⁹ siç paraqitet në tabelën e mëposhtme:

Tabela 2: Indikatorët e Credit Scoring

<i>Indikatorët demografik</i>	<i>Indikatorët financiar</i>	<i>Indikatorët lidhur me aktivitetin profesional</i>	<i>Indikatorët sjelljes</i>
Mosha e huamarrësit	Të ardhurat neto mujore të huamarrësit	Sektori ku punon huamarrësi	Statusi aktual në regjistrin e kredive
Statusi civil	Të ardhurat neto mujore të familjarëve të huamarrësit	Pozicioni i punës	Marrëdhëniet e mëparshme me bankën (nëse ka pasur)
Numri i fëmijëve	Shpenzimet mujore familjare	Kohëzgjatja e punësimit në pozicionin e fundit të punës	
Niveli i arsimimit	Raporti kësht kredie/të ardhura neto	Numri i vendeve të punës të ndryshuara gjatë vitit të fundit	
Lidhja me vendbanimin (Pronar/qiramarrës)		Eksperiencat profesionale	

Burimi: Autorët

Secilin prej indikatorëve, në varësi të situatës së aplikuesit, ka një peshë specifike në pikët finale të gjeneruara. Në përfundim modeli prodhon dhe shfaq numrin total të pikëve të akumuluar dhe në bazë të nivelit minimal të pikëve të përcaktuara dhe pranuar nga banka, kërkesa e klientit miratohet ose refuzohet. Një rezultat pikësh i lartë përfaqëson një nivel më të ulët risku kredie.

4.2.2. Analiza e riskut të kredisë për bizneset

⁸ 12,4% rritje në Shkurt'16 krahasuar me Dhjetor'15 (Banka e Shqipërisë, Tendencat në Kreditim T1-2016)

⁹ Në rastin e kredive hipotekore analizohen edhe të dhënat e lidhura me kolateralin të tilla si lloji i kolteralit, vlera e tij e tregu dhe raporti vlerë tregu e kolateralit/vlera e kredisë.

Analiza e riskut të kredisë për bizneset përfshin mbledhjen e informacionit në lidhje me huamarrësin, kushtet e tregut në të cilin kompania operon dhe analizën e të dhënave në mënyrë që të vlerësohet motivi i vërtetë i aplikimit për kredi dhe kapaciteti financiar i huamarrësit për të shlyer detyrimin e tij.

Vendimmarrja në lidhje me aprovimin ose refuzimin e kërkesës për kredi kërkon njohuri të mjaftueshme në lidhje me kompaninë. Të dhënat e mbledhura dhe analiza e tyre duhet të japin një pasqyrë të qartë përse i përket aktivitetit të klientit, nevojës për financim, motivit të kredimarrjes, tipit të kredisë, nivelin e kredisë në raport me financim total të nevojshëm, periudhën e maturimit, mënyrën e shlyerjes dhe informacione të tjera alternative të tilla si kostot e kredisë (interesi, komisionet dhe shpenzimet e tjera), lloji, cilësia, vlera dhe likuiditeti i kolateralit të ofruar. Gjithashtu vlerësohet edhe kapaciteti financiar i huamarrësit për të përmbushur detyrimet e tij. Një vlerësim i tillë bazohet në informacionin e disponueshëm, si cilësor ashtu dhe sasior.

Të dhënat cilësore dhe sasiorë që lidhen me huamarrësin, grupi financiar të cilit i përket dhe garantuesit analizohen dhe vlerësohen. Të gjithë anëtarët e një grupit identifikohen dhe analizohen transaksionet brenda grupit dhe çdo transferim pronësie midis tyre. Në rastin e një grupi, dokumentet financiare të konsoliduara nevojiten për të vlerësuar riskun.

Lidhur me metodën e analizës, banka duhet të sigurojë që vëzhgimet dhe gjykimet janë objektive dhe të sakta. Për këtë arsye, informacioni dhe të dhënat cilësore sigurohen edhe nga burime të tjera, kryesisht nga klientët që kanë një bashkëpunim me huamarrësin. Të gjitha të dhënat e manipuluar në pasqyrat financiare të kompanisë konsiderohen si tregues të praktikave të parregullta të kompanisë dhe si përpjekje për të fshehur parregullsitë, pasi ato zvogëlojnë saktësinë e informacionit financiar.

Tabela 3: Të dhënat cilësore dhe sasiorë të analizuar për kompanitë

Të dhënat	Kriteri i përdorur	Përshkrimi
Cilësore	Profili i kompanisë	Menaxhimi i kompanisë. E kaluara e aksionarëve të kompanisë, përvoja, aftësitë profesionale. Distanca midis kompanisë- furnitorëve dhe klientëve të tij. Teknologjia e përdorur. Prezenca e kompanisë në treg.

Të dhënat	Kriteri i përdorur	Përshkrimi
	Pozicioni i kompanisë në treg	Cilësia e produkteve, konkurrenca dhe produktet zëvendësuese. Kushtet mbizotëruese në treg (monopol, oligopol, konkurrencë e lirë, madhësia e tregut, luhatjet sezonale, etj). Pjesa e tregut të kompanisë dhe konkurrentëve, metoda e përcaktimit të çmimeve (të kontrolluara ose jo), struktura e kostove, shpenzimet që lidhen me kërkimin dhe zhvillimin, kostot e prodhimit, shpërndarjes e financimit, likuiditeti dhe leva financiare.
Sasiore	Niveli i shitjeve	Vlerësim i shitjeve për 3 vitet e fundit.
	Rezultatet (pasqyra financiare)	Vlerësim i nivelit të xhiros vjetore. Detyrimet e pa paguara në kohë. Rritje jo proporcionale e borxhit në raport me xhiron vjetore.
	Detyrimet	Vlerësimi i detyrimeve të 3 viteve të fundit
	Raportet financiare	Analiza e raporteve të : Likuiditetit Levës financiare Të aktivitetit Të performancës (ROA dhe ROE)

Burimi: Autorët

5. Problematikat

Procesi i analizës së riskut të kredisë është mjaft i rëndësishme pasi zvogëlon probabilitetin e kreditimit të klientëve të 'rrezikshëm'. Edhe pse metodat e përdorura në Shqipëri për të vlerësuar këtë risk janë pothuajse të njëjta me ato të vendeve të tjera të Bashkimit Evropian, problemet e hasura gjatë këtij procesi ndryshojnë. Këto probleme janë të lidhura kryesisht me verifikimin e burimeve të të ardhurave, mosrespektimin e procedurave si për klientët individë ashtu dhe për bizneset:

- *Marrja përsipër e risqeve të mëdha dhe standardet e dobëta të huadhënies:* administrata e disa bankave për arsye të ndryshme aprovon kredi që shfaqin risk të lartë ose nuk plotësojnë standardet dhe procedurat e huadhënies. Arsyet lidhen me marrëdhënie që banka dëshirojnë të ruajnë me zyrtarë të lartë ose në rastin e konfliktit të interesit, siç është rasti kur huamarrësit janë persona të afërt të punonjësve të bankës.
- *Informacioni jo i plotë:* mungesa e informacionit të plotë në lidhje me huamarrësin është një nga shkaqet kryesore të kredive me probleme. Të dhënat financiare duhet të jenë të disponueshme, të plota dhe krahasuese. Informacione të

tjera të rëndësishme që duhet të përmbajë aplikimi për kredi janë motivet për aplikimin e kredisë (i cili në Shqipëri nuk është gjithmonë i qartë) ose plani i investimit (në disa raste kostot e investimeve mbivlerësohen nga klienti, në mënyrë që të rrisin financimin e akorduar nga banka).

- *Verifikimi i të ardhurave*: Verifikimi i pagës është një nga problemet më të rëndësishme që ndeshin analistët e riskut të kredisë. Kryesisht klientët individë bazohen vetëm në një dokument të nënshkruar nga punëdhënësi i tyre për të vërtetuar pagën që deklarojnë gjatë intervistës me bankierin personal. Të ardhurat nga paga mund të verifikohet përmes gjendjes së llogarisë së klientit në bankën ku ajo paguhet, por vetëm institucionet shtetërore dhe kryesisht kompanitë e mëdha/ndërkombëtare i paguajnë pagat e punonjësve së tyre përmes një llogari bankare dhe në disa raste vetëm paga minimale e kërkuar me ligj kanalizohet përmes bankës.

- *Të ardhurat nga qiradhënia*: Në rastin e qiradhënies hasen vështirësi në verifikimin e të ardhurave pasi në të shumtën e rasteve nuk ekziston një kontratë midis qiradhënësit dhe qiramarrësit dhe kjo pagesë nuk kanalizohet përmes bankës.

- *Pasqyrat financiare*: Analiza e gjendjes financiare të një biznesi është faktori më i rëndësishëm që ndihmon bankat për të reduktuar ekspozimin e tyre ndaj riskut të kredisë. Në këtë kontekst informacioni më i rëndësishëm duhet të përfitohet nga bilanci i kompanisë. Por në çfarë niveli janë të besueshme bilancet "zyrtare" në një vend ku niveli i informalitetit dhe evazionit fiskal konsiderohen të lartë? Aktualisht, vlerësimi i një biznesi duke përdorur si pasqyrat e brendshme financiare, ashtu dhe ato të deklaruara është e mundimshme dhe nuk jep gjithmonë një panoramë të plotë të stabilitetit financiar të biznesit (Van Den Broek, 2016). Bankat detyrohen të përshtatin vlerësimet aktuale për kredi, bazuar në analizën e pasqyrave financiare të deklaruara dhe atyre të vet shoqërisë.

- *Kolaterali*: Në disa raste prona e vendosur si kolateral nuk i përket huamarrësit por familjarëve ose të afërmeve të tij. Në këtë rast lidhja e huamarrësit me kolateralin është e dobët dhe mund të gjenerojë në një risk kredie më të lartë.

- *Vlerësimi i jashtëm*: Rating nuk aplikohet për kompanitë shqiptare për shkak të një tregu jo shumë të zhvilluar. Pra, bankat bazohen vetëm në analizën sasiore dhe cilësore kur vlerësojnë riskun e kredisë së bizneseve.

6. Konkluzionet

Lindja dhe zhvillimi i sistemit bankar në Shqipëri, është i lidhur ngushtë me zhvillimet politike dhe ekonomike të vendit.

Vitet 2000 shënuan një ndryshim për sistemin bankar shqiptar, bankat ndërkombëtare (të tilla si Procredit Bank 2003, Raiffeisen Bank në vitin 2004, Société Générale në vitin 2006, etj) filluan të ushtrojnë aktivitetin e tyre në Shqipëri. Vendosja në Shqipëri e këtyre bankave me përvojë ndërkombëtare bënë që besimi i qytetarëve shqiptar të rritej dhe këta të fundit filluan gradualisht t'i drejtohen bankave për të aplikuar për kredi dhe depozitojnë të ardhurat e tyre.

Me kalimin e kohës, kërkesa për kredi është rritur në Shqipëri dhe bankat e kanë të nevojshme që të ketë informacion në lidhje me klientët e tyre në mënyrë që të kufizojnë ekspozimin ndaj riskut të kredisë. Bankat në Shqipëri janë mbështetur në eksperiencën dhe metodat e përdorura nga bankat mëmë të filialeve të tyre për të analizuar riskun e kredive.

Procesi i analizës së riskut të kredisë është shumë i rëndësishme pasi kjo analizë zvogëlon probabilitetin e kreditimit të klientëve të 'rrezikshme'. Edhe pse metodat e përdorura në Shqipëri për të vlerësuar këtë risk janë pothuajse të njëjtë me ato të vendeve të tjera të Bashkimit Evropian, problemet e hasura nuk janë të njëjta. Këto probleme janë të lidhura kryesisht me verifikimin e burimeve të shlyerjes së kredisë si për klientët individ ashtu dhe për bizneset:

- Mungesa e kontratës së punës, pagë e kanalizuar në shumicën e rasteve jo përmes sistemit bankar;
- Ekzistencë e pasqyrave financiare të deklaruara dhe atyre të vet shoqërisë;
- Problemet me kolateralin (burimi i dytë i shlyerjes së kredisë).

Megjithatë rregulloret e vendosur nga Banka Qendrore, formalizimi i ekonomisë dhe koordinimi midis bankave tregtare, qeverisë dhe Bankës Qendrore do të lehtësojnë kreditimin dhe analizën e riskut të kredisë si për bizneset ashtu edhe për individët.

Përsa i përket bizneseve bankat janë një faktor që mund të disiplinojë kompanitë në përdorimin e pasqyrave financiare të rregullta. Më 2 korrik 2015, Ministria e Zhvillimit Ekonomik, Turizmit, Tregtisë dhe Sipërmarrjes, përcaktoi për bankat një objektiv që, duke filluar nga janari i vitit 2018, ato duhet të mbështeten vetëm në deklaratat e bizneseve të dorëzuara pranë zyrës së tatim-taksave, gjatë procesit të vlerësimit të kërkesave të këtyre të fundit për kredi. Si rrjedhojë, ky aksion do të thjeshtojë procesin e huadhënies, duke shkurtuar kohën midis aplikimit për kredi dhe vendimmarrjes.

Aksioni i formalizimit të ekonomisë, përmes procesit të raportimit dhe regjistrimit të pagave, do të ndikojë pozitivisht edhe në aplikimet për kredi të individëve. Drejtuesit

e bizneseve do të duhet të përfshijë në raportimet e tyre pagat dhe kontributet e sigurimeve shoqërore, të paguara realisht për punonjësit e tyre.

Të gjitha aksionet e ndërmarra si dhe bashkëpunimi i të gjithë aktorëve do të ndikojnë pozitivisht në kreditimin dhe shëndetin e ekonomisë shqiptare.

Bibliografia

Afriyie, H. O., & Akotey, J. O. (2013). “Credit risk management and profitability of rural banks in the Brong Ahafo of Ghana”, *European Journal of Business and Management*, 5, 24–35.

Banka e Shqipërisë. “Tendencat në kreditim – Tremujori i I-rë 2016”.

Banka e Shqipërisë. Rregullore “Për administrimin e rrezikut të kredisë”, Nr. 52, datë 14.07. 2004.

Banka e Shqipërisë. Rregullore “Për kredinë konsumatore dhe kredinë hipotekare”, Nr. 48 datë 1.7.2015.

Banka e Shqipërisë: Ligj nr.9662, datë 18.12.2006 "Për bankat në Republikën e Shqipërisë" i ndryshuar me ligjin nr. 10 481, datë 17.11.2011.

Boffey, R. and Robson, G. (1995). “Bank credit risk management”, *Managerial Finance*, Vol. 21, No. 1, pp.66-79.

Koch, T.W. and Macdonald, S.S. (2014). “Bank Management”, 7th edition, *Cengage Learning*.

Meka, E.(2013). “Cilësia natyrale dhe cilësia sintetike ”, *Revista Bankieri*(6), pp.5.

Mester, L. J. (1997). “What Is the Point of Credit Scoring?”, *Business review* (Federal Reserve Bank of Philadelphia).

Shella, B.(2013). “Cilësia e huave bankare: kushti bazë për një veprimtari bankare të qëndrueshme”, *Revista Bankieri* (6), pp.6-7.

Van Den Broek, G.(2016). “Bankat përballë informalitetit. Si duhet të veprojnë?”, *Revista Bankieri* (18), pp.6-7.

Van Gestel, T. and Baensens, B. (2009). “Credit Risk Management. Basic concepts: financial risk components, rating analysis, models, economic and regulatory capital”, *New York: Oxford University Press*.

Burime nga interneti

Bank for International Settlements. (2006). ‘Sound credit risk assessment and valuation for loans’. Marrë nga: <http://www.bis.org/publ/bcbs126.pdf>

Banka Credins: <http://bankacredins.com/index.php/sq/>

Banka Kombëtare Tregtare: <http://www.bkt.com.al/bktMain.aspx>

Banka Raiffeisen: <https://www.raiffeisen.al/>

Banka Société Générale Albania: <http://societegenerale.al/al/>

Intesa Sanpaolo Bank: <http://www.intesasanpaolobank.al/>

Shoqata Shqiptare e Bankave.Statistikat: <http://www.aab.al/al/statistics.php>

--- o --- o ---

MSc.Manjola Islami:

Diplomuar në “Menaxhim Financiar i Bankave” pranë Universitetit të Strasbourg-ut dhe IEP, Francë, në 2012. Eksperienat e para të punës kanë qenë në sektorin bankar, si specialiste e “Menaxhimit të Produkteve dhe Organizimit Komercial” për klientët korporatë, në bankën “Société Générale Albania”. Prej tetorit të 2015, i është bashkuar stafit të Universitetit Europian të Tiranës, si asistent lektore pranë Departamentit të Financës dhe Ekonomiksit.

MSc. Tatjana Moçka:

Diplomuar në degën “Financë” pranë Universitetit të Vlorës “Ismail Qemali”, në 2013. Më tej, ka vijuar studimet master i shkencave, po në fushën e financës pranë Universitetit Europian të Tiranës, ku pas përfundimit të studimeve iu bashkua stafit të Universitetit Europian të Tiranës, si asistent lektore pranë Departamentit të Financës dhe Ekonomiksit.

RISKU SHOQËROR E NJERËZOR DHE IMPAKTI I TYRE NË REFORMAT PUBLIKE

MSc. Krisela Ngjela¹ & MSc. Ertila Druga², UET

ABSTRAKT

Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim (SKZHI) përfaqëson dokumentin themelor strategjik, që kombinon axhendën e integritit të Shqipërisë në Bashkimin Europian me zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik e shoqëror të vendit. SKZHI II paraqet vizionin për zhvillimin e demokracisë, atë shoqëror dhe ekonomik të vendit për periudhën 2015-2020, ku një

nga tre shtyllat kryesore të tij është “Investimi në kapitalin njerëzor dhe kohezioni social”. Dimensionet njerëzore dhe sociale, së bashku me sistemet e mirëqeverisjes, të demokracisë dhe të shtetit ligjor qëndrojnë në themel të rritjes ekonomike. Për të ruajtur dhe nxitur një rritje të qëndrueshme të zhvillimit njerëzor, të mirëqenies dhe të kohezionit social, SKZHI-II përqendrohet në nëntë sektorë kryesorë, ndër të cilët arsimi dhe shëndetësia zënë përqindjen më të madhe të burimeve të buxhetit kombëtar. Në këtë punim synohet të prezantohet rëndësia e aplikimit të një metode vlerësuese të impaktit social të politikave publike, që synojnë realizimin e vizionit të SKZHI-II. Nëpërmjet krahasimit të risqeve të identifikuara në këtë draft-strategji nën këndvështrimin e modelit të propozuar, do të mundësohen rekomandime të nevojshme lidhur me rëndësinë e vlerësimit të riskut shoqëror dhe njerëzor për realizimin e objektivit madhor, atë të integritit europian të Shqipërisë.

Fjalët kyçe: *risk shoqëror, risk njerëzor, ndikim social, kohezion social*

¹ Universiteti Europian i Tiranës, Fakulteti Ekonomik & IT, Departamenti i Financës dhe Ekonomiksit krisela.ngjela@uet.edu.al

² **Universiteti Europian i Tiranës, Fakulteti Ekonomik & IT, Departamenti i Menaxhimit dhe Marketingut ertila.druga@uet.edu.al

HYRJJE

Shqipëria, si një vend që aspirojnë rrugën drejt integritit në Bashkimin Europian, ka shprehur qartë vizionin e saj për “një demokraci në forcim.... me një ekonomi konkurruese, të stabilizuar dhe të qëndrueshme, që garanton të drejtat themelore dhe liritë e njeriut”³. Pjesë e strategjisë për zhvillim dhe integrim janë politikat dhe reformat publike, që kërkohen të hartohen nën modelin e politikave publike të vendeve anëtare të Bashkimit Europian. Strategjia *Europe 2020*, e hartuar si përgjigje ndaj krizës ekonomike të vitit 2008, ka si qëllim të saj të krijojë një ekonomi të dijes, ekonomi të qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse nëpërmjet niveleve më të larta të punësimit, produktivitetit dhe kohezionit social. Vizioni i *Europe 2020* “për një ekonomi sociale të tregut” i vë vendet anëtare dhe ato kandidatë përpara tri sfidave të mëdha: rritje ekonomike e bazuar në dije dhe inovacion; rritje e qëndrueshme ekonomike, duke promovuar një ekonomi më eficiente ndaj burimeve dhe më konkurruese; rritje ekonomike gjithëpërfshirëse me mundësi të lartë punësimi e që krijon kohezion social dhe territorial; duke vendosur edhe objektiva të përcaktuara qartë.

Nga ana tjetër, mbikëqyrja dhe konsulenca e OECD⁴ u siguron vendeve “nxitjen e politikave, që do të përmirësojnë mirëqenien ekonomike dhe sociale të njerëzve”. Për çdo reformë apo politikë publike kërkohet “një vlerësim, sa më sistematik dhe objektiv të jetë i mundur...në vazhdimësi ose në përfundim... të hartimit, zbatimit dhe rezultateve...me qëllimin...për të përcaktuar rëndësinë dhe përmbushjen e objektivave të zhvillimit, të efikasitetit, efektivitetit, ndikimit dhe qëndrueshmërisë”⁵. Vlerësimi i ndikimit apo impaktit social, në ndërhyrjen (politikën apo reformën)publike tregon sesi rakordohen me njëri-tjetrin në mënyrë të drejtpërdrejtë apo të tërthortë zhvillimi ekonomik, social dhe mirëqenia, si tre aspektet apo shtyllat mbështetëse të OECD.

Përfshirja së fundmi (Mars 2016) për konsultim tematik e kapitullit të draftit “Investimi në kapital njerëzor dhe kohezion social” brenda *Strategjisë Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim SKZHI II 2015-2020* përfaqëson një nga përpjekjet konkrete për përshtatjen e politikave kombëtare me vizionin e strategjisë *Europe 2020*. Rritja e ndjeshmërisë politike dhe e shprehjes së saj ndaj kohezionit social,

³Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim 2015-2020

<http://www.kryeministria.al/al/newsroom/plane-pune-dhe-strategjite/strategjia-kombetare-per-zhvillim-dhe-integrim-2015-2020>

⁴ Organizata për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim

⁵ OECD – DACDevelopment Co-operation Directorate

kapitalit njerëzor dhe social rrit vëmendjen ndaj impaktit social të politikave publike dhe nevojës për matjen dhe përlogaritjen e këtij impakti në mënyrë që të minimizohet risku njerëzor e social dhe të arrihet një zhvillim i qëndrueshëm social-ekonomik, duke maksimizuar përfitimet e ndërhyrjeve reformuese në grupe të vogla apo të mëdha sociale. Shumë vende anëtare të BE janë mobilizuar për të implementuar Vlerësimin e Impaktit Social (Social Impact Assessment). Traktati i Lisbonës u kërkoj vendeve të BE të mbanin në konsideratë vlerësimin e impaktit social si një ndikim pozitiv të strategjisë *Europe 2020*.

Një model për vlerësimin e impaktit social të politikave e reformave publike përfshin hartimin e instrumenteve metodologjikë, që do të influencojnë në mënyrë të konsiderueshme fushën e kërkimit, nëpërmjet futjes, zhvillimit dhe zbatimit të një metodologjie të dobishme për vlerësimin e programeve të politikave e reformave publike në kontekstin e mjedisit socio-ekonomik dhe kulturor shqiptar. Ky koncept i ri do të sjellë mundësi të reja kërkimore, si ndaj vlerësimit të impaktit social të politikave e reformave publike në çdo fushë, edhe ndaj përdorimit të gjetjeve të vlerësimit të këtij impakti në procesin e politikë-bërjes, si një qasje e re në praktikën shqiptare, sidomos për shkak të mungesës së kulturës dhe të kapaciteteve për vlerësim. Qëllimi i një modeli të tillë është t'i monitorojë gjatë kohës së zbatimit të tyre dhe të minimizojë efektet e padëshiruara të këtyre ndërhyrjeve (reforma ose politika) në grupe individësh, komunitete dhe në shoqëri, si dhe të inkurajojë elementët pozitive të ndikimit.

Aktualisht, nuk përdoret ndonjë metodë për vlerësimin e impaktit social të reformave apo politikave publike në institucionet shqiptare. Qëllimi i këtij punimi është ndërgjegjësimi publik për vlerësimin e impakteve sociale të politikave të mëparshme dhe të reformës aktuale publike, që ndihmojnë në rrugën drejt integrimin europian. Në funksion të këtij qëllimi, punimi do të përpiqet t'i përgjigjet pyetjes themelore kërkimore të ngritur se, cila është vlera e aplikimit të një standardi të vlerësimit të impaktit social të politikave e reformave publike në Shqipëri dhe çfarë rekomandimesh mund të prezantohen nisur nga eksperiencia e deritanishme e një vlerësimi të tillë në Komunitetin Europian. Punimi do të prezantojë një analizë përshkruese dhe krahasuese të një modeli vlerësimi të impaktit social në politikat dhe reformat publike të zbatuara në disa vende të Komunitetit Europian, si dhe disa rekomandime që mundësojnë minimizimin e efekteve negative dhe nxitjen e efekteve pozitive në nivel shoqëror, ekonomik dhe kulturor të ndërhyrjeve (politikave dhe reformave) politike në vend.

LITERATURA

Në këtë punim, termi “Reformë” mund të përkufizohet si *ndryshimi që prodhon një përmirësim të matshëm në shërbime apo një ndryshim të dukshëm në marrëdhëniet midis institucioneve të shtetit dhe qytetarëve*. Termi "sektor publik" përdoret gjerësisht si sinonim i termit "qeveri" dhe ky punim përqendrohet në fushën e ekzekutivit. Ky i fundit harton dhe zbaton politika e programe me qëllim përmbushjen e objektivave ekonomike dhe sociale të qeverisë (Schacter, 2000).

Roli i qeverisë ka ofruar qasje të ndryshme në reformat publike. Fillimisht, konsiderohej i mirëqenë roli i fuqishëm dhe i drejtpërdrejtë i qeverisë në zhvillimin ekonomik dhe reformat publike nuk konsideroheshin një çështje madhore. Por, krizat financiare në vendet e zhvilluara, në fund të viteve 1970 dhe në fillim të viteve 1980, vunë në pikëpyetje rolin mbizotërues të shtetit e si rezultat u vu re reduktimi i sektorit publik, ulja e shpenzimeve publike dhe interesi për privatizime (Kikeri et al, 1992). Në vitet 1990, qasjet ndaj sektorit publik kaluan në pozicionin “anti”-sektor publik. Interesi dhe vlerësimi për të, rifilloi të shfaqej kur Banka Botërore (Banka Botërore, 2000) deklaroi se, reformat e sektorit publik kanë “potencial të lartë të reduktojnë varfërinë” dhe se, “institucionet e mira qeverisëse shkojnë bashkë me rritjen e të ardhurave, pasurinë kombëtare dhe arritjet shoqërore.”

Hartimi i reformave dhe politikave publike duhet të mbajë në konsideratë disa elementë që kanë të bëjnë me impaktin social. Me impakt social vende të ndryshme nënkuptojnë ndikime të ndryshme, por gjerësisht janë pranuar këto ndikime: (a) në punësim, duke përfshirë edhe standardet e tregut të punës dhe të drejtat; (b) në të ardhura; (c) në aksesimin e shërbimeve, duke përfshirë arsimin, shërbimet sociale; (d) respektimin e të drejtave themelore, duke përfshirë edhe barazinë; shëndetin publik dhe sigurinë. Kjo listë ndikimesh nuk është e ngurtë, por sipas kontekstit, ajo mund të shtohet edhe me ndikime të tjera, me kushtin e minimizimit të riskut social. Risku Social ka kuptime të ndryshme në kontekste të ndryshme. Në thelb “risku social” është një koncept shumë i ngjashëm me “riskun jo-teknik”. Banka Botërore e përcakton *riskun social* si “mundësia që, ndërhyrja (reforma ose politika) do të krijonte, do të përforconte apo do të thellonte pabarazinë dhe/ose konflikte sociale; apo mundësia se, qëndrimet dhe veprimet e palëve kryesore të interesit do të pengonin arritjen e objektivit të zhvillimit; apo mundësia se, objektivat e zhvillimit ose rrugët për t’i arritur ato, nuk zotërohen mes aktorëve kyç”. Për Bankën Botërore, risku social konsiderohet si rrezik për suksesin e ndërhyrjes (reformës ose politikës).

Vlerësimi i impaktit social ka të bëjë me proceset e menaxhimit të çështjeve sociale lidhur me ndërhyrjet e planifikuara (Vanclay, 2003), si një teknikë kërkimi dhe një

instrument i politikave publike, i përdorur me sukses në menaxhimin e përgjegjshëm institucional dhe organizativ në koordinim e projekteve dhe programeve publike. Ka shumë metoda vlerësimi, të zhvilluara për të informuar politikë-bërjen dhe që aplikohen në disa kontekste. Në disa raste janë zhvilluar skema të vlerësimit të integruar të impaktit social.

Në këtë punim, bazuar në Standardet Ndërkombëtare të Vlerësimit të Impaktit Social⁶, **vlerësimi i impaktit social** përfshin *procesin e analizimit, monitorimit dhe menaxhimit të pasojave të planifikuara dhe të paplanifikuara sociale, të ndërhyrjeve pozitive dhe negative (politika, programe, plane, projekte), si dhe çdo proces ndryshimi shoqëror të kërkuar nga këto ndërhyrje*. SIA (Social Impact Assessment) është një teknikë vlerësimi e impaktit social, një fushë studimi dhe aplikimi praktik, që përfshin fusha, si: sociologji, antropologji, demografi, studime gjinore, gjeografi sociale dhe kulturore, ekonomi, shkenca politike dhe të drejtat e njeriut, psikologji e mjedisit, metoda të kërkimit social, ligj mjedisor etj. Barrow (2001, 2003), Vanclay et al (2012), Becker (1997), Burdge (2003) dhe të tjerë promovojnë studimin e SIA-s, teorikisht dhe praktikisht në botime të tyre, përmes Shoqatës Ndërkombëtare për Vlerësimin e Impaktit Social dhe përmes aktiviteteve të shumta, si: seminare, konferenca dhe botime. Një kontribut i veçantë së fundmi është theksi i vendosur në zbatimin praktik të modelit të propozuar.

Fillimisht, SIA u konsiderua për të parashikuar impaktin social, si pjesë e vlerësimit të impaktit mjedisor (Environment Impact Assessment-EIA) ose si një proces më vete në kontekstin e legjislacionit amerikan. Tani, rëndësi ka marrë interesi në proceset e analizës, monitorimit dhe menaxhimit të pasojave sociale të ndërhyrjeve (reformave e politikave) të planifikuara dhe në zhvillimet logjike të dimensioneve sociale në kontekstin e një zhvillimi të përgjithshëm. Aplikuesit e SIA punojnë me komunitetet për të arritur rezultate më të mira të zhvillimit të tyre; me agjencitë e zhvillimit dhe kompani të sektorit privat për të hartuar projekte dhe politika më të mira; me agjencitë rregullatore për të dhënë informacione për procesin e miratimit të projektit dhe gjatë procedurave rregulluese në vazhdim të ndërhyrjeve (reformave e politikave). SIA ka për qëllim të zvogëlojë ose të zbusë problemet dhe të maksimizojë përfitimet. Objektivi i SIA është të sigurojë se, zhvillimet ose ndërhyrjet e planifikuara do të maksimizojnë përfitimet dhe do të minimizojnë kostot, e veçanërisht ato kosto që prekin komunitetin (Vanclay, 2003). Këto kosto, kryesisht i referohen eksternaliteteve, shpenzimet e të cilave nuk janë marrë parasysh sa duhet dhe që vendimmarrësit, autoritetet rregullatore dhe zhvilluesit e politikave

⁶ International Association for Impact Assessment www.iaia.org

nuk i kanë marrë në konsideratë edhe për shkak se, nuk janë lehtësisht të identifikueshme dhe të matshme (Vanclay dhe Esteves, 2012).

Brenda Komisionit European, vlerësime të impaktit social janë bërë një procedurë "rutinë" gjatë përgatitjes së iniciativave politike (KE, 2005). Komisioni ka prezantuar një sistem të integruar të vlerësimit të ndikimit të politikave në vitin 2002. Raporti i përbashkët i 2008-ës, për *Mbrojtje Sociale dhe Përfshirje Sociale* rekomandoi përfshirjen gjithashtu edhe të vlerësimit të impaktit social në vlerësimin e integruar të impakteve të politikave. Republika Sllovake ishte një nga vendet që mishëroi në një kornizë ligjore vlerësimin e impaktit social, si një mjet për vlerësimin *ex-ante* të propozimeve të politikave. Eksperiencën e saj e ka ndjekur edhe Irlanda.

METODOLOGJIA

Ky seksion është një prezantim dhe analizë e standardit të vlerësimit të impaktit social sipas SIA. *SIA* është një kornizë gjithëpërfshirëse, që mishëron vlerësimin e të gjitha ndikimeve mbi njerëzit dhe tek të gjitha mënyrat me të cilat njerëzit dhe komunitetet ndërveprojnë me mjedisin e tyre social-kulturor, ekonomik dhe biofizik. Për këtë arsye, ky vlerësim përfshin edhe ndikimet e zhvillimit, ndikimet ekonomike dhe fiskale, ndikimet infrastrukturore, ndikimet politike (të drejtat e njeriut, qeverisjen, demokratizimin, etj); të gjitha këto të rëndësishme në vlerësimin e pasojave pozitive dhe negative të ndërhyrjeve, politikave dhe programeve të planifikuara.

Një vlerësim cilësori impaktit social duhet plotësojë disa karakteristika:

- (i) një përkufizim të qartë të problemit;
- (ii) një krahasim të politikave alternative;
- (iii) metoda vlerësimi të bazuara në të dhëna sasiore dhe/ose cilësore;
- (iv) përfshirjen e aktorëve kryesorë; dhe
- (v) transparencën e procedurave;

SIA ka të paktën tre objektiva përgjithësisht të pranuar:

- (i) të informojë në lidhje me ndryshimet në norma, besime, perceptime, në vlera dhe efektet e këtyre ndryshimeve;
- (ii) të parashikojë ndikimet e veprimeve pozitive dhe negative; dhe
- (iii) të sugjerojë alternativën që duhet shmangur;

Vlerat bazë të **SIA** përfshijnë parimet se: (i) të drejtat themelore të çdo njeriu sigurohen në mënyrë të barabartë në të gjitha kulturat dhe për çdo gjini; (ii) këto të drejta themelore duhet të mbrohen me ligj, nga një drejtësi e barabartë për të gjithë dhe në dispozicion të të gjithëve; (iii) njerëzit kanë të drejtë të jetojnë dhe të punojnë në një mjedis të favorshëm për shëndet të mirë dhe për një cilësi të mirë jete, që të mundësojnë zhvillimin e potencialit njerëzor dhe shoqëror; (iv) dimensionet sociale të mjedisit, paqja, cilësia e marrëdhënieve shoqërore, liria nga frika dhe përkatësia, janë aspekte të rëndësishme të shëndetit dhe të cilësisë së jetës së njerëzve; (v) njerëzit kanë të drejtë të përfshihen në vendimmarrjen lidhur me ndërhyrjet (reformat dhe politikat) e planifikuara, që ndikojnë në jetën e tyre; (vi) dija dhe përvoja lokale janë të vlefshme dhe mund të përdoren për të rritur vlerën e ndërhyrjeve (reformave dhe politikave) të planifikuara.

Fazat e zbatimit të **SIA** janë katër. Ato ndjekin njëra-tjetrën, por dhe mund të ndërlihen, e kjo për shkak se, gjatë marrjes së informacionit mund të transferohen në një fazë të mëparshme.

Faza e parë ka të bëjë më të kuptuarin e çështjes dhe që një ndërhyrje (reformë apo politikë) të kuptohet më mirë, duhet të identifikohen të gjitha aktivitetet ndihmëse dhe mbështetëse, që duhen ndërmarrë në lidhje me të. Duhet bërë përcaktimi i levele dhe përgjegjësive për çdokënd të përfshirë dhe të shihet çfarë dispozite ligjore ofrojnë ligjet dhe standardet kombëtare dhe ndërkombëtare lidhur me impaktin social. Parashikohet “zona sociale” dhe bëhet një profilizim i ndërhyrjes, që të arrihet në një analizë të detajuar të komunitetit që preket, duke ndërtuar një profil të këtij komuniteti që përcakton saktë gjendjen e tyre social-ekonomike, nevojat që ka, aspiratat dhe vlerat, si kanë ndikuar politikat e mëparshme publike në të, dhe të shihet si janë treguesit e zhvillimit të tij. Për të kuptuar më shumë rreth komunitetit përdoret simulimi, nëpërmjet takimeve me anëtarët e tij, e që shërben në të njëjtën kohë edhe për informimin në lidhje me ndikimet që do të ketë mbi ta ndërhyrja. Në përfundim të kësaj faze identifikohen çështjet problematike të të drejtave sociale.

Faza e dytë lidhet me analizën dhe vlerësimin e rrugëve të ndryshme të riskut, ku përcaktohen ndikimet e mundshme që mund të vijnë nga politika dhe alternativat e ndryshme. Nuk duhet injoruar fakti që, grupe të ndryshme brenda komunitetit mund të përgjigjen në mënyra të ndryshme.

Faza e tretë ka të bëjë me zhvillimin dhe zbatimin e strategjive dhe për këtë duhet bërë identifikimi i një mënyre adresimi të ndikimeve negative e të zhvillohen strategji për të mbështetur komunitetin që preket nga ajo politikë apo ndërhyrje. Në këtë fazë hartohen mekanizma ankimi dhe mundësohet një marrëveshje mes

komunitetit dhe zhvilluesit të ndërhyrjes për ndikimet dhe përfitimet, të cilat do të shërbejnë si input për procesin e shqyrtimit të impaktit social.

Faza e katërt dhe e fundit ka të bëjë me projektimin dhe zbatimin e programeve të monitorimit, gjatë së cilës duhet të identifikohen indikatorët për të monitoruar ndryshimet me kalimin e kohës, që të zhvillohet një plan monitorimi dhe të bëhet një rishikim periodik (auditim).

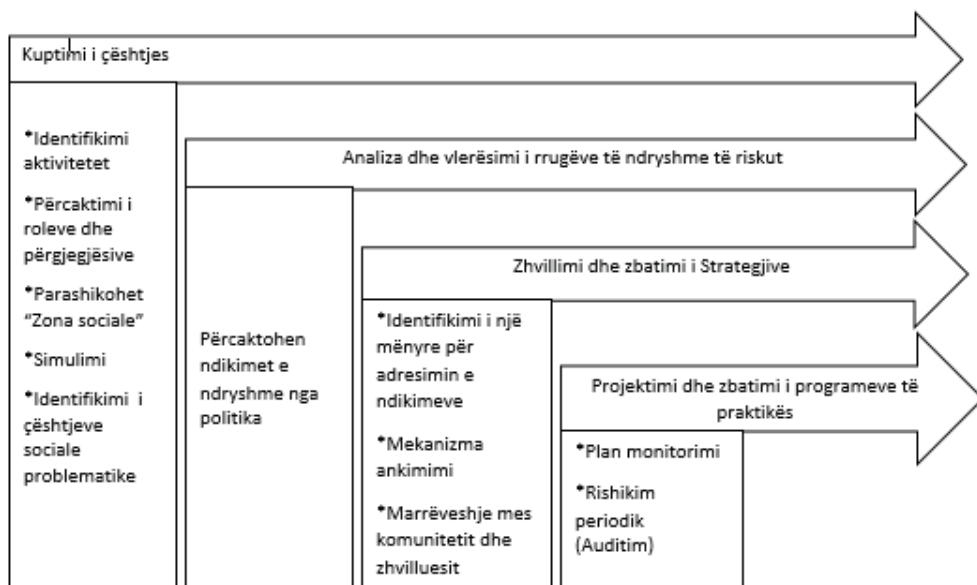

Fig. 1 Skema e fazave të zbatimit të vlerësimit të impaktit social, sipas "Guidance for assessing and managing the social impact project" (Vanclay, 2015)

Aplikimi i SIA në Komunitetin European. Një analizë e thelluar krahasuese e vlerësimit të impaktit social në 50 raste aplikimi në vende të Komunitetit European tregoi se:

(i) Vlerësimi i ndikimit social është një kornizë logjike, që u mundëson vendimmarrësve të kontrollojnë pjesën më të madhe të efekteve të rëndësishme të masave politike. Në këtë mënyrë, rritet vetëdija dhe detyrohen autoritetet publike të informojnë veten, njëri-tjetrin dhe opinionin publik në lidhje me pasojat e mundshme të propozimeve.

(ii) Meqenëse pasojat e nismave qeveritare (siç janë masat e tregut të punës) mund të ndodhin në zona të tjera (p.sh. te kujdesi për fëmijët), vlerësimi i impaktit social në

mënyrë indirekte do të forcojë koordinimin mes politikave. Në veçanti, në fushën e përfshirjes sociale, "modelimi" i qartë i lidhjes reciproke mes variablave përkatëse është një mundësi për të integruar indikatorët⁷ Laeken në një kornizë koherente, në të cilën ndërvarësitë e dimensioneve kryesore të mirëqenies përcaktohen qartë (Marlier, 2007).

(iii) Përveç kontributit në një politikë-bërjeje të bazuar në të dhëna, vlerësimi i impaktit social rrit transparencën e debateve politike, sidomos kur propozimet ligjore përfshijnë konsultimin e palëve kryesore të interesit. Vlerësimi i impaktit social në këtë kontekst shihet si mbështetje në kapacitetin e negociatave të grupeve vulnerabël.

(iv) Më e rëndësishmja, detyrimet ligjore në lidhje me vlerësimin e impaktit social mund të rivendosin ekuilibrin në politikë. Aty ku fuqia ekonomike ose buxhetore tenton të privilegjojë politikën "hard" mbi politikën "soft", procedurat e detyrueshme të vlerësimit të impaktit social sigurojnë amortizim kundër interesave të vetme ekonomike. Sidomos në rastin e hartimit të politikave, ku dimensionin ekonomik është më i zhvilluar se dimensionin social, kjo mund të ndihmojë në mbrojtjen e grupeve në nevojë nga dëmet e mundshme të shkaktuara nga politikat ekonomike.

(v) Në të njëjtën kohë, dëshmi e të dhëna të mbledhura në vlerësimin e impaktit social mund të ndihmojnë në tejkalimin e paragjykimëve të zakonshme në lidhje me efektet negative të politikave.

KONKLUZIONE

Politikat dhe reformat publike nuk janë qëllime fundore, por aktivitete të vazhdueshme, menaxhimi i të cilave duhet të shkojë paralelisht me ndryshimet dinamike që ndodhin në ambientin lokal dhe më gjerë, në atë global. Ato duhet të vlerësohen për impaktin social dhe ndikimet e tyre në punësim, në të ardhura, në aksesimin e shërbimeve, respektimin e të drejtave themelore të individëve, shëndetin dhe sigurinë publike.

SIA është një instrument me vlerë për politika sociale cilësore. Aplikimi i SIA në ambientin shqiptar do ju sigurojë vendimmarrësve, si përgjegjës për hartimin dhe zbatimin e reformave publike, mundësinë e llogaritjes së saktë të masës së ndikimit të programeve, projekteve dhe politikave të financuara nga paratë publike. Ky model do ju ofrojë zyrtarëve dhe qytetarëve një imazh të saktë dhe një ide të suksesit të mundshëm dhe real të investimeve me këto para publike. Si pasojë, faktori intuitiv

⁷Indikatorët socialë EU <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=756>

në procesin e vendimmarrjes në reformat publike në Shqipëri do të ulet në mënyrë të konsiderueshme.

Por, një cilësi e lartë në vlerësimin e impaktit social kërkon kohë dhe kosto e duhet të arrihet një ekuilibër mes investimit të nevojshëm dhe rëndësisë së mjeteve që vlerësohen. Për më tepër, të dhënat statistikore, kapaciteti analitik dhe pjesëmarrja e palëve të interesit, të nevojshme për një vlerësim të mirë të impaktit social nuk zhvillohen “sa hap e mbyll sytë”.

REKOMANDIME

Integrimi dhe angazhimi ndaj vlerësimit të impaktit social. Vlerësimi i impaktit social është një mjet i politikës, jo një kornizë ligjore. Në disa vende europiane tentohet të lidhet metoda me një detyrim ligjor që të kontrollohen të gjitha iniciativat e politikave në impaktin e tyre social dhe kjo është ndoshta garancia më e mirë se, objektivat socialë (dhe përfshirja sociale) do të integrohen dhe do të udhëzojnë hartimin e politikave në të gjitha fushat.

Vizioni. Vlerësimi i impaktit social nuk është një udhëzues për politikë të mirë sociale. Ai vetëm ndihmon t'i japë formë shqyrtimit të propozimeve të politikave në mënyrë konsistente. Cilësia e këtij procesi varet më shumë nga vizioni strategjik i grupit të vlerësimit mbi politikën sociale dhe përfshirjen sociale në veçanti. Ekspertët e pavarur, duke përfshirë edhe studiuesit akademikë ndikohen dukshëm nga paradigmat ekzistuese të politikave publike kombëtare të mirëqenies.

Ngritja e kapaciteteve. Ekziston nevoja për ngritjen e kapaciteteve mes të gjithë aktorëve të interesit: shërbimeve qeveritare, organizatave të shoqërisë civile, studiuesve etj. Pala më në nevojë për ngritjen e kapaciteteve është shoqëria civile, e cila ka mangësi në burime dhe është e pa familjarizuar me metoda kërkimore shkencore në fushën e përfshirjes sociale.

Pjesëmarrje dhe transparencë. Duke marrë parasysh riskun e "bias" në vizionin e konsulentëve apo nëpunësve civilë, pjesëmarrja është edhe më e rëndësishme. Ballafaqimi i perspektivave të të gjithë palëve të interesuara mund të kontribuojë në një kuadër të pasur dhe të ekuilibruar për vlerësimin e impaktit social.

Gjithëpërfshirja. Vlerësimet e impaktit do të jenë me më shumë vlerë, më inovative, më efikase dhe do të fitojnë më shumë besueshmëri nëse të gjitha kriteret integrohen në një qasje gjithëpërfshirëse. Përfitimi politik ka të bëjë me kombinimin e perspektivave (mjedisore, ekonomike, sociale) të një çështjeje të politikës në një proces të vetëm vlerësimi. Në këtë mënyrë, palët e interesuara janë të inkurajuara të marrin në konsideratë dilemat e mundshme mes objektivave të prezantuar dhe si rezultat, të marrin vendime më të ekuilibruara të politikave.

BIBLIOGRAFI

- Barrow, C.J. (2001). *Social Impact Assessment: An Introduction*, Oxford, England: University Press,
- Barrow, C.J. (2003). *Social Impact Assessment: An Introduction*, London: Arnold.
- Becker, H.A.(1997). *Social Impact Assessment: Method and Experience in Europe, North America, and Developing World*, London: UCL Press Limited.
- Burdge, R.J. (Guest Editor) (2003). *The Practice of Social Impact Assessment*, 2003, *Impact Assessment and Project Appraisal*, vol. 21, no. 2 and 3, pp. 84-234 (two issues).
- Kikeri, S., Nellis, J., Shirley, M., (1992). “Privatization, The Lessons of Experience”. World Bank in United Nations. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/09/20/000178830_9810191113028/Rendered/PDF/multi_page.pdf
- Schacter, M. (2000). *Public Sector Reform in Developing Countries*. Policy Branch Canadian International Development Agency. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.473.7078&rep=rep1&type=pdf>
- Marlier, E. (2007). *The EU and social inclusion: facing the challenges*. The Policy Press. pp. 46–53. ISBN 1-86134-884-3.
- Vanclay, F. (2003). *The International Handbook of Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances*, Edward Elgar Publishing
- Vanclay, F. (2015). *Social Impact Assessment. Guidance for assessing ang managing the social impact project*
- Vanclay, F. & Esteves, A. (2012). *New Directions in Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances*, Elgar, Edward Publishing, Inc.

FAQE WEB

- Banka Botërore (2000) *World Development Report 2000/2001. Attacking Poverty*. New York: Oxford University Press.
- <http://www.worldbank.org/poverty/wdrpoverty/report/index.htm>
- International Association for Impact Assessment www.iaia.org

Komisioni Europian European Commission IMPACT ASSESSMENT GUIDELINES (2005)

http://ec.europa.eu/agriculture/sfs/documents/documents/sec2005-791_en.pdf

Organizata për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim <http://www.oecd.org/>

Strategjia Europe 2020 http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim 2015-2020

<http://www.kryeministria.al/al/newsroom/plane-pune-dhe-strategjite/strategjia-kombetare-per-zhvillim-dhe-integrim-2015-2020>

--- o --- o ---

MSc. Krisela Ngjela:

Ka përfunduar studimet bachelor në Degën Financë-Kontabilitet Fakulteti Ekonomik, Universiteti i Tiranës për të vijuar me studimet Master Shkencor në Konatbilitet dhe Audit, pranë Fakultetit Ekonomik, UT.

Me eksperiencë tre vjeçare në pozicionin e kontabilistes dhe ofrimit të konsulencës për qëllime të vendimmarrjes në njësitë ekonomike. Prej Janarit të 2015 është antare e Institutit të Eksperteve Konabël, në pocizionin: kantidate për Ekspert Kontabël i Regjistruar.

MSc. Ertila Druga:

Ka përfunduar studimet BA dhe MSc në Degën Stomatologji, Fakulteti i Mjekësisë, Universiteti i Tiranës për të vijuar me studimet MP në Menaxhim Biznesi, me profil Menaxhimi SME, Universiteti Europian i Tiranës.

Me eksperiencë të pasur pune në sektorë të ndryshëm të biznesit si: telekomunikacion, media e shkruar dhe elektronike, agjenci PR dhe marketingu, import e menaxhim produkteve ushqimore, shërbim e shitje, farmaceutikë etj. E interesuar në edukim të vazhdueshëm dhe në avancimin akademik me fokus në menaxhimin organizativ, burime njerëzore, sjellje organizative e në menaxhimin shëndetësor.

ASPEKTE TË REGJIMIT LIMNIOLOGJIK DHE EKUILIBRI EKOLOGJIK I LAGUNËS SË KARAVASTASË

MSc.Gentian Muça & MSc. Evis Pano¹

ABSTRAKT

Sistemi Lagunor i Karavastasë, së bashku edhe me grykëderdhjet e lumenjve Shkumbin e Seman formojnë së toku një nga hapësirat bregdetare më të komplikuar dhe dinamike në pellgun e Mesdheut. Individualiteti natyral dhe biodiversiteti i këtij sistemi kanë bërë, që ai të klasifikohet si zonë e një rëndësie të veçantë me vlera ndërkombëtare.

Në këtë prezantim paraqitet një vlerësim i përgjithshëm i aspekteve kryesore të kushteve natyrore të sistemit hidrografik të Karavastasë dhe impakti i veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene në këtë ekosistem ujor.

Karakteristikat hidrologjike të sistemit lagunor dhe të lumenjve që e kufizojnë lagunën, si edhe ato të detit Adriatik si: nivelet e ujit, bilanci ujor, karakteristikat fiziko-kimike, prurjet e lumenjve, procesi i ujë-këmbimit midis detit dhe lagunës, refraksioni i valëve, proceset hidro-gjeomorfologjike të akumulimit dhe erozionit janë analizuar në këtë prezantim. Regjimi limniologjik i sistemit lagunor të Karavastasë është analizuar mbi bazën e të dhënave arkivore të përfutuara nga stacionet hidrometrike gjatë periudhës shumëvjeçare, si edhe nga informacionet e ekspeditave hidrokimike.

Gjithashtu, është bërë një vlerësim i gjendjes së ekosistemit lagunor duke u bazuar në përcaktimin e faktorëve ndikues kryesorë me origjinë antropogjenë, impaktin e këtyre faktorëve, vlerësimin e lidhjeve, që ekzistojnë midis kushteve të ekosistemit, cilësisë së habitatit dhe biodiversitetit me qëllim përcaktimin e veprimeve të duhura për reduktim-eliminimin e ndikimit të tyre negativ, si edhe për të ruajtur vlerat natyrore të këtij ekosistemi.

Përcaktimi i faktorëve antropogjenë, që ndikojnë në lagunën e Karavastasë, të tillë si: zhvillimi i ekonomisë rajonale (bujqësore e industriale) dhe turizmit, rritja intensive e popullsisë së zonës dhe vizitorët e shumtë në numër, si edhe ashpërsia e ndikimit të

¹ e-mail: gentian.muca@gmail.com; evis.pano@hotmail.com

aktivitetit antropogjen e lidhur me ndryshimin e kushteve natyrore të habitatit, rritjen e ndotjes dhe mbishfrytëzimin e burimeve të ekosistemit është kryer duke u bazuar në të dhënat dhe informacionin e shumtë të disponueshëm.

Fjalë kyçe: lagunë, karakteristika hidrologjike, faktorë dhe impakt antropogjen, ekuilibri ekologjik etj.

Hyrje

Laguna e Karavastasë është laguna më e madhe në hapësirën bregdetare shqiptare në Mesdhe. Ajo shtrihet në pjesën perëndimore të ultësirës bregdetare, midis rrjedhës së lumenjve Shkumbin (veri) e Seman (jug) dhe kufizohet nga Deti Adriatik në Perëndim e kodrat e Divjakës në Lindje. Ekosistemi i lagunës së Karavastasë është i një rëndësie të veçantë për biodiversitetin dhe riprodhueshmërinë natyrore. Prandaj, kjo hapësirë është përcaktuar si Zonë Ramsar e një rëndësie ndërkombëtare (shpallur me VKM nr. 413, datë 22.08.1994).

Laguna e Karavastasë ka një sipërfaqe prej 43.3km^2 , gjatësi maksimale 10.6km , gjerësi maksimale 4.3km dhe thellësi maksimale 1.5m . Pjesë përbërëse e sistemit lagunor të Karavastasë është edhe Godulla e Karavastasë, e cila ka sipërfaqe prej 8.5km^2 , gjatësi 5km , gjerësi 3.8km dhe thellësi maksimale 3.8 . Laguna ka një drejtim të përgjithshëm nga veriu në jug. Laguna e Karavastasë komunikon me detin Adriatik nëpërmjet tre kanaleve: (1) kanali Jugor rreth 300m i gjatë, 24m i gjerë dhe me thellësi mesatare 0.65m , (2) Kanali Qendror rreth 1200m i gjatë, 248m i gjerë dhe me thellësi mesatare 1.5m dhe (3) Kanali Verior rreth 700m i gjatë, 17m i gjerë dhe me thellësi mesatare 0.8m . Nëpërmjet këtyre kanaleve të vendosur në kordonin litoral, që ndan lagunën nga ujërat e Detit Adriatik realizohet procesi i ujë-këmbimit ndërmjet Lagunës së Karavastasë dhe Detit Adriatik kryesisht si rrjedhojë e ndryshimeve periodike të niveleve të ujit për shkak të ndikimit të procesit të baticë-zbaticës (N.Pano 2015).

Sipërfaqja e pellgut ujëmbledhës të lumit Shkumbin është 2445km^2 , ndërsa lartësia mesatare 753m mbi nivelin e detit. Prurja mesatare shumëvjeçare e ujërave të lumit Shkumbin në derdhje është $61.5\text{m}^3/\text{s}$. Sipërfaqja e pellgut ujëmbledhës të lumit Seman është 5649km^2 , ndërsa lartësia mesatare 863m mbi nivelin e detit. Prurja mesatare shumëvjeçare ujore e lumit Seman është $95.7\text{m}^3/\text{s}$.

Laguna e Karavastasë është një nga më të rejat në rrjetin hidrografik të Shqipërisë. Ajo është formuar gjatë shekujve të fundit si rezultat i shkarkimeve të ngurta të lumenjve Shkumbin dhe Seman derisa depozitimet e shkriфта Kuaternare mbyllën gjirin e vjetër. Gjithashtu, zona e lagunës karakterizohet nga dukuritë neotektonike.

Përreth sistemit hidrologjik të Karavastasë janë formuar depozitimet Kuaternare me ngjyre qielli në gri. Depozitimet plioceneve janë të mbuluara nga formacioni i shkriçës Kuaternar.

Materiale dhe metoda

Parametrat e ndryshëm fiziko-kimikë si: shpejtësia e ujit dhe shkarkimet e kanaleve nga Laguna e Karavastasë në Detin Adriatik, temperatura e ujit, kripshmëria, oksigjeni i tretur, pH etj. janë përcaktuar nga matje të drejtpërdrejta ose nga analizat e kryera në laborator. Elementët kryesor të regjimit hidromorfologjik të sistemit lagunor të Karavastasë si: regjimet mujore, refraksioni i valës, rrymat detare, kontributi i sedimenteve, burimet e sedimenteve bregdetare, dinamika e depozitimit të materialeve të ngurta përgjatë zonës bregdetare, proceset e erozionit dhe akumulimit, migrimi i grykëderdhjeve të lumenjve etj. janë analizuar nga shqyrtimi i të dhënave kartografike dhe imazheve satelitore për periudhën 1870-2010 (N. Pano 1995, 1996, 1998, Pano et al., 2004, 2008).

Elementët hidrologjik janë përcaktuar nga të dhënat arkivore shumëvjeçare ($n=35$). Elementët përbërës të regjimit klimatik të zonës si: reshjet, temperatura e ajrit, era etj. janë trajtuar në pjesën e parë të këtij materiali. Vlerësimi i parametrave klimatikë ndihmon në llogaritjet hidrologjike të studimit dhe vlerësimin e ekuilibrit natyror të ekosistemit të Karavastasë. Edhe elementët kryesor përbërës të regjimit hidrologjik si: nivelet, temperatura e ujit, dallgëzimi, shkarkimet e ngurta janë trajtuar në këtë material. Gjithashtu, janë përcaktuar parametrat e ndryshëm të prurjeve vjetore ujore – Q_0 (në m^3/s) dhe shkarkimet vjetore të ngarkesës së ngurtë – R_0 (në kg/s) për sistemet e lumenjve Shkumbin dhe Seman.

Është përcaktuar edhe dinamika e ndryshimit të bregdetit në grykëderdhjet e lumenjve për shkak të impaktit të ndryshimit të prurjeve të ngurta të këtyre lumenjve në detin Adriatik gjatë ciklit shumëvjeçar ($p=1-99\%$). Është përcaktuar procesi i erozionit nën veprimin e valëve dhe rrymave detare. Refaksioni valor në zonën bregdetare është analizuar nga diagramat e refraksionit valor. Është kryer vlerësimi i plotë dhe analitik i elementëve limnologjik të Lagunës së Karavastasë (N.Pano 1995, 1996, 1998, Pano et al., 2004, 2008).

Të dhënat gjeo-fizike detare janë përfutur nga ekspeditat nënujore dhe nga analizimi i mostrave të marra në fundin e Detit Adriatik. Të dhëna të integruara gjeo-fizike detare u përfutuan sipas tomografisë detare të rezistencës elektrike specifike të kryer me anën e sondimeve detare elektrike (A. Frashëri 1991, 1994, Harta Gjeologjike e

Shqipërisë 2003, Harta Hidrogeologjike e Shqipërisë 1984, Leci 1986, Ostrosi 1968, Papa 1991, Thereska 1981).

Ndryshimet e paleoklimës dhe të klimës aktuale janë studiuar sipas të dhënave të temperaturës të regjistruar në puse të thellë dhe të cekët (A. Frashëri 1995, 2002, 2003, 2004) dhe sipas të dhënave meteorologjike (Klima e Shqipërisë 1978, Buletini meteorologjik 1931-2001, A.Mici, 1975). Është studiuar edhe impakti i ndryshimit klimatik në hidrologjinë e Detit Adriatik dhe procesin e erozionit në rrjetin lumor Shqiptar (A.Frashëri, N.Pano 2003).

Gjithashtu, janë trajtuar evidencat e impaktit të aktivitetit të pakontrolluar antropogjen në balancën ekologjike të strukturës mjedisore të ekosistemit të Karavastasë, së bashku me masat përkatëse të sugjeruara për rigjenerimin e mjedisit.

1. Analiza e rezultateve

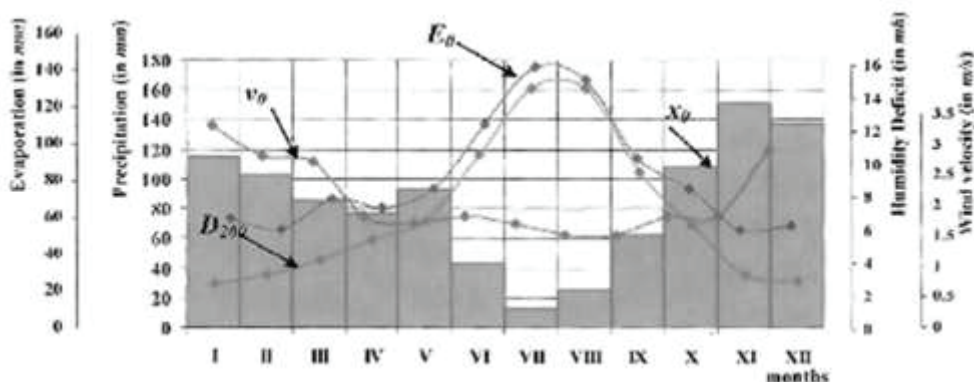
1.1 Gjeologjia e zonës

Zona litorale e Adriatikut ndodhet në Basenin Sedimentar Shqiptar, i cili vazhdon edhe në shelfin detar të Adriatikut (Aliaj 1989, Frashëri et al., 1991, 1994). Baseni Sedimentar Shqiptar mbulohet nga depozitimet Kuaternare, të cilat janë të tipeve të ndryshme gjenetike: depozitime detare, të cilat kanë trashësi deri në 200m në zonën litorale të Adriatikut, depozitime lagunore e kënetore bregdetare, depozitime aluviale dhe toka e bukës argjilore (Frashëri et al., 1991, 1994, Leci et al., 1986, Ostrosi 1968, Sinoimeri 1966, Thereska 1981). Në zonat grumbulluese, gjerësia e brezit ranor arrin deri në 5km. Ulësira shelfore e sheshtë vazhdon deri në thellësinë 100m. Deri në këtë thellësi mbizotërojnë sedimentet ranoro-eleuritike e aleuritike-ranore. Shpërndarja e sedimenteve ndryshon nën veprimin e proceseve të dallgëve dhe në zonat e veprimit të rrymave ujore transportuese. Në bregdetin midis lagunave të Karavastasë dhe të Nartës, përgjatë plazheve shtrihen dunat ranore me gjatësi deri në 25km dhe gjerësi mesatare 50-100m. Në përgjithësi, granulometria e rërës kuarcore përfaqësohet nga rërë shumë e imët, rërë e imët, rërë e mesme dhe rërë e trashë. Lagunat Shqiptare përfaqësojnë kriptodepresione, me dyshtemenë nën nivelin e fundit të detit në breg. Këto laguna kanë origjinë neotektonike. Ato janë krijuar gjatë mbylljes së gjireve të vjetër detarë nga breza depozitimesh të ngurta, që sjellin lumenjtë. Laguna e Karavastasë është një nga më të rejat në rrjetin hidrografik të Shqipërisë dhe është formuar gjatë shekujve të fundit, si rezultat i grumbullimit të shkarkimeve të ngurta të lumenjve Shkumbin dhe Seman. Kështu, lagunat përfaqësojnë liqenet e rinj, krijimi i të cilave filloi 4-5 milion vjet më parë, gjatë

periudhës së pliocenit, vijoi në kuaternarin e hershëm e po zgjat deri në ditët tona (Luli 1964, Kabo 1998).

1.2 Kushtet Natyrale

Laguna e Karavastasë karakterizohet nga klima tipike mesdhetare. Rrezatimi i përgjithshëm varion nga $67,3 \text{ kwh/m}^2$ në Janar deri në $226,8 \text{ kwh/m}^2$ në Qershor. Koha mesatare vjetore me diell është 284 orë. Shpejtësia e reshjeve vjetore është

afërsisht $x_0=870\text{mm}$, me sasitë minimale në Qershor (25mm) dhe sasitë maksimale në Tetor (145mm) (Figura 1)

Figura 1. Mesatarja vjetore e elementëve klimatik

Shtresa e ujit që largohet gjatë procesit të avullimit nga laguna e Karavastasë ka një ecuri vjetore me një natyrë të kundërt me atë të rënies së reshjeve atmosferike dhe ndryshon nga $Z_0=25\text{mm}$ në Janar deri në $Z_0=123\text{mm}$ në Korrik. Procesit i ujë-këmbimit ndërmjet lagunës së Karavastasë dhe detit Adriatik realizohet nëpërmjet Kanaleve të Komunikimit me një prurje mesatare $Q_0=10\text{-}30\text{m}^3/\text{s}$ (N.Pano 2015). Për shkak të aftësive të pamjaftueshme ujë-përcjellëse të kanaleve të komunikimit me detin dhe vëllimeve të vogla të ujit që zhvendosen gjatë procesit të ujë-këmbimit, depërtimi i valës baticore në lagunë është i kufizuar dhe shpërndahet në një zonë ujore të ngushtë, që ndodhet pranë kanaleve të komunikimit me detin. Kjo gjë evidentohet edhe në shpërndarjen gjerë gjeografike dhe heterogjene karakteristikave fiziko-kimike të ujit.

Përmbajtja e kripshmërisë në ujërat e lagunës së Karavastasë ka një ndryshueshmëri mjaft të theksuar me vlerat më të larta të vërejtura gjatë verës, si rrjedhojë e avullimit mjaft intensiv, si edhe reshjeve të pakta atmosferike. Vlera maksimale e kripshmërisë e vërejtur është 50-65% në rajonet veriore, perëndimore dhe lindore të

lagunës. Vlera minimale e kripshmërisë është 20-30% në rajonet jugore, lindore dhe veriore të lagunës, ku dhe ndikimi i depërtimit të valës baticore të Adriatikut është relativisht më pak i ndjeshëm.

Përqendrimi i oksigjenit të tretur në ujë, ashtu si edhe karakteristikat e tjera fiziko-kimike ndryshojnë gjerësisht në hapësirë dhe në kohë. Vlerat më të vogla i korrespondojnë periudhës së thatë të vitit (6.0-9.5mg/l) dhe vlerat më të larta për periudhën e lagësht dhe të ftohtë (11.30-12.75mg/l) (Figura 2).

Figura 2. Shpërndarja oksigjenit në Lagunën e Karavastës a-në pranverë dhe b-në dimër

pH i ujit të lagunës varet nga gjendja e sistemit CO_2 - HCO_3^- - CO_3^{2-} . Në përgjithësi vlera e pH luhatet në kufij 7.5-8.9.

Hidromorfologjia e sistemit lagunor të Karavastës përcaktohet kryesisht nga shkalla e bashkëveprimit ndërmjet erërave dhe regjimit valor, rrymave detare, prurjeve sedimentare etj. Në zonën bregdetare janë vërejtur erëra intensive me shpejtësi maksimale 40-45m/s, veçanërisht në drejtimet VP, P dhe JP. Duhet të theksohet, që kohëzgjatja e erërave me shpejtësi të lartë në zonat bregdetare është e shkurtër, për pasojë edhe ndikimi në regjimin valor është i vogël. Erërat me shpejtësi 10-20m/s hasen më shpesh. Regjimi valor përcaktohet, kryesisht nga shkalla e bashkëveprimit ndërmjet drejtimit të forcës mbi sipërfaqen e detit dhe karakteristikat hidromorfometrike të sipërfaqes. Nga të dhënat shumëvjeçare rezulton, që periudhat me lartësi vale $H=0.1-0.2m$ përbëjnë rreth 80% të rasteve të përgjithshme, ndërsa 20% e rasteve përbëhet nga lartësi vale $H=0.2-4.5m$.

Drejtimi i lëvizjes së valëve në zonën bregdetare të Karavastasë është drejtimi JP në 33% të rasteve të përgjithshme, drejtimi P në 30% të rasteve dhe drejtimi VP në 29% të rasteve. Nga analiza statistikore e të dhënave rezulton, që parametrat respektive të një stuhie me $p=1\%$ janë: lartësia $H=3.20-4.50m$, gjatësia $L=60-85m$, shpejtësia $C=6-8m/s$ dhe koha e formimit të valës $T=20-30\text{ orë}$. Këto parametra i referohen një zone bregdetare relativisht të mbrojtur me thellësi rreth $Z=-10$ deri në $-5m$.

Trajektorja e refraksionit valor në zonën bregdetare ka drejtime të përgjithshme JP, P dhe VP respektivisht. Trajektorja e rrymës kryesore në zonën bregdetare ka drejtim të përgjithshëm veriu me shpejtësi mesatare nga $0.10-0.60m/s$ dhe shpejtësi maksimale $0.08-1.10m/s$. Lumenjtë e Shkumbinit dhe Semanit janë burimet kryesore të sedimenteve në gjirin e Karavastasë. Dinamika e ndryshimit të vijës bregdetare pranë grykë-derdhjeve të lumenjve Shkumbin dhe Seman përcaktohet nga ndryshimet e impaktit të prurjeve të ngurta aluvionale nëpërmjet rrjedhjes së tyre ujore, për shkak të erozionit, të cilat janë $W_t=23.7206\text{ t/vit}$. Dinamika e depozitimit të materialeve të ngurta përgjatë zonës bregdetare dhe intensiteti i akumulimit të rërës janë të lidhura ngushtësisht me procesin valor dhe veçanërisht me efektet e valëve maksimale.

Laguna e Karavastasë ka një plazh ranor të bukur. Dunat ranore shtrihen përgjatë brezit ranor.

1.3 Klima

Për shkak të vendndodhjes në bregdetin Adriatik dhe Jonian, Laguna e Karavastasë ndikohet nga klima Mesdhetare me verë të nxehtë e të thatë dhe dimër me reshje të shumta nga $700-1600mm/vit$, avullim vjetor $900-1250mm/vit$, kufi temperaturash $1-38^{\circ}C$ me përjashtime sezonale. Reshjet vjetore mesatare në lagunën e Karavastasë janë $869.8mm/vit$, temperatura mesatare $19.8^{\circ}C$, muaji më i ftohtë është Janari me temperaturë $8.5^{\circ}C$. era ka dy drejtime kryesore: JL në vjeshtë e dimër dhe VP në pranverë e verë. Shpejtësia mesatare e erës varion $2.5-3.3m/s$.

Në përgjithësi, në fund të shekullit 20, në Shqipëri është vërejtur një ngrohje e klimës. Tendenca e ngrohjes vihet re edhe për ajrin dhe tokën në territorin Shqiptar. Kjo vërtetohet nga të dhënat meteorologjike.

2. Impakti i veprimtarisë së pakontrolluar antropogjene

Sistemi lagunor i Karavastasë paraqet një zonë dinamike të ekspozuar ndaj ndikimit të faktorëve të pakontrolluar antropogjen dhe natyror, siç janë zhvillimi bujqësor e industrial, rritja popullsisë në zonat e banuara dhe e numrit të turistëve, si edhe

ndryshimet klimatike, të cilët kanë ndikuar dhe vazhdojnë të ndikojnë gjendjen e ekosistemit të kësaj zone me pasoja respektivisht në dëmtimin apo humbjen e habitatit dhe specieve, ndryshimin e përbërjes së specieve të ekosistemit (biodiversiteti), rritjen e ndotjes nga lëndët kimike dhe ushqyese dhe reduktimin e kapacitetit të shërbimit.

2.1 Vlerat dhe shërbimet e ekosistemit të Karavastasë

Kompleksi Divjakë-Karavasta është një nga ekosistemet më të rëndësishme të Shqipërisë, i cili ka një peizazh natyror të mrekullueshëm dhe siguron shërbime të vlefshme për njeriun. Biodiversiteti i tij shquhet për florën dhe faunën e larmishme dhe të pasur natyrore. Burimet natyrore të kompleksit, si grykëderdhjet e lumenjve, bregdeti, uji i lagunës, fauna e egër, bimët, pyjet me pisha, bujqësia, dhe shërbimet e rregulluara të tilla si peshkimi, turizmi ekologjik, kulturor e historik dhe shërbimet tradicionale përdoren nga banorët e zonës dhe turistë të shumtë nga Shqipëria dhe vendet fqinje (Itali, Maqedoni, Kosovë etj.) gjatë gjithë vitit.

Për këto arsye laguna e Karavastasë dhe Parku Kombëtar i Divjakës janë përcaktuar si Zonë Ramsar të një rëndësie ndërkombëtare duke përmbushur jo më pak se 6 kriteret sasiore Ramsar (shpallur me VKM nr. 413, datë 22.08.1994). Gjithashtu, kompleksi Divjakë - Karavasta është shpallur Rezervat strikt natyror / Rezervat shkencor - kategoria II me VKM nr. 687, datë 19.10.2007, me qëllim **ruajtjen e karakterit ekologjik** të tij.

2.2 Biodiversiteti

Kompleksi Divjakë - Karavasta përbën një ekosistem me vlera të veçanta ekologjike, biologjike e gjenetike. Ai përbëhet nga një kombinim i larmishëm i **ekosistemeve tokësore, ekosistemeve me ujë të ëmbël dhe ekosistemeve detare**. Laguna e Karavastasë dhe sistemet e tjera lagunore zënë 29.4% të sipërfaqes të këtij kompleksi (L. Gjiknuri 2001).

Flora dhe fauna e kompleksit Karavasta - Divjakë është e larmishme. **Flora** përbëhet nga bimësia nënujore e Lagunës, fitoplanktoni, bimësia e ligatinave, bimësia e ujit të ëmbël të pellgjeve dhe kanaleve kulluese, barishtet e dunave, shkurre dhe pyje. Në habitatet e ndryshme tokësore të ekosistemit strehohet një **faunë** e pasur dhe me vlera të larta ekologjike, që përbëhet nga rreth 228 lloje zogjsh, 25 lloje gjitarësh dhe 29 lloje zvarranikësh. Një pjesë e mirë e këtyre specieve është listuar në Librin e Kuq (Red Book) të faunës së Shqipërisë.

Habitati më i rëndësishëm i lagunave janë ishujt e vegjël barishtor, ku ushqehen dhe mbarështohen shpendët ujorë migrues gjatë periudhës së dimrit. Habitati ujor i sistemit lagunor popullohet nga fauna jovertebrorë me rëndësi të veçantë ekologjike. Në habitatin e ujërave të ëmbla ka prani të gaforreve blu dhe insekteve. Tipike për habitatin lagunor është edhe komuniteti i peshqve.

2.3 Faktorët e ndryshimit të gjendjes mjedisore

Ndikimi i vazhdueshëm i zhvillimit ekonomik bujqësor e industrial në Rajonin Perëndimor të Shqipërisë, ku përfshihet laguna e Karavastasë, kushtet natyrore mjaft të përshtatshme të zonës për popullim duke krijuar mundësi për përqendrimin e një popullsie gjithnjë e më të madhe, lejimi i lëvizjes së lirë të njerëzve pas vitit 1990, zhvillimi i një numri të madh shërbimesh, si: transporti, tregtia, turizmi etj., shkarkimet e lëngëta e të ngurta urbane e industriale dhe ndryshimet klimatike krijojnë kushte të favorshme për të zvogëluar kapacitetin e ekosistemit të lagunës së Karavasta për të ofruar shërbimet dhe ruajtur vlerat natyrore të tij. Në këtë ekosistem, ndikimi i përgjithshëm antropogjen është vazhdimisht në rritje, pavarësisht masave të marra për zvogëlimin e ndikimit të tij dhe përmbushjen e objektivave për zhvillim të qëndrueshëm mjedisor. Ndikimi kryesor antropogjen lidhet me ndryshimin e kushteve natyrore të habitatit, rritjen e ndotjes dhe mbishfrytëzimin e burimeve të ekosistemit. Faktorët e ndikimit antropogjen dhe ashpërsia e tyre në ekosistemin Divjakë – Karavasta paraqitet në Tabelën 1.

NDIKIMI ANTROPOGJEN

Ndryshimi i habitatit	Mbishfrytëzimi i burimeve	Ndotja ushqyese	dhe	lëndët
acidifikimi i tokës	intensifikimi i përdorimit të tokës bujqësore	përdorimi i plehrave kimike dhe pesticideve		
eutrofizimi i ujit	intensifikimi i përdorimit të habitatit tokësor nga turizmi	ndotjet urbane dhe industriale		
teknikat e peshkimit	gjuetia e paligjshme e zogjve dhe shpendëve	emetimet nga industria e naftës dhe mjetet e transportit		
prerje e shkurreve dhe zjarret	mbipeshkimi	ndotjet të ndryshme (letër, plastikë, qelq, metalike etj.)		
zënia e tokës, përdorimi dhe fragmentimi				
punime bonifikuese				
e sistemuese				

Ashpërsia e ndikimit në mjedis

e ulët	mesatare	e lartë

Tabela 1 Faktorët e ndikimit antropogjen dhe ashpërsia e tyre në ekosistemin Divjakë - Karavasta

Punimet sistemuese dhe bonifikuese të kryera para vitit 1990 për rritjen e sipërfaqes së tokës së punueshme dhe prerja e shkurreve dhe e pyjeve, përdorimi mbi vlerat kritike i substancave kimike (plehra kimike dhe pesticide) për të rritur rendimentin dhe cilësinë e bimëve, zhvillimi i industrisë energjetike që përfaqësohet me industrinë e naftës dhe të gazit natyror (zona e Patos-Marinëz, Zona e Mallakastrës me qendër Ballshin, Kuçova), emetimet nga mjetet e transportit dhe stacionet e furnizimit të automjeteve me lëndë djegëse për motorët, teknikat e ushtrimit të aktivitetit të peshkimit dhe gjuetia në kundërshtim me kriteret ligjore të vendosura, zhvillimi intensiv i aktivitetit të eko-turizmit për shkak të numrit të lartë të vizitorëve vendas dhe të huaj e zgjatja e periudhës kohore të turizmit, e cila po shndërrohet nga sezonale në vjetore, si edhe ngrohja globale ndikojnë vazhdimisht në humbjen dhe / ose degradimin e elementëve ose funksioneve të habitateve të ekosistemit të lagunës së Karavastasë, ndryshimin e raportit natyral të habitateve përbërës të zonës, përdorimin, zënien dhe fragmentimin e habitatit tokësor e bregdetar, degradimin fiziko-kimik e biologjik dhe acidifikimin e tokës, eutrofikimin e ujit të lagunës, shqetësim të shtresës fundore (sedimentare) të lagunës dhe rritjen e ndjeshmërisë së specieve të faunës dhe florës ndaj zhdukjes lokale.

2.4 Ndotja kimike dhe lëndët ushqyese

Gjendja e cilësisë së ujit të lagunës së Karavastasë ndikohet nga cilësia e ujërave të emisareve të Myzeqesë e Tërbufit dhe të lumenjve Shkumbin e Seman që shkarkojnë në të, cilësia e tokës, kushtet klimatike, procesi i ujë-këmbimit nëpërmjet kanaleve të komunikimit me detin Adriatik, karakteristikat e valëve, regjimi baticë –zbatice, turbulenca, bilanci ndërmjet sasisë së ujit që avullon dhe furnizimit me ujë nga toka dhe depozitimet e ndotësve në atmosferë.

Burimet kryesore të ndotjes janë:

- ***Plehrat kimike dhe pesticidet e përdorura në bujqësi dhe blegtori.*** Para vitit 1990 janë përdorur mesatarisht 200 kg/ha plehra kimike dhe 9 kg/ha pesticide. Plehrat kimike të përdorura janë komponime me përbërje azoti, fosfori dhe kaliumi, ndërsa pesticidet janë përbërje klor-organike (derivate të kloruara të difenil etanit-DDD / DDE / DDT, heksaklorbenzen-HCB, heksaklorcicloheksan-HCH, poliklor bifenile-PCB, ciklodiene, etj.), që hyjnë në grupin e ndotësve organik të qëndrueshëm, të cilët karakterizohen nga qëndrueshmëri e lartë ndaj degradimit mjedisor dhe janë të pranishëm për një kohë të gjatë në tokë, ujë, sedimente dhe biotë.

- **Mbetjet e lëngëta industriale dhe urbane (ujërat e zeza)** nga burimet e ndryshme pikësore dhe difuzive, që shkarkohen drejtpërdrejt në lumenjtë Shkumbin dhe Seman, pa trajtim paraprak duke hyrë si ndotës në vëllimin e ujit të lagunës së Karavastasë. Transporti dhe difuzioni i këtyre ndotësve në mjedisin ujqor të lagunës ndikohet nga dinamika e rrymave bregdetare dhe e proceseve të ujë-këmbimit det-lagunë.
- **Shkarkimet e gazta** (H_2S , CO_2 , CO , SO_2 , H_2 , MTBE dhe BTEX) nga industria e përpunimit të naftës, nga emetimet e automjeteve dhe avujt hidrokarbure, që depozitohen në atmosferë nga stacionet e furnizimit me lëndë të djegshme për automjetet. Këta elementë mund të qëndrojnë në atmosferë nga disa ditë deri në disa javë (CO_2 shumë vite), absorbohen nga grimcat e tokës, qëndrojnë për një kohë të gjatë në ujërat sipërfaqësore dhe zhvendosen horizontalisht shumë larg nga burimi i ndotjes, së bashku me rrymat ujore.
- **Rritja e numrit të popullsisë në zonat e banuara përreth lagunës dhe e turistëve** (vendas dhe të huaj) të cilët vizitojnë kompleksin Divjakë – Karavasta duke favorizuar shtimin e shkarkimeve të lëngëta urbane të papërpunuara në pyje dhe ligatinat e kompleksit, të shkarkimeve të gazta në atmosferë për shkak të emetimeve nga mjetet e transportit dhe të mbetjeve të tjera si: letër, plastikë, metalike, qelq në bregdet e më gjerë.
- **Faktorët klimatikë**, kryesisht temperatura dhe rrezatimi i dritës së diellit, të cilët ndikojnë në shkallën e zhvillimit të aktiviteteve biologjike në mjedisin ujqor duke përcaktuar përmbytjen e oksigjenit, dyoksidit të karbonit, përbërjen kimike të ujit të lagunës dhe llojshmërinë e biotës ujore.

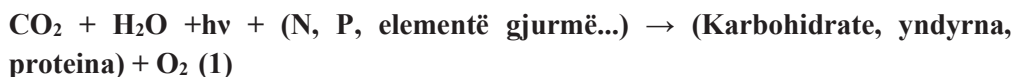
Në emisaret e Myzeqesë dhe Tërbufit shkarkohen ujërat e drenazhimit të tokave bujqësore, të cilat janë të ndotura nga elementë kimik me origjinë nga plehrat kimike dhe pesticidet e përdorura në bujqësi. Lëndët ushqyese dhe elementët kimik, që transportohen nëpërmjet emisareve të Myzeqesë e Tërbufit dhe lumenjve Shkumbin e Seman, grumbullohen në mjedisin ujqor dhe shtresën fundore (truallin) të lagunës së Karavastasë.

Cilësia e ujit të lumit Shkumbin është ndikuar nga shkarkimet urbane të qyteteve Përrenjas, Librazhd, Elbasan, Cërrik, Peqin Rrogozhinë e të fshatrave, nga mbetjet e minierave e të guroreve ose të shfrytëzimit të inerteve përgjatë shtratit të lumit, nga shkarkimet e ndotësve të ngurtë e të lëngët të shkarkuara nga Kombinati Metalurgjik i Elbasanit, të cilat përmbyjnë përqendrimet e metaleve të rënda Fe, Mn, Zn, Cu, Pb, Cd, Ni, Cr e Hg, nga shkarkimet dhe kimikatet me origjinë bujqësore, pasi lumi

kalon në zonë me bujqësi pak a shumë të zhvilluar, si edhe nga erozioni i lartë në basenin ujëmbledhës për shkak të shpyllëzimeve. Para vitit 1990 është vlerësuar që nga Kombinati Metalurgjik i Elbasanit janë shkarkuar në lumin Shkumbin 30-35 milionë m^3/vit mbeturina të lëngëta me përmbajtje të lartë të lëndëve helmuese si: cianure, fenole, NH_3 etj. dhe rreth 800 $t/ditë$ mbeturina të ngurta në brigjet e tij. Gjithashtu, është vlerësuar se në 26% të sipërfaqes shpejtësia e erozionit është 1.2 mm/vit , dhe në 13% ajo arrin më shumë se 3 mm/vit .

Cilësia e ujit të lumit të Semanit ndikohet nga shkarkimet urbane, bujqësore e blegtorale dhe nga shkarkime të tjera të zonave të banuara (Bilisht, Korçë, Maliq, Çorovodë, Berat, Kuçovë, Ura Vajguore, fshatrat) dhe aktivitetet e përpunimit të inerteve lumore. Pellgu ujëmbledhës i lumenjve Seman/Devoll/Osum konsiderohet më i ndoturi dhe shkarkon afërsisht 15,000 ton BOD, 2,103 ton azot dhe 292 ton fosfor. Gjithashtu, cilësia e ujit të lumit të Semanit përkeqësohet në rrjedhën e poshtme të tij nga afluentët e zonës ku kalon si: lumi i Gjanicës, depozitat ujore të Zharrës, të Patosit, Vija e Ngjalës etj., të cilat i bashkohen atij duke derdhur vëllime të larta të shkarkimeve të lëngëta e të ngurta si: ujëra me mineralizim të lartë, pH 7-8, përmbajtje H_2S , fenolësh, kloruresh, llumra, si edhe komponime volatile organike nga industria e nxjerrjes dhe përpunimit të naftës, që zhvillohet në qarkun e Fierit.

Burimet pikësore e difuzive të ndotjes së lumenjve Shkumbin e Seman, si edhe të emisareve të Myzeqesë e Tërbufit, me origjinë antropogjenë përmbajnë sasi të lartë të elementeve ushqyese (azot dhe fosfor), të cilat, nën ndikimin temperaturës dhe rrezatimit të dritës përcaktojnë shpejtësinë e proceseve të fotosintezës dhe të rritjes së bimësisë në habitatin ujqor të lagunës. Procesi i fotosintezës, i cili paraqitet në mënyrë skematike me reaksionin e mëposhtëm (1):

bëhet më intensiv me rritjen e sasisë së shkarkimeve të pasura me azot dhe fosfor, veçanërisht gjatë periudhave me mot të nxehtë (mbi $30^\circ C$), duke intensifikuar aktivitetin biologjik, që ndikon në cilësinë e ujit dhe shton rrezikun e eutrofikimit për ekosistemin lagunor të Karavastasë.

Zhvendosja e cilësisë së ujit, drejt gjendjes eutrofike ka pasoja të dëmshme për organizmat ujorë, redukton (deri në zero) përmbajtjen e oksigjenit në ujë, i cili është element shumë i rëndësishëm për të gjithë ekosistemin lagunor dhe aktivitetet njerëzore, të lidhura me të, qoftë drejtpërdrejt (peshkim, akuakulturë) ose në mënyrë të tërthortë (turizëm, mbrojtje e natyrës) dhe përkeqëson elementët funksional të tij.

2.5 Vlerësimi i gjendjes së ekosistemit

Sistemi lagunor i Karavastasë është i rëndësishëm për shkak të biodiversitetit dhe kapacitetit për të ofruar shërbime të vlefshme për banorët e zonës dhe mundësi argëtimi e çlodhëse për turistët që e vizitojnë atë.

Ndërkohë, ekosistemi ujqor shërben si zonë buferike për absorbimin e shkarkimeve të lëngëta të emisarëve të Myzeqesë e Tërbufit, si edhe lumenjve Shkumbin e Seman.

Aktivitetet turistike kanë intensifikuar përdorimin dhe fragmentimin e habitatit tokësor e bregdetar nëpërmjet ndërtimit të infrastrukturës së nevojshme turistike, energjetike dhe rrugore duke rrezikuar biodiversitetin e zonës.

Gjithashtu, rritja e aktivitetit të pakontrolluar të turizmit përbën në vetvete rrezik për rënie zjarri, i cili mund të shkaktojë modifikim të habitatit shkurror dhe pyjor.

Ndërkohë, zhvillimi urban, bujqësor e industrial shoqërohet me rritje të shkarkime të lëngëta e të ngurta me përqendrim të lartë të ndotësve, rritje të sasisë të përdorimit të plehrave kimike e biocideve (pesticide, herbicide, fungicide), si edhe të sasisë së mbetjeve të ndryshme duke shkaktuar acidifikimin e tokës dhe eutrofikimin e ujit.

Impaktet negative të acidifikimit të tokës nga ndotësit kimik (substancë kimike dhe lëndë ushqyese) kanë si pasojë uljen e prodhimit të tokës (fitotoksiciteti), zvogëlim të sasisë së lëndëve ushqyese, që riciklohen nga mikro-organizmat e tokës, rritje të sasisë së elementëve të tjerë të tokës (Al, Mg) deri në nivele toksike dhe lehtësimin e kalimit të ndotësve kimik nga toka tek bimët e pastaj nëpërmjet konsumit të ushqimeve me bazë bimë tek njerëzit duke dëmtuar seriozisht shëndetin e tyre.

Pasojat e eutrofikimit të ujit të lagunës të shkaktuar prej sasive të larta të lëndëve ushqyese dhe nga ngrohja globale ndikojnë në ndryshimin e përbërjes dhe dendësisë së specieve bimë, për shkak të rritjes së shpejtë të mikroorganizmave, të cilat konsumojnë oksigjenin, mungesa e të cilit shkakton zhvillimin e proceseve anaerobe me formim të substancave H_2S , CH_4 dhe NH_3 të dëmshme për biotën ujore, keqësim të kthjelltësisë së ujit duke ndikuar në uljen e vlerave përdoruese dhe estetike të ujit të lagunës.

Në brigjet Veriore, Lindore dhe Jugore, ku shkarkojnë kanalet e Tërbufit dhe Myzeqesë vihet re një prani e shtuar e algave makrofite që ushqehen me ”nutrientë”, që tregon për tendencën drejt eutrofikimit të ujit të lagunës së Karavastasë.

Shpërndarja e ndotësve kimik, industrial dhe bujqësor, (MTBE, BTEX, TPH, pesticide klor-organike, metale të rënda), që qarkullojnë midis shtresës së ujit dhe sedimentit varet nga koha, proceset fizike, kimike dhe nga bioakumulimi selektiv nga ana e organizmave të gjallë.

Të dhënat e analizave fiziko – kimike të kryera nga autorë të ndryshëm tregojnë që pranë kanalit Verior të komunikimit me detin Adriatik, si edhe në afërsi të kanaleve të drenazhimit të tokave bujqësore gjenden nivele të larta të pesticideve në ujë. Gjithashtu, edhe në zonën qendrore të lagunës janë gjetur përqendrime të larta të pesticideve klororganike në sediment.

Shkarkimet urbane (ujërat e zeza të njerëzve dhe kafshëve) mund të transportojnë shumë mikroorganizma patogjenë, si baktere dhe viruse, të cilat përbëjnë një rrezik serioz për pushuesit dhe konsumatorët e prodhimeve të detit.

Peshkimi i pakontrolluar për të përmbushur nevojat e popullsisë vendore dhe të turizmit me prodhime deti, si edhe për tregtim mund të ndikojë në shtresën fundore (sedimentare) të lagunës së Karavastasë për shkak të teknikave të përdorura, të cilat rritin presionin mbi sedimentin, dëmtojnë habitatin dhe ndikojnë në përbërjen e fitoplanktonit e perifitonit dhe specieve të tjera. Banorët e zonës kanë krijuar një kooperativë, e cila peshkon për të siguruar jetesën e familjeve të tyre dhe për të siguruar të ardhura shtesë nga tregtia e peshkut. Sasia e peshkut të kapur është afërsisht 110 t/ vit, ndër vlerat më të larta në lagunat e Shqipërisë

Gjuetia e pakontrolluar ka pasojë në humbjen e diversitetit të faunës lokale. p.sh. popullata e pelikanit Dalmatian është reduktuar nga 200-250 çifte riprodhuese në vitet 1960, në jo më tepër se 30 çifte riprodhuese për shkak të gjuetisë së paligjshme të individëve të tij, rrëmbimit të të vegjëlve për arsye tregtare, shkatërrimit të foleve dhe shqetësimit të vazhdueshëm të kolonisë folenizuese, degradimit të habitateve të ushqimit dhe riprodhimit, si edhe nga konkurrenca me peshkatarët dhe banorët e zonës për ushqim (peshq etj.).

Rritja e aktivitetit të eko-turizmit shkakton zënie dhe shfrytëzim intensiv të sipërfaqes për shkak të nevojës për infrastrukturë të përshtatshme turistike (dhoma fjetjeje, lokale, banjo publike), zona parkimi për automjetet e vizitorëve dhe zona për grumbullimin e mbetjeve nga aktiviteti i turizmit duke shtuar në këtë mënyrë presionin ndaj zonave të tjera të habitatit, si edhe rrit kërkesën për burime.

Në Tabelën 2 paraqitet impakti i faktorëve të ndikimit antropogjen dhe prirja e tyre në ekosistemin Divjakë – Karavasta.

NDIKIMI ANTROPOGJEN			
Lloji i Ekosistemit	Ndryshimi i habitatit	Mbishfrytëzimi	Ndotja dhe lëndët ushqyese
Brezi ranor	→	↗	→
Pyjet	→	↗	→
Laguna	↗	↗	↑
Toka bujqësore	↗	↗	↑
Kodrat	→	↗	→

Prirja e faktorëve të ndikimit antropogjen		
→		↑
i vazhdueshëm	në rritje	rritje e lartë

Ashpërsia e ndikimit në mjedis		
e ulët	mesatare	e lartë

Tabela 2 Prirja e ndikimit antropogjen në ekosistemin Divjakë - Karavasta

Përfundime

Laguna e Karavastasë është sistemi lagunor më i madh dhe më i rëndësishëm në bregdetin Shqiptar, për shkak të biodiversitetit dhe kapacitetit për të ofruar shërbime të vlefshme për banorët e zonës dhe mundësi argëtimi e çlodhëse për turistët e shumtë që e vizitojnë atë.

Laguna e Karavastasë ka origjinë neotektonike dhe është formuar gjatë shekujve të fundit si rezultat i akumulimit të prurjeve të ngurta të lumenjve Shkumbin e Seman. Për shkak të modifikimeve të shkaktuara nga migrimi i shtratit të lumenjve dhe rënia e shkarkimeve ose krijimi i grykëderdhjeve të reja kanë ndodhur shumë transformime bregdetare në zonën litorale të Karavastasë.

Impakti i aktivitetit të pakontrolluar antropogjen dhe ndryshimeve klimatike është intensiv. Rritja e sasisë së shkarkimeve industriale, bujqësore e urbane, emetimet e gazta në atmosferë, rritja e aktivitetit të eko-turizmit dhe ngrohja globale ka ndikuar në gjendjen e cilësisë mjedisore të lagunës së Karavastasë.

Vlerësimi i gjendjes mjedisore të ekosistemit të Lagunës së Karavastasë nëpërmjet identifikimit dhe vlerësimit të kushteve fizike, kimike dhe biologjike, si edhe kontrolli i ndikimit të faktorit antropogjen ndaj të cilit është ekspozuar ky sistem lagunor përbën një informacion të vlefshëm për Qeverisjen Qendrore e Lokale me

qëllim nxitjen e krijimit dhe zbatimit të Programeve Menaxhuese Mjedisore afatshkurtër e afat-gjata, që të përcaktojnë veprimet e duhura për të eliminuar / zvogëluar faktorët e ndikimit e tyre negative, si edhe për të ruajtur **vlerat e kapacitetin e shërbimit** të ekosistemit të Lagunës së Karavastasë.

Vlerësimi i impaktit negativ të faktorëve ndikues në ekosistemin e Lagunës së Karavastasë konfirmon nevojën për Programe Menaxhimi për të trajtuar shkaqet rrënjësore të degradimit të këtij ekosistemi. Me qëllim mbrojtjen e vlerave natyrore të sistemit lagunor dhe parandalimin e degradimit të tij duhet të garantohet infrastruktura e gjelbër (blu) e zonës në përputhshmëri të plotë me politikat mjedisore Shqiptare dhe Evropiane, që lidhen me zbatimin e kërkesave të ligjit kombëtar Nr.10431, datë 9.6.2011 “Për Mbrojtjen e Mjedisit” dhe të direktivave ndërkombëtare evropiane: Strategjia Evropiane e Biodiversitetit deri në 2020 - EC 2011a, Konventa mbi Diversitetin Biologjik - EC, 2014e, Direktiva e Habitave - EC 1992, Direktiva e Shpendëve - EC 2009, Direktiva Kornizë e Ujit – EC 2000, Direktiva Kornizë e Ujërave Detare – EC 2008a, dhe Direktiva e Cilësisë së Ajrit – EC 2008b.

Programet Menaxhuese për ruajtjen dhe theksimin vlerave natyrore dhe biodiversitetit të ekosistemit të Karavastasë duhet kenë për qëllim:

- përdorimin e inputeve bujqësore me impakt minimal në mjedis;
- trajtimin e ujërave të emisareve të Myzeqesë e Tërbufit dhe të lumenjve Shkumbin e Seman, para se ato të derdhen në lagunë;
- ndërtimin e një platforme monitoruese dhe përpunuese të të dhënave, që lidhen me cilësinë e ujit të lagunës, si edhe cilësinë e ujërave të emisareve të Myzeqesë e Tërbufit dhe të lumenjve Shkumbin e Seman që shkarkojnë në lagunë;
- mirëmbajtjen e vazhdueshme të infrastrukturës turistike;
- rritjen e ndërgjegjësimit mjedisor publik mbi vlerat ekologjike të lagunës së Karavastasë.

Figura dhe Tabela

Figura 1 Mesatarja vjetore e elementëve klimatik

Figura 2 Shpërndarja oksigjenit në Lagunën e Karavastasë

Tabela 1 Faktorët e ndikimit antropogjen dhe ashpërsia e tyre në ekosistemin Divjakë - Karavasta

Tabela 2 Prirja e ndikimit antropogjen në ekosistemin Divjakë - Karavasta

Reaksione

Reaksioni 1 Reaksioni kimik i fotosintezës

Dokumente referues:

1. *Pasuritë Ujore të Shqipërisë*

Prof. N. Pano – 2015, botuar nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë

2. *General Limniological Characteristics of Coastal Lagoons in Albania and the Ecological Values* N.Pano – 1995, Ajrot, Pas.Komb Tirana

3. *The Coastal Geomorphology of the Seman River Mouth in the Adriatic Sea*

N.Pano – 1998, 1st International Symposium, Applied Geology, A.SH.Q.GJ Tiranë

4. *The Coastal Geomorphology of the Seman River Mouth – Karavasta Lagoon in the Southern Adriatic Sea* N.Pano, A.Frashëri – 1998, Workshop on the “Coordinated Adriatic Observing System”, 21-22 October 1998

5. *The geology of Adriatic Sea Shelf*

A.Frashëri, A.Papa, L.Lubonja, L.Leci, V.Hyseni, A.Kokobo – 1991, Simpoziumi Kombëtar, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë

6. *Morphological Characteristics of the Adriatic Coast of Albania and its Process Dynamics*

M. Kabo – 1998, Geographical Studies, Tirana (3)

7. *Shift of Shoreline of Albanian Adriatic Seacoast* N.Luli – 1964, 2nd symposium

8. *Kimia e Mjedisit*

Prof. A. Çullhaj – 2010, botim i dytë, Shtypshkronja “Perlat Voshtina”, Tiranë

9. *Forestry Ecosystems and Climate Change*

H.Haska – 2003, Technical Relation, Institute of Forestry and Pastures, Tirana

10. *Divjakë – Karavasta Problemet Kërkojnë zgjidhje*

Prof. Lekë Gjikhuri – 2001, Gazeta Shekulli, 26 Shkurt 2001

11. *Plehrat dhe Plehërimi*

Prof.Dr. P.Kadiu, Dr. A.Maci – 2002, Shtypshkronja “MirGeerAlb”

12. *Eco guide to discover the transitional waters of Albania*

A.Miho, L. Kashta, S.Beqiraj – 2013, Shtypshkronja “Julvin 2”, Tirana

13. *Modelimi i shpërndarjes së ndotjes në lagunën e Karavastasë*

Dr. A. Mele, B. Myrtaj – 2015, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Shkencave të Natyrës, Departamenti i Kimisë

14. *Assessment of nutrients and vegetation in Karavasta Lagoon*

R.Koto, A.Bani – 2014, Universiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Agronomisë dhe Mjedisit

15. *Gjendja Mjedisore e disa lumenjve të Ultësirës Adriatike Shqiptare*

A.Miho, A.Cullhaj, A.Hasko, P.Lazo, L.Kupe, R.Bachofen, H.Brandl, F.Schanz, B.Baraj – 2005,

Projekti SCOPES (nr. 7ALJ065583; CHF 49'950), Studim i mbështetur financiarisht nga Fondi Kombëtar Zviceran për Shkencën (SNSF: <http://ëëë.snf.ch>), Shtypshkronja “Julvin 2”, Tirana,

16. *Pelikani Kaçurrel në Parkun Kombëtar Divjakë-Karavasta dhe ndikimi i komponentit trofik në koloninë e tij*

A.Kallfa (Koçi), T.Bino, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Shkencave të Natyrës, Buletini i Shkencave Natyrore, Nr.8, Viti 2009

17. *Karavasta Lagoon, Management Plans*, 1996

18. *Raport i gjendjes në mjedis për vitin 2014 – Ministria e Mjedisit, Agjencia Kombëtare e Mjedisit*

19. *Harta Hidrogjeologjike e Republikës së Shqipërisë – Shkalla 1:200 000*, Ndërmarrja Hidrogjeologjike e Tiranës, 1984

20. *Harta Gjeologjike e Republikës së Shqipërisë – Shkalla 1:200 000*, Instituti i Studimeve Gjeologjike, Tiranë -2003.

--- o --- o ---

Evis Pano:

Ka përfunduar studimet Bachelor në Gazetari dhe Komunikim. Ka kryer Master për Studime Europiane dhe Shkenca Politike në UT si dhe ka fituar gradën PhD. Aktualisht është lektore në Universitetin e Tiranës, Departamenti i Shkencave Politike dhe Administratës Publike, Lektore në Fakultetin e Ekonomisë së UT dhe trajnuese në Shkollën e Administratës Publike.

Ka një përvojë 20 vjeçare në marrëdhëniet publike dhe komunikimin: në zhvillimin dhe implementimin e strategjive dhe fushatave të ndërgjegjësimit të opinionit publik. Është përfshirë në projektet e Bashkimit European për zhvillimin e administratës publike në Shqipëri, turizmin dhe sektorët e kulturës.

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Dr. Bujar Leskaj, Kryetar i KLSH-së

Konferenca e IV shkencore “Analiza e Riskut” shërbeu si një forum i hapur në të cilin autoritete dhe ekspertet më të pikasur të fushës së ekonomisë, auditimit, inxhinierisë, mjedisit energjetikës etj, shpalosën ide, metodologji dhe analiza në një aspekt sa

multidisiplinor dhe inovativ. Analizat e riskut në këtë konferencë u trajtuan në kontekste variable në nivel global apo nacional, kudo ku hasen në organizatat e sektorit publik, privat dhe në të gjitha fushat social-ekonomike. Kumtesat dhe punimet e prezantuara në këtë aktivitet sa shkencor aq edhe praktik përfshinë gjerësisht elaborimin e koncepteve në një spektër mjaft të gjerë, duke filluar qe nga përkufizimi i riskut, tipologjitë e shfaqjes së tij, vlerësimin, karakteristikat, si dhe politikat që mund të ndërmerren në kuadrin e menaxhimit të tij. Konferenca e zhvilluar ishte një mundësi e mirë për të gjithë pjesëmarrësit, për të shkëmbyer dhe siguruar informacion e metodologji për analizën e riskut si dhe ofrimin e kontributeve për zgjidhjen e problematikave që hasen gjatë menaxhimit të tij. Mund të konfirmohet se kjo konferencë shërbeu si një platformë për të nxitur dhe inkurajuar rëndësinë e analizës së riskut në çdo aspekt të jetës social-ekonomike dhe politike.

Konkluzione:

1. Vendimmarrësit ndeshen me elementë pasigurie dhe të papërcaktuar qartë gjatë procesit të vendimmarrjes. Për pasojë, metodat klasike të vendimmarrjes po ja lenë vendin metodave bazuar në logjikën Fazi. Në këtë aspekt, teknika MCDM Fazi paraqet një nga drejtimet i cili është zhvilluar me shpejtësi në dekadat e fundit, si pasojë e rritjes së volumit të informacionit dhe përdorimit

të teknikës kompjuterike. Metoda TOPSIS Fazi bën të mundur përzgjedhjen e alternativës më të mirë, pasi zgjedh si më optimalen alternativën, e cila është më afër zgjidhjes ideale pozitive dhe më larg nga zgjidhja ideale negative. Përdorimi i teknikave të bazuara në logjikën Fazi duhet të gjejë gjithmonë e më shumë vend në menaxhimin efikas të burimeve në administratën shtetërore. (*Prof. Dr. Skender Osmani, Prof. Thoma Korini*).

2. Në kumtesën e paraqitur nga *Dr. Igor Soltes, Deputetet në Parlamentin Europian* u theksua se në gjithë eventet ndërkombëtare, ku janë ngritur çështje mbi llogaridhënien, transparencën dhe luftën kundër korrupsionit, thelbi i debateve është që duhet të ndërmarrim veprime të menjëhershme, sepse besimi publik është duke u zbehur gjithnjë e më shumë për shkak të keqmenaxhimit, mashtrimit dhe veprimeve të papërgjegjshme në financat publike. Të luftosh patologji të tilla financiare do të thotë të rifitosh besimin e taksapaguesve. Si organe audituese, duhet t'i bëhet e qartë opinionit të gjerë publik, vendas dhe europian, se Zyrat Kombëtare të Auditimit kanë një rol esencial në luftën kundër çdo lloj keqpërdorimi të fondeve kombëtare dhe europiane. Ne kontrollojmë përputhshmërinë me rregullat, fokusohemi më shumë tek performanca dhe identifikojmë praktikatat më të mira. Ne tregojmë se ku duhen bërë përmirësime. Megjithatë, kjo nuk është e mjaftueshme. Secili duhet të luajë pjesën që i takon dhe ata që kanë përgjegjësi duhet të jenë shembullor.

3. *Z. Arben Ahmetaj, Ministër i Financave* në fjalën e tij adresoi një konkluzion mjaft të rëndësishëm të *konsiderimit të rekomandimeve të KLSH-së si standarde të mirëqeverisjes*. Puna e Kontrollit të Lartë të Shtetit është një domosdoshmëri dhe me rekomandimet apo dhe me referencat që bën kur auditon, kontrollon, qoftë procedurat, qoftë fondet publike dhe këtu më duhet të them, se kemi nevojë për një bashkëpunim më të thellë, më intensiv dhe më të mirëpërcaktuar midis Kontrollit të Lartë të Shtetit dhe njësive shpenzuesve, pra Qeverisë në rastin konkret, në mënyrë që të gjitha ato rekomandime, precedentë të kthehen më pas në standarde të mirëqeverisjes dhe të miradministruarit të fondeve publike. Nëse në vite Kontrolli i Lartë të Shtetit auditon procedura apo projekte apo menaxhim total të fondeve publike është shumë e rëndësishme që të dilet me një komentat precedentësh, në mënyrë që ato rekomandime të mos mbeten në dorë të individëve për t'i zbatuar apo për t'ju referuar, por të kthehen si precedentë të cilat kanë një interpretim të

vetëm për menaxhimin e fondeve publike. z. *Arben Ahmetaj, Ministër i Financave*.

4. Planifikimi i auditimit, si proces auditimi, paraqet përcaktimin e treguesve të përgjithshëm të riskut, të cilët duhet të jenë saktësisht të matshëm dhe objektivë, të bazuar në politikat e institucionit suprem të auditimit dhe duhet jo në mënyrë të dykuptimtë të sigurojë përdoruesit e raportit të auditimit se gjetja është objektive, profesionale dhe e saktë. Megjithatë, procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut paraqet përcaktimin e aktiviteteve konkrete të auditimit, të cilat do të sigurojnë një rezultat optimal të institucionit suprem të auditimit në raport me burimet që ka përdorur. Procedura paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut është një proces kërkues metodologjik, themelet e të cilit në fazën përgatitore të planifikimit të auditimit përcakton rezultatet e përgjithshme dhe ndikon në cilësinë e raportit të auditimit. Institucioni Shtetëror i Auditimit të Malit të Zi zbaton procedurën paraprake për përcaktimin e treguesve të riskut në nivel të auditimit final të Deklaratës së Ekzekutimit të Buxhetit të Shtetit. (*Ph.D. Milan Dabović. Presidenti i SAI-t të Malit të Zi*).

5. Menaxhimi i riskut institucional lidhet me rreziqet dhe mundësitë që ndikojnë në krijimin e vlerave ose ruajtjen e vlerave. Qasja për menaxhimin e riskut si balancimi një numri elementesh të ndërthurur të cilët ndërveprojnë me njëri tjetrin, kërkon që menaxhimi i riskut të jetë efektiv. Risqe të veçanta nuk mund të adresohen dhe trajtohen të izoluara nga njëri tjetri. Menaxhimi i një risku mund të ketë impakt mbi një risk tjetër apo dhe mbi veprimet e menaxhimit të cilat kanë efekt në auditimin e më shumë se një risku të vetëm. Natyra specifike e profesionit të auditimit dhe në veçanti kërkesa për përgjegjshmëri të lartë publike, lidhur me vlerësimin e veprimtarisë së subjekteve të sektorit publik, qeverisjes dhe menaxhimit të financave publike, përbën në vetvete një faktor të rëndësishëm që ndikon në vlerësimin e risqeve. Interesi dhe pritshmëritë e larta të Parlamentit, por edhe të Publikut për rezultatet e punës audituese, ndikojnë djeshëm në vendosjen e objektivave dhe më tej në rritjen e sigurisë se këto objektiva do të arrihen. (Z. AnastasAngjeli, *Prof.Dr.AnastasAngjeli në emër të Akademisë së Shkencave*)

6. Analiza e Riskut u analizua edhe në formën e një vetëvlerësimi për SAI-t, në punimin “Risqet etike në Auditim”, duke evidentuar risqet e sjelljes jo-

etike, të konfliktit të interesit, të deformimit ose fshehjes së gjetjeve të auditimit, riskun e përfshirjes në abuzim dhe korrupsion, etj. Punimi solli eksperiencën e pasur të grumbulluar nga procesi i rishikimit dhe përmirësimit të Kodit të Etikës (ISSAI 30) të INTOSAI-t. (*Jacek Jazierski, Këshilltar i Presidentit të SAI-t të Polonisë, ish- President i NIK-ut Polak*).

7. Punimi i Prof. Dr. Niko Panos, Prof. Dr. Gudar Beqirajt dhe Prof. Dr. Salvator Bushatit solli riskun mjedisor dhe ekonomik që shkakton veprimtaria njerëzore në sistemin liqenor të Prespës, i cili përbën një komponent të rëndësishëm hidrik të Kaskadës Hidroenergjetike të lumit Drin, respektivisht për 2 hidrocentrale të ndërtuar në Maqedoni (Glloboshica dhe Spile) si dhe 4 hidrocentrale të ndërtuara në Shqipëri (Fierzë, Koman, Vau i Dejës dhe Ashta). Kontrolli i Lartë i Shtetit do të kryejë një auditim performance, duke shfrytëzuar ekspertizën e profesorëve përkatës për të adresuar këtë problematikë.

8. Për të përmbushur me sukses auditimin duke ndjekur një përqasje të bazuar në risk, duhet që audituesi të ketë ndërtuar një metodologji të detajuar mirë dhe të aksesueshme nga stafi i tij. Metodologjia duhet të përfshijë jo vetëm hapat që duhen ndjekur, modelet statistikore për përzgjedhjen e transaksioneve që testohen, por edhe formularë dhe raporte standarde që e bëjnë të lehtë kryerjen e procedurave nga stafi dhe monitorimin e tyre nga eprorët, me qëllim përmbushjen e objektivave të auditimit. Në këtë mënyrë, audituesi garanton cilësi dhe standarde të njëjta për të gjitha auditimet e kryera. Mungesa e një metodologjie të qartë dhe të lehtë për t'u ndjekur dhe zbatuar do të sillte riskun që auditimi të mos përmbushë objektivat e veta. (*Prof. Dr. Omer Stringa*).

9. Njehsimi i riskut lidhet me njohjen e masës së rrezikimit dhe masës së vulnerabilitetit. Të dyja këto komponentë, në njëkohshmërinë e veprimit të tyre, ofrojnë intensitet të ndryshëm risku. Për ndërtimin e hartës së riskut duhet që faktorët e shqyrtuar të kenë referencë pozicionale. Rajonizimi i riskut krijon mundësinë e një përgjigje të qartë lidhur edhe me masën e rrezikimit (sa?) por edhe me vendndodhjen e tij (ku?). Mbi bazën e rajonizimit realizohen masat për ndërhyrjen dhe monitorimin e zhvillimit në

kohë të intensitetit të rrezikimit. Hartat e riskut janë një mjet i rëndësishëm që ndikon vendimmarrjen e institucioneve përgjegjëse në realizimin e objektivave të tyre e, në këtë kuptim, ato janë pjesë e rëndësishme e sistemeve të menaxhimit të riskut. *(Dr. GafurMuka).*

10. Standardet Ndërkombëtare të Auditimit bëjnë të mundur të arrihen objektivat e auditimit në mënyrë eficiente. Duke vlerësuar risqet e anomalive materiale dhe duke testuar ekzistencën dhe funksionimin e kontrolleve të brendshme në funksion të zvogëlimit të risqeve, audituesi është në gjendje të reduktojë shumë nga procedurat e punës, që nuk do të sillnin rezultate eficiente dhe do ta adresojë punën e tij në ato procedura bazë që nisen nga pohimet e drejtpërdrejta apo të nënkuptuara të informacioneve financiare. Një auditim i strukturuar në këtë mënyrë garanton jo vetëm objektivin – dhënien e një opinionit të pavarur. *(Prof. Dr. Hysen Çela).*

11. Analiza e riskut ka për qëllim përcaktimin e zonave dhe proceseve që mbajnë riskun më të madh, identifikimin dhe vlerësimin e risqeve të pranishme në organizatat që mund të auditohen. Institucionet Supreme të Auditimit kryejnë analizë të riskut gjatë përzgjedhjes së prioriteteve dhe fushave të auditimit, analizës së kontrolleve dhe masave të subjekteve të audituara, së bashku me specifikimin e pyetjeve dhe fushës së auditimit. Risku i auditimit është një funksion i riskut të gabimeve materiale dhe riskut të zbulimit. Modeli i Riskut të Auditimit shërben si një mjet i rëndësishëm në procesin e planifikimit të auditimit. *(Ozlem Ozcelik, SAI Turk).*

12. Drejtuesi i një institucioni publik që merr një vendim të padrejtë, të gabuar, për heqjen e një punonjësi nga puna, të cilin e rrëzon gjykata, a duhet të paguajë edhe ai materialisht, nga xhepi i tij, një pjesë të pagës, apo gjithë pagën, që rimerr punonjësi i larguar mbas kthimit në punë? Nëse nuk lidhet drejtpërdrejtë përgjegjësia administrative dhe drejtuese e një drejtuesi me përgjegjësinë materiale kur i shkakton dëm Buxhetit të Shtetit, nuk mund të flitet as për performancë në drejtim dhe as për drejtim dhe organizim korrekt të institucioneve shtetërore. Ka një përvojë europiane, madje të aplikuar në disa vende. Në Francë, ligji detyron punëdhënësin kryesor, që në rast të largimit të padrejtë nga puna të një punonjësi, të paguajë nga xhepi i vet

përfitimin që merr punonjësi nga shteti për papunësi. (*Prof. Dr. Sherif Bund;*, *Dr. Gerdi Lito; Kandidate e Shkollës së Doktoraturës Erëza Arifi*).

13. Prof.Dr. Sazan Guri i shoqërisë civile prezantoi punimin me temë “Taksat ndaj Komunitetit- Performancë shërbimi apo risk menaxhimi”, duke nxjerrë në pah se shqiptarët paguajnë disa taksa për shërbime publike e private që nuk i marrin.

14. Problemet e përmytjeve në zonën bregdetare u trajtuan në këndvështrimin e analizës së riskut nga Prof. Dr. Sherif Lushaj dhe Prof. Dr. Ago Nezha, të cilët rekomanduan që menaxhimi i faktorëve të riskut në mjedis të jetë objekt auditimi për të parë efektivitetin e investimeve, konsiderimin dhe trajtimin e këtyre faktorëve gjatë procesit të planifikimit të fondeve dhe implementimit të projekteve.

15. Si fushë me risk të lartë u trajtuan kontratat koncesionare, duke paraqitur problemet kryesore të koncesioneve dhe duke dhënë, ndër të tjera, rekomandimin për auditimin periodik nga ana e KLSH të koncesioneve, procedurave specifike të akordimit të tyre, si dhe të fazës së zhvillimit të koncesionit. (*Dr. Zef Preçi*).

16. Risqet e Sigurisë Kombëtare u trajtuan në punimin e Prof. Dr. Pajtim Ribaj, i cili shtjelloi fazat e zbatimit të Strategjisë së Sigurisë Kombëtare dhe problemet e dala gjatë implementimit të saj.

17. Kurthi antiklinal në vendburimet e naftës së rajonit të Shpiragut nuk është autentik si ata të Gorishtit, Ballshit, Cakranit (të cilat kanë origjinën e tyre gjatë sedimentimit), por një bllok tektonik i formuar pas kohës së Oligocenit të Sipërm. Ky bllok ka plotësuar kushtet për kurthimin e hidrokarbureve. Elementë të tillë kanë krijuar një zonë të vogël, duke rritur rrezikun e kërkimit të naftës në këtë rajon. Kjo u provua nga testimi i kryer në pusin Shpiragu 2, duke treguar praninë e shtratimit pa kapele gazore, ku rënia e shpejte e presioni në pus është karakteristike e një shtratimi nafte me energji të ulët. (*Prof. Dr. Irakli Prifti “Risku i kërkimeve të naftës në rajonin e Shpiragut”*).

18. Vlerësimi për të identifikuar faktorët relevantë të riskut duhet të trajtohet në dy nivele: së pari, një konsideratë e aspekteve të ndryshme të organizimit dhe strukturës së njësishë ekonomike që rrjedh nga të kuptuarit e subjektit; dhe së dyti, një konsideratë në nivelin e materialitetit të pasqyrave financiare si pohim të auditimit. Është e rëndësishme që pohimet materiale nga auditimi të kalojnë nëpër procesin e shqyrtimit dhe konsiderimit të njësishë ekonomike me të gjitha aspektet e saj, duke identifikuar të gjithë faktorët e rrezikut relevante për pohimet individuale. (*Verica Akrap. SAI i Kroacisë*).

19. Auditimi në programet e mbrojtjes së mjedisit mund të analizojë kostot e rritura të investimeve. Subjekti i audituar mund të përdorë metoda të ndryshme për të arritur kontrollin mbi çështjet mjedisore. Subjektet e vogla me ekspozim të ulët ndaj riskut mjedisor mund të përfshijnë sistemet e kontrollit mjedisor në sistemet e tyre normale të kontrollit të brendshëm. Vlerësimi i Ndikimit në Mjedis, Vlerësimi Strategjik Mjedisor dhe Leja Mjedisore mbetet instrumentet bazë e kontrollit dhe zbutjes së riskut mjedisor në proceset e hartimit të planeve të territorit dhe zhvillimit të aktiviteteve. (*Prof. Dr. Sherif Lushaj, Prof. Dr. Ago Nezha*).

20. Për të bërë një vlerësim maksimal të riskut të korrupsionit del e domosdoshme që të vlerësohen në vijimësi kërcënimet e reja që dalin në këtë fushë. Të vlerësohet korrupsioni jo vetëm si një burim risku por edhe si një fenomen i rrezikshëm prej të cilit nuk janë të imunizuar dhe vetë audituesit. Rritja e klimës korruptive dhe mentaliteti favorizues që ekziston në një pjesë të shoqërisë kërkon përgjegjshmëri, integritet dhe besnikëri ndaj ligjit nga audituesit. Përsosjes së metodave dhe sjelljeve korruptive i duhet përgjigjur me nivel të lartë profesional nga audituesi. Korrupsioni është një risk kyç, prandaj duhet t'i jepet vëmendje e vazhdueshme në nivelin më të lartë të menaxhimit. Përballja ndaj riskut të korrupsionit është një nga sfidat më të mëdha që kanë institucionet e Shtetit, e në veçanti Kontrolli i Lartë i Shtetit, me qëllim që ky risk të mos gjenerojë risqe të tjera që mund të rëndojnë klimën financiare e të sjellin pasoja që do të duhet kohë dhe punë e gjatë për t'i riparuar (*Dr. Bujar Ramaj*).

21. *Prof. Jorgji Bollano* me kumtesën e tij "Transparenca e munguar, faktor risku në menaxhimin e shoqërive publike" solli në vëmendje faktin se: Sa më e sofistikuar të bëhet ekonomia aq më shumë ajo ka nevojë për besimin, për më tepër kur paratë sigurohen nga taksapaguesit. Ai sigurohet, ofrohet nga një pale e tretë që janë audituesit e pavarur. Prandaj është e rëndësishme që të vleresojmë audituesit për meritat e tyre në ekonomi. Asgjë nuk ndodh natyrshëm. Duhet përpjekje që raporti kosto-perfitim edhe në këtë shërbim të mos anojë në anën e gabuar. Kjo situatë paraqet nevojën për ekzaminime më të thella të faktit se si audituesit, vetëm apo të grupuar në shoqëri auditimi, të përmirësojnë cilësinë e auditimit dhe jo të rrisin çmimin e auditimit në mënyrë që të jenë të besueshëm dhe të vlefshëm për arsyen që ata ekzistojnë, dhënien e sigurisë së arsyeshme dhe besimin si faktor kyç të mbrojtjes së investitorit.

22. Stabiliteti i sistemit financiar është një kusht themelor për sistemin financiar për të rritur efikasitetin e tij në procesin e ndërmjetësimit. Vendimet e Bankës së Shqipërisë të bëra në kohë të ndryshme i janë përgjigjur zhvillimeve ekonomike dhe të ciklit financiar në vend. Deri në vitin 2008 ato ishin të orientuara për të kontrolluar rritjen e kredisë në kushtet e zgjerimit të ciklit financiar, ndërkohë që pas krizës, politikat synuan të mbështesin zgjerimin e kredisë për të zbutur ciklin financiar. Në vitin 2006, Banka Qendrore kërkoi shtesë në kapital në rast se rritja e portofolit të kredisë ishte mbi 30%, në terma të përgjithshme. Ndërhyrja e Bankës së Shqipërisë në drejtim të kreditimit nuk synonte ndalimin e kreditimit, por dekurajimin e rritjes së shpejtë të saj. (*Dr. Natasha Ahmetaj, Zv-Guvernatore e Bankës së Shqipërisë*).

23. Menaxhimi i riskut është një proces me anë të të cilit menaxhmenti e kupton ekspozimin ndaj riskut dhe e menaxhon atë deri në një nivel të pranueshëm, duke e minimizuar probabilitetin ose ndikimin, e nëse ka mundësi, që të dyja risqet reflektojnë pasigurinë drejt arritjes së rezultateve të planifikuara. Ekspozimi ndaj riskut është kombinimi i probabilitetit (gjasës që do të ndodhë një ngjarje) dhe ndikimit të ngjarjes nëse kjo ndodh. Menaxhmenti duhet të identifikojë risqet për secilin objektiv – ato rrethana që do të mund të pengojnë organizatën në arritjen e secilit objektiv të saj (*Enver Boqolli, ZAP Kosovë*).

24. Në fushën e sigurimeve shoqërore, risku u analizua nga Drejtori i Përgjithshëm i Institutit të Sigurimeve Shoqërore , z. Astrit Hado, i cili theksoi se ulja e lindshmërisë dhe ndikimi politik përbëjnë ndër faktorët kryesorë të riskut në sektorin e sigurimeve shoqërore.

25. Nepërmjet punimit të paraqitur nga *Dr. Rinald Muca, Drejtor i Departamentit të Auditimit të Performancës në KLSH*, u trajtua konceptimi i optimizimit të arbitrazhit shtetëror konsideruar kjo si një metodë për të gjurmuar fitimet në një mjedis riskoz. Arbitrazhi është procesi i shitblerjes së njëkohshme në dy apo më shumë tregje për të përfituar nga diferencat mes çmimeve të aseteve identike, në rastin e këtij punimi **të valutave**. Ndonëse literatura e përkufizon arbitrazhin si një proces pa risk, për shkak se kohëzgjatja e angazhimit në proces është pothuajse zero, në realitet nuk është tamam kështu, sepse nga momenti i marrjes së informacionit e deri në momentin e dhënies së urdhrat për shitblerje kërkohet kohë për analizim. Shkurtimi i kësaj kohe është kritik në reduktimin e riskut të ndryshimeve të çmimeve përgjatë dinamikës së tregut.

26. Mashtrimi me pasqyrat financiare mund të shfaqet në forma të ndryshme, edhe pse praktikat e mashtruese të kontabilitetit janë identifikuar dhe “goditur”, sisteme të ndryshme të manipulimit përdoren për të ruajtur pamjen e qëndrueshmërisë.

Kjo konsistencë reflekton një nocion mjaft fundamental sipas të cilit megjithëse teknikat e manipuluesit e pasqyrave financiare përdorin teknologji, teknika të sofistikuar e inovative dhe skema të reja të sofistikuar përsëri kategoritë e mashtrimit mbeten po të njëjtat. (*CIPFA-Luljeta Nano*)

27. Analizimi përmes vizualizimit ndihmon në të kuptuarit më të shpejtë të informacionit, lidhjet midis të dhënave, dhe në ofrimin e njohurive të reja më të thella. Ky fakt cilësohet nga KLSH si një mjet ndihmës në vlerësimin e riskut për planifikim më të mirë të auditimit, duke analizuar të gjithë informacionin, dhe dalluar lidhjet e fshehura për të arritur në një pasqyrë me të plotë të gjetjeve të auditimit dhe për paraqitjen e tyre në mënyrë atraktive për t’u lexuar përmes mjeteve të vizualizimit. Një model i tillë do t’i shërbente SAI-t të përqëndrojë burimet e auditimit në fushat me rrezik më të lartë duke e orientuar auditimin në zonat me vlerë të shtuar për mirëfunksionimin e sistemeve dhe duke kaluar drejt qasjes së re audituese, atë të vlerësimit të sistemeve. Për të pasur përfitime nga Big Data, SAI-t duhet të fokusohet në cilësinë e të dhënave dhe konfidencialitetin e tyre, si dhe në

krijimin e infrastrukturës, programeve për analiza dhe në zhvillimin e burimeve njerëzore për trajtimin e Big Data. (*Prof. As. Dr. Manjola Naço dhe Kozma Kondakçiu*)

28. Në kushtet e ndryshimit thelbësor të një shoqërie të dixhitalizuar dhe funksionimit të e-government (e-qeveria), shtrohet si nevojë imediate përshtatja dhe angazhimi i Institucioneve Supreme të Auditimit për të zhvilluar metoda të inovative të auditimit duke tentuar auditimin e të dhënave me kapacitet të lartë të sektorit publik sipas modelit online.

Auditimi dhe analizimi i proceseve dhe sistemit të brendshëm të funksionimit të institucioneve shtetërore, bëhet i mundur nëpërmjet përpunimit të të dhënave të regjistruara, të cilat sa vijnë dhe rriten dhe kërkojnë një mënyrë më eficiente të menaxhimit dhe procesimit të tyre. (*Dr. Albana Gorishti, Albana Agolli, Dr. Gloria Tyxhar*).

Rekomandime

1. Duke qenë se kemi një përvojë modeste në fushën e riskut, shkak themelor në prapambetjen e vendit dhe në cilësinë e dobët të menaxhimit dhe vendimmarrjes publike, *institucionet kryesore të Shtetit, në bashkëpunim me partnerët e tyre europianë, duhet të organizojnë* takime pune, tryeza të rrumbullakëta, seminare dhe konferenca për shkëmbimin e përvojave të përparuara, si dhe të metodave dhe teknologjive të reja që përdoren në analizën e riskut dhe në auditim.

2. Performanca 3E është kusht i nevojshëm i auditimit, por në përgjithësi ai nuk është i mjaftueshëm veçanërisht për problemet komplekse me shumë kritere, me risk, për të cilat *optimizimi i efikasitetit së përafërt fazi krahas metodave të tjera duhet të jetë synim i një të ardhmeje të afërt.*

3. Projektizimi dhe sistematizimi i ekonomisë veçanërisht për auditimin e aktiviteteve me risk dhe dinamik *do përbëjnë dy objekte themelore të strategjisë së KLSH, për rritjen e performancës dhe të sigurisë së saj.*

4. Në kushtet kur cilësia e të dhënave dhe në përgjithësi e informacionit nuk i përgjigjet mirë kërkesave të shumë metodave deterministike dhe stokastike të kërkimit operacional, *zbatimi i metodave përkatëse fazi është me interes*

praktik (të paktën për tu eksperimentuar) veçanërisht për eficiencën e përafërt (optimizimin) e burimeve, projekteve, madje edhe të sistemeve.

5. Konsideruar faktin se: nuk ka i) performancë pa projekt ii) projekt pa sistem iii) sistem pa risk dhe se sistemi është kusht i domosdoshëm për identifikimin, vlerësimin dhe menaxhimin e riskut *është e nevojshme që gjatë veprimtarisë audituese si audituesit e brendshëm dhe të jashtëm publik duhet të fokusohen në elaborimin dhe trajtimin e komponentëve si më sipër.*

6. Konkluzionet dhe rekomandimet e kësaj Konference do të merren *si bazë për përmirësimin e punës së audituesve të brendshëm dhe bashkëpunimin me KLSH nga ana e Ministrisë së Financave.*

7. *Të përgatiten Komentarë Precedentësh të Riskut, në bazë të gjetjeve dhe rekomandimeve të KLSH gjatë auditimeve kryesore të tij. KLSH e vlerëson shume rekomandimin e adresuar nga z. Arben Ahmetaj, Ministër i Financave dhe është gati të kontribuojë në grupin e punës për përgatitjen, botimin e këtyre Komentarëve.*

8. Në bazë dhe të vlerësimit nga Ministri i Financave për Hartën e Risqeve të prezantuar në vijë të përgjithshme nga KLSH, të përgatitet një *Hartë e Detajuar Risqesh për Ekonominë dhe Shoqërinë Shqiptare për periudhën 2016-2017* dhe të konsultohet kjo Hartë me Ministrinë e Financave, për mundësi publikimi dhe përgatitje të Planit të Punës për përballimin e risqeve të evidentuara në Hartë.

9. Dr. Igor Soltes, *Deputet i Parlamentit European*, në kumtesën e tij adresoi rekomandimin mbi fokusimin në monitorimin e fushave me risk të lartë. Institucionet Supreme të Auditimit duhet të promovojnë më tej efektivitetin dhe eficiencën, llogaridhënien dhe transparencën në përdorimin e fondeve publike, duke kontribuar kështu në realizimin e prioriteteve kombëtare dhe europiane. Prandaj, merr një rëndësi edhe më të madhe ***monitorimi i atyre fushave me risk të lartë.*** Një vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet vlerësimit të eficiencës së programeve të Bashkimit European – qëllimeve, rezultateve dhe zbatimit të këtyre programeve.

10. Konsideruar faktin që korniza teorike e Riskut dhe Menaxhimit të tij referuar COSO-Model është vendosur, implementimi efektiv i kësaj qasje të integruar ndaj riskut mbetet sfida kryesore e njësive në sektorin publik por jo vetëm. Sa më sipër adresimi i rekomandimeve të KLSH-së për ngritjen dhe funksionimin e sistemeve efektive të menaxhimit financiar dhe kontrollit në njësitë publike *duhet të orientohej* në tendencat dhe filozofitë më të avancuara të menaxhimit riskut. Qasja me konstruktive në këtë drejtim është *menaxhimi në bashkëpunim dhe gjithë përfshirës i riskut* që e avancojnë modelin aktual dhe shfaq nevojën për struktura më gjithëpërfshirëse, diverse dhe bashkëpunuese në menaxhim të risqeve. Në këtë aspekt është i nevojshëm ngritja e ekipeve të menaxhimit të riskut, me përfaqësues të të gjitha strukturave në njësitë buxhetore entitetet publike, dhe konsiderimin e menaxhimit të riskut si një nga faktorët determinant të performancës në menaxhimin e fondeve publike.

11. Menaxhimi i faktorëve të riskut në mjedis *do të jetë objekt i një auditimi performance* nga KLSH për të parë efektivitetin e investimeve, si janë menaxhuar faktorët gjatë procesit të planifikimit të fondeve dhe implementimit të projekteve dhe se si agjencitë e zbatimit i realizojnë programet e tyre për menaxhimin e riskut.

12. Kontratat koncesionare, mënyra e përgatitjes së tyre, studimet e fizibilitetit, procesi i miratimit të këtyre kontratave dhe i zbatimit në praktikë të jenë objekt auditimi periodik nga KLSH. Ky rekomandim është në një linjë me rekomandimin e adresuar nga Kuvendi në Rezolutën “Për vlerësimin e veprimtarisë së KLSH-së për vitin 2015” sipas të cilit “*KLSH nxitet që për 3 vjet të auditojë të gjitha privatizimet dhe kontratat koncesionare të realizuara në sektorët strategjikë në 25 vitet e fundit për të vlerësuar ligjshmërinë efektivitetin dhe ndikimin e tyre në Buxhetin e Shtetit dhe te publiku*”.

13. Titullarët e institucioneve shtetërore duhet të krijojnë klimën e nevojshme që audituesi i brendshëm të shikohet si partner që ndihmon në rritjen e performancës së institucionit dhe të krijojnë ura bashkëpunimi midis audituesve dhe pjesës tjetër të stafit. Duhet krijuar rregullore, politika dhe procedura të cilat mos të lenë evazive jetën operationale në institucion, duke treguar qartësisht se kush mban përgjegjësi për çdo operacion të kryer. Duhet

shtuar trajnimet dhe seminarët të cilat forcojnë anën profesionale të audituesit të brendshëm dhe përditësojnë teknikat e auditimit. Për të rritur pavarësinë e audituesit të brendshëm, duhet rishikuar procedura se si emërohet dhe shkarkohet një auditues.

14. Banka e Shqipërisë organizon ankandet e bonove dhe obligacioneve të thesarit të Qeverisë Shqiptare. Kostoja e borxhit publik të brendshëm varet nga niveli dhe ecuria e normës së interesit (YIELD) të këtyre instrumenteve financiare. *Orientimi i auditimit* në drejtim të përpjekjeve për të siguruar një financim në kohë me kostot sa më të ulët për qeverinë nëpërmjet këtyre instrumenteve është një çështje e cila do të ndikonte drejtpërsëdrejti në të dalat publike. Në këtë kontekst mund të kontribuohet me rekomandime në përmirësimin e këtij shërbimi që BSH i ofron Qeverisë Shqiptare qoftë dhe duke kërkuar përmirësim të marrëveshjes që Bankës së Shqipërisë ka me Ministrinë e Financave për organizimin e ankandëve të bonove dhe obligacioneve të thesarit.

15. Konsideruar faktin se manipulimi i pasqyrave financiare ai është një fenomen i kudondodhur dhe i gjithëpranishëm dhe se asnjë entitet nuk është imun ndaj kërcënimeve të mashtrimit, *KLSH në bashkëpunim me IEKA në funksion të të certifikimit të pasqyrave financiare do të bashkëpunojë për nxjerjen e një udhëzuesi* për audituesit me objekt a) kryerjen e analizave financiare b) konsiderimin e mashtrimit gjatë auditimit të pasqyrave financiare si për auditimin e për pasqyrat financiare të institucioneve buxhetore pasqyrave financiare të institucioneve buxhetore dhe të shoqërive publike. Në këtë udhërrëfyes do të trajtohen teknikat e manipulimit të pasqyrave financiare, diagrama e procesit të auditimit të mashtrimit, faktorëvet të riskut të mashtrimit, procedurat e auditimit në lidhje me risqet e gabimeve materiale për shkak të mashtrimit si dhe të përgjegjësive të audituesit në referencë të ISSAI 1240 lidhur me Mashtrimin në një Auditim të Pasqyrave Financiare.

16. Në kushtet e përdorimit gjithmonë e më të gjërë të të dhënave të dixhitalizuara nga njësitë publike, *KLSH do të vijojë të zhvillojë dhe implementojë teknikat informatike* gjatë procesit auditues duke tentuar zhvillimin e metodave inovative të auditimit të të dhënave me kapacitet të lartë të sektorit publik sipas modelit online.

Lista e pjesëmarrësve në Konferencën e Katërt Vjetore Shkencore të KLSH

KUVENDI dhe QEVERIA

Anastas Angjeli	Deputet i Kuvendit
Engjell Agaci	Sekretar i Përgjithshëm i Kryeministrit
Arben Ahmetaj	Ministër i Financave
Natasha Ahmetaj	Zv/Guvernatore e Bankës së Shqipërisë
Astrit Hado	Drejtor i Përgjithshëm i ISSH-së

BOTA AKADEMIKE

Prof.Dr. Skënder Osmani

Prof.Dr. Thoma Korini

Prof.Dr.Jorgji Bollano

Prof.Dr.Omer Stringa

Prof.Dr.Tonin Kola

Prof.Dr.Bujar Ramaj

Prof.Dr.Sherif Lushaj

Prof.Dr.Ago Nezha

Prof.Dr.Pajtim Ribaj

Prof.Dr Hysen Cela

Prof. Dr. Sherif Bundo

Prof.Dr.Sazan Guri

Akademik Prof.Dr.Niko Pano

Akademik Prof.Dr.Gudar Beqiraj

Akademik Prof.Dr.Salvator Bushati

Prof.Dr. Gjovalin Gruda

Prof.Dr. Aurela Anastasi

Prof.Dr.Irakli Prifti

Prof.Ass.Dr Adriatik Kotorri

Prof.Ass.Dr. Arbi Agalliu

Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa

Dr.Gerdi Lito

Erëza Arifi

Kriselda Kacani

Msc.Megi Kurushi

Dr.Gafur Muka

Dr. Aulent Guri

Marianthi Guri

MSc. Klarida Shima

MSc. Manjola Islami

MSc. Tatjana Moçka

Dulian Zeqiraj

Esmeralda Zeqo

Krisela Ngjela

Ertilla Druga

Albana Gorishti

Dr.Gloria Tyxhari

Lindita Lati

Dr. Zef Preci

Gentian Muça

Evis Pano

Juliana Gjerazi

Prof. Dr Jul Bushati

Bilbil Hoxha

PARTNERËT

Dr. Igor Šoltes

Phd.Milan Dabović

Wojciek Kutyla

Jacek Jezierski

Dr.Verica Acrap

Özlem Özçelik

Aleksandra Kukula

ZYRA E AUDITIMIT TË KOSOVËS

Enver Boqolli

Aida Podrimaj

Fitim Haliti

Fikret Ibrahim

Evetar Zeqiri

Ardita Salihu

Muhamet Balaj

Ramadan Gashi

SHOQËRIA CIVILE

Gledis Gjipali

Artur Cani

Sami Neza

Fatos Hodaj

Sotirag Hroni

Prof.Dr.Perparim Hoxha

Aranita Brahaj

Brenton Kotorri

Ornela Liperi

Gjergj Buxhuku

Adrian Kati

Ded Kola

KONTROLI I LARTË I SHTETIT

Bujar Leskaj

Luljeta Nano

Bexhet Zeqiri

Manjola Naço

Rinald Muça

Albana Agolli

Irena Islami

Xhafer Xhoxhaj

KozmaKondakçiu

GëzimZilja

Ermal Yzeiraj

Alush Zaçe

Edvin Stefani

Sali Agaj

Ymer Stafa

Vladimir Rizvani

Melina Kabo

Elira Cukalla

Nerënxa Llapashtica

Brunilda Zeneli

Lolita Baholli

Selime Bregu

Andi Buzo

Marjola LLanaj

Jorida Zhegu

Joniada Goçaj

Elida Koçani

Anesti Gjika

Gjovalin Preçi

Shefki Jaupi

Valentina Golemi

Artan Topjana

Gentiana Shata

Alfred Zylfi

Elfrida Agolli

Dorina Meçe

Luan Kuka

Bashkim Arizaj

Besmir Pajaj

Gentian Leva

Yrjada Jahja

Emiliano Doko

Koço Sokoli

Flavio Xhuveli

Alfons Gabili

Muhamed Kavaja

Pjeter Beleshi

Bajram Lamaj

Xhein Xhindoli

Hektor Kosova

Hysen Metko

Selfo Zeneli

Aleksandër Papadhimitri

Neim Begolli

Vullnet Karafilaj

Artan Mirashi

Fadil Dekovi

Idlir Dervishi

Redina Karapici

Albert Thoma

Helena Solis

Niko Nako

Livan Hoxha

Yllka Dede

Enkelejda Tole

Agim Mandri

Agron Opari

Vasillaq Peçi

Eva Leka

Taulant Dervishaj

Aldo Kume

Skënder Muça

Mimoza Lloji

Altin Tafilaj

Besim Bileri

Pullumb Beqiraj

Bledi Dervishaj

Fatmir Zilja

Julian Adili

Yllka Pulashi

Ina Sokoli

Rajmond Koçi

Vasil Vane

Altin Dinaj

Eni Kabashi

Arminda Bushi

Nikoleta Piranjani

Koço Sokoli

Ibrahim Ndreu

Benet Koka

Benard Haka

Alma Shehu

Amantja Patozi

Kristaq Gjurgjaj

Përparim Gjuzi

Aulona Jonuzi

Besmir Pajaj

Berti Meçaj

Ermira Vojka

Irma Idrizaj

Redi Ametllari

Miranda Haxhia

Beqir Kuteli

Hekuran Avdulaj

Aulona Jonuzi

Rezart Golemaj

Nertila Dule

Erion Muho

Skënder Hajdari

LISTA E REFERUESVE

1.	Dr. Bujar Leskaj	Kryetar i KLSH-së(Bashkëdrejtues i Konferencës)
2.	Dr.Igor Šoltes	Deputet i Parlamentit Europian (Bashkëdrejtues i Konferencës)
3	Wojciech Kutyla	Zv.President i NIK-ut Polak (Bashkëdrejtues i Konferencës)
3.	Akademik Prof.Dr.Anastas Angjeli	Akademisë së Shkencave (Bashkëdrejtues i Konferencës)
4.	Dr. Arben Ahmetaj	Ministër i Financave
5.	Dr.Milan Dabović	President i Senatit të SAI-t, Mali i Zi
6.	Dr.Verica Akrap	SAI Kroat, Asistente e Audituesit të Përgjithshëm
7.	Özlem Özcelik	SAI Turk
8.	Jacek Jezierski	Këshilltar i Presidentit të SAI-t Polak
9.	Enver Boqolli	ZAP, Kosovë
10.	Dr. Natasha Ahmetaj	Zv/Guvernatore, Banka e Shqipërisë
11.	Prof.Dr. Skënder Osmani	Fakulteti Gjeologji Miniera dhe Ekspert i Jashtëm
12.	Prof. Dr. Jorgji Bollano	Kryetar, Këshilli Kombëtar i Kontabilitetit
13.	Prof. Dr. Omer Stringa	Fakulteti i Ekonomisë dhe Ekspert i Jashtëm
14.	Prof. Dr. Hysen Çela	Kryetar i Bordit, IEKA
15	Prof. Dr. Sherif Bundo	Fakulteti i Ekonomisë., UT
16	Prof.Ass.Dr Adriatik Kotorri	Fakulteti i Ekonomisë, Universiteti i Tiranës
17	Dr.Bujar Ramaj	Qendra për Studimin e Krimit të Organizuar dhe Mafias
18.	Prof.Dr. Aurela Anastasi	Akademia e Shkencave
19.	Prof.Dr. Thoma Korini	Fakulteti Gjeologjisë dhe Minierave
20.	Akademik Prof.Dr.Niko Pano	Kryetar i Shoqatës Mbrojtja dhe Ruajtja e Ujërave të Shqipërisë
21.	Akademik Prof.Dr.Gudar Beqiraj	Akademia e Shkencave

22.	Akademik Prof.Dr.Salvador Bushati	Akademia e Shkencave
23.	Prof.Dr.Sazan Guri	Instituti “G&G Group
24.	Prof.Dr.Sherif Lushaj	Dekan, Universiteti Polis
25.	Prof.Dr. Ago Nezha	Shoqata “ Labëria
26.	Dr. Gafur Muka	Universiteti Politeknik i Tiranës
27.	Dr.Zef Preçi	Drejtor Ekzekutiv, ACER
28.	Prof.Dr.Irakli Prifti	Fakulteti i Gjeologjisë dhe Minierave
29.	Prof. Dr. Gjovalin Gruda	Fakulteti i Histori Filologjisë
30.	Prof.Dr. Pajtim Ribaj	Ekspert Sigurie
31.	Z.Astrit Hado	Drejtor i Përgjithshëm, I.S.SH
32.	Dr. Aulent Guri	Instituti “G&G Group”
33.	Marianthi Guri	Instituti “G&G Group”
34.	Prof.Dr.Tonin Kola	Fakulteti i Ekonomisë, UT
35.	Prof.Ass.Dr. Elida Liko	Fakulteti i Ekonomisë, UT
36.	Dr.Rinald Muça	Drejtor Departamenti, KLSH
37.	Prof.Ass.Dr. Arbi Agalliu	Pedagog ,UET
38.	Msc.Megi Kurushi	Pedagog ,UET
39.	Dr.Albana Gorishti	Fakulteti i Ekonomisë
40.	Albana Agolli	Drejtor Departamenti, KLSH
41.	Gloria Tyxhari	Fakulteti i Ekonomisë
42.	CIPFA. Luljeta Nano	Sekretare e Përgjithshme, KLSH
43.	Dulian Zeqiraj	Universiteti Politeknik i Tiranës
44.	Esmeralda Zeqo	Universiteti Politeknik i Tiranës
45.	Juliana Gjerazi,	Mjeke, Spitali Rajonal, Fier
46.	Prof. Dr. Jul Bushati	Mjek, Klinika MED-al
47.	Bilbil Hoxha,	Mjek, Spitali Universitar “Nënë Tereza”
48.	Prof.Ass.Dr. Manjola Naço	Drejtor i Përgjithshëm, KLSH
49.	Kozma Kondakçiu	Drejtor i Drejtorisë së Auditimit IT, KLSH

50.	Aulona Jonuzi	Audituese e Lartë, KLSH
51.	Aida Podrimaj,	ZAP, Kosovë;
52.	Alush Zaçe	Drejtor Departamenti, KLSH
53.	Dr.Idlir Dervishi	Auditues, KLSH
54.	Dr.Edvin Stefani	Drejtor Drejtorie
55.	Sali Agaj	Auditues, KLSH
56.	Pëllumb Beqiraj	Auditues, KLSH
57.	Fikret Ibrahim	ZAP, Kosovë
58.	Evetar Zeqiri	ZAP, Kosovë
59.	Ardita Salihu	ZAP, Kosovë
60.	MSc. Klarida Shima	Universiteti Politeknik i Tiranës
61.	Bajram Lamaj	Auditues, KLSH
62.	Muhamet Bala	ZAP, Kosovë
63.	Ramadan Gashi	ZAP, Kosovë
64.	Gjovalin Preçi	Kryeauditues, KLSH
65.	Andi Buzo	Auditues, KLSH
66.	Prof.Ass.Dr.Ermela Kripa	UET
67.	MSc. Krisdela Kaçani	UET
68.	MSc. Manjola Islami	UET
69.	MSc. Tatjana Moçka	UET
70.	MSc. Krisela Ngjela	UET
71.	MSc. Ertila Druga	UET
72.	MSc.Gentian Muça	Shoqata e Mbrojtjes së Ujërave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë
73.	MSc.Evis Pan	Shoqata e Mbrojtjes së Ujërave të Ëmbla dhe Bregdetare të Shqipërisë

CIP - Katalogimi në botim - BK Tiranë

RSH. Kontrolli i Lartë i Shtetit.

Analiza e riskut : Konferenca e IV-t shkencore
vjetore e KLSH-së : Tiranë : 20-22 qershor
2016 / RSH. Kontrolli i Lartë i Shtetit. –

Tiranë : KLSH, 2016

328 f. : me il. ; 16.1 x 23.8 cm.

ISBN 978-9928-159-53-3

1.Financa 3.Kontrolli [Revizioni] i llogarisë

3.Menaxhimi 4.Konferenca

35.073.526(496.5)(062)

005.52:005.334(496.5)(062)

Seria : botime KLSH 10/2016/61

ISBN: 978-9928-159-53-3

Kontrolli i Lartë i Shtetit
Bulevardi " Dëshmorët e Kombit", nr. 3,
Tiranë Tel./ Fax. 04/ 228485, Tel. 04/ 251267
Web-site: www.klsh.org.al, E-mail: klsh@klsh.org.al